

Tartalom

Tartalom	2
Témaválasztás – bevezető gondolatok	4
I. Buda városa a 13. századtól Mohácsig (történeti vázlat)	9
II. A humanizmus első korszaka Magyarországon (szellemtörténeti vázlat)	24
III. A magyarországi középkori oktatásról / Buda és a <i>studia humanitatis</i> (iskola- és pedagógiatörténeti vázlat)	51
IV. Simon Griner és Buda	78
IV. 1. Griner vagy Grynaeus?	78
IV. 2. Működött-e Budán Griner(?) – források	79
IV. 3. Griner Budára kerülésének előzményei	97
IV. 4. Történeti vonatkozások Griner budai tartózkodása alatt (1520–1523)	119
IV. 5. Griner Budára jövetelének körülményei	126
IV. 6. Meddig működött Simon Griner Budán?	130
IV. 7. Griner Budáról való távozásának lehetséges okai	134
IV. 8. Griner mint budai iskolamester	139
IV. 9. Griner és a Corvina-könyvtár	148
IV. 10. A Budán töltött két esztendő szerepe Griner későbbi életében	152
IV. 11. Grynaeus életrajzi adatai	159
IV. 12. Grynaeus életének néhány további érdekes, és még kutatásra váró pontja	163
IV. 13. Az értekezés eredményei – összegzés	167

V.	Függelék	170
	V. 1. Források	170
	V. 1.1. Idézett levelek	170
	V. 1.2. Egyéb idézett források	191
	V. 2. A Grynaeus-bibliográfia	199
	V. 2.1. Levélgyűjtemények	199
	V. 2.2. Előszók	200
	V. 2.3. Fordítások, kommentárok, egyéb kiadványok és írások	203
	V. 2.4. Szerkesztett és sajtó alá rendezett művek	205
	V. 2.5. Róla szóló irodalom	208
VI.	Képek	209
VII.	Felhasznált irodalom	229
	VII. 1. Rövidítésjegyzék	229
	VII. 2. Irodalomjegyzék	231
	VII. 2.1. Kiadott és még kiadatlan források	231
	VII. 2.2. Egyéb irodalom	235
VIII.	Egyéb rövidítések és jelek	246
IX.	Idegen nyelvű összefoglalók	248
	IX. 1. Summary	248
	IX. 2. Zusammenfassung	250

Témaválasztás – bevezető gondolatok

„Mindenért hálát adjatok!” – Pál apostolnak ez a mondata (1 Thessz 5,18a) jutott eszembe, amikor e bevezető megírásához kezdtem. A dolgozat főszövege elkészült, még hátra van a függelék elkészítése, illetve a jegyzetek pontosítása.

Hosszú út vezetett idáig. S most, hogy megpróbálom magamban felidézni mindazt, ami az elmúlt tizennyolc év során történt, sok minden eszembe jut. Az emlékeken túl azonban még érthetőbbé válik, mindaz, amiről az apostol beszél, amikor ezt írja az Újszövetség legősibb iratának befejezésében: „Mindenért hálát adjatok!”

Simon Grynaeus személyével érdekes módon kerültem kapcsolatba. Egy adminisztrátori hiba folytán az elnyert oxfordi ösztöndíj (1988/89) helyett kárpótlásul az 1988-ban először meghirdetett bázeli Reicke-Stiftung ösztöndíját kaphattam meg. Témaválasztás céljából konzultáltam evangélikus teológiánk akkori egyháztörténész professzorával, Dr. Fabiny Tiborral, aki csak ennyit mondott: Buda és Bazel(?) – akkor Grynaeus és Dévai, velük kellene foglalkoznod, mivel igazi kapcsolópontok a magyar és a svájci reformáció között. Ez 1989 tavaszán történt.

Lázás munka kezdődött, s hamar kiderült, hogy a neves humanista tudós nyelvész, Simon Grynaeus élete és munkássága igen csak sok izgalmas eseményt, felfedezést, utazást stb.-t rejt magában. Személye és műve közel sem annyira ismert, mint például a nagy reformátoroké (pl. Lutheré, Kálviné, Zwinglié, vagy éppen Melanchthoné), mégis, aligha volt a reformáció első két évtizedében olyan döntő és fontos esemény, amelyhez valamilyen szállal ne kötődött volna. Euklidész *A geometria elemei* című művének újra kiadásához (Bazel, 1533) írt előszaváért Grynaeust – újabban – már úgy is emlegetik, mint aki utat nyitott a Descartes képviselte újkori gondolkodás és filozófia felé. Élete utolsó, alig több mint tíz évében közel 30 kiadványt jelentetett meg Bazelben, szinte egytől-egyig ókori – keresztyén és nem keresztyén – szerzők műveit. Jóllehet saját, helvét irányú reformátori meggyőződéséről teológiai értekezést vagy vitairatot soha sem írt, neve – érdekes módon – mégis felkerült az 1559-ben először kiadott, *Index Librorum Prohibitorum* jegyzékére.

Személye ugyanakkor nem kevésbé izgalmas a magyar reformáció története szempontjából sem. Tanári pályája elején – a magyarországi reformáció kezdetén – Budán (1521-1523), a Boldogasszony-plébániához tartozó, a korszak talán legnevesebb városi-iskolájában oktatott iskolamesterként, már tudatos humanista és reformátori szellemben. A

régebbi irodalom és hagyomány szerint budai diákjai között ott találjuk az ifjú Dévai Mátyást is.

Grynaeus két éves budai működése látszólag jelentéktelen epizód a később fényes tanári-reformátori, kiadói pályát befutó és a bázeli egyetem rektoraként életét befejező, egyébként egyszerű sváb falusi gyökerekkel rendelkező tudós életében. Kezdetben komoly fejtörést okozott, hogy a humanista tudós – szép ívű pályát maga mögött tudható – életének e kis szeletéről, amelyről tulajdonképpen pár mondatnál többet nem nagyon lehet mondani, kerekedhet-e egy doktori értekezés?

Idővel azonban kiderült, hogy egyáltalán nem magától értetődő, hogy Grynaeus járt Magyarországon, pontosabban Budán. S ha járt is, akkor vajon mikor és milyen céllal érkezett hazánk akkori székvárosába? Eltérnek ugyanakkor az egyes kutatók utalásai arra nézve is, hogy Grynaeus mikor hagyta el Budát, és mikor érkezett a reformáció fellegvárába, Wittenbergbe? Mindmáig kérdés továbbá, hogy Grynaeus egyedül, vagy másodmagával, – a későbbi wittenbergi, majd jénai egyetemi tanár – Winsemiussal érkezett-e a magyar fővárosba? A kérdések, kérdőjelek tovább folytatódnak: biztos, hogy Grynaeus a neves budai – német – humanista iskola rektora volt, mivel erre nézve sem egységes a szakirodalom? Nem kevésbé izgalmas kérdés, vajon milyen kapcsolat fűzte Grynaeust Buda akkori humanista és köztudottan az új tanokra nyitott, reformszellemű szereplőihöz, mint pl. Bartholomeus Francfordinus Pannoniushoz, Konrad Cordatushoz, Johannes Kreslinghez, vagy éppen Brandenburgi György örgrófhhoz? Az oktatáson túl mivel tölthette szabadidejét az ifjú humanista, és mondhatunk-e valami konkrétabbat Grynaeus és a Corvina-könyvtár vonatkozásában?

Az elmúlt években mindenek előtt ezekre a kérdésekre próbáltam meg feleletet találni. Kíváncsiságomat tovább fokozta az is, hogy kiderült, a bázeli egyetemi könyvtárban őriznek egy olyan kéziratot, amely éppen, a kutatóknak már oly sok fejtörést okozó, híres Dévai-értekezés, a *Disputatio de statu...*(Nürnberg, 1537) című műnek a teljes szövegét tartalmazza.

Bázel és a téma ízelgetését követően, egy újabb ösztöndíjas év után (Wuppertal, 1990/91) mindenek előtt Grynaeus életrajzát készítettem el, s hogy élete kérdéses pontjaira fény derüljön, a teológia egykori otthonigazgatója, Dr. Selmeczi János vezetésével neki láttunk a témánk szempontjából fontos, és – latinul – már kiadásra került Grynaeus-levelek fordításának. Az évek során a humanista levélírás minden szépsége és fennkölsége mellett megismerkedtünk az igazi fordítási nehézségekkel is.

Újabb lökést adott a témában való elmélyüléshez a Tübingenben töltött ösztöndíjas esztendő (1998/99). Ekkor – elsősorban – Grynaeusnak a tübingeni egyetem 1534-ben elkezdődött reformációjában betöltött szerepét kutattam, és további anyagot gyűjtöttem.

A jelen dolgozat elkészítéséhez az igazi biztatást mintegy négy évvel ezelőtt, már mint kelenföldi lelkész kaptam. A gyülekezet sokféle és igencsak sokszínű kisközössége között van egy számomra igazán kedves baráti-társaság, akik idekerülésemet (2001) követően nem sokkal meghívtak maguk közé, sőt, atyai módon be is fogadtak. Amikor az egyik alkalommal szó került témámról, amivel addig csak szabad időmben, kedvtelésből foglalkoztam, szinte rám pirítottak: Hogy lehet, hogy ezt még nem írtad meg?

Biztatásukra és a Károli Gáspár Református Egyetem rektorhelyettesével, Dr. Török Gáborral történt egyeztetést követően, 2005 elején jelentkeztem ugyanezen egyetem doktori bizottságának akkori elnökénél, Dr. Karasszon Istvánnál, és felvettem a kapcsolatot az egyháztörténet professzorával, Dr. Ladányi Sándorral. Mindketten nagy szeretettel fogadtak, s miután röviden beszámoltam Grynaeussal kapcsolatos kutatásaimról, témámat érdemesnek találták arra, hogy egy doktori értekezés kerekedjen belőle.

A következő konzultáció során még nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyar reformáció történetének szempontjából Grynaeusnak a Budán töltött két esztendejét (1521–1523) kellene tüzetesebben vizsgálat tárgyává tenni, s ezzel egy újabb mozaikot hozzátenni a magyar reformáció-történet kezdetéhez.

Most következzen néhány fontos megjegyzés az értekezéssel kapcsolatban. Mindenek előtt a névhasználatról. Grynaeus Budán még egész biztos eredeti családnevét, a Grinert használta, s csak ezt követően, a humanista gyakorlatnak megfelelően – wittenbergi tartózkodása alatt (1523), diákkori barátja, Melancthon biztatására – változtatta meg Grinerről Grynaeusra. Ezért a dolgozatban a szöveg kontextusának megfelelően, a pontosság kedvéért, hol a Griner, hol a Grynaeus nevet használtam. Érdekes módon azonban az írásos forrásokban a Grineus, Grinaeus, Grÿnaeus, az irodalomban pedig a Grüner, Gryner, Gryneus és Grynäus írásmóddal is találkoztam. A névváltoztatás további részleteiről a dolgozat IV. 1. fejezetében olvashatunk. A nevekkal kapcsolatban még annyit, hogy a szövegben előforduló egyéb nevek írásmódjánál – a forrásokból történt idézetek kivételével – a legújabb, elsősorban a külföldi szakirodalomban használatos írásmódot követtem (pl. Oekolampad és nem Oekolampadius, Winsemius és nem Winshemius, vagy Blarer és nem Blaurer stb.).

Röviden az értekezés felépítéséről. Jelen dolgozat alapvetően négy főfejezetre tagolódik, melyek koncentrikus körökként kapcsolódnak egymásba. A geometriából

kölcsönzött hasonlat azonban nem teljesen fedi a valóságot, mert esetünkben olyan koncentrikus köröket kell elképzelnünk, amelyek – a valóságtól igencsak eltérő módon – az origó felé haladva nem hogy egyre kisebb sugarúak, sokkal inkább egyre tágabb ölelésűek lesznek. Griner budai működésének vizsgálatát megelőzően (IV.) ugyanis három rövid fejezeten keresztül közelítünk fő témánk felé: az elsőben (I., a jegyzetbeli hivatkozásokban: Buda I.) egy rövid történeti vázlat olvasható középkori fővárosunkról, Budáról; a másodikban (II., a jegyzetbeli hivatkozásokban: Buda II.) Griner humanista voltára gondolva a magyarországi humanizmus első korszakát próbáltam meg röviden vázolni; míg a harmadikban (III., a jegyzetbeli hivatkozásokban: Buda III.), Griner budai iskolarektorságára gondolva, a magyar, és azon belül, a Budán folyó középkori oktatásra fókuszáltam. Ezen előkészítő fejezetekbe ágyazódva következik azután a dolgozat IV. (a jegyzetbeli hivatkozásokban: Gryn.), s egyben valóban főfejezete, amelyben megpróbáltam részleteiben megvizsgálni Griner – mindössze – két éves budai tartózkodását (rektorságát), annak előzményeivel, konkrétumaival és következményeivel egyaránt. A fejezet végén, Grynaeus életrajzi adatainak összefoglalását követően (IV. 11.), felsoroltam azokat a tárgy- és kérdésköröket, amelyekkel – jelen dolgozat folytatásaként – a későbbiekben még feltétlen érdemes lenne foglalkozni. E főfejezet legvégén pedig az értekezés összegzésében (IV. 13.) soroltam fel mindazokat az eredményeket, megállapításokat, amelyekre vizsgálódásaim során jutottam.

A dolgozat következő, a IV. főfejezetéhez szorosan kapcsolódó Függelék (V., a jegyzetbeli hivatkozásokban: Függ.) V. 1.1. pontjában az idézett levelek, míg az V. 1.2. pontjában az egyéb idézésre került források olvashatóak. A levelek között két igen fontos Grynaeus-levelet is találunk, amelyek először olvashatóak teljes magyar fordításban. A Függelék második (V. 2.) részében, az – ilyen formában még eddig nem készült – részletes, tematikus bibliográfiában találjuk a Grynaeus által készített, illetve általa sajtó alá rendezett műveket és kiadványokat. A dolgozat VI., Képek című fejezetében pedig mindenek előtt néhány – részben még publikálatlan – Grynaeussal kapcsolatos (fény)kép, antik kiadványok lapjai és levéltári anyag található. Emellett látható Dévainak a fentebb már említett fő művének [*Disputatio de statu...*(Nürnberg, 1537)], a bázeli egyetemi könyvtárban őrzött, és eddig még publikálatlan kéziratáról készült mikrofilmfelvétel néhány kockája is. Végül, a dolgozat záró (VII-IX. terjedő) pontjaiban találjuk – a formai követelményeknek megfelelően – az irodalom- és rövidítésjegyzéket, illetve az idegen nyelvű összefoglalókat.

Néhány szó a formai alapelvekről. A szövegben előforduló *címek dőltbetűvel*, az „idézetek idézőjelben” szerepelnek. A lábjegyzetekben egy-egy mű első idézésekor a mű

szerzőjének teljes neve és címe – természetesen a kiadás adataival együtt – közlésre került, az újabb idézőkor azonban már csak rövidített formában: vezetéknev, és a mű címéből – értelemszerűen – az első két-három szó. A leveleskönyvek (levélgyűjtemények) rövidítésénél az egyértelműség kedvéért a mű címének eleje és vége került idézésre, a zárójelben pedig a leveleskönyv szerkesztőjének neve szerepel [pl. S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 20 (Nr. 16)], a szerkesztő neve után az oldalszám következik, illetve a zárójelben az adott levél könyvbéli sorszámát találjuk. A görög nyelvű címek, szavak fonetikusán, a közölt művek kiadási éve pedig – egységesen – arab számokra vannak átírva a dolgozatban. A lexikonok, enciklopédiák, (egyes) forráskiadványok, periodikák stb. címeinek rövidítései a Felhasznált irodalom első alpontja (VII. 1.) rövidítésjegyzékében találhatóak. Emellett feltétlen szükséges volt valamiféle egységes formát keresni a kereszthivatkozásokra és utalásokra, ezeket, illetve a jegyzetekben és irodalomjegyzékben előforduló egyéb rövidítések és jelek gyűjteményét találjuk meg a dolgozat utolsó előtti, VIII. fejezetében. A záró IX. fejezetben olvashatjuk az értekezés idegen nyelvű (angol-német) összefoglalását.

Ezúton is szeretnék köszönet mondani mindazoknak, akik valamilyen módon (szakvéleményükkel, kritikájukkal, lektori munkájukkal, javaslataikkal) hozzájárultak ahhoz, hogy jelen értekezés elkészülhetett: így a téma felvetőjének, Dr. Fabiny Tibor professzor úrnak, témavezetőmnek, Dr. Ladányi Sándor professzor úrnak, Dr. Török Gábor rektorhelyettes úrnak, Dr. Selmeczi János otthonigazgató úrnak, a latin lektoroknak: az OSZK kéziratárának munkatársá, Zsupán Edinának, valamint Dr. Ittész Dániel latin nyelvtanárnak, a néhai bázeli újszövetséges professzor, Bo Reicke (1914-1987) özvegyének, Ingalisa asszonynak és fiának, Dr. Daniel Reicke építészmérnök úrnak, Dr. Grynaeus Tamás neurológus-pszichiáter szakorvos úrnak, Dr. Végh András régészeknek, s végül de nem utolsó sorban Dr. Szilágyi Csaba történésznek, Szabóné Mirus Katrin és Gausz János tanároknak.

Itt szeretnék köszönetet mondani ugyanakkor Szüleimnek, Feleségemnek, Mártinak, Gyermekeimnek és Anyósomnak az elmúlt években tanúsított szeretetükért, biztatásukért és megértésükért, ami nélkül jelen értekezés aligha készülhetett volna el.

Befejezésül álljon itt az egyik legkedvesebb Grynaeus-tanítvány, az igen szoros szálakkal mesteréhez kötődő neves filológus, Joachim Camerarius (1500–1574) egyik versének két soros részlete, melyet mestere halála alkalmából írt:

„Tu vivis Grynae quidem in coeloque, soloque:
Verè ibi, nobiscum fama decusque tuum.”

Budapest, 2007. február

I. Buda városa a 13. századtól Mohácsig

(történeti vázlat)

A nyugat-európai értelemben vett középkori városon olyan települést értünk, melynek polgárai testületet alkotnak, s e testület jogi személyként széles körű önkormányzattal rendelkezik. Magyarországon a 11–12. században ilyen város még nem igen létezett. Leginkább az Árpádok két hagyományos központjának, Esztergomnak és Székesfehérvárnak vallon hospesek által lakott negyedei közelítették meg ezt a szintet. Ezért „második honalapító” királyunknak, **IV. Bélának** (1235–1270) a tatárjárás (1241–42) előtt elkezdett, de ténylegesen csak azt követően kibontakozó városfejlesztő politikája szerény előzményekre támaszkodhatott. A királyi birtokot képező „háromszöget” – Székesfehérvár, Esztergom és (Ó)Buda – a 13. századtól kezdődően már egész biztosan az ország közepeként, mint „medium regni”-t említik a források.¹ A városfejlődés igazán azonban csak az Anjouk, majd Zsigmond király uralkodása alatt gyorsult fel. Erre az időszakra datálható a királyság – államhivatalokat magába foglaló – állandó központjának kiépülése, először a földrajzi fekvésére nézve, s a stratégiai szempontok miatt is igen alkalmas és a medium regnibe jól illeszkedő Visegrádon, majd idővel a szintén hasonló adottságokkal rendelkező Budán.

A középkori magyar főváros, Buda alapjait tehát IV. Béla (1235–1270) vetette meg – a Magyar Királyságba betörő tatár seregek dúlását követően – a budai Várhegy háromszögszerű platóján. A tatár hordák 1241 áprilisában először elfoglalták és felégették a Duna bal partján virágzó német hospes települést, Pest (német nevén: Ofen) városát. A tél beálltával hasonló sorsra jutott általuk a túlszárparton fekvő Buda (a későbbi-mai Óbuda) is: várával, káptalanjával és városával (a római romok közé települt korai királyi és egyházi központtal) együtt. A nagykan váratlan halálát követően (1242 márciusa) a tatárok ugyan kivonultak a Kárpát-medencéből, visszatérésükre azonban joggal lehetett bármikor számítani. Ezért az újjáépítést kezdetben az erre való felkészülés határozta meg. A fennmaradt forrásokból a kutatók arra következtetnek, hogy a király elsőként a környékbeli települések, az agglomeráció magyar lakosait (annak egy részét) költöztette az addig gyéren lakott, ám

¹ Ezzel kapcsolatban Kubinyi professzor utal arra, hogy Európában máshol is kimutatható, hogy az állami központi funkciókat több egymáshoz aránylag közel fekvő települések között osztották meg, s mint központi régiót vagy központi térséget tartották számon. A medium regni létrejötténél nem csak földrajzi, stratégiai szempontok játszottak fontos szerepet, hanem a jó megközelíthetőség („locus communior”) is feltétel volt. Vö. Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: *Budapest története*. 1–5. Főszerk. Gerevich László. Bp. Főváros Tanácsa 1973–1980. 2,7–204. 2,15–22 (a továbbiakban BT), Kubinyi András: Buda, Pest, Óbuda és környékük 1686-ig. In: Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. (Budapest Főváros Levéltára Várostarténeti tanulmányok) Bp. 2000. 13–76. 19.

stratégiaiailag sokkal jobban védhető hegyre (a mai Várhegyre 1243 és 1247–ben), majd ehhez hasonlóan (valamikor 1248 és 1255 között) Pest német telepeseit is, kiváltságaikkal együtt.² Kérdéses ugyanakkor, hogy IV. Béla valóban egy új várost, fővárost akart-e alapítani, vagy csak a környék lakóinak szánt mentsvárat? A plató déli részén, a mai királyi palota helyén már 1250 előtt elkészült az az elsősorban védelmi célú épületegyüttes, melynek fő célja az volt, hogy innen ellenőrizzék az ország akkori egyik főátkelőhelyét, a mai Erzsébet hídtól feljebb, a középkori Szent Pál-patak (a mai Ördögárok) völgyének végében lévő – Pestet Budával összekötő – pesti révet.³ Az új központ – többek között – a pesti németek áttelepülésének köszönhetően gyors fejlődésnek indult, és városelődjének német nevét is megszerezte. Azaz németül „Ofen”, latinul a fontosabb városi oklevelekben mindig mint „castrum novi montis Pestiensis”, a kevésbé fontosakban pedig – Óbudától megkülönböztetve – mint „Nova Buda” is szerepel.⁴ Felépültek a hegyet körülvevő és tornyokkal tagolt városfalak, az elkerített fennsíkon kijelölték az utcákat, s kimérték a kiosztandó telkeket. Ezzel párhuzamosan megépültek a román stílusú plébániatemplomok (a Mária Magdolna-templom a magyar, a királyi alapítású Nagyboldogasszony-templom [a mai Mátyás-templom elődje] a német polgároknak), a kolostorok (a két városi rendnek: a domonkosoknak és a ferenceseknek) a városháza és a mai Táncsics u. 9. alatti épület helyén egykor álló Kammerhof (azaz a pénzverdét magába foglaló régi királyi ház, a curia regis).⁵ A hegy

² Vö. Magyar, Károly: Buda im 13. Jahrhundert. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 153–184. 158.; Mik voltak ezek az eredetileg már az 1244-es aranybullával megerősített kiváltságlevélben is szereplő jogok? Többek között pl. egyházi (plébánosválasztás és kegyúri jogok gyakorlása), jogi (bíró-, esküdtválasztás és végrendelkezési jog) és gazdasági (vámmentesség, vásártartási és árumegállító jog) kiváltságok. Vö. Kubinyi A.: Buda. 23.

³ Vö. Végh András: Buda. In: Altmann Julianna et alii.: *Medium Regni*. Nap Kiadó Bp. 2004. 165–211. 165k.; A mai nagy Budapest területén a középkorban nem kevesebb mint öt átkelési lehetőség nyílt a Dunán. Ezek északról kezdve a következők voltak: a mai Békásmegyer és Káposztásmegyer közötti megyeri rév, a mai Árpád híd helyén a Margit-sziget északi csücskét is érintő óbudai rév, a mai Margit-hídtól délebbre Budafelrhévizet és a bal parton idővel elnéptelenedett Jenő falvát összekötő jenői rév, a fent említett pesti rév és végül délen a csepeli rév. Vö. Kubinyi A.: Buda. 13.

⁴ Vö. Kubinyi A.: Buda. 24 ill. Magyar, K.: Buda. 158.

⁵ A Mária Magdolna-templom első említése a rendelkezésre álló forrásokban: 1256, a Nagyboldogasszony-templomot illetően azonban a források értelmezésben megoszlanak a kutatók: 1247/48 v. 1255. A domonkosok kolostorát Buda egyik legrégebbi épületeként tartják számon. Bizonyos, hogy első formájában már 1254-ben állt, mivel a rend itt tartotta nagy (generális) káptalanát. A ferencesek kolostorának alapítását a források alapján 1260 és 1270 közé teszik. E rendek női ágai a Nyulak-szigetén ill. Óbudán tartottak fent rendházat. A domonkosok Szent Mihály kolostorától délre 1276-tól, a ferencesek Szent János kolostorával szemben, az utca másik oldalán 1283-tól működött egy-egy beginarendház (vö. Buda III./82. j.). A váraljai külvárosok közül meg kell még említeni a Szentistvánvárosban már 1276-ban álló Ágoston-rendieknek – az első keresztyén mártírnak szentelt – Szent István remetekolostorát. További részletek. Vö. Végh András: *Buda város középkori helyrajza I.* (Monumenta Historica Budapestiensia 15) BTM Bp. 2006. 61kk, 288, Magyar, K.: Buda. 162kk, 170kk, Kubinyi A.: Buda. 27, Spekner, Enikő: Das geistige Leben in Pest und Buda um die Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 315–332. 319k ill. Gerő L.: Mátyás király budai palotája. de Csejte Kiadó, Kiskőrös. 1994. 124kk.

lábánál, Váralján, Felhévíztől egészen Alhévízig (a mai Margit hídtól a Tabánig) benépesült a Duna-part is.⁶

A vár első átépítésére és fokozatos bővítésére a 14. század első felében került sor az Anjou-házbeli uralkodók, **I. Károly** (1308–1342) és **I. (Nagy) Lajos** (1342–1382) által. Mivel Lajos királyi udvara 1347 és 1355 között – nápolyi és litván hadjárata alatt – Budán tartózkodott, és az országban meglévő utak Budán vezettek keresztül, a város egyre fontosabb szerepet töltött be. A Kammerhof újra benépesült, ezt mutatja az Erzsébet anyakirályné által az 1340-es években ide építtetett Szent Márton-kápolna.⁷ A királyi aula magját az udvari nemesség és azok családjai alkották, akik házat vásároltak Budán és Visegrádon. A fővárost csak akkor hagyták el, ha a királytól valamilyen máshol elvégzendő feladatot kaptak. Lajossal kapcsolatban – többek között – feljegyezték, hogy 1360 körül kitelepítette a zsidókat az országból. Rendelete értelmében a Budán élő zsidóknak is távozniuk kellett az országból, akik osztrák és cseh területekre távoztak. Visszatérésüket a király néhány évvel később, 1365-ben engedélyezte.⁸ A legújabb irodalom szerint téves az a korábban magát masszívan tartó nézet, mely szerint a király védelme alatt álló s kamarai szolgálatot végző zsidó családoknak a palotához közel álló házait lefoglalták volna, s ennek következtében telepítették volna a hazatelepülteket a polgári lakónegyed déli végéről a plató északi végébe. Erre – az újabb kutatások szerint – csak jóval később, az 1420-as években, a Zsigmond alatt történt városrendezés alkalmával került sor, amikor is a Zsidó utcát áthelyezték a vár északi oldalára (Szombathely, a mai Táncsics u.), a Szombat kapu (a mai Bécsi kapu) közelébe.⁹

Mára az is egyértelműbbé vált, hogy a Szent György-kápolna, amelynek eredeti helye sokáig vitatott volt, Lajos király idejében (1371 előtt) épült fel. A régészeknek köszönhetően azonban ma már tudjuk, hogy a kápolna a mai Dísz tér északi végén, az egykori piactér közepén, illetve annak déli részén állt.¹⁰ Lajos nevéhez fűződik ugyanakkor az az 1370-es

⁶ A váraljai elővárosok (suburbiumok) a Duna jobb partján, északról déli irányban: Felhévíz, Taschenthal és Tóthfalu, Szentpétermártír, Szentmihály és Szentistván, ill. Alhévíz (Pest minor v. parvum ill. Kelenföld), a Várhegy nyugati oldalán pedig Logod. Az elővárosok különböző karakterrel és jogviszonyokkal rendelkeztek, mindenképp azonban Buda város tanácsának voltak alárendelve. Az idővel egymással „összenőtt” településeket (a 14. század vége felé) északon és délen (a királyi vár folytatásaként) (város)fallal övezték. További részletek: Végh, András – Zádor, Judit: *Topographie und Architektur der Stadt Buda im Spätmittelalter*. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 292–314. 310kk.

⁷ Vö. Kubinyi András: A várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: Szakály Ferenc – Szűcs Jenő: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. (História könyvtár Okmánytárak 4) Bp. 2005. 11–33. 18 ill. Végh A.: Buda. 167, aki szerint maga a király építtette.

⁸ Benda Kálmán (Főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája A kezdetektől 1970-ig*. 1–4. Akadémiai Kiadó Bp. 1986–1993. 217 (a továbbiakban MTK).

⁹ A 13. századtól kezdve itt szedték a vámot. Vö. BT 2,79k, Végh A.: Buda város. 86k.

¹⁰ A későközépkorban a piactér északi végében álló Boldogasszony plébániatemplom és a Szent György-kápolna között tartották a németek szerdai hetipiacát. Történetével kapcsolatban még csak annyit, hogy 1687-ben lebontották, és tévesen – sokáig – a Mária Magdolna plébániatemplommal azonosították. Vö. Végh A.: Buda város. 63, 76k és vö. m. Gryn./50. j., 78. j., 79. j., 171. j.; A polgárvárost a királyi palota előudvarával összekötő

évek végén megkezdett nagyszabású palotaépítkezés, amit utóda **I. (Luxemburgi) Zsigmond** (1387–1437) még nagyobb léptékben folytatott tovább.¹¹ Buda jelentősége igen megnövekedett. Ennek egyik jele az 1405 után összeállított – több szakaszban keletkezett – német nyelvű, úgynevezett *Budai Jogkönyv*, amely eredeti formájában 421 cikkelyt tartalmazott. A részben a IV. Béla-féle 1244-es kiváltságlevélen, valamint a magdeburgi illetve délnémet városjogon alapuló és idővel bővített budai jog vált hazánkban a legtekintélyesebbé.¹² Fellebbezésre egy-egy ítélettel kapcsolatban a budai tárnokmester vezette és nemes urakból álló tárnokszéknél nyílt lehetőség, melynek összetételében azonban a fővárosi tanácsválasztó reform (1439)¹³ idején változás állt elő. Legtekintélyesebb városaink zöme ugyanis kisajátította magának ezt a jogot, és a bírák között immár ezen városok választott küldötteit találjuk. A fellebbezési pereket a budai jog alapján bírálták el, s a tárnokszék joggyakorlatát „A hét város törvényei” című, a gyakorlatban csak tárnoki jogként emlegetett jogkönyvbe foglalták össze. Ezt mint közös jogszabályt használta hét szabad királyi városunk: Buda, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Bártfa és Eperjes, melyhez a 15. század második felében – nyolcadikként – Pest is csatlakozott.¹⁴

Az 1410-ben német (római), tíz évvel később cseh királlyá választott, majd 1433-ban német császárrá koronázott Zsigmond hosszú regnálásának (1387–1437) utolsó tíz esztendejét leszámítva – Budát tekintette királyi székhelyének. 1408-tól kezdve, miután Zsigmond a teljes királyi udvart és kamarát Budára költöztette, hozzá hasonlóan a későbbi uralkodók is – egészen a török megszállásig – innen kormányozták országunkat.¹⁵ A nagyformátumú uralkodó külföldi utazásai során számos mestert – köztük kőfaragókat, ácsokat, vízvezeték-készítőket – szerződtetett és küldött Budára. Az 1390 és 1425 között lezajlott nagyszabású építkezések során alakult ki a középkori palota tömbje, amely tornyokkal (köztük a

Szent György piactérre ua. további két városkapu nyílt: keletről a váraljai Szent István külváros felől a Szent János (v. Vízi) kapu, a nyugati oldalon pedig Logod felől a Zsidó (később Fehérvári) kapu.: Gerő L.: Mátyás király. 121.; Ezen kívül volt még egy negyedik kapu is, a Kelenföldi kapu, amin keresztül délről lehetett a palotába bejutni. Sőt, a városfalon további kiskapukat is vájtak, mint pl. a Nagyboldogasszony-templom melletti temető kisajtója, vagy a feltételezhetően vele szemben a nyugati falon található kisajtó.: Kubinyi A.: A várnegyed. 20k.

¹¹ A budai vár építészeti korszakairól a fennmaradt régészeti emlékek alapján l. részletesen: Nagy, Emese: Die gotische Architektur im Königspalast von Buda. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 236–250. 237kk.

¹² A kereskedőket például három csoportba sorolta: a „boltos urak”, azaz a selyemkereskedők, akik igazi üzlethelységeket használtak, a „kamrás urak” vagy posztókereskedők kamráikban kereskedtek és végül a kalmárok, akik Kram(bude)ikban-árusító bódéikban olcsó, ám gyakran silányabb minőségű portékával üzlelteltek. Vö. Kubinyi A.: Buda. 36, Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Osiris Kiadó Bp. 2001. 176, 178.

¹³ L. később.

¹⁴ Vö. BT 2,80k, 83–86, Kubinyi A.: Buda. 59k.

¹⁵ Azaz ettől kezdve beszélhetünk Budáról, mint ténylegesen fővárosról. Visegrád, a Zólyom megyei királyi kastélyok, a diósgyőri vár vagy a később, 1409 után épült tatai várkastély addigi funkciói megváltoztak Vö. BT 2,43k, Végh A.: Buda. 167.

befejezetlenül maradt Csonka torony),¹⁶ keresztárkokkal elválasztott, három belső udvart körülvevő épületek sorából állott. A már álló Anjou-kori palotaszárnyban elkészült a királyi reprezentációk fontos színteréül szolgáló Nagyboldogasszony-kápolna,¹⁷ majd ennek folytatásaként megépült az északi palotaszárny. Emellett megerősítette a vár addigi védműveit, és a királyi palotát a budai polgárvárostól tágas, lovagi tornák, kocsi- és lóversenyek, valamint gyűlések megrendezésére is alkalmas előudvarral (eredetileg: *hippodrom*, később: *stadium*) választotta el. Az előudvar északi oldalán állt az épületegyüttes egyik legimpozánsabb trapézformájú épülete, az úgynevezett Friss palota.¹⁸ A polgárvárosba (északra) innen induló utcák (a Szent János és a Szent Zsigmond [az egykori Zsidó utca]) fogták közre a Szent Zsigmond tiszteletére épített káptalan templomát és a tőle délre álló préposti palotát (más néven: Kisebb Szűz Mária prépostság).¹⁹ Zsigmond budai építkezéseit a – Magyarországon már a francia dinasztikus kapcsolatok révén a 13. század második felében meghonosodott – gótika uralta. Budán és Pesten az ő idejében majd minden templomot átépítettek és új kórossal láttak el: így az imént említetteken túl például a budai Nagyboldogasszony-templomot (1417–1433) vagy a pesti Belvárosi-templomot.²⁰

A grandiózus építkezésekkel párhuzamosan természetesen tovább folytatódott az egyházi és világi méltóságok, a magyar nemesi családok és rokonaik ingatlanvásárlásai a magyar székvárosban. Emellett azonban egyházi testületek és a középnemesség soraiból valók is szép számmal vásároltak házat Budán, hogy zavartalanul intézhessék ügyeiket az udvarnál. Az Olaszok utcája (a mai Országház utca) elnevezés jól jelzi, hogy a 14. században egyre több, az udvari – olykor luxus – igények kielégítéséből busás haszonra számító külföldi kereskedő vetette meg lábát a fővárosban.²¹ Buda kapcsolatai kiterjedtek Európa minden részére, a királyi udvarban humanista követek és itáliai művészek fordultak meg. Zsigmond

¹⁶ Az épületet Bonfini említi először, melynek eredeti rendeltetéséről nem szól, csak arról, hogy Mátyás korában börtönül szolgált: Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Balassi Kiadó Bp. 1995. 564, 745 és vö. m. Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. 1–2. Akadémiai Kiadó Bp. 1966. 1,53–55, Engel P.: *Magyarország története*. 186.

¹⁷ Mátyás korától alamizsnás Szent János nevén is szerepel. A kápolnához nagy létszámú énekkar tartozott. (Erről további részleteket l. Buda I./47. j.); A régészek ua. vitáznak, hogy pontosan ki is volt a 14. század utolsó harmadában épült kápolna építtetője: Nagy Lajos v. Zsigmond? Vö. Magyar Károly: „Et ... introvit ad Hungariam sola germanica ancilla nomine Maria...” Habsburg Mária és Buda. In: *Habsburg Mária. Mohács özvegye A királyné és udvara (1521–1531)*. Szerk. Réthelyi Orsolya et alii. BTM Bp. 2005. 87–105. 97.

¹⁸ Első említése 1437., amikor még privát tulajdonban volt. Ez a toronszerű objektum később királyi tulajdonba került, melynek mintájára a 15. század közepén Hunyadi János kormányzó (1446–1452) átépítette vajdahunyadi várának Nagytermét. A vele kapcsolatos forrásokat l. Balogh J.: *A művészet*. 1,47–53 ill. vö. m. Végh, A. – Zádor, J.: *Topographie*. 309, Gerő L.: *Mátyás király*. 28, 33k.

¹⁹ A prépost palotájával szemben, a Szent János utca túloldalán álltak a kanonokok házai. Vö. Magyar K.: „Et ... introvit”. 89, 91 ill. Buda II./33. j.

²⁰ A Nagyboldogasszony-templomot két családi sírkápolnával bővítették: északról a Garai-kápolnával, délen pedig a budai patricius Ellenpeck család kápolnával. A Mária Magdolna-templom bővítésére már a 13. század harmadik negyedében sor került, ma is látható tornyát pedig a 15. század utolsó negyedében építették. Vö. Végh, A. – Zádor, J.: *Topographie*. 297kk.

²¹ Elsősorban olaszok: Firenzéből és Velencéből. Vö. Engel P.: *Magyarország története*. 177.

német-római császárként is kötődött Budához. Ezt igazolandó: 1436 decemberében szeretne volna a Bázeli Egyetemes Zsinatot (1431–1443) Budára áthelyezni.²² Ezért javaslata mellékleteként 1436-ban összeírást rendelt el, hogy hány ház, szoba, istálló stb. található Budán. Ezzel akarta meggyőzni a zsinati atyákat, hogy városa megfelelő adottságokkal rendelkezik a zsinat befogadására. Ezen összeírásnak köszönhetően számba vétetett a főváros területén lévő összes kiadásra alkalmas ház, mely alapján némi fogalmunk lehet a 15. század eleji Buda lakáshelyzetéről. A székváros négy körzetének (kettő a Várhegyen és kettő a Váraljában) összesen 967 házában – akkoriban – 1352 szoba, 3276 kamra, 742 bolthelység, 627 pince és összesen 4705 lovat befogadni tudó istállóhely volt. Az egyébként meglehetősen nehezen értelmezhető forrásból az is kiderül, hogy a Várhegy két körzetében (a magyar- és a németlakta körzetben) összesen 322 ház, 679 szoba, 1416 kamra, 710 bolthelység, 360 pince és összesen 2607 istállóhely volt, illetve hogy a Várhegy negyedeiben jóval nagyobb házak álltak, mint a Váraljában.²³ A legnagyobb – gyakran tornyos – házak magától értetődően a városi vezetőréteg tulajdonát képezték, amelyek az emeleten általában egy nagy „festett palotával” (tudniillik egy fogadó- vagy díszteremmel) is rendelkeztek, s bejáratuk két utcára nyílt. A középréteghez tartozók házai ennél jóval kisebb alapterületűek voltak, egy-egy belvárosi házra átlagosan 2-3 szoba, 4-5 kamra, két bolthelység illetve pince jutott.²⁴

A különböző társadalmi osztályhoz tartozásnak, a polgárságon belüli rétegződésnek illetve a különböző nemzetiségeknek köszönhetően olykor több évtizedes – elsősorban német-magyar – viszálykodás jellemezte a város életét.²⁵ Csak két jól ismert epizód. A 15. század második feléig – általában – csak két helyet biztosítottak a magyarok részére a tizenkét tagú városi tanácsban, a bíró és tanácsnokai ugyanakkor kizárólag a város vezetőrétegéből (java részt patríciusok, akik születési joggal töltötték be pozíciójukat) kerültek ki. A 15. század

²² A bizánci császár, Palaiologosz (VIII.) János (1425–1448), mivel az oszmán-török hatalom megsemmisüléssel fenyegette Bizáncot, a Nyugattól kért segítséget. Megcsillant annak lehetősége, hogy a több évszázados egyházi skizma nyugat és kelet között rendeződjön. Bizánc a tárgyalások lefolytatásának helyéül egy közelebbi város kijelölését kérte. Így gondolt Zsigmond császár Budára. A bázeli atyák végül megoszlottak (1437), és a pápához hűséges kisebbség Giuliano Cesarini (†1444) és Nicolaus Cusanus (1401–1464) bíborosok vezetésével Ferrarában folytatta a zsinatot (1438), míg a radikális többség 1448-ig Bazelben maradt. Vö. Szántó Konrád Dr.: *A katolikus egyház története*. 1–3. Ecclesia Bp. 1983–1987. 1,507, 514.; Cusanushoz l. CE 1,372–373.

²³ További részletek olvashatók ki a Kubinyi által közölt táblázatból.: Kubinyi A.: A várnegyed. 29k.

²⁴ Vö. Kubinyi A.: Buda. 33.

²⁵ A magyar források a 15. századtól kezdődően a vezetőrétegen belül megkülönböztetik a városi polgárt („prudens et circumspectus”) az alárendelt, valakitől függő polgártól („providus”). A budai ill. pesti kancellária azonban másképpen használta ezeket a kifejezéseket. „Prudens et circumspectus” volt, aki lovagi származású ill. egy-egy tekintélyesebb polgárt. A tanácsnokokat és a vezetőréteg tagjait a rövidített „circumspectus” cím illette meg. A város többi polgárának meg kellett elégednie a „providus” címmel. Ez azt jelenti, hogy a vezetőréteg a középréteg polgárságára úgy tekintett, mint akik alá vannak vetve nekik. A „polgár” („civis”) szavunk ezért egy szűkebb jelentéstartalommal bírt: olyan valakit jelentett, aki a vezetőréteghez tartozott. Ezért a városi írásos források – ha nem is mindig következetesen – a szó kettős jelentését megkerülve használták a „concivis” kifejezést, ami egyszerűen polgárjoggal rendelkezőt jelentett, „civis”-nek pedig a vezetőréteghez tartozó polgárt hívták. Vö. Kubinyi, András: Buda – Die mittelalterliche Hauptstadt Ungarns / Eine deutsch-ungarische Stadt in Ostmitteleuropa. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 15–41. 29.

utolsó negyedétől azonban változás áll be a tanács összetételét illetően, ugyanis sikerült néhány, a középréteghez tartozó gazdagabb polgárnak is bejutnia a testületbe, s a magyar esküdtek száma is néha már háromra nőtt. A feszültség minden jel szerint a nürnbergi érdekeltségű német posztókereskedők és a földbirtokkal is rendelkező vezetőréteghez tartozó nemes urak között alakult ki. Ezt kihasználva 1402-ben (a mindenkori választások – Szent György – napján, azaz április 24-én) nevető harmadikként egy középpolgársághoz tartozó gazdag magyar mészáros választottak bíróvá. A kézműves, Frigyes fia Andrásnak egy határozott döntéssel azt is sikerült elérnie, hogy több tanácsnok legyen, mint tizenkettő, s ezzel tovább növelje a magyar középréteg befolyását és esélyeit. Így ha csak rövid időre is, de sikerült megdönteni az „idegenek” uralmát. A régi rend helyreállítására 1403 decemberében került sor, amikor is Zsigmond kiváltságlevélben biztosította: a város bírója csak olyan polgár lehet, akinek mind a négy nagyszülője német volt. Az eseményeknek köszönhetően azonban a magisztrátus összetételében mégis létre jött egy kis változás, a kézműveseket immár nem lehetett kihagyni, s a magyarok létszáma három-négy fő személyében állandósult.²⁶ Néhány évtizeddel később (1439. május 23-án) Zsigmond veje, **Habsburg Albert** (1437–1439) uralkodása alatt, az éppen Budán ülésző országgyűlés idején a magyar szegény polgárok elkeseredésükben és talán a huszita tanoktól is vezetettve – a város szőlőiben serénykedő napszamosokkal karöltve – fellázadtak és fosztogatni kezdték előkelő polgártársaik házait (a magyarokét is). A lázadás kiváltó okát a német vezető polgárok és magyar vetélytársaik közötti konfliktusban kell keresnünk. A század harmincas éveire ugyanis sikerült úgy megerősödni a magyar vezetőrétegnek – akik soraiba olykor nemes származású királyi tisztviselők, ügyvédek, állat- és borkereskedők valamint tekintélyesebb kézművesek tartoztak –, hogy újra elérkezettnek látták az időt arra, hogy kivegyék német sorstársaik kezéből a vezető hatalmat.²⁷ Ám a gazdag németek (elsősorban a Krisztus teste céhbe tömörült nürnbergi érdekeltségű posztókereskedők) is résen voltak, és 1439 tavaszán tettlegességre szánták el magukat. Akkori fő ellenségüket János ötvöst, a szervezkedés magyar vezetőjét titokban elfogták, megkínózták, majd miután megölték – testét a Dunába dobták. Az ár azonban a holttestet partra vetette, s ennek hírére elszabadultak az indulatok.²⁸ A

²⁶ Vö. uo. 38k.

²⁷ Élükön (1436-ban) Budai György deák, aki a királyi városok fellebbviteli törvényszékének alelnökségéig (altárnokmester) vitte, megpróbálta a szoros nürnbergi kapcsolatokkal rendelkező tehetős német polgárok *Krisztus teste* elnevezésű vallásos céhbe tömörülését feloszlatni és vagyonukat elkobozni. Támogatói között a magyarokon kívül (pl. János ötvös) a német középpolgárság néhány képviselőjét is ott találjuk. Vö. BT 2,71k, Kubinyi, A.: Buda. 39, Engel P.: Magyarország története. 283.

²⁸ A kialakult helyzet kuszáltságát mi sem mutatja jobban, hogy a 30-as évek második felében a németek – ellentétben a *Buda jogkönyv* vonatkozó artikulusával – a magyar(!) Farkas Lászlót többször is megtették városbírónak. Farkas azonban egy gazdag nürnbergi posztókereskedő (Ulrich Vorchtel) lányát vette feleségül, így neje révén maga is érdekelté vált a budai német vezetőréteggel való együttműködésben.: Kubinyi, A.: Buda. 40, Engel P.: Magyarország története. 179.

fosztogatókat ugyan megfékeztek és leverték, a városvezetés azonban ennek hatására átalakult. A magyarokra nézve igen csak fontos reformok születtek a tanácsválasztást illetően: a paritás elvét követve a tanácsnokokat ezentúl 50-50 magyar és német polgárból álló testület választotta, e mellett a tanács összetétele is radikálisan megváltozott, fele-fele (hat-hat) arányban magyar és német lett, a bírói tisztet pedig egyik évben magyar, másik évben német polgár viselhette. Érdekes lenne kutatni, hogy a budai események milyen hatást gyakoroltak az éppen összehívott országgyűlésre vagy magára Albert királyra? Tény, hogy a magyar nemesség több idegenellenes követelését – 1439. május 29-én – dekrétum formájában szentesítette a király.²⁹

A következő fontos dátum a magyar főváros történetében 1458. január 24-e, amikor is a Budán és Pesten összegyűlt rendek egyhangúlag királlyá választották **Hunyadi Mátyást** (1458–1490),³⁰ aki tudatosan és határozottan folytatta elődei városvédő és városfejlesztő politikáját.³¹ A városok száma s így a piacra vitt termékek mennyisége megnőtt, a munkamegosztás rendkívül felgyorsult. Mind több település kapta meg a mezővárosi rangot. Buda fénykora is a nagy király uralkodása alatt következett be. Igaz, annak ragyogásával és fényűzésével Mátyás azt a hátrányt is igyekezett csökkenteni, amelyet „alacsony származása” jelentett vetélytársaival (a Jagellókkal és a Habsburgokkal)³² szemben. Nemcsak

²⁹ A paritásos tanács létrehozásán túl (vö. Végh A.: Buda. 167, Kubiny A.: A várnegyed. 13) a következő dekrétumok születtek: „A király helyreállítja az ország régi szokásait (1.§); a Zsigmond király idejében bevezetett új szokásokat eltörli (4. §); idegenekre nem bíz sem világi, sem egyházi tisztséget (5. §); a királyi pénzjövödelmeknek kezelőit szabadon választhatja meg a magyar korona alattvalói közül (6. §); külföldiek csak az I. Lajos idején erre kijelölt helyeken kereskedhetnek (9. §); külföldi pénzt és sőt ne hozzanak az országba (11. §); a világi tisztségeket belföldieknek tetszése szerint adományozhatja (15. §); birtokokat nem ad idegeneknek; de másoknak sem ad el pénzért, és nem vet zálogba (16. §); bírja rá Brankovics György despotát, a Cilleieket és másokat, hogy birtokaik igazgatását magyarokra bizzák (25. §).”: MTK 1,258.

³⁰ MTK 1,274 és vö. BT 2,95k.

³¹ Vö. Feuerné Tóth Rózsa: Humanista hatás Mátyás építkezéseiben. In: *Mátyás király 1458–1490*. Szerk. Barta Gábor. Akadémia Kiadó Bp. 1990. 136–155. 144.; A Mátyástól Buda elfoglalásáig tartó korszakból két hitelesnek mondható ábrázolás maradt ránk. Az első – amely egyben Buda első ismert ábrázolása is – az 1493-ban megjelent Schedel-féle (Hartmann Schedel, 1440–1514) *Világkrónikában* látott napvilágot. Ez a metszet keletről nézve, a könyv megjelenést megelőzően 15–20 évvel korábbi állapotában ábrázolja Budát, ezért a palota tekintetében igazán hitelesnek tartják a kutatók (vö. Buda II./43. j., 108. j., Kép./1. j.). A másik, Erhard Schön (1491k–1542) által készített metszeten nyugatról nézve láthatjuk az 1541. év Budáját.

³² Méltó jogukat a magyar trónhoz a reneszánsz újjászületés-elmélet felhasználásával is próbálták igazolni. Például Petrus Ransanus (Pietro Ransano, 1428–1492, vö. Buda II./42. j.) lucerai püspök, akinek igazán kevés adat, a Hunyadiak származási helye és címere állt rendelkezésére, szép „reneszánsz mesét” talált ki. Nagy Konstantin császár számos római telepített Dáciába, köztük egy a Corvinusok nemzettségéből származó férfit, aki az Al-Duna Corvina nevű szigetét kapta meg. A nem létező sziget elnevezését pedig a „közelében lévő” Duna menti mezőváros, Kovin (Temeskubin) nevéből származtatta. Az utódok – a török közeledtével – innen költöztek Erdélybe. Vö. Ransanus, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata*. (Millenniumi Magyar Történelem Források). Ford., utószó és jegyz. Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Osiris Kiadó Bp. 1999. 199. Buda II./49. j.

hadvezérként akart hírnévre szert tenni, hanem mint tudománypártoló s ahhoz értő, nagy építtető mecénás is.³³

1470-től kezdve, majd Beatrice d'Aragona (Aragóniai Beatrix, 1457–1508) nápolyi királylánnyal kötött második házasságát (1476. december 12.) követően jövedelme 8–10 százalékát, évi 100 ezer aranyforint körüli összeget fordított a művészetek pártolására,³⁴ amely része volt uralkodói reprezentációjának. Olyan itáliai kiválóságokkal dolgoztatott, mint Andrea Mantegna (1431(?)–1506), Filippino Lippi (1457k–1504), Andrea del Verocchio (1435/36–1488), Ercole de Roberti (1456–1496), Antonio Pollaiuolo (1432k–1498), de feltételezhetően Sandro Botticellivel (1445–1510) és Leonardo da Vincivel (1542–1519) is.³⁵ Reneszánsz³⁶ nagyúrként jeles ékszer-, érem- és kámeagyűjteményt mondhatott magáénak.³⁷

³³ Ebben nagyon hasonlít sok itáliai fejedelmi kortársához, mint pl. a milánói Sforzákhhoz, v. a firenzei Mediciekhez. Vö. Kubinyi András: *Mátyás király*. Vince Kiadó Bp. 2001. 134 és l. m. Buda I./36. j. ill. Buda II./26. j.

³⁴ 1470 után Mátyás évi adójövedelme átlag kb. 450 ezer forintot tett ki, teljes éves bevétele pedig ennek mintegy kétszeresét. Vö. MTK 1,292, Jászay Magda: Milyen volt Mátyás király? In: *Mátyás király 1458–1490*. Szerk. Barta Gábor. Akadémia Kiadó Bp. 1990. 156–183. 176, Feuerné T. R.: Humanista hatás. 149k, Engel P.: Magyarország története. 339k.

³⁵ Leonardo minden valószínűséggel Lodovico il Moros megbízásából egy Madonna-képet festett Mátyásnak. Vö. Farbaky, Péter: Der Königsplast von Buda im Zeitalter der Renaissance. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 259–273. 260.; A művészpártoló király – Janus Pannonius javaslatára – már az 1460-as évek elején megbízta Mantegnát arcképe elkészítésére (az elkészült képnek sajnos csak másolata maradt meg). Maga Lorenzo de' Medici (1449–1492) pedig a neves Filippino Lippi egyik képét küldte el Mátyásnak, aki ezt követően több képet is rendelt tőle. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 139.

³⁶ A virágzó középkor (1073–1303, VII. Gergely pápa fellépésétől VIII. Bonifác haláláig) második felében Itália északi részén – a polgárság és a városba költözött nemesség viszonyától függően – a gazdaságilag fejlett városállamokban a politikai vezetésnek több fajtája jött létre. Firenze és Siena tőkés vállalkozói és bankárai a céhes polgárság segítségével már a 13. század végén megtörték a nemesség uralmát. A 14. századot helyelkölzettel demokratikusnak mondható városvezetés jellemezte, amelyben a gazdag kereskedőkből és vállalkozókból álló patríciusok mellett a bérmunkából élő textilmunkások is helyet kaptak a magisztrátusokban. A 15. században azonban Firenze és több más városállamban az addigi köztársaságot egy-egy gazdag polgárcsalád örökletes uralma, diktatúrája váltotta fel. A Mediciek uralma alatt Firenze hatalma alá kényszerítette – Siena kivételével – a toscanai városokat. A bankárok, vállalkozók, kereskedők s a világi értelmiség szűk rétege a megszerzett hatalmat élvezni és növelni szerette volna, ezért keresték azokat a szellemi tényezőket, amelyek segítségével új képet alkothattak önmagukról és eszmeileg is megalapozhatták törekvéseiket. Az itáliai városállamok és köztársaságok feltörő társadalmi rétegei számára újként hatott a klasszikus írók és művészek alkotásainak nemcsak formai szépsége, művészi tökélye, de a bennük található világszemlélet és természetes embereszmény is. A kereskedelmi kapcsolatok kiszélesedése maga után vonta, hogy a polgárság tevékeny élete nyomán felismerte, hogy nem csak Isten, hanem az ember is képes önálló alkotásokra. A kor embere addig csak úgy érvényesülhetett, ha valamely testületbe: céhbe, gildébe vagy universitasba tartozott, a kiközösítés halálos ítélettel volt egyenértékű. Ezeket a kötöttségeket lassan elviselhetetlennek érezték. A művészek, tudósok figyelme is egyre inkább az ember felé fordult, aki a virtus és a fortuna segítségével nemcsak boldogulni próbál a világban, hanem alakítja is azt a legfelsőbb hatalom, az Isten vagy a fatum kedve szerint. Hinni kezdték, hogy az ember akár Istenhez is „felkapaszkodhat”. E lelkesedésnek és rajongásnak hatására fellendült az ókori klasszikus irodalom tanulmányozása és a klasszikus művészetek újjáélesztése. Az európai művelődésnek ezt a korszakát (a 19. századtól kezdődően) nevezik újjászületésnek-**reneszánsznak**, mely ua. mint történeti kategória nem pusztán az antik világnézet és művészet felélesztését jelenti, hanem az itáliai városállamok nemzeti öntudatra ébredését is. A reneszánsz felfogás alapján az ember arra törekedett, hogy a fáma, a hír szárnyára véve, nevét megörökítse, és így kiérdemlje a halhatatlanságot. Így váltja fel a középkori állandóságot, folytonosságot valló nézetet és a skolasztika – minden dolognak, jelenségnek kijelölt, megváltoztathatatlan helye van – statikus világfelfogását az újjászületés eszméje. A klasszikus görög és római civilizáció értékeinek újra felfedezése Itáliából indulva hamarosan átforgalmazta szinte az egész Európa művészeti, politikai életét és gondolkodásmódját. A reneszánsz embert – az uomo universalét, a mindenoldalúan harmonikusan fejlett embert – az univerzalitásra, sokoldalúságra való törekvés, a kutatásra és érzékszervi tapasztalatra alapozott vizsgálódás, kísérletezés

Kiváló építészeket, kőfaragókat, bronzöntőket, szobrászokat, asztalosokat, kárpitosokat, ötvösöket, festőket és kódexfestőket hívott meg Itáliából³⁸ és Spanyolországból³⁹. Több – Mátyás udvarában dolgozó – mester nevét is megőrizték a források az utókor számára, mint például a gótikus munkálatokat folytató kassai építőmester, Kassai Istvánét, vagy a már egészen biztos reneszánsz stílust képviselő külföldi mesterek közül a neves bolognai építész-hadmérnök Aristotele Fioravante (Fioravanti, 1415–1485), a szobrász Giovanni Dalmata (1440k–1510), az építész Chimenti Camicia (1431k–1505), a firenzei Benedetto da Majano (1442–1498) vagy Jakab von Trau nevét.⁴⁰ A firenzei Camicia 1479-től irányította a budai

jellemezte. A reneszánsz művészet főbb jellemzői pedig: a tematikai gazdagság, változatosság, az életszerűségre, gondos megfigyelésre, bizonyos fajta realizmusra, harmóniára és a szépségesszémnyre való törekvés, a természet fogalmának újraértékelése és mindenek előtt emberközpontúság. Vö. Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása Magyar humanizmus*. Magyar Szemle Társaság Bp. 1944. 12–17, Szántó K.: *A katolikus*. 1,510kk, Dowley, Tim (Ed.): *Die Geschichte des Christentums*. Wuppertal-Zürich 1992. 354, Heussi, Karl: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület Bp. 2000. 271k, Evans G. R.: *Hit a középkor világában*. (Scolar vallástörténet 2) Scolar Kiadó [Bp.] 2003. 144–148, Gárdonyi Máté: *Egyháztörténet II. Újkor, modernkor*. (VÉHFK 4) Veszprém 2004. 8–11.; Az antik Róma örökségéhez való kapcsolódás ua. az építészetben már századokkal korábban (11., 12. század) elkezdődött Toscanában, amit **protoreneszánsznak** nevezünk. Gondoljunk pl. a firenzei, színes márványberakással díszített San Miniato al Monte templomra (1062), a nyolcszögletű Baptisteriumra (felszentelve 1059, befejezve a 12. században) vagy a pisai székesegyházra (1118), mely a román stílus itáliai válfajaként antik formák – oszloprendek, klasszikusan tiszta tagolás – alkalmazásával készült. Itt kell, hogy említést tegyünk az ún. **makedón reneszánszról** is, mely a 9. század közepétől a 11. századig tartó új fejlődési szakasz a bizánci művészetben. A szakrális építészetben a kereszt-kupolás templom vált uralkodó típusúvá, emellett megjelennek az ún. nyolctámaszú templomok, amelyeknél a félkörboltozott kupolát a négyzetes közösségi tér fölött nyolc támaszlop, valamint a négyzet sarkaiban elhelyezett pillérek tartanak. A boltíveket és kupolákat beborítják a mozaik- és freskóképek. Vö. Birnstein, Uwe et alii: *A kereszténység krónikája*. Officina Nova – Magyar Könyvklub Bp. 1988. 148, 189 (a továbbiakban AKK).; Ugyan csak közvetve tartozik az európai művelődéstörténehez, mégis utalnunk kell az ezredfordulóra tehető ún. **arab reneszánszra**. Az arab expanzióval (7–10. század) párhuzamosan tudásszomj is párosult. A meghódított, náluk műveltebb népek nyomán az arab birodalom megoszlott keleti és nyugati kalifátusában rohamos fejlődésnek indult a civilizáció. Iskolák, könyvtárak, kórházak, gyógyszertárak épültek a városokban, a kalifák udvarában zsidó és keresztény orvosok gyógyítottak. Bagdad, Damaszkusz, Edessza, Iszfahán, Niszibisz, Dzszundisáhpur vagy a fiatal Kairó „egyetemi városoknak” számítottak. Fejlődésnek indult a matematika, a csillagászat, a vegytan, pompás palotákban műgyűjtők éltek. Az arab reneszánsz egyik legkiemelkedőbb alakja a perzsa származású arab orvos, polihisztor Avicenna (Abú Ali al-Husszain ibn Abdalláh ibn Sziná, 980–1037). Főműve az orvoslás enciklopédiája, a *Kánon*, melyben a skolasztika számára „kanonizálta” az ókor és középkor medicinájából mindazt, ami beleillett saját rendszerébe. Tekintélye a kora reneszánszt és a késő középkor idején rendkívüli, elhomályosította Galénoszét (Kr. u. 129–199) és Hippokratészt (Kr. e. 460–375). Vö. Benedek István: *Hügieia* Az európai orvostudomány története. Gondolat Bp. 1990. 75kk ill. l. m. Alkabitust (†967): Gryn./120. j.

³⁷ Jelesebb alkalmakon, fogadásokon ki is állították a szebbnél szebb arany és ezüstedényeket, tárgyakat, ezzel is jelezve az uralkodó nagyságát és gazdagságát.: Kubinyi A.: Mátyás. 139.

³⁸ Vö. Bonfini, A.: *A magyar történelem*. 868.; Heltai krónikájában Bonfini nyomán már ez áll: „...jeles képirókat, képmetszőket, kőműveseket, képfaragókat, asztalosokat, ötvösöket, jeles rézműveseket, jeles fondálókat, szabókat, ékességcsinálókat, gyöngyfűzőket, szakácsokat, paticárosokat, ezeknek számtalan sok fűzetéssek járt minden hólnapra.”: Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, bev. Kulcsár Péter. Magyar Helikon [Bp.] 1981. 373 és vö. m. Balogh J.: *A művészet*. 1,479–594, Jászay M.: *Milyen volt Mátyás*. 181.

³⁹ Például a Toledoból származó Cotta Márton (Martin Cota) mestert (1488 augusztusában), akinek Beatrix királyné beleegyezésével adományozott házat Budán, hogy „egész udvarunk és minden udvari emberünk díszére és ékességére és nevünk fényére” szolgáljon. Cota kikeresztelkedett zsidó családból származott, és a neves spanyol költő, Ruy Sánchez Cota (Rodrigo Cota de Maguaque, †1498k) unokaöccse volt, hogy a művészeteknek melyik ágát űzte, nem tudjuk. Később tekintélyes budai kereskedőként működött, míg a 16. század elején Velencébe költözött és ott is hunyt el. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 137.

⁴⁰ A neveket vö. Feuerné T. R.: *Humanista hatás*. 141, Magyar, Károly: *Der Königspalast in Buda*. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 201–235. 205, Engel P.: *Magyarország története*. 274.;

várpalota építkezéseit, akinek a keze alatt utóbb 20 firenzei és dalmát mester, ornamentátor dolgozott.⁴¹ Ők honosítják meg a régiség és az újdonság erejével egyaránt ható *all'antica* típusú reneszánsz építészeti stílust – annak is a legeredetibbi formáját – Magyarországon,⁴² mely a építészetén túl leginkább a szobrászati alkotásokban, illetve a kódexkészítésben mutatkozott meg. Ennek köszönhetően a korai reneszánsz építészet hulláma az Alpoktól északra – 20-30 évvel megelőzve Nyugat- és Közép-Európa országait és birodalmait – elsőként Magyarországot érte el. Mátyás építkezései elsősorban nem terjedelmében növelték a már meglévő palotát, sokkal inkább annak arculatát változtatták meg.⁴³ Az imént említett Fioravante⁴⁴ által átépített – olasz stílusú – királyi palota alaprajzi szerkezete a Zsigmond korihoz képest nem nagyon változott, ám az átépítések, modernizálások mellett – kétségtelen – elkezdődött az északi díszudvar körüli épületegyüttes és több más, már meglévő épület homlokzatának és belső tereinek dekorálása és átöltöztetése a reneszánsz díszes ruhájába. Reneszánsz szárnyal bővítették a Zsigmond-féle palotaszárnyat (ez az úgynevezett Befejezetlen palota)⁴⁵ és (reneszánsz) átépítést hajtottak végre a reprezentáció fontos színhelyein, így a királyi lakosztályok közelében lévő tróntermen,⁴⁶ a Dunára néző szárnyon az Alamizsnás Szent János-kápolnán,⁴⁷ valamint az attól délre elhelyezkedő Corvina-könyvtár két magas termén, amelyek gótikus hálóboltozatot kaptak.⁴⁸ A palota világhírű ékességének téglából épült termei közvetlen összeköttetésben álltak a kápolnával.⁴⁹ A bibliotéka két magas ablakának színes üvegmozaikjain keresztül áradt be a világosság. Gyűjteménye őrzőhelyének

Egy Bécsben 1488. július 25-én kelt adományozó levélből ismerjük a szobrász Giovanni Dalmata nevét, aki megkapta a Körös megyei Majkocv kastélyát, hogy művészetével „a mi egész országunk dicsőségéhez hozzájáruljon”. Rövid ideig ugyan, de Budán is tartózkodott a firenzei Benedetto da Majano (1442–1498), aki később a király megbízásából firenzei műhelyében is dolgozott számára. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 137, 139.

⁴¹ A legkorábbi – oklevéllel – is igazolható szerződés 1479. július 15-én kelt Firenzében, amelyet Camicia megbízottja kötött öt faragóval és intarziakészítő asztalossal. A mesterek egy teljes évre kötelezték el magukat a budai építkezésekre. Vö. Farbaky, P.: Der Königspalast. 259 ill. Gerő L.: Mátyás király. 71.; Camicia korábban közreműködött az urbinói hercegi palota építésénél. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 138.

⁴² Vö. Feuerné T. R.: Humanista hatás. 136.; Az ásatások során felszínre került leletekből egyértelműen kiderült, hogy az építkezések Mátyás halálával (1490) sem fejeződtek be. További részletek l. később: Nagy, E.: Die gotische Architektur. 249.

⁴³ A korszakból való és eddig talált kőfaragvány töredékek kisebb hányada (késő)gótikus, nagyobb részük pedig már a reneszánsz stílusjegyeit hordozza magán. A kormeghatározás ua. arra enged következtetni, hogy a reneszánsz jelenléte a 15. század utolsó negyedétől kezdődően – Mátyás második házasságát követően – mutatható ki egyértelműen. Vö. Nagy, E.: Die gotische Architektur. 245kk.

⁴⁴ Ő építette (1474–1479) a háromhajós, ötkupolás Kreml-beli Uszpenszkij (Mária Mennybemenetele)-székesegyházat.

⁴⁵ Vö. Magyar K.: „Et ... introvit”. 96.

⁴⁶ A bejáratnál ez a felirat volt olvasható: Magnanimum Principem Victoria sequitur. Közli Farbaky: Farbaky, P.: Der Königspalast. 261.

⁴⁷ A kápolna presztízsét növelte a Mátyás által a török szultántól 1489-ben megszerzett Alamizsnás Szent János ereklyéje, amelyet itt helyeztetett el. Az ereklyét egyébként – a kápolna egyéb kincseivel együtt – Mária királyné és kísérete vitette el magával a mohácsi tragédiát követően. A róla szóló források: Balogh J.: A művészet. 1,59–62 ill. vö. m. Magyar, K.: Der Königspalast. 205 és Buda I./17. j.

⁴⁸ Vö. Bonfini, A.: A magyar történelem. 869, további vele kapcsolatos forrás: Balogh J.: A művészet. 1,62–65, 67 ill. l. m. Végh A.: Buda. 195.

⁴⁹ Oláh Miklós: Hungária. Ford. és jegyz. Németh Béla. In: Oláh Miklós: *Hungária – Athila*. Osiris Kiadó Bp. 2000. 19.

csillagokkal díszített kék mennyezete alatt,⁵⁰ az ablakok közti aranyos terítővel letakart heverőn maga a király is szívesen megpihent.⁵¹ Az építő és díszítő-munkálatok elvégzésére Mátyás külföldi s hazai mesterekből kőfaragó és bronzöntő műhelyt szervezett Budán. Az új épületek reneszánsz ajtó- és ablakkereteit, kandallóit vörösmárványból faragták, virág- és gyümölcsfonatos párkányok, frízek, szobrok díszítették. A falakat erény-allegóriákat megjelenítő, történeti⁵² és csillagászati tárgyú freskók, selyemmel és arannyal átszőtt bársonybrokát kárpitok, illetve a kor híres flandriai, francia és olasz műhelyeinek képes kárpitjai borították.⁵³ A gótikus boltozatú belső termeket, helységeket több esetben fából faragott, aranyozott kazettás mennyezetek váltották fel. Díszítőelemül a Hunyadi és a nápolyi királyi család emblémái voltak: a gyűrűt tartó holló, a nyitott könyv, a kút stb. Ugyanezek díszítették a palota ónmázzal borított és tűzálló festékekkel festett színes majolikapadlóit is. A majolika kezdetben a faenzai Bettina-műhelyből érkezett nagy mennyiségben a királyi udvarba, idővel azonban az uralkodó – Itália után Európában elsőként – onnan érkezett mesterekkel majolikagyártó műhelyt is működtetett Budán.⁵⁴ A reneszánsz korban kedvelt alakos fajansz padló- és kályhacsempe⁵⁵ a legnagyobb fényűzésnek számított. Egyedülállóan számított a díszudvar körüli báboskorlátos, kettős tornác övezte épületegyüttes, melynek ilyen

⁵⁰ Vö. Bonfini, A.: A magyar történelem. 870, Feuerné T. R.: Humanista hatás. 139.; Mátyásnak állítólag a Galeotto Marzioval (1447–1497, I. Buda II./64k. j.) való találkozás élménye ébresztette fel a vágyat, hogy Itália kék ege boruljon a pannon tájak fölé is.: Kelecsényi Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Gondolat Bp. 1988. 51.

⁵¹ A falak mentén – három sorban – körös-körül aranyozott polcok, bársonnyal bevont polcdeszkákkal. Ezekon feküdtek első táblájukra fektetve (cím nélküli gerincükkel a fal, metszésükkel a szemlélő felé) és tematikusan csoportosítva a kódexek, csillogó-ragyogó, aranyozott, címeres, meggypiros színű bőrkötésben vagy piros, zöld, kék, lila selyem-, bársonykötésben, aranyozott ezüst, zománcdíszes veretekkel, csatokkal. A bőrkötések már messziről árulkodnak a korvinákról, mivel hasonlót máshol nem készítettek. A kötések szélein lévő apró lyukak jelzik, hogy a pultokhoz ezüst vagy aranylánc fűzte őket. A por ellen színes-aranyos szövésű piros leplek védték az állványokat. A polcok alatt művészi faragványokkal díszített, zárt szekrényekben tárolták a többi könyvet, melyek már nem fértek a polcokra. Az olvasók számára háromlábú, ókori mintájú székek voltak a teremben, melynek boltozatát hatalmas pillér tartotta, rajta a fölirattal: „Mathias princeps invictus ingenii voluptati opus hoc condidit generosum” (A győzhetetlen Mátyás király a szellem gyönyörűségére alapította ezt a nemes művet). Vö. Oláh M.: Hungária. 20, Csapodi Csaba: A Corvin könyvtár története. In: *Bibliotheca Corviniana*. 3. kiad. Bp. 1981. 7–28. 12, Fitz József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Magyar Helikon Bp. 1959. 37 ill. Kelecsényi G.: *Múltunk neves*. 57k.

⁵² Tudomásunk van egy 1474-ben keletkezett gótikus falfestményről, amelyen egy helyi mester Daróci János székelyispán hősi halálát ábrázolta (az 1467-es moldvai háborúban esett el): Kubinyi A.: Mátyás. 139.

⁵³ Mátyás korában élte fénykorát a falikárpitok művészete is. A király trónszéke mögé több kárpitot is készíttetett, amelynek terveivel a firenzei Francesco Malocchit (1433–1498) bízta meg. IV. Sixtus (1471–1484) pápa Budán időző legátusa 1483-ban elragadtatással számolt be a nagy király kincseiről: az arany és ezüst ötvösművek mellett kiemeli a kincstár büszkeségeit ugyanúgy, mint a drága faliszőnyegeket. Vö. Balogh J.: A művészet. 1,571, Balogh Edit (Szerk.): *Magyar kárpit*. CD-ROM. 2002., Zolnay László: *Az elátkozott Buda – Buda aranykora*. Magvető Könyvkiadó Bp. 1982. 470.

⁵⁴ Vö. Bonfini, A.: A magyar történelem. 870, MTK 1,306 ill. I. m. Balogh J.: A művészet. 1,77, 78–80, 436–439.; A majolikakészítés hazája Európában a spanyol Mallorca (=majolika) szigete volt, ahová iszlám közvetítéssel – titokként – érkezett az ónmáz bevonatú kerámiakészítés technikája. Innen terjedt tovább Spanyolországba, majd Itáliába. Vö. Gerő L.: Mátyás király. 82k.

⁵⁵ A budai átadások során előkerült leletekből arra lehet következtetni, hogy legalább három terem padlóját burkolták majolikalapokkal. Vö. Gerő L.: Mátyás király. 82, Balogh J.: A művészet. 1,133–134.; A díszes faragott, kőből készült kandallók mellett kályhák is álltak a palotában, s a kályhacsempeken magát a királyt is ábrázolták. Vö. Balogh J.: A művészet. 1,135–137, 166, Végh A.: Buda. 198.

méretű párját addig még Itáliában sem lehetett látni. Az árkádsorok oszlopai, ívei és parkányzata vörösmárványból, a báboskorlát pedig budai fehér márgából készült.⁵⁶ Az udvar közepén Pallas Athéné bronzszobrával díszített kút állt, közelében a három Hunyadi és Herkules szobraival, amelyek sajnos mind elpusztultak. A palota bronzkapui előtt – melyek Herkules tetteit ábrázolták – két meztelen fegyveres ugyancsak bronzból készült szobra fogadta a palotába érkezőt.⁵⁷ A király udvarából az ország minden tájára szétsugárzott a reneszánsz művészet. Az új stílust elsősorban magyar főpapok és főurak követték, de hatása kiterjedt a szomszéd országok: Cseh-, Lengyel- és Oroszország felé is.⁵⁸

Mátyás palotán kívüli egyéb építkezéseinél viszont a gótika uralkodott. A kortársak által felmagasztalt visegrádi palotaépítése⁵⁹ reneszánsz elemekkel díszített, zömében késő gótikus stílusban épült. A visegrádi műhely ugyanakkor dolgozott Vajdahunyadon, Tatán és Pannonhalmán. További királyi építkezések folytak Pozsonyban, Székesfehérvárott, és erősítési munkálatok a végvárakban.⁶⁰ Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a 15. század utolsó negyedében és a 16. század elején még a gótika is virágkorát élte Magyarországon. Ez igazán a templomépítészetben érzékelhető és látható. Ez még olyan templomok esetében is igaz, amelyeknél egész biztos szerepe volt a nagy királynak, – gondolhatunk itt például a szegedi és a kolozsvári ferences templomra, vagy a király halálát követően befejezett székesfehérvári koronázó templom szentélyének keleti meghosszabbítására.⁶¹

⁵⁶ A firenzei mester Francesco Fiorentino (†1516) által készített és ma is megcsodálható krakkói Wawel díszudvarának mintájával Mátyás díszudvara szolgált. Vö. Farbaky, P.: Der Königspalast. 261.

⁵⁷ Bonfini, A.: A magyar történelem. 870 ill. vö. m. Balogh J.: A művészet. 1,282–299, Farbaky, P.: Der Königspalast. 261kk.

⁵⁸ Már említettük a krakkói Wawelt és a moszkvai Kremlt, – Prágából II. Ulászló király küldte Benedikt Ried (1454k–1534) mestert Budára, hogy tanulmányozza a királyi reneszánsz-palotát. A reneszánsz terjedésének iránya városokra kivetítve: Firenze – Buda – Esztergom, majd Prága, Krakkó és Moszkva. Vö. Farbaky, P.: Der Königspalast. 269k ill. Gerő L.: Mátyás király. 138.; A pápai nuncius már 1462 körül ezt írta a magyar nemesekről: „A magyar nemesek harciasak [...], szerfölött tékozlók és pompaszeretők, ha tehát saját jövedelmükből ki nem telik, a kisebb rangúaktól rabolnak.”: *Magyar középkor 997–1526* (Forrásgyűjtemény). Összeáll. Nagy Gábor. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen 2000(?). 474 (a továbbiakban MK).

⁵⁹ Vö. Bonfini, A.: A magyar történelem. 871, Feuerné T. R.: Humanista hatás. 138, 144.; A 16. század neves humanista érseke, Oláh Miklós (1493–1568) csaknem fél évszázaddal Mátyás halála után (1536) nagy lelkesedéssel többek között így ír a hatalmas visegrádi palotáról: „... az ott emelt mondhatatlan szép fekvésű és pazar kiállítású királyi palota [...] kiemelkedő alkotás, [...] azt mondják ugyanis, hogy van benne vagy háromszázötven szoba, sőt több is. Kapuja a Dunára nyílik [...] A kaputól száz-egynéhány lépésnyire [...] négyszögletes függőudvar van [...] A kellős közepén remekbe készült forráskút emelkedik, vörös márványból faragták [...] Ebből a kútból, a híres Corvin Mátyás király parancsára – az ő műve minden építkezés, amelyet itt elmesélek – diadalünnepei idején bor folyt, ahogy az idősebbektől hallottam, hol fehér, hol vörös; fentebb a hegy lábánál engedték bele ügyesen a vezetékbe.”: Oláh M.: Hungária. 22.; Egyéb források: Balogh J.: A művészet. 1,205–231.

⁶⁰ Pozsonyban többek között az egyetemen kapcsolatban. I. később Buda II./17. j. ill. vö. Balogh J.: A művészet. 1,154kk, 205kk, Horváth Jenő (Szerk.): *Királyok könyve*. Magyar Könyvklub Bp. 1999. 82 (a továbbiakban KK).

⁶¹ Egy érdekes párhuzam: Enea Silvio (v. Aeneas Silvius/Sylvius) de Piccolomini (1405–1464, a későbbi II. Pius pápa, 1458-tól) püspök pienzai palotáját reneszánsz stílusban építtette, a hozzátartozó székesegyház építésénél viszont a német mintát követték. Mintha a templomokhoz a gótikát jobban illőnek tartották volna. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 138 és I. Buda II./11. j., 22. j. ill. Buda III./68. j.

Mátyásnak Budán gondja volt a polgárok lakta városnegyedekre is. Uralkodása elején (1461-ben) épült meg az új gótikus zsinagóga a zsidó negyedben, amely Közép-Európa más jelentős zsinagógáihoz hasonló méretekkkel rendelkezett.⁶² 1465-ben magától a pápától (II. Pál 1464–1471) kért engedélyt, hogy a város az egyház tulajdonát képező un. javadalmasházakban („bérházakban”) lakók (bérleti) tartozásukat – olykor éktelenkedő – házaik rendbetétele által megválthassák. 1478. március 7-én egy rendelet is megjelölt, melyben felszólítják a város polgárait, hogy az omladozó, romba dőlt házakat javítsák ki vagy építsék újjá.⁶³ Az idők során fogalomná lett budai Aranyszarvas étterem épülete már a későközépkorban szívesen látta az arra járó megéheztet és megszemjázott vendéget. Az 1480-90-es években Budán időző velencei követ, Triviliensis Maffeo leveleiben utalást találunk a budai vendégfogadókra is. Beszámolójából azonban az derül ki, hogy napjainkhoz hasonlóan ez akkor sem volt olcsó mulatság.⁶⁴ A fogadók szolgáltatásait elsősorban kereskedők, az országgyűlésre, illetve peres ügyeik intézésére a fővárosba érkező kis- és köznemesek vették igénybe.

Mátyás építkezései korai halála miatt sajnos befejezetlenek maradtak, a munkálatok azonban egy ideig még tovább folytatódtak utóda, **II. Ulászló** (1490–1516) idejében is. A Jagelló-házból származó király uralkodásának első évtizedében – Mátyás hatására – mindenképp előtti prágai rezidenciáját bővítette-szépítette. Budával kapcsolatban csak arra van adatunk, hogy 1494-ben erődítési munkálatokat folytattak a vár védművein, majd a francia hercegnővel, Anne de Foix de Candalle (1484–1506) Budán (1502-ben) megkötött (negyedik) házasságához kapcsolódóan folytatódtak a palotában a – már Mátyás alatt megkezdett illetve félbemaradt – munkálatok. A Jagelló-ház uralkodójának építészeti tevékenysége szinte csak a régészet segítségével rekonstruálható. Az ebből a korszakból megtalált és felszínre került késő gótikus bolthajtásokból a kutatók egyértelműen arra következtetnek, hogy ezeket már német, osztrák vagy éppen cseh mesterek faragták. A szép számmal előkerült kőfaragvány leletek

⁶² Mint pl. a bécsi, a prágai, a krakkói vagy a regensburgi. A budai zsinagóga méretei: 26,23×10,73 m. A korábbi imaházuk, mely még a török időkben is működött a II. világháború után lett feltárva és helyreállítva (Táncsics M. u. 26.). Miközben a zsidóknak Európa számos városában megkülönböztető jelet kellett viselniük ruhájukon, addig a budai zárt közösség – a tőlük szedett tetemes adók ellenére – viszonylag háboríthatatlanul élhetett Mátyás alatt. Buda jelentős zsidó központnak számított, és sok külföldről menekülni kényszerült zsidó költözött ide. 1470 körül állították fel a zsidó prefektúrát, melynek prefektusi – örökös jogon – a nürnbergi származású Mendel család tagjai közül kerültek ki. Vö. Gerő L.: Mátyás király. 130k.

⁶³ A javadalmasház lehetett az egyháznak adományozott vagy az egyházra hagyott, s az egyház által hasznosított-bérbeadott ház, vagy szegényház, amit egy-egy tehetősebb család vagy egyházi méltóság azzal a céllal adományozott vagy ajánlott fel bizonyos ideig egy-egy plébániának, káptalannak vagy kolostornak, hogy annak bevételeivel támogassa őket, vagy éppen ily módon biztosítsák maguk és családjuk lelki üdvösségét. A javadalmasházaknak két fajtája ismeretes: az örök járadékos ill. az un járadékkölcsönös. További részletek: Végh A.: Buda város. 323k ill. vö. m. MTK 1,302, Gerő L.: Mátyás király. 119.

⁶⁴ Glatz Ferenc (Összeáll. és szerk.): *A magyarok krónikája*. Magyar Könyvklub Bp. 2000. 192 (a továbbiakban AMK).

között ugyanakkor Ulászló köbe vésett címere is előkerült, egyértelműen utalva a Mátyás által elkezdett átépítési munkálatok folytatására.⁶⁵ Fia, **II. Lajos** (1506–1526, király 1516-tól) idejéből egyelőre semmilyen építkezés nem mutatható ki, azaz a középkori királyi palota építészeti fejlődése ezzel tulajdonképpen le is zárult. Mária királyné (1505–1558) férje halála és a mohácsi csatavesztés (1526. augusztus 29.) hírére az udvarral együtt Pozsonyba menekült. Néhány nappal később – 1526. szeptember 12-én – a törökök minden ellenállás nélkül elfoglalták a védtelenül hagyott Budát. Tíznapos budai tartózkodásuk alatt a palotát és a várost teljes egészében kifosztották, s miután felgyújtották, Pestre távoztak, ahol ugyanezt tették. **I. (Szapolyai) János** (1526–1540) uralkodása alatt csak a palotát övező erődítéseket modernizálták⁶⁶ egészen addig, míg 1541-ben a soktornyú, gótikus-reneszánsz palota török kézre nem került.⁶⁷ Az is a szomorú valósághoz tartozik, hogy a legfontosabb s a korabeli források által leginkább emlegetett mátyási építmények: a budai vár és Visegrád a török korban szinte teljes egészében elpusztultak. Az udvari történetíró Bonfini (1427 v. 1434–1502) által megénekelt és a palota főkapuja fölött egykor olvasható verses jövendölés, mely szerint: „Virtus, márvány, bronz meg az írás tartja örökké / Életben Mátyást, nemcsak a sok diadal” – sajnos csak átvitt értelemben bizonyult örök érvényű próféta kijelentésnek.⁶⁸ Az ásatásoknak köszönhetően valóban számos napvilágra került gótikus és reneszánsz köemlék igazolja a források beszámolóit, hirdetve középkori fővárosunk, Buda fényét és ragyogását az utókornak.

⁶⁵ Vö. Hóman Bálint: *Magyar középkor*. 1–2. (Historia incognita I./3) Attraktor Máriabesnyő – Gödöllő 2003. 2,241, Magyar, K.: Der Königspalast. 206, Nagy, E.: Die gotische Architektur. 249, Farbaky, P.: Der Königspalast. 269k, Engel P.: Magyarország története. 401.

⁶⁶ Nagy valószínűséggel ekkor foglalták bele az új északi védművébe kaputoronyként az addig magában álló Friss-palota épületét.: Magyar K.: „Et ... introvit”. 89.

⁶⁷ Oláh Miklós 1536-ban még így emlékezett vissza Buda fénykorára: „Magát Buda városát gyakran látogatják az olasz, német, lengyel s korunkban a török kereskedők is, akik mintegy Magyarország fő piacára özönlenek ide. Kívülről, távolabbról, akármerre nézed a várost és a várat, nagy gyönyörűséged telik benne, egyrészt fekvésének szépsége, másrészt drága házainak és tornyainak magassága miatt, úgyhogy ragyogó fekvésén is ámulsz, másrészt azt hiszed nem földi agyagból készült épületeket, hanem valamely kitűnő festményt látsz magad előtt, ha viszont a városból pillantasz le a lába alatt elterülő gyönyörű vidékre, a legnagyobb csodálat ragad el; mindkét helyen gyönyörűséggel telik el s felüdül szemed.”: Oláh M.: Hungária. 21.

⁶⁸ Bonfini, A.: A magyar történelem. 870 és l. m. Buda II./38. j.

II. A humanizmus első korszaka Magyarországon

(szellemtörténeti vázlat)

A középkor nagy európai mozgalma, a reneszánsz – ahogy azt már említettük, az Anjou-dinasztia itáliai kapcsolatai révén⁶⁹ – csírájában már a 14. században eljutott Magyarországra. Igaz, hogy az itáliaihoz hasonló társadalmi alap hiányában kezdetben a királyi udvaron túl nem nagyon hatott, ezért a magyar reneszánsz első periódusát (14–15. század) az udvari humanizmus korának nevezzük. Az olaszos műveltség – a centralizált államszervezet magas rangú tisztségviselői körében – már Nagy Lajos korában megjelent, Zsigmond alatt erősödött (Pier Paolo Vergerio),⁷⁰ s virágkora egyértelműen Mátyás alatt következett be.⁷¹ Ekkor még a humanista műveltség képviselői szinte kivétel nélkül főrangú egyházi személyiségek, akiknek az életvitele alig különbözött a világi főurak életétől. A humanizmus kiszélesedése a Kárpát-medencében a 15–16. század fordulójára tehető, amikor is elérte a káptalanokat, kolostorokat, iskolákat, és fokozatosan a köznemességet, valamint a városi polgárságot is.

A humanizmus⁷² a reneszánsz műveltség (szellemi-tudományos) része, mely a

⁶⁹ Vö. Buda I./7. j.

⁷⁰ Pier Paolo Vergerio (1370–1444 v. 1445, Buda) a korai itáliai humanizmus nagy alakjának, a padovai Giovanni da Ravennának (1343–1408, Budán született és Nagy Lajos király nápolyi orvosának, Conversino da Ravennának a fia) tanítványa, mint ahogy Guarino da Verona (Veronese 1374–1460) is. A híres humanista levélíró a konstanzi zsinaton állt Zsigmond szolgálatába, s a kancelláriai teendők mellett főleg Petrarcaval (1304–1374) foglalkozott: számos művét, köztük az *Epistolae familiares*-t kiadta, megírta életrajzát stb. Haláláig összesen 26 évet töltött Magyarországon (1418–1444). L. m. Buda II./12. j., 14k. j., 28. j. és vö. Hermann Egved: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* (DHeHE 1) Aurora Kiadó München 1973. 138, Kardos Tibor: Bevezetés a magyar renaissance-ba. In: *A renaissance Magyarországon.* Ed. Kardos Tibor. (Magyar klasszikusok) Szépirodalmi Könyvkiadó [Bp.] 1961. 7–92. 32–34, V. Kovács Sándor: Bevezetés / Humanista levelek, levélíró humanisták (kb. 1440 – kb. 1540). In: *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század.* Ed. V. Kovács Sándor, ford. Boronkai Iván et alii. Gondolat Bp. 1971. 5–50. 8, Csapodi Cs.: A Corvin. 8 és Spekner, E.: Das geistige Leben. 323.; Veronához l. Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe.* Osiris Kiadó Bp. 1999. 65–67.

⁷¹ Zsigmond uralkodása lehetőséget adott az új műveltség beáramlására. Néhány nevesebb Magyarországon megfordult követ: Ambrogio Traversari (1386–1439), Antonio Loschi (1346–1442), Francesco Barbaro (1390–1454), Francesco Filelfo (1398–1481, 1423–1423-ig több hónapot ill. l. m. Buda II./9. j.), Poggio Bracciolini (1380–1459), Filippo Scolari, a király hadvezére (Ozori Pipó, 1369–1426, l. m. Buda III./51. j.) Ciriaco da Ancona (1418 és 1447 között hatszor járt Konstantinápolyban, hogy kívülről-belülről tanulmányozza és lerajzolja a Hagia Szophiát), Branda da Castiglione kardinális (szentszéki követ, 1350–1443), az említett Scolari rokonai: Matteo és Andreas Scolari (Nagyvárad püspöke), Giovanni Buondelmonti (kalocsai érsek) és művész: Manetto Ammanat (Brunelleschi (1377–1446) tanítványa) és Masolino da Panicale (1383k–1447). Vö. Csapodi Cs.: A Corvin 8, Spekner, E.: Das geistige Leben. 322k, Engel P.: Magyarország története. 177, 189.

⁷² Első képviselői: Lovato Lovati (1241–1309) padovai bírós. Nemcsak átalakította a klasszikusok értelmezését, de megpróbálta azok szellemiségüket is átvenni. Latinul verselt, irodalmi barátságokat ápolt, majd a pomposai bencés apátságban rábukkant néhány elfelejtett auctor kéziratára, s ezzel felkeltette az érdeklődést az ókor eltűnt értékei iránt.; Francesco Petrarca (1304–1374) az érett itáliai humanizmus első nagy alakja. Írásain keresztüli hatása szinte felmérhetetlen az európai irodalomra. Mint Augustinus (354–430) feltétlen híve gyűlölte a skolasztikusok szörszálhasogató érvelési stílusát és annak irodalmi „barbarizmusát”. Ő az első „modern ember”, akinek szellemisége és szokásai inkább jellemzik a ma emberét, mint egykori kortársait.; Kortársa az a

polgárság eszmerendszerére épülő s egyben az újkor hajnalát előre jelző életszemlélet. A reneszánsz ember teljességigényét (uomo universale) szem előtt tartva, az ember legfőbb feladatának saját értékei kibontakoztatását tartotta, – meghódítani, elsajátítani és birtokba venni mindazt, amit a teremtett világ nyújt. Az emberközpontúság gondolkörének fő forrásául mindenek előtt az antik klasszikus szerzők művei szolgáltak. A humanista elnevezéssel eredetileg azokat a tanárokat illették, akik latin nyelvtant tanítottak. Idővel azonban minden olyan tudóst, aki a latin és a görög hagyományokat tanulmányozta, klasszikus auktorokat olvasott, és megpróbálta életét az antik eszményhez igazítani. A humanista bizonyos értelemben a skolasztikussal szemben állót, maga a humanizmus pedig a skolasztika ellentétét jelentette. A mozgalom idővel természetesen a középkori társadalom felsőbb osztályainak életvitelét és kultúráját is átalakította. Fő törekvése az volt, hogy művészi-szellemi tekintetben új életre keltse a klasszikus antikvitást. Az ókori görögökhöz hasonlóan hittek a klasszikus humán műveltség megszerzésének „humanizáló”, nevelő, valamint az esztétikai élmény jellemfejlesztő, személyiséggazdagító hatásában. Az emberhez illő és méltó élet megteremtésének egyik alapfeltétele a tudományokkal és művészetekkel való lázas foglalkozás, az „ars humanitatis”, amely által fejlődésnek indult a filológia és etimológia tudománya. A reneszánsz kor eszményképének mindenek előtt az ókori nyelveket (a görögöt, a latint s – a 15–16. század fordulójától kezdődően fokozatosan – a hébert is)⁷³ jól

Giovanni Boccaccio (1313–1375), aki rendkívüli termékenységgel ontotta a latin és olasz nyelven írott munkáit (köztük a *Dekameront*).; Coluccio Salutati (1331–1406), Petrarca közvetlen örököse, mint a firenzei városi tanács jegyzője a klasszikus retorika szabályi szerint valósággal megújította az állami levelezés nyelvezetét.; Két jeles követője Leonardo Bruni (1374–1444) és – a már említett – Poggio Bracciolini (1380–1459), akik idővel Firenzéből átkerültek Rómába, a pápai kancelláriára, amely – V. Márton (1417–1431) pápává választását követően – az itáliai humanizmus központjává vált. Vö. Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 9–12, Orthbandt, Eberhard – Teuffen, Dietrich Hans: *Ein Kreuz und tausend Wege Die Geschichte des Christentums im Bild*. Konstanz 1962. 443–445, Kardos Tibor: Bevezetés. 16–24, Dowley, T. (Ed.): *Die Geschichte*. 355, Heussi, K.: *Az egyháztörténet*. 272, McGrath, Alister E.: *Kálvin*. Osiris Kiadó Bp. 1996. 67kk, Mészáros I.: Bevezetés. 62–65, Brighelli, Jean-Paul et alii: *A reneszánsz és a humanizmus fényei*. Larousse-Officina Nova Gütersloh 1994. 26k, Gárdonyi M.: *Egyháztörténet*. 9, 12k.

⁷³ Roger Bacon (1213? –1292 v. 1294?) közismert jelszava az „ad fontes” nem csak a latin és görög nyelv ismeretének szükségszerűségét jelentette, hanem a héber nyelvet is! Humbertus de Romanis OP (1194? –1277) hatására a katalóniai dominikánus rendházakban 1291-től bevezették a héber ill. arab nyelv oktatását. Nicolaus de Lyra (1270–1340), a scotista filozófia egyik legjelesebb hebraistája testes bibliakommentárjában a héber szöveg közvetlen értelmét kutatta. A humanizmus a héber nyelvben (lingua primigenia) olyan segítőtársra talált, amely által nemcsak megkerülni lehetett a középkori dogmatikus teológiát, hanem fel lehetett fedezni az egyház belső ellentmondásait is. A 15. század végén Pico della Mirandola (1463–1494, róla l. CE 3,81–84, TRE 26,602–606) a keresztyénség legszebb ideáit vélte felfedezni a héber nyelv segítségével a postbiblikus héber irodalomban. Johannes Reuchlinra (1455–1522) nagy hatást gyakorolt Pico, akivel 1490-ben találkozott Rómában. 1494-ben látott napvilágot *De verbo mirifico* c. műve Bázelen, melyben a Kabbala arám eredeti szövegének egy részét elemzi. Ezt követte 1506-ban *De rudimentis hebraicis libri tres* c. korszakalkotó héber nyelvtana, de erről majd később (l. m. Gryn./106. j. ill. Buda II./33. j., Buda III./75. j., Gryn./108. j., 219. j., 285. j-eket és hozzátartozó főszöveget). A korszak további jeles hebraistái: Abraham de Balmes (1440k–1523, l. m. Gryn./36. j.), Rudolf Agricola (1444–1485, l. m. Buda III./70. j., Gryn./148. j. és a hozzátartozó szövegrészt), Elia Levita (Elijahu ha-Adchkenazi v. Elias Germanus, 1469–1549, l. m. Gryn./31. j., 36. j.) vagy pl. Konrad Pellikan (1478–1556, l. m. Gryn./29. j., 388. j.). Reuchlin és társai egyenes követőinek tekinthető Melanchthon (1497–1560, l. m. Buda III./74. j. ill. a főfejezetben Gryn./38. j., 148. j., 261. j., 263. j-eket és a hozzátartozó főszöveget), Zwingli (1484–1531, l. m. Gryn./139. j.), Sabastian Münster (1488–1552, l. m. Gryn./29. j., 36. j., 164.

ismerő, a művészetekben, tudományokban, és az antik irodalomban jártas embert tartotta. A humanisták figyelmüket jóllehet a nem keresztyén szerzőkre irányították (mint például Cicero [Kr. e. 106–43] vagy Platón [427 v. 428–347]), ez azonban nem jelentett vallásellenességet, vagy hogy teljes egészében szakítottak volna a keresztyénséggel. Sokkal inkább megpróbálták a vallásos doktrínákkal versengeni, s az intézményesült, bizonyos értelemben merevvé vált középkori egyház közvetítő szerepét megkérdőjelezve inkább valamiféle oldottabb, személyes vallásosságra törekedni. Csak a reneszánsz csúcspontján jelennek meg majd olyan gondolkodók (például Niccolò Machiavelli [1469–1527]),⁷⁴ akik már szinte teljesen figyelmen kívül hagyták a keresztyén hagyományokat, és előszeretettel kezdtek el pogány erényeket hirdetni. A klasszikus örökség felelevenítése mellett az európai szellemi életnek egy egészen új jelenségévé vált a könyv- és könyvtári kultúra is.⁷⁵ Központi kérdéssé, szenvedélyes érdeklődés tárgyává lett a könyv, ami a könyvnyomtatás feltalálását követően tovább fokozódott. Tudósok, fejedelmek, egyházi előkelőségek nem csak pompaszeretüket kívánták ily módon bizonyítani, hanem a könyv vált a szellemi élet legfőbb kincsévé, a klasszikus ókori irodalom és tudomány őrzőjévé és fenntartójává. Minél többet lemásolni, és összegyűjteni mindazt, ami bárhol elrejtve fennmaradt.⁷⁶ A humanisták múlhatatlan érdeme, hogy a felfedezett ókori kéziratokat kiegészítették az eredeti görög nyelvű szövegek latin nyelvű fordításával, a latin szerzők műveit pedig megpróbálták szövegkritikai módszerekkel megtisztítani a középkorban rájuk rakódott torzulásuktól. A könyvtár (ill. a humanisták otthona) a szellemi élet embereinek igazi környezetévé, az irodalmi és a szellemi munka,

j., 166. j., 424. j-eket és a hozzátartozó főszöveget), Heinrich Bullinger (1504–1575, l. Gryn./388. j., 422. j.), Kálvin (1509–1564, l. Gryn./372. j., 395. j.) és részben Grynaeus is, hogy csak néhány nevet említsünk.; A magyar oktatásban hivatalosan az erdélyi nagyszabenyi iskola 1549-ből való tanterv tervezetében olvashatjuk először: „in quo theologia pura et linguae ebraea scilicet graeca et latina [...] traduntur”. A következő az 1567. évi debreceni zsinat intézkedése: „a keresztyének iskoláiban elsőként a nyelvek ismerete fontos, latin, görög és ahol lehet a zsidó.” Feltételezhetjük azonban, hogy ennél már jóval előbb is sor kerülhetett itt-ott a héber nyelv oktatása hazánkban. (vö. Buda III./104. j., Gryn./31. j.). Vö. Harsányi András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen 1938. Repr. Kairosz Kiadó [Bp.] 200(?). 198kk, Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. (H&R 2) Akadémia Kiadó Bp. 1973. 14kk, 30k, Evans G. R.: *Hit a középkor világában*. 148.

⁷⁴ L. és vö. az 1513-ban először napvilágot látott művét: Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem*. Kossuth Könyvkiadó [Bp.] 1996.

⁷⁵ A 15. század eleji Magyarország – leggazdagabb – könyvgyűjteményei közül három káptalani könyvjegyzék ismert: a zágrábi (225 köt.), a veszprémi (171. köt.) és a pozsonyi (82. köt.). A jegyzékek tanúsága szerint a könyvállomány 40%-a liturgikus könyv, emellett gyakorlati célokat szolgáló gyóntatási segédkönyvek, prédikációs-kötetek és egyházi jogi kódexek, valamint számos elméleti – akkor még modernnek számító – skolasztikus (teológiai és filozófiai) mű. A plébániai könyvtárakkal szemben a káptalani könyvtárak a tudományos érdeklődés alapszintjét is kielégítették. Vö. AMK 173.

⁷⁶ A quattrocento legnagyobb felfedezése is Bracciolini nevéhez fűződik. A konstanzi zsinat alatt élt a lehetőséggel, s klasszikus szövegek reményében felkereste és átkutatta a környező német és svájci kolostorokat. Fáradozásának eredményéül addig ismeretlen Cicero, Lucretius, Quintilianus, Statius, Vitruvius és más klasszikus szerzők műveire bukkant rá. Vö. Dowley, T. (Ed.): *Die Geschichte*. 355k.

valamint a vitatkozás (szümpozionok v. szimpóziumok) helyszínévé vált.⁷⁷

A magyarországi reneszánsz második szakasza a 16. századi reformációhoz köthető, melynek kezdetén a humanizmus és a reformáció aligha volt elválasztható egymástól. A század során a humanizmus igazi továbbterjedésének lehetünk tanúi, amely immár a társadalom középrétegeiben is igazi gyökeret vert. Az ókori nyelvek használata egyre inkább kezdett kiszorulni az illusztris területekre (diplomácia, egyházi és tudományos élet), és fokozatosan általánossá vált az anyanyelvűség. A humanista felfogás sokáig a Biblia filológiai kutatásában illetve iskolai segédeszközök, tankönyvek megjelenésében nyilvánult meg, idővel azonban megjelent az emlékiratokban és a történeti irodalomban is.⁷⁸

De térjünk vissza a magyarországi humanizmus első korszakának második feléhez. Ebben az időszakban – főleg délvidékről – sok magyar fiatal jutott ki az itáliai egyetemekre

⁷⁷ A humanisták nemcsak a görög-latin nyelvet és irodalmat, valamint a művészeteket és tudományokat kívánták feltámasztani, hanem az ókori műveltséghez tartozó szokásokat is. Így keltették életre az ókor egyik sajátos összejöveteli formáját, a symposiont (lat. convivium), melynek jelentése és tartalma lényegesen tágabb az eredeti görög kifejezés jelentésénél (együtt ivás) és magyar megfelelőjénél (lakoma). A symposion mint rendezvény és irodalmi műfaj Milanóban született újjá. A Francesco Filelfo által 1443-ban írt *Convivia Mediolanensia* (Milanói lakomák) c. művet tekinthetjük az első humanista irodalmi symposionról való híradásnak, melyben többek között arról olvashatunk, hogy Milano előkelő köreiből kezdtek el – ókori mintára – symposionokat „celebrálni”. Később a symposion Firenzében, Marsilio Ficino (1433–1499, l. m. Buda II./33. j.) neoplatonikus körében virágzott. Ficino fordított le először latinra Platón *Symposionját*, ezt követően pedig – formailag az előképéhez igazodva – megírta a Platón-mű neoplatonikus-keresztényen változtatát *Commentarium in Convivium Platonis, de amore* (Magyarázat Platón Lakomájához, a szerelemről) címmel. (Ennek második „redactio”-ját Janus Pannoniusnak ajánlotta, azért, hogy az a magyar költő, aki a Duna mellé hozta a múzsákat (vö. Buda II./23. j-hez tartozó idézettel), most vezesse Pannóniába a görög filozófust is.) Firenze mellett Ficino propagálására Velencében és Nápolyban (pl. Academia Pontaniana, alapító: Giovanni Pontano (1429–1503), Beatrix királyné által nálunk is ismerté válhatott) is tartottak az egyes humanista körök conviviumokat. (A magyar vonatkozásokról l. Buda II./28. j., 34. j., 94. j.) A symposionoknak az ókorban két fő fajtáját ismerték, az ún. Platón ill. Xenophón symposionja. Az első a szerelemről szól, egytémájú és szigorúan megszerkesztett mű, míg a másik az ún. „grammatikus” symposion. E két alapvető fajtáját a humanizmus korában is megkülönböztették. Filelfo említett műve inkább a xenophóni, míg Ficinoé a platóni vonulatba illeszkedik. A conviviumot gondosan kellett előkészíteni, kellemes embereket kellett meghívni rá, s ajánlatos volt, hogy a vendégek a művészetek ismerői, műveltek és olvasottak legyenek. A görög symposionról kimutatták, hogy szentségi jelenségnek számított, sőt azt is bizonygatták, hogy az utolsó vacsora ÚT-i híradásaiban ókori symposiontoposzok találhatóak. A humanista conviviumról is elmondható, hogy szentségi jelleget hordozott. Erre utal, hogy Ficino a symposiont az istenek lakomáival, Jézus Krisztusnak a kánai menyegzőn való részvételével, a csodálatos kenyérszaporítással és az eucharistia szentségével hozta kapcsolatba. A késő középkori symposion – az ember testét és lelkét egyaránt táplálva – az ember harmóniáját akarta szolgálni. A humanista symposionok rituális összejövetelek voltak, melyeken a részt vevők ideális környezetben, ókori szokásokat utánozva a teljes életet ünnepelték, és a teljes embernek áldoztak. Vö. Pajorin Katalin: A humanista symposionrendezvények. In: *Uralkodók és corvinák*. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulójára. Bp. 2002. 111–115. 111kk.; Platónhoz vö. Ferguson, Everett: *A kereszténység bölcsője*. Osiris Kiadó Bp. 1999. 275–278, 281.

⁷⁸ A magyar uralkodó osztály többsége csak jóval Mátyás halála után ébredt rá arra, hogy a reneszánsz és a humanizmus eszmeisége milyen jól felhasználható az uralkodó elleni hatalmi küzdelemben. A Jagelló-kor második felében a külföldön tanult egyháziak és köznemesek tollán – humanista köntösben ugyan de – megjelenik a társadalom- és politikai kritika. Mohács után igencsak bizonytalanná vált a politikai és hatalmi helyzet, a pénz javarészt nem építkezésre, mint inkább hadakozásra, védekezésre kellett. Így a súlypont egyértelműen a humanisztikus tevékenységre tolódott el, s a század közepére – a hadvész ulti kor ellenére – kiteljesedett. Vö. AMK 211.

(Padovába és Bolognába), akik hazatértük után a magyar kulturális és politikai élet élvonalába kerültek. Következzék most e korszak két legjelesebb alakjának rövid bemutatása.

Az első, aki nem csak műveltsége, hanem irodalmi munkássága miatt is rászolgált „a magyar humanizmus atyja” címre, **Vitéz János** (eredeti nevén: Szrednai János, 1408–1472) nagyváradi püspök (1445-től). Mint Mátyás nevelője, majd legfontosabb tanácsadója – egy csillagvizsgáló⁷⁹ mellett – könyvtárat is létesített az európai műveltség alapműveit tartalmazó kódexekből,⁸⁰ mely mintájául szolgált – a példáját vetélkedve követni kezdő főpap-társai mellett⁸¹ – a reneszánsz uralkodó világhírű *Corvina*-gyűjteményének (l. alább). Jóllehet egyetemi fokozattal nem rendelkezett, tudását, műveltségét magánszorgalommal –

⁷⁹ 1455-ben: MTK 1,272.; Vitéz bécsi útjai során nemcsak III. Frigyes császár (király 1440-től, császár 1452–1493) titkárát Enea Silvio de Piccolominit (1405–1464, a későbbi II. Pius pápa, 1458-tól, l. m. Buda I./61. j., Buda II./22. j. ill. Buda III./68. j.) kereste fel szívesen, hanem a neves osztrák Georg von Peuerbach (1423–1461, l. m. Buda II./19. j.) csillagászt is. Vö. Kelecsényi G.: *Múltunk* neves. 35, Mészáros István: *A Szalkai-kódex és a XV. század végi Sárospataki iskola*. Akadémia Kiadó Bp. 1972. 97.

⁸⁰ Könyvtárának alapját a – már említett (l. Buda II./2. j.) – itáliai humanista Pier Paolo Vergerio halálával (1444 v. 1445) valószínűleg az ő birtokába került könyvtár vetette meg: V. Kovács Sándor: *Bevezetés*. 8.; Idővel számos antik szerző kéziratot munkáját sikerült beszereznie, melyeknek szövegét maga is javíttatta-emendálta. Vö. Kubinyi A.: *Mátyás*. 131.; A könyvtár gyarapodásához nagyban hozzájárult az unokaöcs, Janus Pannonius rendszeres ferrarai könyvküldeményeivel. A legnagyobb firenzei könyvmásoló műhely tulajdonosa, Vespasiano da Bisticci (1421–1498) a következőképpen nyilatkozott Vitézről: „kevés olyan latin nyelvű könyv volt, ami neki meg ne lett volna.”: Csapodi Cs.: *A Corvin*. 8.; Az osztrák csillagász Johannes Regiomontanus (Johannes Müller, 1436–1476, vö. Buda II./19. j. Gryn./180. j.) *A direkciónok táblázata* c. könyve Vitéznek címzett ajánlásában így írt Vitéz könyvtáráról: „... az esztergomi várban, amelynek helyreállítására ugyan semmilyen költséget nem kímélsz, de mégis ennél sokkal nagyobb anyagi áldozattal és gondnal létesítettél itt egy értékes könyvtárat, amely tele van mindenféle kódexekkel.”: MK 503 és vö. m. Mészáros I.: *A Szalkai-kódex*. 97, Feuerné T. R.: *Humanista hatás*. 144, Kubinyi András: *A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején* (II. Ulászló választásai feltételeinek létrejötté). In: *Mátyás király 1458–1490*. Szerk. Barta Gábor. Akadémia Kiadó Bp. 1990. 184–199. 189.; Hoffmann Edith, a Vitéz kódexek kutatója az eddig azonosított 26 kódex alapján így jellemezte Vitéz gyűjteményét: „Vannak olyan darabok, amelyek szépség tekintetében a legszebb Corvin-kódexekkel veteksznek.” Idézi Kelecsényi: Kelecsényi G.: *Múltunk* neves. 40k.

⁸¹ A legnevezetesebb főpapi könyvgyűjtők: Kálmáncsehi Domokos (1432–1501, 1474-ben székesfehérvári prépost, utóbb 1502–1503-ig erdélyi [gyulafehérvári], majd váradi püspök, végül kalocsai érsek, Mátyás király diplomatája, aki maga is készített kódexet a budai királyi könyvkészítő műhelyben – *Kálmáncsehi-breviárium*), akinek 4-6 kódexe maradt fenn; a paraszti családból származott Nagylucsei Orbán (†1491) győri, majd egri püspök (vö. Buda II./34. j.); Váradi Péter (1455?–1501, l. Buda II./16. j., 26. j., 94. j.), Vitéz egykori bolognai ösztöndíjasa, majd Mátyás kancellárja és kalocsai érsek; Handó György (Kálmáncsehi, †1480, 1466–1468 alkancellár, 1476–1478 kincstartó, 1479-től kalocsai érsek és főkancellár, l. Buda II./16. j.), aki pécsi prépostsága (1465–1478) alatt alapította meg az első magyarországi nyilvános könyvtárat; az osztrák származású Han János (Han de Wyt alias de Ispár, †1500) pozsonyi kanonok-plébános, aki régi könyveket is gyűjtött és Báthori Miklós (1435k v. 1540k–1506) váci püspök (1475-től, Mátyás halála után nyilvános főiskolát alapított, melyen neves itáliai professzorok – Pescennio Francesco Negro [1425–1524, l. m. Buda II./34. j.] és Bernardino d’ Udune – tanítottak). Csapodi mint könyvvel rendelkezőket megemlíti még Garázda Pétert (1450?–1507), Thúz Osvátot (†1499), Filipec Jánost, a Mátyást követő időkből a pécsi püspököt, Szatmári Györgyöt (1457–1524), Thurzó Zsigmondot (1460k–1512), Hacskai Mártont (1495k–1547u) és Henckel Jánost (Johannes Henckel, 1481–1539, l. m. Buda II./102. j., Gryn./122. j., 171. j.). Vö. Fitz J.: *A magyar könyv*. 30kk, Csapodi Csaba: *Bevezető tanulmány*. In: *Bibliotheca Corviniana 1490–1990*. Nemzetközi Corvina kiállítás az Országos Széchényi könyvtárban Mátyás király halálának 500 évfordulójára 1990. április 6 – október 6. OSzK Bp. 1990. 13–31. 24, Kubinyi András: *A kincstári személyzet a XV. század második felében*. In: *Mátyás király 1458–1490*. Szerk. Barta Gábor. Akadémia Kiadó Bp. 1990. 62–79. 66, *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*. Ed. Klaniczay Tibor. Szépirodalmi Kiadó Bp. 1982. 1279, 1295, 1303, 1312, 1314, 1328, 1330k, 354 ill. l. m. Buda II./94. j.

autodidaktaként – szerezte és állandóan gyarapította.⁸² Nevéhez fűződik az első magyar humanista kör (contubernium) megalakulása, mely kancellári tisztsége alatt először Budán,⁸³ azt követően a magyar protoreneszánsz egyik legfontosabb központjában Váradon, majd érseksége alatt (1465-től) Esztergomban működött. Mecénásként több tehetséges fiatalembert felkarolt,⁸⁴ köztük például unokaöccsét, Janus Pannoniust. Nevéhez fűződik a pozsonyi egyetem, az Universitas Istropolitana alapítása (1467).⁸⁵ A primás-főkancellárt ugyanakkor mint a latin nyelvű reneszánsz episztola (*Leveleskönyv*, 1451)⁸⁶ nemzetközi rangú mesterét tartják számon, aki köztudottan kötődött a 15–16. században fénykorát élő asztrológiához és csillagjósáshoz is.⁸⁷ A Mátyás ellen szőtt összeesküvés (1471–1472) miatt 1472 tavaszán

⁸² A szlavóniai nemes ifjút rokoni szálak fűzték a Hunyadiakhoz (Vitéz anyja Garázda-leány lévén rokona volt Hunyadi János felesége, Szilágyi Erzsébetnek). A bécsi egyetemi évek után pályafutása kezdetén, 1433-tól Zsigmond császár, majd Habsburg Albert király környezetében dolgozott. Az udvari szolgálat időszakában két jeles humanistával került szorosabb kapcsolatba: – a fent említett – Pier Paolo Vergerioval és Poggio Bracciolinivel (I. Buda II./2. j., 3. j.), az első humanista pápa, VII. Ince (1404–1406) bizalmasával, akinek leveleit nemzedékek csodálták. Különösen Vergerio – Zsigmond majd Habsburg Albert kancelláriájának referendáriusa – lehetett maradandó hatással a későbbi főpap fejlődésére, aki szinte megszakítás nélkül Vitéz környezetében működött. Vö. Hermann E.: A katolikus egyház. 167k, Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 57–63, Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1356k, V. Kovács Sándor: Bevezetés. 8, Spekner, E.: Das geistige Leben. 323.; Regiomontanus a már idézett ajánlásában (Buda II./12. j.) így jellemezte a „főpapok gyöngyét” (ti. Vitézt): „...te olyan nagy bőségben vagy a tudományoknak és az erénynek, annyira ismered az isteni és az emberi tudományokat [...] senki előtt sem ismeretlen, milyen kiváló vagy, milyen mélyen hatoltál be a Szentírásba [...]. Jól ismert számodra az egész filozófia, a quadrivium tudományai pedig dísz és dicsőséget szereztek neked.”: MK 503k.

⁸³ A könyvtári szümpozicionokon részt vevő „tudós kör” tagjai közt ott találjuk Vergeriot, a lengyel humanizmus atyját, Grzegorz z Sanokát (a régebbi irodalomban Sanocki Gergely, későbbi lembergi érsek, 1407–1477) és a ciprusi Filippo Podocatharót. Vö. Hóman B.: Magyar középkor. 2,238, Csapodi Cs.: A Corvin. 8, Klaniczay Tibor: *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*. (H&R 20) Balassi Kiadó Bp. 1993. 27–42.

⁸⁴ Így a Ferrarában tanult Kosztolányi Györgyöt (Georgius Polycarpus, 1431–1489), a később elismert tehetségű költőt, szónokot, műfordítót, humanista diplomatát és királyi titkárt, a később főkancellárrá lett polgári származású Handó Györgyöt (Kálmáncsehi, I. Buda II./13. j.) és Várad Pétért (Nagyvárad, I. Buda II./13. j., 26. j., 94. j.). Vö. Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1306k, 1354 és Kubinyi A.: Mátyás. 131.; Várad válogatott levelei: *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század*. Ed. V. Kovács Sándor, ford. Boronkai Iván et alii. Gondolat Bp. 1971. 283–406 (Nr. 131–218) (a továbbiakban MHL), Janus Pannonius (Klaniczay T.). 636–655.

⁸⁵ II. Pál pápa (1464–1471) 1465. május 19-ei keltezésű bullájában adott felhatalmazást az érseknek és Janus Pannonius pécsi püspöknek, hogy alapítsanak egyetemet Magyarországon. Az új egyetem, melynek kancellárja Vitéz volt 1467. július 20-án részben azzal a céllal nyitotta meg kapuit Pozsonyban, hogy a magyar diákok ne Bécsbe járjanak. A négy karral induló egyetem sajnos elődjeihez – a Nagy Lajos által alapított pécsihez ill. a Zsigmond által alapított óbudai egyetemhez – hasonlóan nem volt hosszú életű, és Vitéz bukását követően rövidesen bezárta kapuit. Vö. Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 67k, Hóman B.: Magyar középkor. 2,238, Klaniczay Tibor: *Pallas magyar ivadéka*. Szépirodalmi Kiadó Bp. 1985. 70–74, KK 82, Székely György: Hazai egyetemalapítási kísérletek és a külföldi egyetemjárás. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 79–86. 83k ill. I. m. Buda II./19. j.; A korábbi magyar egyetemekről I. Buda III./51. j.

⁸⁶ A (még) váradi püspök leveleit (szám szerint 78-at az 1445–1451 közti időszakból) egy horvát származású kortárs humanista tudós, az első magyarországi könyvszerkesztő és -kiadó Ivanich Pál rendezte egybe. A püspök udvari papjának írói jelentőségére vall, hogy saját leveleit állíthatta a Vitéz-leveleskönyv keretéül. Vö. *A renaissance Magyarországon*. Ed. Kardos Tibor, ford. Áprily Lajos et alii. (Magyar klasszikusok) Szépirodalmi Könyvkiadó [Bp.] 1961. 43–46, 97–124 (a továbbiakban ARM), MHL 55–200 (Nr. 1–82), válogatást közülük: Janus Pannonius (Klaniczay T.). 555–601 ill. III. Frigyes császárhoz intézett utolsó követi beszédét uo. 861–865.

⁸⁷ Ez részben – a humanizmusnak köszönhetően – az antik tudományok újrafelfedezésének következménye volt. Galeotto Marzio beszámolójából arról értesülünk, hogy „igen járatos volt a csillagjósolásban, az erre vonatkozó naptári jegyzeteket mindig magánál hordta, és semmit nem tett a csillagok megkérdezése nélkül”. Vitéz nem ok

börtönbe került, majd szabadulását követően néhány hónap múlva (augusztus 8-án, Esztergomban) meghalt.⁸⁸

A másik jeles humanistánk **Janus Pannonius** (szül. Csezmicei János, 1434–1472)⁸⁹ váradi kanonok, majd (25 évesen) pécsi püspök és királyi tanácsnok. Ő az első Európa–szerte ünnepeelt költőnk, s latin nyelvű humanista irodalmunk kiemelkedő alakja.⁹⁰ A magyar hagyományokat és az egyetemes latinitást magas szinten összegezte és teremtette újjá. Itáliai korszakában epigrammák, majd Magyarországra visszatérve elégiák fémjelzik költészetét, melyekkel ő kapcsolta először hazánkat az európai kultúra áramába. Műveiben a reneszánsz személyiség szólal meg, verseiben a mitológia, a versforma, a stilisztikai és retorikai eszközrendszer, valamint maga a latin nyelv is az antik hagyományokat képviseli. Latinságát kivételes érzelmi-hangulati kifejező erő jellemzi. Egyes verseiben neoplatonista, panteista elemek is megjelennek. A természetesség mellett a tudós szellem költője volt, aki a magyar világi líra megteremtőjeként nemcsak elsőként hozta hazánkba „Helikon zöldkoszorús szüzeit”,⁹¹ hanem a görög irodalmat és szellemet is. Pécsi könyvtárát, mint a második humanista könyvtárát tartjuk számon, amelyben a latin művek mellet, igen szép számban görög kódexek is sorakoztak.⁹² Nagybatýjával egyetemben, mint „pártütő” részt vett a Mátyás

nélkül hívt meg csillagászokat egyetemére, köztük a kor egyik legnagyobb természettudósát, Peuerbach (I. Buda II./11. j.) híres tanítványát, a frank származású Johannes Regiomontanust (vö. Buda II./12. j., Gryn./180. j.) Bécsből, a kiváló lengyel Marcin Bylica z Olkusza-t (1433–1493, a régebbi hazai irodalomban Ilkusi Mártonként szerepel) és Johannes Gattus (†1484) olasz dominikánust, a teológia és egyházjog doktorát. Regiomontanus többek között Magyarországon készítette azt a Mátyásnak dedikált csillagászati naptárt (*Ephemeridest*, Velence, 1474), melyről feltételezhetjük, hogy egy példánya helyet kapott a Corvina-könyvtár polcain is. Tudomásunk szerint Kolombusz Kristóf (Cristoforo Colombo, 1451–1506) – a tengeri tájékozódás fontos eszközeként – ezt a könyvet vitte magával, amikor a világ sorsát új irányba fordító felfedező útjára elindult (1492). Bylica az egyetem megszűnését követően királyi asztrológus és a budai Boldogasszony-templom plébánosa (Gryn./301. j.), valamint a már említett Karai László (a *Budai Krónika* kiadója) személynek legjobb barátja lett. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 136, Kelecsényi G.: Múltunk neves. 49.

⁸⁸ Vö. Kisfaludy Katalin: *Matthias Rex*. (Magyar História) Gondolat [Bp.] 1983. 122k, MTK 1,294, Kubinyi A.: A királyi tanács. 190, Engel P.: Magyarország története. 234k.

⁸⁹ Vitéz János 1447-ben küldte 13 éves unokaöccsét Ferrarába, Guarino da Verona (I. Buda II./2. j.) retorikaprofesszor világhírű humanista iskolájába, hogy itt szívja magába az új műveltséget. Kánonjogi és diplomáciai pályára feljogosító tanulmányait Padovában végezte (1454–1458). Vö. Hermann E.: A katolikus egyház. 168k, Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 75–87, Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1333k, MTK 1,267, 271, Mészáros I.: Bevezetés. 65, Spekner, E.: Das geistige Leben. 323.

⁹⁰ Már diákévei alatt második anyanyelvévé vált a klasszikus tisztaságú latin nyelv, elsajátítva a retorikai szerkesztés mesterszabályait és a cicerói levélforma összes titkát. Nagybatýjához hasonlóan életre szóló barátság fűzte a kor legünnepeltebb levélíró humanistája, Enea Silvio de Piccolominihez (I. m. Buda I./61. j., Buda II./11. j., Buda III./68. j.). Vö. Kardos Tibor: Bevezetés. 46–50, V. Kovács Sándor: Bevezetés. 13.

⁹¹ A Jagello-kori Janus Pannonius-kultusz egyik fő ébren tartója Werbőczy István volt. Az ünnepeelt költő művei kiadásán fáradoztak – többek között – Szatmári György és pártfogoltja, Brodaries István 1506-ban (1490k–1539) és 1512-ben (I. m. Buda II./96. j., 105. j.), Adrianus Wolphardus (1491–1544) 1522-ben, Magyi Sebestyén (15. sz. másodifele–1522u) 1513-ban, Bekényi Benedek (1480k–1530k) 1514-ben és Beatus Rhenanus (1485–1547, I. Gryn./138. j.): MHL 458k (Nr. 240), 461 (Nr. 241), 488k (Nr. 249), 529 (Nr. 257), 558 (Nr. 265), 1309 ill. I. m. Buda II./26. j. és 95. j.; Művei magyarul: ARM 125–256, Janus Pannonius (Klaniczay T.). 5–213 és I. még Buda II./9. j.

⁹² Csapodi újra Vespasiano da Bisticcit idézi: Janus Pannonius „püspöksége számára nagyszerű görög és latin nyelvű könyvtárt létesített, amelyben minden egyetemi kar anyaga megvolt”. Ő volt (1465-ben) a török elleni segítség érdekében II. Pál pápához küldött követség vezetője (vö. Buda II./12. j.), amit nagyszabású

elleni szervezkedésben, melynek felszámolását követően tüdőbaj végzett vele a zágrábi püspökség egyik várában (Medvevára, 1472. március 27.).⁹³

A korszak nagy reneszánsz uralkodója, **Hunyadi Mátyás** maga is olvasott, jól képzett, minden tudomány irányában nyitott személyiség volt.⁹⁴ Rendelkezett az igazi humanisták egyik legmagasztosabb erényével, a magnanimitással, – a léleknek azzal a nagyságával, amellyel túl tudott nőni minden nehézségen. Hitt az asztrológiában, csillagjósolásban, s udvari csillagászokat alkalmazott horoszkópok készítésére.⁹⁵ A tudomány- és művészetpártolást a fejedelmi reprezentáció fontos részének tekintette. A fentebb már említett pozsonyi egyetem működését – például – jelentős mértékben támogatta mind anyagiakkal, mind a professzoroknak adományozott nagy épülettel és az egyetem céljait szolgáló építkezésekkel. 1475 körül – az Academia Istropolitana megszűnését követően – Mátyás tervei között szerepelt a Domonkos-rendiek *studium generale* szintjén álló budai kolostori iskolájának

könyvbeszerzésre is felhasznált: „megvásárolt Rómában minden könyvet, amihez csak hozzájuthatott, görögöket is, latinokat is, mindenféle tudományból.”: Csapodi Cs.: A Corvin. 9.; A könyvtára nagy valószínűséggel Vitézéhez hasonló sorsra jutott. A néhány azonosítható kódexe közül érdekes módon a Magyarországon ismert egyetlen kódexe éppen egy görög nyelvű, még a 11. században készült kis méretű – eredetileg Garázda Péter tulajdonát képező – *Evangeliarum*. Egy másikat a bécsi nemzeti könyvtárban őriznek, amely egy általa összeállított latin-görög ill. görög-latin szótár. Ez is jelzi, hogy a közép-európai grécitás ébresztésében Janus Pannoniusnak alapvető szerepet tulajdoníthatunk. Vö. Kelecsényi G.: Múltunk neves. 44k.

⁹³ Vö. Kisfaludy K.: Matthias Rex. 148, AMK 185.

⁹⁴ Nem csak az elfogultság mondatta Galeottoval: „Mátyás nyájas beszédű volt, csiszolt elméjű, okos.”: Galeotto, Marzio: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*. Ford. Kardos Tibor. Magyar Helikon [Bp.] 1977. 42, ugyan ezen mű latin nyelvű kiadása: Galeottus, Marzio Narniensis: *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum). Ed. L. Juhász. Lipsiae 1934. és vö. m. Kardos Tibor: Bevezetés. 51–54.; Mátyás műveltségéről szóló források: Balogh J.: A művészet. 1,644–649.; Mátyást anyai ágon rokon szálak fűzték a Garázda családhoz (I. Buda II./14. j.), melynek tagjai között ott jeles könyvgyűjtőket találunk: Vitéz Jánost, Janus Pannoniust és Garázda Pétert. Gyermekkorai nevelését, bátyjával, Hunyadi Lászlóval együtt – a már említett – Grzegorz z Sanoka (I. Buda II./15. j.) és Vitéz János irányították természetesen humanista szellemben. Ifjú korában jól beszélt latinul, gyakran tárgyalt külföldi követekkel. Vö. Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 119–123, Csapodi Cs.: Bevezető. 14, Kelecsényi G.: Múltunk neves. 50.; Ha ideje engedte, a király használta könyvtárának anyagát. Szívesen olvasta a történetírókat (Liviust, Caesart, Curtiust v. Silius Itralicus eposzát), járatos volt a filozófiában, teológiában, és érdemben tudott hozzászólni ilyen kérdésekhez. Tudomásunk van arról, hogy maga a nagy király adott utasítást Várad Péter kalocsai érseknek (1481–1501, I. Buda II./16. j.), hogy gyűjtse össze az összeesküvő Janus Pannonius epigrammáit. Vö. Hóman B.: Magyar középkor. 2,207–211, Hermann E.: A katolikus egyház. 138kk, Csapodi Cs.: A Corvin. 25 ill. vö. m. Buda II./23. j.; A budai palota építkezései alatt, Mátyás Bonfinivel olaszról latinra fordíttatta (1488-ban) Antonio Filarete di Averlino's (1400k–1469) építészeti „szakkönyvét” (*Averulinus*, a Velencében őrzött legszebb Budán készült kódex), hogy megismerhesse a szimmetria rendszerét és az épületek szerkezetét. Vö. KK 82, Feuerné T. R.: Humanista hatás. 148, Kubinyi A.: Mátyás. 137.; A humanista írók között, mint levélírórt tartjuk számon. Leveleinek válogatása: Janus Pannonius (Klaniczay T.). 602–626 ill. I. m. 1339.

⁹⁵ Bonfini, A.: A magyar történelem. 869 ill. vö. m. Balogh J.: A művészet. 1,650–662, Jászay M.: Milyen volt Mátyás. 171.; Érdekes módon a csillagászok között – szemben az olaszokkal – inkább németeket és lengyeleket találunk (pl. Regiomontanus tanítványát és később munkatársát, Johannes Tolhopffot (1445 és 1450 között–1503), aki *Stellarium* c. művét a nagy királynak ajánlotta, majd csillagászprofesszorként az ingolstadtai egyetemen működött). Ez többek között azzal magyarázható, hogy a német ill. a krakkói egyetemeken komolyabb természettudományos képzés folyt. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 136, Spekner, E.: Das geistige Leben. 324.; Egy konkrét csillagászati vitáról is tudunk, mely a király jelenlétében folyt le udvari csillagásza, Bylica z Olkusza és Johannes Sterze között. Vö. Csapodi Cs.: Bevezető. 23.

egyetemmé alakítása.⁹⁶ Udvara mindenkor nyitva állt a humanisták előtt, ezzel teremtve irodalmi műveltséggel telített légkört maga körül, és minden eszközzel elősegítette az ország különböző pontjain fokozatosan kibontakozó humanista udvarok kialakulását. Eredményesen fáradozott azon, hogy a (budai) királyi kancellária gyökerében humanista szelleművé váljék, és vezető helyet vívjon ki magának a többi hazai humanista rezidencia között. Kortársai kezdetben gyanakvással fogadták Mátyás kulturális törekvéseit, valamint felesége, Beatrix hatását, és szükségtelen pazarlást láttak benne.⁹⁷ Ennek ellenére az udvarában meghonosodott új mentalitás és udvari stílus – a főpapi udvarok után – a vidéki köznemesség körében is terjedni kezdett (már 1526 előtt). Tervei megvalósításának érdekében ugyanakkor budai udvarába hozta a humanista gondolkodású főpapok egy részét, több – részben humanista – érseket (a bácsi-kalocsait, az esztergomit) és püspököt (a váradit, a pécsit és az egrit).⁹⁸

⁹⁶ Az egyetemalapítás végül csak kísérletnek bizonyult. Vö. Klaniczay T.: Pallas magyar. 75k, Klaniczay T.: A magyarországi akadémiai. 43–49, Székely Gy.: Hazai egyetemalapítási. 84.; A budai „studium generaléről” részletesebben I. Buda III-at.; Mátyás képzettségével kapcsolatban hadd utaljunk egy Galeotto által feljegyzett „tudományos symposionra”, amely (valamikor 1468 és 1472 között) Mátyás és egy öntelt Domonkos-rendi inkvizítor, Giovanni Gatti részvételével folyt le Esztergomban. A vita tárgya: Krisztus miért éppen Péter apostolt (az eredetileg családos embert) tüntette ki a legfőbb méltósággal (a pápasággal) és nem a szeretett tanítványt, Jánost (aki a hagyomány szerint nőtlenségben élte le az egész életét)? Mátyásnak az askézissel szemben a családi élet mellett való állásfoglalása a *devotio moderna* (I. Buda III./82. j.) szellemét idézi. Vergerio is ennek a híve volt, s Mátyás idejében a *Devotio Moderna* már behatolt az általa olyannyira pártfogolt pálos szerzetesrendbe is. Erasmus híres *A Balgaság Dicsérete* (I. még Buda II./97. j.) c. munkájában szintén ez a szellemiség nyilvánul meg. Vö. Galeotto, M.: Mátyás királynak. 95kk, 125, Pajorin K.: A humanista. 111, Erasmus, Rotterdami: *A Balgaság Dicsérete*. Ford., bev., jegyz. Kardos Tibor. Európa Könyvkiadó Bp. 1987. 142–148.; Pajorin Klára szerint a Vitéz János érsek palotájában megrendezett lakomán a házigazdán és a már említettekén kívül jelen voltak még Janus Pannonius és Thuz János (aki zsidó származása ellenére megkeresztelkedett, és Mátyás keresztapjaként vonult be a történelembe, 1458-ban kincstárnok, 1466–1469-ig horvát bán, majd Mátyás előtt kegyvesztett lett és 1480-ban Velencébe költözött, †1498). A rendezvény – Geleotto beszámolója alapján – nem nélkülözte a symposionok fő ismérveit: a tudományosságot, a nevetést és az erényre intést. Ezért úgy is tekinthető, mint a Magyarországon tartott egyik első humanista symposiont.: Pajorin K.: A humanista. 111 és vö. m. Buda II./9. j., 32. j.

⁹⁷ „A műveltség és az élvezet iránt érzéketlen magyarok [...] kárhoztatták az éktelen költekezést, nap mint nap szidták a királyi felséget, amiért [...] odahagyta az ősi és szigorú erkölcsöket, eltörölte a hajdani szokásokat, és egészen átállt a római, mi több, a spanyol élvhajhászásra meg az elasszonyosodott életmódra. Morgolódtak, hogy papucsférj lett (ti. Mátyás), hogy az idegenek nemcsak az aranyat rabolják el, hanem az uralkodó puhánysága folytán idestova az egész országot is.”: Bonfini, A.: A magyar történelem. 869.; Ugyanezt a humanista reformátor Heltai történeti műve – mely tulajdonképpen Bonfini művének átdolgozása – LIII. részének margójegyzeteiben így fogalmazta meg: „Egy olasz menyecske megváltosztattya az hatalmas királyt.” ill. „Beatrix bojszogattya a kir[ályt] mindenre.”: Heltai G.: Krónika. 373k, 473 ill. vö. m. Kisfaludy K.: Matthias Rex. 144kk.

⁹⁸ A királyi kancellária humanista leveleinek szerzői között ott találjuk Vitéz Jánost és Kosztolányi Györgyöt (1458–1461 között, I. m. Buda II./16. j.), Janus Pannoniust (1462–1467 között), Beckensloer Jánost, akkor még pécsi prépostot, két későbbi kalocsai érseket Matucsinai Gábort, és Handó Györgyöt (1479–1480 között érsek, I. Buda II./13. j.), Karsai László prépostot (1470–1478 között), majd 1478-tól kezdve Váradi Pétert (I. Buda II./16. j.). Vö. V. Kovács Sándor: Bevezetés. 18k.; Kubinyi szerint közülük Beckensloer János (1427–1489, 1474–1480-ig esztergomi érsek), a későbbi főkancellár és Matucsinai Gábor (1471–1478 között kalocsai érsek) nem voltak humanisták, azaz a hivatalok betöltésénél nem kizárólag a humanista érdeklődés számított, mint inkább a rátermettség. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 131.

Az általa fizetett olasz humanisták tudós szümpozionokat folytattak, amelyeken az uralkodó is szívesen részt vett.⁹⁹ A királynéval, Beatrixszal érkezett az udvarba (1477-ben) a firenzei neoplatonista akadémia egyik tagja, Francesco Bandini (†1490k Budán),¹⁰⁰ aki által kapcsolat alakult ki a budai humanista kör és Marsilio Ficino (1433–1499) közt.¹⁰¹ A Budán élő olasz tudósok és a platonista filozófiával rokonszenvező magyarok – firenzei mintára és követve a királyi udvar szokásait – gyakran összegyűltek először a humanista püspök Báthori Miklós (1435k v. 1540k–1506) váci udvarában, majd az 1480-as években Nagylucsei Orbán kincstartó budai házában.¹⁰²

A ránk maradt Mátyás-kori irodalmi művek között feltűnően gazdag az az emlékhanyag, amelyet olasz humanisták írtak a nagy király dicséretére.¹⁰³ Ezért – a teljesség igénye nélkül – az udvarban élő sok-sok olasz közül csak néhányról teszünk név szerint is említést.¹⁰⁴ Aurelio Brandolini Lippo (1454–1497) két olyan dialógust írt, melyekben Mátyás

⁹⁹ Uo. 130.; A budai szümpozionok helyszíne a Corvina-könyvtár, ahol a tudomány és irodalom minden ága képviseltette magát: filozófia és teológia, csillagászat és orvostudomány, költészet és dráma, földrajz és építészet.: Csapódi Cs.: Bevezető. 24.

¹⁰⁰ A firenzei humanisták Lorenzo de' Medici (1449–1492) részvételével és támogatásával Platón születésnapját (november 7.) minden évben symposionnal ünnepelték meg. Feltehetően 1468-ban – Ficino Careggiben (ma Firenze része) levő villájában – rendezte Francesco Bandini azt a symposiont, amely alapjául szolgált Ficino Platón Symposionjához írt *Magyarázat*-ához. Tudunk ua. egy 1473-ban Bandini házában megrendezett ókorutazó lakomáról is. Bandini a tapasztalatait a később népszerűvé váló budai udvari symposionok rendezésében kamatoztathatta. Vö. Pajorin K.: A humanista. 111, Feuerné T. R.: Humanista hatás. 146–149.

¹⁰¹ Az akadémia tagjai közé tartozott Leon Battista Alberti (1404–1472), aki a reneszánsz elveit kiterjesztette a festészet és építészet területére, és a humanista latin nyelvnek műveivel irányt szabó Angelo Poliziano (1454–1494). Ficino és Poliziano számos munkájukat Mátyásnak ajánlották. Poliziano 1480-tól lette a firenzei egyetemen a latin és görög nyelv tanára, tanítványai között ott találjuk Michelangelo Buonarrotit (1475–1564), (a német) Johannes Reuchlint vagy (az angol) Thomas Linacrét (1460–1524) és William Grocynt (1446?–1519). Vö. Spekner, E.: Das geistige Leben. 327, Feuerné T. R.: Humanista hatás. 147k, Gárdonyi M.: Egyháztörténet. 19k.; Ficinohoz I. RGG 5,853–854, TRE 11,171–174.; Reuchlinhoz I. Gryn./106. j. ill. Buda II./5. j., Buda III./75. j., Gryn./108. j., 219. j., 285. j-eket és hozzátartozó főszöveget.; A már említett Zsigmond által alapított Kisebb Szűz Mária, másként Szent Zsigmond prépostságot Mátyás idején újjászervezték. A – valószínűleg – csarnoktemplomhoz tartozó préposti palota volt a Corvina-könyvtár mellett az udvar humanistáinak kedvenc találkozó helye. Vö. Magyar K.: „Et ... introvit”. 89 és Buda I./19. j.

¹⁰² Nagylucsei Dóczi Orbán győri, majd 1486-tól egri, 1496-tól bécsi püspök, nádori helytartó. Mátyás uralkodásának utolsó tizenegy évében kincstáros. Vö. Kubinyi A.: A kincstári személyzet. 67, Galeotto, M.: Mátyás királynak. 126 és vö. m. Buda II./13. j.; A humanista körhöz tartozott az ugyancsak Itáliában tanult királyi unokatestvér, Geréb László erdélyi püspök (1475–1501, majd kalocsai érsek 1501–1503). Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 132.; A symposionok Mátyás halálát követően is országsherte népszerűek maradtak. Pescennio Francesco Negro (I. m. Buda II./13. j.) Mátyást közvetlenül követő időkből való *Cosmodystichia* c. művében nem honfitársait, hanem a magyarokat említi példaként: „A symposionokon pedig nemcsak a fogásokat találják fel, hanem az olyan vitákat is, amilyenek a platóniak és a filelfőiak voltak. Ilyeneket én, emlékszem, társaimmal a pannon előkelőségeknél látogattam, ahol a fogások közé, ha valami vita támadt köztünk, rengeteg könyvet hoztak az asztalhoz, ezeket olvastuk és különféle értelmezéssel magyaráztuk”. Idézi Pajorin: Pajorin K.: A humanista. 111k és vö. m. Buda II./9. j.

¹⁰³ Az idetartozó művek műfaja igen változó, a rövid epigrammáktól kezdve a leveleken és könyvajánlásokon, valamint a panegyricusokon át egészen a hosszú dialógusokig, vagy Mátyás halálára írt orációkig. A témához vö. Pajorin Katalin: Humanista irodalmi művek Mátyás király dicséretére. In: *Hunyadi Mátyás, Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk. Rázsó György – V. Molnár László. Zrínyi Kiadó Bp. 1990. 333–361., Jászay M.: Milyen volt Mátyás. 167.

¹⁰⁴ Számuk a király utolsó éveiben fokozatosan növekedett. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 134.

az egyik szereplő.¹⁰⁵ A következő a királynő előolvasója Antonio Bonfini, aki több – köztük a királynak illetve nejének ajánlott – könyvével együtt valószínűleg a nápolyi király megbízásából, 1486 végén érkezett Budára.¹⁰⁶ A nagy királytól feladatul kapta, hogy a humanista igényeket is kielégítő módon megírja Magyarország történetét. Bonfini nem kevesebb, mint tíz évet dolgozott művén, s ezért csak Ulászló uralkodása alatt készült el (*Rerum Hungaricarum decades*) vele.¹⁰⁷ Emellett komoly fordítótevékenységet folytatott, s több görög auctor (például Aphthoniosz Szophiszta, Hermogenész, Hérodianosz, Philostratosz)¹⁰⁸ számos művét fordította le latinra. Petrus Ransanus püspök (Pietro Ransano v. Ranzano 1428–1492) nápolyi követként 1487–1490 között tartózkodott a királyi udvarban. Beatrix királynétól arra kapott megbízást, hogy „stilo paulo cultiore” (szébb stílusban) dolgozzon át egy Attilától Mátyás király uralkodásáig szóló történeti művet.¹⁰⁹ Így született meg *A magyarok történetének rövid foglalata* című munkája, melynek különleges értékét az adja, hogy országunk leírása mellett foglalkozik a társadalmi és nemzetiségi megoszlással is.¹¹⁰

Mátyásnak kiváló érzéke volt az akkor még csak születőben lévő propagandához, s hamar felismerte a könyvnyomtatásban rejlő ilyen irányú lehetőségeket. Thuróczy János (1435k–1488 v. 1489) *Chronica Hungarorum* című művének egyik „testreszabott” kiadása

¹⁰⁵ A firenzei humanista író 1489–1490-ben volt retorika tanár Mátyás udvarában. Az említett dialógusok: *De comparatione reipublicae et regni (A köztársaság és a királyság összehasonlítása)* és *De humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine (az emberi élet mibenléte és a testi betegség elviselése)*. Vö. Jászay M.: Milyen volt Mátyás. 173, <http://mek.oszk.hu/01900/01918/html/index385.html>.

¹⁰⁶ Bonfiniről (1427 v. 1434–1503) vö. Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1322k, Buda I./68. j.; Mátyásnak az elveszett *Corvin ház eredetéről szóló könyvecské-vel (Libellus de Corvinianae domus origine)*, míg Beatrixnak a *Beszélgetés a szüzességről és a házaselet tisztaságáról (Symposion de virginitate)* cíművel. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 133, Spekner, E.: Das geistige Leben. 325, Bonfini, Antonio: *Beszélgetés a szüzességről és a házaselet tisztaságáról*. 1–2. Ford., bev., jegyz. Muraközy György. Szépirodalmi Kiadó [Bp.] 1985., a mű latin nyelvű kiadása: Bonfini, Antonio: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum) Ed. Apró, S. Egyetemi nyomda Bp. 1943.; Ez utóbbi egy irodalmi symposion, melyet Bonfini 1484–1485-ben írt Recanatiban. Mivel a mű kiindulópontja egy udvari beszélgetés, és színtere Mátyás udvara, Bonfini nagy valószínűséggel hallott a Bandini által Budán tartott symposionokról (vö. Buda II./32. j.). A beszélgetés résztvevői Mátyás és Beatrix, a királyné két öccse, Giovanni és Francesco, Galeotto Marzio, valamint Marzio tanítványa, Bánffy Miklós, Filipecz János váradi és Geréb László erdélyi püspök (I. Buda II./34. j.). Vö. Pajorin K.: A humanista. 111.

¹⁰⁷ Jelentőségét mi sem mutatja jobban, hogy németre és franciára is lefordították. További részletek a Mátyás-kor eme mindmáig legfontosabb forrásáról: Kulcsár Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. (H&R 1) Akadémia Kiadó Bp. 1973., Bonfini, A.: A magyar történelem., Jászay M.: Milyen volt Mátyás. 167k, Spekner, E.: Das geistige Leben. 326.

¹⁰⁸ A görög szerzőkkel kapcsolatban vö. Ferguson, E.: A kereszténység. 112, 326.; A Philostratos-fordításokat tartalmazó kódex egyike a legszebb korvináknak. Vö. Csapodi Cs.: A Corvin. 23.

¹⁰⁹ Vö. Csapodi Cs.: Bevezető. 24, Jászay M.: Milyen volt Mátyás. 165k, Spekner, E.: Das geistige Leben. 325.

¹¹⁰ A mű eredeti címe: *Epitome rerum Hungaricarum* és I m. Ransanus, P.: A magyarok. ill. Buda I./32. j.; Könyve éppen úgy nem jöhetett volna létre a Corvina-könyvtár használata nélkül, mint a fent említett Bonfinié vagy Thuróczyé (I. következő j.).

mellett, az 1486-os törvénykönyvét is terjesztette,¹¹¹ s elsőként használt nyomtatott plakátokat.¹¹²

Következzék most legnagyobb könyvgyűjtőnk, Mátyás király egyik legjelentősebb alkotásának, az európai mértékkel mérve is számottevő nagyságú és színvonalú könyvtár, a Bibliotheca Corviniana rövid ismertetése és bemutatása.¹¹³ A budai palota Dunára néző, az Alamizsnás Szent János kápolnához délről kapcsolódó bibliotéka mintájául – melyet külsejében már jellemeztünk az első fejezetben – Vitéz János és Janus Pannonius könyvtára szolgált,¹¹⁴ valamint itáliai példák, mint a firenzei Medicieké. Alapításáról semmilyen közvetlen forrás nem számol be, ezért nagy valószínűséggel fokozatosan kezdett igazi könyvtárrá fejlődni. Az 1460-as évektől kezdődően az irodalom iránt érdeklődő király fiatalkori olvasmányaira, atyja néhány könyvére és az elődöktől rá maradt kódexekre

¹¹¹ Mátyás király személynöki ítélmestere, Thuróczy János (1435k–488 v. 1489) nem járt egyetemre, s *Chronica Hungarorum* c. műve nem mondható humanista alkotásnak, még akkor sem, ha előfordul, hogy a humanistákra jellemző módon itt-ott kiemeli a végzet és a szerencse történelemformáló szerepét. A krónika először 1488-ban látott napvilágot Brűnbnben (a mai csehországi Brno). Igazi könyvsiker lehetett, mert Feger Theobald budai könyvkereskedő (aki 1484 és 1498 között működött Budán, l. m. Buda II./80. j., 108. j.) néhány hónappal később – Mátyásnak ajánlva – Augsburgban is kiadatta. Az itt megjelent két változat egyikéből a király címereit ábrázoló képek közül hiányzik Ausztriáé, a szövegből pedig kivágták a Bécs (1485. június 1.) és Bécsújhely (1487. augusztus 17.) elfoglalásáról szóló részeket. Ennek oka talán az, hogy Thuróczy krónikáját nyugat-európai terjesztésre is szánták. A kiadásnak nagy sikere lehetett, mivel a Schedel-féle krónika után (l. Buda I./31. j. ill. Buda II./108. j., Kép./1. j.) a leggyakoribb ősymotatványok egyike. Megtalálható Európa minden nagy könyvtárában és számos magángyűjtő birtokában. Népszerűségét a sok-sok illusztrációnak köszönhette. Magyarország történetét oklevelekre, régi krónikasövegekre és kortársak – köztük Ország Mihály nádort név szerint említve – elbeszéléseire támaszkodva dolgozta fel a magyar eredetmondától „második Attiláig”, azaz Hunyadi Mátyásig (egész pontosan Bécsújhely elfoglalásáig). Thuróczy krónikája a magyar nemesi történelemszemlélet fő forrásául szolgál. A nemesség hun-szittya öntudat innen terjedt el széles körben (l. majd később pl. Werbőczy Bécsben kiadott 1517-es *Tripartitumát*). Vö. Thuróczy János: *A magyarok krónikája* – Rogerius mester: *Siralmas ének*. Ford., jegyz. Bellus Ibolya, Kristó Gyula – Ford. Horváth János, jegyz. Zsoldos Attila. Osiris Kiadó Bp. 2001. és vö. m. Kardos Tibor: Bevezetés. 54–59, Spekner, E.: *Das geistige Leben*. 321, Fitz J.: *A magyar könyv*. 71, Engel P.: *Magyarország története*. 269, Buda II./81. j.

¹¹² Mátyás 1477-ben Frigyes császár ellen lázító plakátokat csempésztetett Bécsbe, ahol azokat a házfalakra ragasztották.; A Bécs elfoglalását követően, 1485 karácsonyára összehívott országgyűlés végén (1486. január 25.) törvénykönyvet bocsátott ki. A 78 cikkelyes dekrétum többek között részletesen szabályozta a perjogot, kiterjesztette a vármegyék bírói hatáskörét, s elrendelte, hogy az egyházi tízed ügyeiben indított pereket ne Rómában, hanem a királyi udvarban tárgyalják. A két évvel később (1488-ban) Lipcsében napvilágot látott dekrétumgyűjtemény lett az első nyomtatásban megjelent magyar törvénykönyv. Vö. Kelecsényi G.: *Múltunk neves*. 52, MTK 1,312.

¹¹³ A könyvtár létrejöttének előzményeivel kapcsolatban Csapodi kiemeli többek között a Nápolyból jött Anjou uralkodók családi kapcsolatait, valamint hogy a 15. századra a káptalani, kolostori iskolák, a domonkosok és Ágoston-rendiek studium generaléi, vagy az igaz rövid életű, de működő egyetemeink, főiskoláink (Veszprém, Pécs, Óbuda, Pozsony) már nem voltak elképzelhetők kisebb-nagyobb könyvtárak nélkül. A 14. századból ránk maradtak néhány pompás kódex arra enged következtetni, hogy a magyar királyi udvar könyvfestő művészete semmivel sem maradt el a külföldi mögött. Az írásbeli ügyintézés terjedése következtében szükségessé vált, hogy a királyi kancelláriában legyenek olyan a latin nyelvű írás-olvasásban járatos scriptorok, akik nem csak kódex-másolásra képesek. Ezért elmondhatjuk, hogy a 15. század elejére a könyvkultúra terén (is) megszűnt a különbség Magyarország, a nyugat és dél között. Vö. Horváth J.: *Az irodalmi műveltség*. 125–128, Hóman B.: *Magyar középkor*. 2,238, Balogh J.: *A művészet*. 1,638–644, Csapodi Cs.: *A Corvin*. 7, Csapodi Cs.: *Bevezető*. 14, Engel P.: *Magyarország története*. 272k.

¹¹⁴ Ők is Firenzéből rendelték könyveik egy részét. Vitéznek 26 kódexét ismerjük, melyből 17-et Itáliában vásárolt. A két pártütő bukása után a tőlük konfiskált könyvek egyszerűen bekerültek Mátyás könyvtárába. Több Corvin-kódexben Mátyás király átvilágított címere alatt Vitéz címere látszik.: Fitz J.: *A magyar könyv*. 30 és Kubinyi A.: *Mátyás*. 140.

alapozva kezdhette el könyvtárát – részben vásárolt, részben kifejezetten az ő számára készített, még egyszerű kiállítású könyvekből – bővíteni.¹¹⁵ A fennmaradt három, 1467-es évszámot viselő korvina arra enged következtetni, hogy a pozsonyi egyetem megnyitásával is kapcsolatba hozható Mátyás tudatos másoltatása és könyvbeszerzése.¹¹⁶ Firenzében, Milánóban és Nápolyban készültek a hollós címerrel ékesített könyvek.¹¹⁷ A könyvtár fejlődésének első szakasza 1472-ig, Vitéz János és Janus Pannonius bukásáig tarthatott.¹¹⁸ Újabb lökést a bibliotéka könyvállományának gyarapodásához Mátyásnak Aragóniai Beatrixszal kötött házassága adott 1477-től kezdődően. A pompás Aragón Könyvtár híre, s a Nápolyból felesége által hozott gyönyörű könyvek felébreszthették a király érdeklődését saját könyvtára iránt.¹¹⁹ Az igazi fénykor azonban még váratott magára, s ez a nagy király életének utolsó éveire, Bécs elfoglalását (1485) követő időszakra datálható. Fényének és növekedésének tetőfokán azonban a bibliofil király halála (1490. április 6.) véget vetett a Corvina-könyvtár rohamos fejlődésének.¹²⁰ A bibliotéka mintegy 2500 kötetes könyvállományát azonban így is csak a pápák római könyvtára (kb. 4000 kötet) múlta felül.¹²¹

¹¹⁵ Az első forrás 1471-ből való, mely Mátyás válaszlevele a római akadémia elnökéhez, Pomponius Laetushoz (1425–1497). Ebben többek között ez áll: „Silius Italicus ezekben a napokban gyakran forgattuk, mert már fiatal korunkban is tetszett nekünk Silius, most pedig, mikor mi is háborúkkal vagyunk elfoglalva, még jobban tetszik, mert ő maga is háborúkról énekel, ennek ellenére nem tagadhatjuk, hogy szerencsétlen a királyok sorsa, hogy kényszerítve vannak háborút viselni”. A királynak ajánlott irodalmi művekről már jóval korábbról vannak adataink, például Antonius Constantius Fanensis *Elégia*-ja 1464-ből, vagy Frater Christophorus Carthusiensis *Quare Christiani traduntur in manibus paganorum et Thurcarum (Miért adatnak keresztények, pogányok és törökök kezébe)* c. műve 1466-ből. Fanensis költeményének egy kitételéből az is kiderül: Itáliában már ismeretes, hogy Mátyás foglalkozik a latin irodalommal. Vö. Csapodi Cs.: A Corvin. 9.

¹¹⁶ Ekkorra sikerült az anarchiába süllyedt országot rendbe hoznia, helyreállítani az ország külső tekintélyét, visszaszerezni idegen kézből a magyar koronát és megkoronáztatni magát. Fokozott mértékben irányulhatott figyelme az új műveltség felé. Vö. Csapodi Cs.: Bevezető. 15.

¹¹⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a Corvinus név eredetét illetőleg a legújabb kutatások szerint nem a latin holló (corvus) szóból ill. az ebből képzett melléknévből (corvinus) eredeztetik (mint ahogy még Kelecsényi: Kelecsényi G.: Múltunk neves. 47), hanem a Bonfini által Hunyadi János lakóhelyeként említett „Corvino vico”-ból, ami az al-dunai szerbek lakta Keve várossal azonosítható. Ez – egykor – a Havasalföldre menekült román(!) család időleges telephelye volt. A már említett 1488-ban megjelent építészeti mű Mátyásnak szóló ajánlásában (l. Buda II./26. j.) – két évvel Miksa római királlyá (Maximilian, király 1486, császár 1508–1519) választása és ezzel a magyar király császári reményei megszűnése után – Bonfini a Valerius Messala Corvinus családból eredezteti az uralkodó származását, azt az érzést keltve az olvasóban, mintha Mátyás igazi római császár volna. Mátyás egyébként sohasem használta magára a Corvinus nevet, sőt egyenesen helytelenítette az antikizáló divatot. Az itáliai humanisták ua. nemcsak őt illették ezzel a névvel, hanem már apját, Hunyadi Jánost is. A Corvinus nevet először – egyetlen – gyermeke, a házasságon kívül született János (1473–1504) használta (Johannes Corvinus). Vö. AMK 188, Kubinyi A.: Mátyás. 138, Buda I./32. j.

¹¹⁸ Csapodi ezen állítását arra alapozza, hogy a fennmaradt hiteles korvinák egyharmada – többségük egyszerű, idővel puttókkal és állatokkal is díszített firenzei, ún. fehér indafonatos kódex – 1471 előttről való. Ekkor tájban kerülhetett sor Vitéz és Janus Pannonius elkobzott kódexeinek állományba-vételére is.: Csapodi Cs.: A Corvin. 10.

¹¹⁹ Jóllehet Csapodi szerint magában a könyvtár állományának gyarapodásában a királynénak különösebb szerep nem jutott, mivel saját könyvgyűjteménye volt. Ezt bizonyítják azok a fennmaradt kódexek, melyekben egy pajzson egyesítve találjuk a magyar királyi címet az aragóniaival.: Csapodi Cs.: Bevezető. 16.

¹²⁰ Mátyás halálakor Firenzében még mintegy 150 megrendelt kódexen dolgoztak. Egy Bibliáért 1400 aranyat, míg egy Breviáriumért 500 aranyat kértek. Vö. Kelecsényi G.: Múltunk neves. 60.

¹²¹ Csapodi Cs.: A Corvin. 22.; Ha figyelembe vesszük azt is, hogy egy-egy kódex olykor egynél több művet is tartalmazott, akkor 1490 körül a királyi könyvtár állományát 5-6000 műre becsülhetjük, amelyből ma körülbelül 650-re tehetjük a fennmaradt v. hitelesen ismert művek számát. Ua. ha a 2500 kötethez hozzávesszük Beatrix

Mátyás tudatosan tűzte ki célul maga elé a humanista értelemben vett „teljes” könyvtár létrehozását. Könyvtára hírnevének nem csupán a kötetek pompás külseje, a két helység fényes berendezése volt az oka, hanem sokkal inkább a szerzőknek és a műveknek sokasága és tartalmi gazdagsága.¹²² Ma sajnos mindössze csak 216 kötet ismert, amelyeket a világ különböző könyvtáraiban őriznek (s ebből Magyarországon ennek alig egynegyedét, 53 korvinát).¹²³ A feljegyzések szerint előfordult, hogy egyszerre harminc másoló (kalligráfus, scriptor)¹²⁴ és kódexfestő (miniátor), valamint számos könyvkötő¹²⁵ dolgozott a királynak

királyné kisebb, talán 50-60 kötetet kitevő egyéni gyűjteményét, valamint a királyi kápolnához tartozó, talán 50-100 díszes szerkönyvet és az itt szolgáló papi testület – melyet Mátyás a palotabeli királyi kápolna mellett alapított – túlnyomóan teológiai, egyházi, liturgikus könyvanyagát, 6-800 kötettel, akkor mintegy 3000 kötetre tehetjük a budai palota különböző gyűjteményeinek együttes állományát. Mátyás nem csak a fokozott külső pompára törekedett, hanem a könyvállományban is a legnagyobb szerűbbet szerette volna létrehozni. Bartolomeo della Fonté – alig fél évvel a király halála előtt – 1489. szeptember 16-án Firenzéből írt levelében többek között ezt olvassuk: „a királynak az a szándéka, hogy amint minden más dologban, ebben a könyvtárban is felülmúlja a többi uralkodót” és „fölül is fogja múlni őket”. Idézi Csapodi: uo. 23.

¹²² A „teljes” könyvtár mai kontextusban félreérthető kifejezés. A ma tudományos könyvtárának fő célja ui. az, hogy napra készen rendelkezzenek a legújabb, legfrissebb irodalommal. Az ilyen bibliotéka sohasem lehet „teljes”. A reneszánsz korában, a kódex és a nyomtatott könyv korszakának mezsgyéjén ez még korántsem így volt. A humanisták betűszomjas világában az igazi értéket a klasszikus ókori (időben már lezárt) irodalom jelentette. Ezt szerették volna teljes egészében felkutatni, gyűjteni, másolni, fordítani és magyarázni. Elvben tehát elérhető volt a „teljes” könyvtár megvalósítása. Oláh sem ok nélkül fogalmaz így: „...A másik belső terem őrizte a teljes latinság kódexeit az elemi dolgoktól kezdve egészen a tudományok csúcsáig.” Vö. Oláh M.: Hungária. 19, Csapodi Cs.: Bevezető. 30.

¹²³ Spekner szerint csak 208 ismert, s ebből 50 található hazánkban. Több korvinát őriznek pl. Bécsben, Modenában, Párizsban, Rómában, Firenzében, Wolfenbüttelben és Münchenben. Vö. Spekner, E.: Das geistige Leben. 328, Csapodi Cs.: Bevezető. 31.

¹²⁴ Oláh M.: Hungária. 20 és vö. m. Balogh J.: A művészet. 1,545–556.; A korvinákban a latin kódexírás négyféle alaptípusával találkozunk: (1.) gótikus textura, (2.) humanista gothica-antiqua (gotiko-antikva, szögletes), (3.) humanista antiqua rotunda (antikva rotunda, kerekített), és (4.) humanista cursiva (humanista kurzív) írás. A gótikus írásban (1.) az egyes betűk vonalaiban törések vannak, a függőleges vonalakon van a hangsúly, melyek sarkosan egymáshoz támaszkodnak, s így a betűk megkülönböztetése nehéz. Mégis van valami ünnepélyesség benne. Általánosan elterjedt volt Európa-szerte a 12. századtól a 16. század első feléig. Néhány példa: Mátyás liturgikus kódexei (pl. a *Brüsszeli Missale* és a *Vatikáni Breviárium*), Origenes és Cassianus művei. A gótikus írást használta Martinus Antonius presbyter és Petrus Burdegalensis. A humanista scriptorok többsége a korábbi „klerikus” másolókkal szemben már szakképzett és alapos műveltséggel rendelkező világi szakemberek, akik mint főfoglalkozásuk látták el a testileg-lelkileg is megerőltető munkát. A korvinák többsége a gothica-antiqua (2.) ill. a antiqua rotunda (3.) írástípussal íródott, amely átmenetet jelent a gótikus és az új írás között. A betűk különállnak, és bizonyos szögletességet megőriztek a kerekedni kezdő betűk (2.). A 3. betűtípust vették át a könyvnyomtatók, s ez a – ma is használatos – nyomtatott „latin” betű őse. A humanista gothica-antiqua (2.) budai scriptorai közül sajnos senki sem nevezte meg magát. Az antiqua rotunda (3.) írástípust használók közül azonban ismerjük a két legszebb író: Gundisalvus Hispanust és Antonio Sinibaldit valamint Alexander Verasanust, Bonagius de Cantinist, Carolus Hilarius de Fatariist, Clemens Salernitanust, Franciscus Collensis presbyter, Leonardus Iobot, Nicolaus Faventinus presbyter, Petrus de Middelburghot és Sigismundus de Sigismundist. A firenzei másolók a legszebb humanista írástípussal az ún. kalligrafikus, kurzívba hajló humanista cursiva (4.) könyvírással készítették a kódexeket, mint pl. Petrus Cenninius (akitől tíz korvina maradt fenn), Lucas Fabiani, Franciscus Iunius, Sebastianus Salvinus, Bartholomaeus Fontius (Taddeo Ugoletti munkatársa, l. később a könyvtáröröknél) és Johannes Franciscus. Ennek az írástípusnak jellegzetessége, hogy a szavak betűit – olvashatóságuk megtartásával – összeköti, ami lehetővé tette a gyorsabb munkát. Itt jegyezzük meg, hogy – például – Vitéz János, Kosztolányi György v. Mátyás király írása általában gótizáló, kurzívába hajló. A görög nyelvű kéziratok (11–14. század) írástípusa az ún. görög minuscula cursiva. Néhány ismert görög scriptor: Ioasaf, Ioannes Tettalos hó Skutariotés, Démétrios Trivolis in Gortyn. Vö. Csapodi Cs.: A Corvin. 13kk és Csapodi Cs.: Bevezető. 19k.; További híres – magyar – kódexmásoló-műhelyek működtek a ferencesek óbudai, a premonstreiek szegedi, majd somlyóvásárhelyi apácázárdájában, a budaszentlőrinci és vázsonyi pálosoknál ill. a lövöldi karthauzi zárdában.: Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor.* (Magyar História) Gondolat [Bp.] 1981. 145.

(Budán és Itáliában). Díszes, magas művészi értékű miniatúrák ékesítették a kódexeket, s a pazar kötések is a könyvkötészet remekeinek számítottak.¹²⁶ Az uralkodó a jobb beszerzési területeken (Itália, a Török Birodalom görög kultúrájú részei) főállású beszerzőket foglalkoztatott.¹²⁷ Olykor a könyvtára fejlesztésére költött összeg elérte az évi 33 ezer forintot,¹²⁸ ami összevetve a – már említett – teljes éves bevételével, igazán jelentős összegnek mondható.¹²⁹ A közbeszerzők a görög, hellenisztikus, latin és héber auktorokat, Bibliákat és egyéb egyházi iratokat (egyházatyák és középkori skolasztikusok műveit) éppúgy gyűjtötték, mint a filológiai, retorikai, költészeti, orvosi, földrajzi, történeti, modern építészeti,

¹²⁵ A miniatör festőműhelyben első vezetője (az 1470-es évektől) Felix Ragusanus. Vö. MTK 1,292.; Ezzel szemben Csapodi megjegyzi, hogy Félix Ragusinus – nem Ragusanus(!) – (1450–1517u, másként Feliks Petancic, Petancius, v. Raguzai Félix [Oláh M.], diplomata, zenggi bírósági kancellista, utazó és történetíró) csak 1487 végén(!) jött Budára, s így a könyvkészítő műhely utolsó vezetője. Ragusinus keze alatt harminc „beosztott” (másoló, miniatör és könyvkötő) dolgozott, ezért – nagy valószínűséggel – inkább szervező és filológiai munkát végző és a szépírásban járatos humanista, mint a kódexeket saját kezével illumináló művészként kell magunk elé képzelnünk. Oláh is arról ír, hogy „ipsa quoque in pictura exercitatus”, azaz értett a kalligráfiához, s így maga emendálta azokat. S vajon miért nem tüntette föl saját nevét a remek festésű budai kódexekben (miként pl. Franciscus de Castello)? Vö. Oláh M.: Hungária. 20, 105, Csapodi Cs.: Bevezető. 23 ill. Spekner, E.: Das geistige Leben. 328.; Néhány névről is ismert könyvdíszítő: firenzei mesterek: d’Antonio de Cherico (az általa készített kódexek voltak Beatrix királyné kedvencei, pl. a wolffenbüttelben őrzött *Psalterium*), Francesco Cherico (Fra Angelico tanítványa), Cherico tanítványa: Francesco Rosselli (v. Roselli, 1445–1513, 1480–1482 között működött Budán, neki tulajdonítják az első Magyarországról készített térképet, amely azonban nem maradt fenn) és a névtelen „Sessetti miniatör”, a Di Giovanni del Fora testvérpár: Gherardo (Leonardo da Vinci [1452–1519] barátja) ill. Monté, Attavante (Attavante de Attavantibus v. Attavante degli Attavanti [1452–1517k], 31 kódex ismert tőle, melyből az egyik legszebb fennmaradt korvina, a *Brüsszeli Misszálé*-t), Giovanni Boccardi (Boccardino Vecchio, Attavante tanítványa), a nápolyi Cristoforo Majoranna, a lombard Ambrogio de Predis (neki tulajdonítják Mátyás király egyik legjobban sikerült képét) és a milánói G. P. Birago. Az ún. „budai stílus” képviselői: Blandius, Francesco de Castello Italico e de Mediolano (Francesco da Castello Ithalico de Mediolano, *Kálmáncsehi-breviárium*), Johannes Cattaneo de Mediolano (Zuan v. Zoan Antonio, milánói származású) madocsai Domonkos-rendi apát, akit egy ún. Cassianus-mesterrel (aki a párizsi Cassianus-kódex után kapta „nevét” és 1489–1498-ig működött Budán, l. m. Buda II./73. j.) azonosítanak, s a fent már említett Félix Petancius Ragusinus és Francesco Rosselli. A kutatók (a *Garduálé* alapján) egy – név szerint ismeretlen – flamand illuminátor Budai működését is feltételezik (vö. később a királyi kápolna flandriai énekeseivel). Mái kérdéses ua. a „miniatör” tevékenység jelentése: kódexfestés (illuminálás), vagy – szó szerint véve – csak a szöveg „rubrum”-okkal (vörös miniumfestéssel írt kezdőbetűkkel, belső iniciálékkal és címekkel) való ellátása? A könyvkötők közül sajnos senkinek sem ismert a neve. Vö. Balogh J.: A művészet. 1,528–544, Csapodi Cs.: Bevezető. 21kk, Csapodi Cs.: A Corvin. 18k ill. Spekner, E.: Das geistige Leben. 327k.

¹²⁶ Bonfini, A.: A magyar történelem. 869 és vö. m. Balogh J.: A művészet. 1,312–322, 557.; Az aranyozott kötéseknel kimutatható velencei, firenzei és keleti hatás, amelyekből idővel egységes, eredeti könyvkötőművészet alakult ki a budai királyi műhelyben. Minden darab egyedi tervezés jegyeit mutatja, nincs közöttük két hasonló – ellentétben a körülbelül egykorú nápolyi könyvtár egyszerű, vonalas „típuskötéseivel”. Az aranyozott kötések tovább fokozta a poncolt aranymetszés és még inkább az első és hátsó táblákon, középen látható négyes osztású magyar-cseh királyi címer. A selyem- és bársonykötéseket ua. szintén címerrel ellátott zománcozott aranyozott ezüstcsatok díszítették. A korvinnak külön, magas színvonalú fejezetet jelentenek az európai könyvkötőművészetben. Folytatása kimutatható Ulászló uralkodásának elején, hatása pedig a környező országok könyvkötőművészetében. Vö. Csapodi Cs.: A Corvin. 12k.; Heltai így emlékezik: „És a könyveket bekötteti vala drága kötésekkel sellyembe és szép kék bársonyba, ezüst és aranyas kapcsokkal és boglárokkal.”: Heltai G.: Krónika. 375.

¹²⁷ A Buda II./47. j-ben már idézett levélből például ismerjük (Paulo) Blandius „miniatör noster”-t, aki éppen most érkezett meg Római könyvbeszerző útvjáról. Csapodi nem ok nélkül az itáliai könyvmásolatást és beszerzést 1467-re datálja, mivel az első nyomok után ekkor kezdenek el sokasodni – a fennmaradt Corvinnak alapján – az adatok, ua. az sem mellékes, hogy ebben az esztendőben nyitotta meg kapuit a pozsonyi egyetem. Vö. Csapodi Cs.: A Corvin. 9.

¹²⁸ „Minden esztendőben harmincháromezer aranyforintot költe az íródeákra, kik Görögországban és egyebütt könyveket leírnak vala.”: Heltai G.: Krónika. 375 és AMK 183.

¹²⁹ Vö. Buda I./34. j.

asztronómiai vagy hadtudományi műveket. A klasszikus irodalom nagy része egész biztos meg volt a könyvtárban, mely igazi kincsesbányaként szolgálhatott az ide látogató humanistáknak,¹³⁰ köztük az 1520-as évek legelején Budán rektorkodó ifjú Simon Grinernek (1494 v. 1495–1541) is.

A Corvina-könyvtár első őre (Praefectus Bibliothecae Budensis) a Narniból származó híres humanista, Galeotto Marzio (1427–1497k) volt. Az 1477-ben betöltött prefektusságán kívül barátja, Janus Pannonius hívására többször megfordult Magyarországon.¹³¹ Galeotto az itáliai collegium trilinguae-ben végzett, ezért jártas volt a „lingua primigenia”, azaz a héber nyelvben is. Egy anekdota szerint, komoly összetűzésbe került a szintén – Budán rövid ideig a dominikánusok studium generaléját vezető – hebraista Petrus Nigerrrel, annak konzervatív, skolasztikus elvű oktatói gyakorlata miatt.¹³² A kor humanista könyvtárosát nem mint adminisztráló, katalogizáló és olvasókat tájékoztató tisztviselőt kell elképzelnünk, hanem mint kapcsolatok kiépítése-ápolása céljából sokat utazó (főleg Itáliába), kódexeket kereső, rendelő, másoltató, illuminátorokkal tárgyaló, szállítást szervező, – azaz fő feladata röviden: az állomány gyarapítása. 1485-ben írta – anekdotikus beszámoló formájában, Corvin Jánosnak dedikálva – a kor legszínesebb, legelevenebb irodalmi emlékét a *Mátyás király kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*-et.¹³³ A következő prefektus, akit ismerünk, (a király és Edelpeck Borbála gyermekének) Corvin Jánosnak (1482–1504) a nevelője, a firenzei Taddeo Ugoletti (Ugoletto). Könyvtároskodásának (1480–1490) első szakaszában remek könyvtári berendezést készítettett, a meglévő korvinákat egységes címerrel (a király ex librisével)¹³⁴ látta el, bevezette a jellegzetes korvina-kötést és mint görögül is tudó – Bizánc területén – nagy mennyiségben szerzett be görög kódexeket. Mátyás gyakran küldte őt

¹³⁰ Akik ua. nem csak meglátogatták a bibliotékát, hanem igyekeztek olykor fondorlatos úton-módon „menteni” a még menthetőt. Vö. Buda II./76 j.

¹³¹ A csehországi származású humanista 1447-től először Guarino (I. Buda II./2. j., 21. j.) ferrarai iskolájában tanult, ahol barátságot kötött Janus Pannoniusszal. Az ő meghívására Magyarországra jött, és 1461-ben Mátyás udvarában vendégeskedett. 1461 és 1465 között Padovában és Bolognaban tanított. 1465-től (Kelecsényi szerint) a bibliotéka prefektusa egészen a Mátyás elleni összeesküvés elfojtásáig (1472). Vitéz Jánosnak ajánlotta *De homine (Az ember)* c. orvosi jellegű művét (részleteit l.: Janus Pannonius (Klaniczay T.). 995–1007). Tanára volt a rövid ideig működő pozsonyi egyetemnek (1467). 1477 körül írta *De incognitis vulgo (A közönséges dolgok)* c. művét, melyért Velencében az inkvizíció börtönbe zárta. Lorenzo de’ Medici és Mátyás közbenjárására szabadult 1478-ban. Újra Budára jött, s Mátyásnak ajánlotta eretnek művét. További megbotránkoztatást keltett *De doctrina promiscua* c. művével. A kalandos életű, számos európai országot bejárt Galeotto alakja a nagy angol regényíró, Walter Scott fantáziáját is megragadta, aki szép emléket állított neki *Quentin Durward* c. regényének romantikus csillagjósában. Vö. Kardos Tibor: Bevezetés. 59–61, Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1338k, Klaniczay T.: Pallas magyar. 59–66, Kelecsényi G.: Múltunk neves. 51, Spekner, E.: Das geistige Leben. 324, <http://mek.oszk.hu/01900/01918/html/index385.html>.

¹³² Niger éles polemikus hangneme nem található visszhangra a budai reneszánsz udvarban, ahová tekintélyes zsidó polgárok is bejáratosak voltak, l. még Buda III./104. j. Vö. Dán R.: Humanizmus, reformáció. 28.

¹³³ A mű eredeti címe: *De dictis ac factis Matthiae regis* és vö. Galeotto, M.: Mátyás királynak, Jászay M.: Milyen volt Mátyás. 171k ill. Buda II./26. j.

¹³⁴ A négy osztású magyar–cseh címer lett a Corvina-könyvtár (belső) ex librise, illetve a újításnak számító (külső) super ex librise. Csapodi szerint ez Mátyás könyvtára kezdeményezésének látszik az egyetemes könyvtártörténetben. Vö. Csapodi Cs.: A Corvin. 13.

Firenzébe, hogy ott az uralkodó által megjelölt szerzők könyveit próbálja meg beszerezni, és adott műveket másoltasson le. Ugoletti a király kérésére ugyanakkor megbízást adott Naldo Naldi(us)nak (1436–1513k), hogy írjon egy, a Corvina-könyvtárat dicsőítő verset – megalapozva ezzel a könyvtár igazi hírnevét –, illetve hogy ellenőrizze a Firenzében Mátyásnak dolgozó másolókat és emendálja a már elkészült kódexeket.¹³⁵ A Corvina-könyvtár fejlődésének tetőfokára az Ugoletti-korszak második felében (1485-től kezdődően) érkezett. Ekkor lett Ugoletti segítőtársa Bartholomaeus Fontius (Bartolomeo Fonzio, 1445–1513), aki maga is részt vett a kódexek emendálásában, és újabb firenzei könyvbeszerző körutakat tett.¹³⁶ Az egyik alkalommal áradozva tudósított arról, hogy Firenzében az egész város Mátyás könyvtáráról beszél.¹³⁷ Ebben az időszakban valóban a kor legjobb könyvmásolói és könyvdíszítói készítették – a sajnos csak töredékében az utókorra maradt – csodálatra méltó kódexeket.¹³⁸ Felvetődik a kérdés, hogy a bibliofil király miért nem a egyre nagyobb teret magának hódító új technikai vívmány, a nyomtatott könyvek beszerzésére tette a hangsúlyt? Ennek egyik oka talán az lehetett, hogy Mátyás korában a máig ismert kötetek több mint fele még nem jelent meg nyomtatásban. Az esztétikai és reprezentációs okokra gondolva pedig úgy tűnik, Mátyás idegenkedett attól, hogy az időközben tömegtermékké vált nyomtatott könyvek valamivel is csökkentsék a könyvtárat látogató tudósok körében azt az élményt, amit egy-egy nagy művészi gonddal előállított egyedi kódex kézbevétele jelenthetett. A nagy király halálát követően újabb könyvtárossról nem hallunk, jól lehet egyes történészek feltételezték, hogy Simon Griner és Vitus Winsemius is közéjük tartozott.¹³⁹

Miután eljutott Mátyás halálhíre Firenzébe, Lorenzo (di Piero) de' Medici (1449–1492) utóda, Lorenzo II (di Piero) de' Medici (1492–1519) így kiáltott fel: „Most már olcsóbbak lesznek a kéziratok!”¹⁴⁰ A reneszánsz uralkodó halálával a bibliotéka természetesen nem szűnt meg, hanem 1526-ig a helyén maradt, igaz ezt az időszakot lassú haldoklásnak is nevezhetnénk. A könyvfestőműhely, ha csak rövid ideig, de tovább működött

¹³⁵ Naldus Naldi(us) firenzei humanista *De laudibus augustae bibliothecae* (A fejedelmi könyvtár magasztalása) c. négyénekes versben énekelte meg Mátyás könyvtárát. Műve – melyet ma Torunban őriznek – ugyan nem sejtet grandiózus könyvtártermetet, ua. arról is szól, hogy aligha lehetne a görög szerzők neveit mind felsorolni. Vö. Kelecsényi G.: Múltunk neves. 56, Csapodi Cs.: Bevezető. 16.

¹³⁶ Fonzio tagja volt a már említett híres firenzei neoplatonista akadémiának. Vö. Spekner, E.: Das geistige Leben. 326k, Csapodi Cs.: Bevezető. 18, Jászay M.: Milyen volt Mátyás. 165, Engel P.: Magyarország története. 273 ill. Buda II./32. j.

¹³⁷ A könyvgyűjtésben még Lorenzo de' Medici is a magyar királyt tartotta példaképének, s ugyanúgy görög és latin kódexek gyűjteményével készült megalapítani a Bibliotheca Laurenzianát. Vö. Kelecsényi G.: Múltunk neves. 60.

¹³⁸ Kubinyi A.: Mátyás. 140.

¹³⁹ További részleteket ezzel kapcsolatban l. később a IV. 9. pontban.

¹⁴⁰ Fitz J.: A magyar könyv. 39.; Mátyás halála egyúttal súlyos veszteséget is jelentett a könyvtárra nézve, mivel a – király számára – be nem fejezett kódexek nagy részébe Mátyás címere helyett v. helyére Medici-címer került. Vö. Csapodi Cs.: Bevezető. 25.

(1492-ig).¹⁴¹ Ezt követően a scriptorok és illuminátorok nagy része – az olasz humanistákkal együtt – hazatért Itáliába, némelyikük azonban alkalmazást nyert a királyi kancelláriában vagy más humanista udvaroknál. Az egykori források szerint már az 1490-es évek második felében kezdetét vette a könyvtár rohamos pusztulása. A neves cseh humanista költő, Bohuslav Lobkowitz von Hassenstein (Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, 1461k–1510) a budai kancellár barát, Jan Schlechtának (1466–1525) – az 1502–1503-as budai látogatásáról – szóló egyik levelében többek között arról írt, hogy a Plutarchos életrajzával kapcsolatos kötetek sokkal jobb helyen lennének nála, „minthogy ott – tudniillik Budán – a porban ragadnának a pizsoktól, és a férgek rágnák azokat”.¹⁴² Mintegy rossz előjelként, a köszvénytől szenvedő és 1489 márciusától hordszékhez kötött Mátyás élete legvégén saját maga vitette könyvtára egyes darabjait – napi olvasmányul – Bécsbe, amelyek azután nem kerültek vissza Budára.¹⁴³ **II. Ulászló**, igaz még befejezetett néhány, Mátyás által megrendelt kódexet, maga azonban már csak néhány vallásos tárgyú könyvet készíttetett. Uralkodása alatt megkezdődött a könyvtár humanisták és diplomaták általi széthordása, ami fia, II. Lajos uralkodása alatt – fokozott mértékben – tovább folytatódott.¹⁴⁴ E szomorú ténnyel kapcsolatban ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy éppen ennek köszönhetően azok a korvinák maradtak ránk, amelyeket még a pusztulás előtt külföldre menekítettek. A már többször idézett Oláh Miklós (1493–1568), – aki II. Ulászló budai udvarában nevelkedett¹⁴⁵ –

¹⁴¹ Vannak erre az időre datálható kódexek, melyeket még Mátyás számára kezdtek el másolni, majd a címer szívpajzsára a fekete holló helyett a lengyel sas került. Vö. Csapodi Cs.: A Corvin. 24.; Csapodi cáfolja azt a korábban elterjedt állítást, mely szerint a királyi könyvfestő műhely – esetleg – még 1495-ben is működött volna. Kimutatja, hogy a fentebb már említett Johannes Cattaneo de Mediolano nevének az 1495-ös számadáskönyvben való megjelenése mint „miniatur librorum regionum” (a királyi könyvek miniatúra, azaz miniummal, vörös festékkel dolgozó, miként a kódexeket is vörös „rubrum”-okkal látták el) kifejezésben a miniatúra szó nem kitüntető címet jelent, hanem egyszerű foglalkozás megjelölést (kancelláriai alkalmazott). Vö. Csapodi Cs.: Bevezető. 25k ill. Buda II./57. j. vége

¹⁴² A 16. sz. első évtizedében született levél részletét Csapodi idézi: Csapodi Cs.: Bevezető. 27. Vö. m. Szentpéteri József (Főszerk.): *Magyar Kódex*. 1–6. Kossuth Kiadó Bp. 1999–2001. 2,175 (a továbbiakban MKód); L. m. Buda II./76. j., 90. j., Gryn./351. j.

¹⁴³ Vö. E. Kovács Péter: A Hunyadi-család. In: *Hunyadi Mátyás, Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk. Rázsó György – V. Molnár László. Zrínyi Kiadó Bp. 1990. 29–53. 42.

¹⁴⁴ Ulászló regnálása alatt a humanisták (pl. a bécsi Konrad Celtis [1459–1508], az ansbacher Vincentius Obsopoeus (Vinzenz Heidecker v. Heydenecker, ?–1539), a nürnbergi Willibald Pirckheimer (1470–1530), v. az imént említett prágai Bohuslav Lobkowitz von Hassenstein [l. m. Buda II./74. j., 90. j., Gryn./351. j.] kedvük szerint kutathattak a könyvtárban, másolatokat készíthettek. A kancelláriai hivatalnokok (a már említett Jan Schlecht [1466–1525], Hieronymus Balbus [1450k–1530, l. m. Gryn./200. j-et és a hozzátartozó főszöveget]) és a diplomaták (pl. az angol Christoph Bambridge, Matthäus Lang bíbornok (Mattheus Lang von Wellenburg, 1468–1540), a német Johannes Cuspinianus [1473–1529, l. m. Buda II./92. j., Gryn./123-124. j-eket és a hozzátartozó főszöveget], s azok titkárai Johann Grempfer, Alexander Brassicanus [1500–1539, l. m. Gryn./126. j., 355k j., 360. j. és a hozzátartozó főszöveget] kölcsönvehették akár a szép díszkódexeket is, amit azután gyakran elfelejtettek visszahozni Vö. Hóman B.: *Magyar középkor*. 2,241, Fitz J.: *A magyar könyv*. 40, Kulcsár P.: *A Jagelló-kor*. 138k, Engel P.: *Magyarország története*. 397.; További részletek Celtisről és a Dunai Tudós Társaságról l. Buda II./92. j., Buda III./76. j., 116. j., Gryn./59. j., 122. j., 299. j-et és a hozzátartozó főszöveget ill. IV. 9. fejezetet.; Pirckheimerről l. BBKL 7,628–633, Langhoz l. BBKL 4,1078–1083.

¹⁴⁵ 1510–1516 között. A Havasalföldről Erdélybe származott román(!) nemesi család sarja pécsi, esztergomi kanonok és komáromi főesperes. 1526-tól II. Lajos, majd özvegye Mária királyné titkára, aki mellett 1527–1542 között javarészt külföldön tartózkodott. 1543-ban zágrábi, 1448-ban egeri püspök lett, mígnem 1453-ban

Mária királyné titkáráként 1527 őszén újabb két hetet töltött az özvegy királyné mellett Budán, melyre visszaemlékezve az általa oly jól ismert könyvtárral kapcsolatban többek között ezt írta: „Mindezeket (tudniillik a könyveket) a török, Lajos király Mohács-mezei halálát követően, mely 1526. augusztus 29-én következett be, s miután Budát a következő szeptember 8-án elfoglalta, részint szétszaggatta, részint miután más célokra az ezüstöt (tudniillik vereteket) letépte, széthajigálta.”¹⁴⁶ A reneszánsz uralkodó impozáns alkotásából az évszázadok során mégis fennmaradt korvinák ma is egy régi korszak nagyságáról és műveltségének fényéről tanúskodnak.¹⁴⁷

Mátyás tudomány- és művészetpártolása nagy hatást gyakorolt a budai polgárok szellemi igényének fejlődésére is. A korabeli oklevelek tanúsága szerint 1480, illetve 1490 körül – nem kevesebb mint – nyolcan foglalkoztak könyvkereskedéssel Budán. A fővárosba érkező könyvügynökök – a nyomtatott könyveken túl – értékesítés céljából olasz, német és görög kéziratokat hoztak magukkal.¹⁴⁸ Az sem csak a véletlen műve, hogy az első magyarországi nyomda éppen Budán nyílt meg (1473 elején). Hess (Hesz) Andrást, a korábbi római (pápai) nyomdászt a kismemesi eredetű Karai László (15. század eleje – 1485 v. 1488) óbudai prépost és alkancellár hívta (1471-ben) Budára, hogy megbízza egy magyar krónika-összeállítás kinyomtatásával. 1473 júniusában (jó másfél évtizeddel az első ősnyomtatvány, a *Gutenberg-Biblia* után, megelőzve számos nyugat-európai országot, köztük például Angliát) a prépostnak ajánlva – mintegy 450 példányban – napvilágot látott a *Budai Krónika (Chronica Hungarorum)*.¹⁴⁹ Kolofonjából megtudhatjuk, hogy a mű kinyomtatása „befejeződött Budán, 1473-ban pünkösöd szombatján” (azaz június 5-én). Az időzítés nem véletlen. Minden évben ekkor tartották a híres budafelhévízi vásárt, s nagy valószínűséggel itt kezdték meg a könyv árusítását. A rövid életű nyomdának még egy kiadványáról tudunk, amely a nyugat-európai humanista iskolák két közkedvelt klasszikus darabját tartalmazza egy kötetben. Eme kiadvány elsősorban a budai Nagyboldogasszony-iskola humanista képzésben részesülő nagydiákjai körében számíthatott népszerűsége. Két görög mű latinra fordított kolligátuma, melyek közül

esztergomi érsek. Szoros kapcsolatot ápolt kora neves humanistáival (köztük Erasmussal, 1469k–1536). A katolikus iskolaügy felemelése érdekében 1558-ban akadémiai rangra emelte a nagyszombati káptalani iskolát. Nevéhez fűződik a jezsuiták betelepítése hazánkba (1561-ben). Vö. AMK 199.

¹⁴⁶ Oláh M.: Hungária. 20, Csapodi Cs.: A Corvin. 26.; A „megdézsmált” könyvtárról további részletek: IV. 9. fejezet.

¹⁴⁷ A könyvtár további sorsáról ill. néhány korvina „hazatéréséről” Vö. Csapodi Cs.: A Corvin. 25kk, Csapodi Cs.: Bevezető. 27kk.

¹⁴⁸ Gerő L.: Mátyás király. 117 ill. l. m. Buda II./43. j., 108. j.

¹⁴⁹ A *Budai krónika* tizenöt évvel megelőzve Thuróczy *Chronica*-ját – teljesen középkorias alkotás, és címét a megjelenési hely alapján kapta. Karai nem volt humanista, járt ugyan a bécsi egyetemre, de fokozatot nem szerzett. Egy 14. századi geszta-kéziratnak, valamint Tótsolymosi Apród János küllői főesperes Nagy Lajos életrajzának átvételével és folytatásával mutatja be a magyarok történetét egészen 1473-ig. Mátyással csak röviden foglalkozik, felsorolja győzelmeit, s „igen bátor és győzhetetlen oroszlánnak” nevezi. Vö. MTK 1,295, Hóman B.: Magyar középkor. 2,239, Kubinyi A.: Mátyás. 135 ill. vö. Buda II./43. j.

az egyik a jól ismert ókori görög egyházatya, Baszileosz (330–379) munkája *A költők olvasásáról* (Basilius Magnus: *De legendis poetis*) címmel. Ebben a szerző – ellentétben a középkori teológusok nagy részével – a klasszikus művek és a klasszikusan csiszolt műveltség értékét magasztatja. A kötet másik tagja Xenophón (Kr. e. 426k–355u) írása *Szókratész védőbeszéde* (*Apologia Socratis*) címmel. Ez a kéttagú könyv vezette be az iskolák harmadik szintjén tanuló nagydiákokat a humanista poétikába és retorikába.¹⁵⁰ (A Budán folyó oktatásról részletesebben majd a következő fejezetben [Buda III.] szólunk.) Abban, hogy az említett köteteken kívül újabb könyv nem látott napvilágot, illetve hogy a Hess Nyomda nem lett a Corvina-könyvtár állományának nagy gazdagítója, mindenek előtt Hess halála és Mátyásnak a humanistákból való átmeneti kiábrándulása játszhatott szerepet. A nyomda valamikor 1477–1480 között szűnt meg.¹⁵¹ Mohácsig ezen kívül még egy hazai nyomdáról vannak adataink, amely – ha csak rövid ideig is, de – Pozsonyban működött.¹⁵²

A könyvek és kéziratok világa után tegyünk egy kis kitérőt a zene világába. A reneszánsz fejedelmi udvar Alamizsnás Szent János kápolnájában – valószínűleg a királyné, Beatrix hatására – a 70-es évek közepétől fellendült az ének- és zenekultúra.¹⁵³ A királyi kápolnában saját „kápolna”, azaz udvari ének- és zenekar működött. A királyi zenészek zömében szintén külföldről érkeztek, mint például Hollandiai Fülöp, a francia Mecchino, vagy az olasz Sandrachino, vagy a két orgonista: Stefano da Salerno és Dániel mester.¹⁵⁴ A karmesterek és zeneszerzők közül többek között a flamand Johannes Stockem (1440k–1500) és az olasz lantművész Pietro Bono (1417–1497) nevei ismertek, de vendégszerepelt Budán a vallon Jacques Barbireau (1408k–1491) is.¹⁵⁵ A királyi lakomákon ugyanakkor – Galeotto feljegyzése szerint – a zenészek és lantosok „a vitézek tetteit hazai nyelven” énekeltek.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Vö. Spekner, E.: *Das geistige Leben*. 328, Mészáros István: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*. (H&R 11) Akadémia Kiadó Bp. 1981. 20, Mészáros István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat – Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója Bp. 2000. 88.

¹⁵¹ A kutatók a Vitéz János és Janus Pannonius által vezetett összeskűvésre (1471–1472) utalnak. Vö. Csapodi Cs.: *Bevezető*. 15, MTK 1,302.

¹⁵² Spekner, E.: *Das geistige Leben*. 328.

¹⁵³ „...majd kiteljesedett az istentisztelet, a királyi kápolnát egész Galliából és Germániából szerződött énekesek gazdagították [...] Csatlakoztak továbbá [...] szőlő és zenekari fűvösök, dudások, citerások.”: Bonfini, A.: *A magyar történelem*. 868k ill. „Ezek (ti. az olaszok) csinálák nagy költséggel Budán a királynak a drága kápolnát. Abba hozata Olaszországból, Francországból és Németországból jeles discántorokat, kiknek minden hólnapra nagy füzetések járt. Esmet jeles organásokot, és igen nagy szavó papokat.”: Heltai G.: *Krónika*. 373 és vö. m. Balogh J.: *A művészet*. 1,684–689.

¹⁵⁴ Vö. <http://www.terrasoft.hu/kultura/kaboca/zeneilex/orgona.txt>.

¹⁵⁵ Vö. Spekner, E.: *Das geistige Leben*. 329.; Bartolomeo de Maraschi castelloi püspök – korábban (1475-ben) a pápai énekkar vezetője – pápai követként 1483-ban érkezett az udvarba. Egyik jelentéséből kiderül, hogy a kápolna otthonául szolgált mind a szakrális, mind a világi zenének.: Kubinyi A.: *Mátyás*. 140.; Vö. m. Buda II./98k. j., Buda III./112. j.

¹⁵⁶ „Lakomái alkalmával vagy valamilyen komoly dologról volt szó, vagy tréfálkoztak, dalokat énekeltek. Mert zenészek és lantosok is vannak ám ott, akik a vitézek tetteit hazai nyelven lantkísérettel eléneklék a lakománál. A rómaiaknál volt ez szokásban, és tőlük szállt át a magyarokra.”: Galeotto, M.: *Mátyás királynak*. 56k.

Mátyás király jelentőségét és nagyságát – mint mecénás és a tudományok, művészetek pártolója – még akkor sem lehet kétségbe vonni, ha tudjuk, hogy a nagy király hírére olyan anyagi ellenszolgáltatásban is részesülő humanisták („bértollnokok”) segítették elő Európaszerte, akik munkáikban bizonyára sok esetben túlzásba estek.¹⁵⁷ A reneszánsz uralkodó halálával a korábban a királyi kancellárián vezető szolgálatot végző javarészt egyházi személyiségek vették át a mecénási szerepet: Bakócz Tamás (1442k–1521, 1493-tól egri püspök, 1497-től esztergomi érsek), Thurzó János (1464–1520, 1506-tól boroszlói püspök), Szatmári György (1457–1524, 1522-től esztergomi érsek) vagy Szalkai László (1475–1526, 1520-tól kalocsai majd 1524-től esztergomi érsek). Az udvarban meghonosodott humanista szellem sem tűnt el teljes egészében. II. Ulászló jóllehet nem áldozott annyit a tudományok és művészetek pártolására, mint elődje, udvarában és kancelláriájában azonban cseh és morva humanisták tevékenykedtek (például az európai hírnévre szert tett és 1497–1511-ig alkancellár, Augustinus Moravus [1467–1513], vagy az imént idézett Bohuslav Lobkowitz von Hassenstein, és kancellár barátja, Jan Schlechta), akik a humanista kultúrához felzárkózó Bécshez is igazodtak.¹⁵⁸ Sőt, a Jagello-korban bizonyos értelemben tovább folyt a természettudományok ápolása, elég csak a budai udvarban egy ideig tartózkodó bajor származású matematikus, csillagász és földrajztudós, Jakob Ziegler (1470k–1549) és az olasz humanista Celio Calcagnini (Caelius v. Coelius, 1479–1541) nevét említenünk.¹⁵⁹ Több jelét látni annak, hogy az említettek feltétlen hatást gyakoroltak a budai literátusokra, akik körében egyre nagyobb teret hódított magának a humanizmus, ami természetszerűleg tovább hatott az iskolamesterekre és papokra. Az egyetemi matrikulák (elsősorban Bécs és Krakkó) tanúsága szerint a magyar ifjak továbbra is szívesen folytattak egyetemi tanulmányokat külföldön. 1497 nyarán Konrad Celtis (Conrad Celtis, 1459–1508) ösztönzésére a tudományok és az irodalom művelésére több tudós társaság is alakult, köztük Budán a Dunai Tudós Társaság (Sodalitas Litteraria Danubiana Ungarorum).¹⁶⁰ Ennek ellenére a 15–16. század fordulóján –

¹⁵⁷ Vö. Balogh J.: A művészet. 1,632–634, 701, Kubinyi A.: Mátyás. 130, 133.

¹⁵⁸ Vö. Hermann E.: A katolikus egyház. 169k, Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 229k, Kubinyi A.: A kincstári személyzet. 72, Kubinyi András: A Jagello-kori magyar állam. *Hist* 28 (2006/3) 1–4 (melléklet). 3, MHL 468: 4.j., MKód 2,175k és l. m. Buda II./74. j., 76. j., Gryn./351. j.

¹⁵⁹ Vö. Spekner, E.: *Das geistige Leben*. 330.; Ziegler számos műve közül az egyik leghíresebb *Terrae Sanctae, quam Palaestinam nominant, Syriae, Arabiae, Aegypti et Schondiae doctissima descriptio: Una cum singulis tabulis earundem regionum topographicis* (Strassburg, 1536), melyben 8 térképmetszet található a Közel-Keletről, Egyiptomról, a Sínai-félszigetről valamint Skandináviáról(!) és az északi Atlantikumról. Emellett teológiával is foglalkozott, s miután nézeteltérése támadt Strassburg reformátorával, Martin Bucerral (1491–1551, l. m. Buda III./74. j., Gryn./104. j., 387. j., 392. j., 393. j.), egy ideig Bécsben lett a teológia professzora (1542). Zieglerrel l. CE 3,474-476, LThK 10,1450 és személyét vö. m. Gryn./127. j., 162. j., 163. j. 165. j., 173. j. és a hozzátartozó főszöveget.; Calcagninihez l. CE 1,242–243 és vö. m. Gryn./352. j.

¹⁶⁰ Első elnöke a magyar humanizmus alapítójának unokaöccse, ifjabb Vitéz János (1480-ban nagyváradi, majd szerémi, végül 1489–1499-ig veszprémi püspök), tagjai az osztrák (Johannes Cuspinianus [vö. Buda II./76. j., Gryn./123-124. j-eket és a hozzátartozó főszöveget], Johannes Stabius [1450k v. 1460k–1522] és Stiborius [Andreas Stoberl, 1465–1515]), a német (Konrad Peutinger [1465–1547], Ladislaus Sunthaym [1440–1513] és

elsősorban Celtis hatására – virágzásnak indult bécsi egyetem azt is jelentette, hogy az addig budai központú közép-európai humanizmus súlypontja fokozatosan áthelyeződött Bécsbe, s ennek – egyik – következményeként az addig ismeretlen művek publikálásának dicsősége a német, főleg bécsi humanistáknak jutott osztályrészül.¹⁶¹ A Jagelló-kori budai királyi udvar központi szerepe azonban fokozatosan visszaesett, az ország irányítása lassan átcsúszott a királyéból a hatalmi elit kezébe, s így a reneszánsz műveltség ápolásában – a mecénási szerep gyakorlásán túl – szintén a fényes főpapi és papi vezetőréteg, valamint a főúri udvarok vették át fokozatosan Mátyás király korábbi szerepét.¹⁶² Ulászló király arra a nagy feladatra, hogy akár Mátyás politikáját vagy életművét (beleértve a Corvina-könyvtár fejlesztését) tovább folytassa, egyesek szerint teljesen alkalmatlan volt. Igaz, uralkodása alatt egy sor – a költeményeiben igazi fénykorát élő – Janus Pannonius nyomdokaiba lépni kívánó epigon kezdett el hasonló stílusban verselni. A néhány kivétel közé – Budával kapcsolatban – talán csak a Haller család egyetlen klerikussá lett tagját, Ruprecht Haller (1452k–1513) kanonokot sorolhatjuk, illetve a korszak talán egyetlen igazán említésre méltó latinul verselő költőjét, az erasmista Jakob Pisot (1480–1527), aki a budai Szent Zsigmond káptalan prépostja és egy ideig II. Lajos és felesége (Mária királyné) személyi titkára volt.¹⁶³

Georgius Collimitius [Georg Tannstetter, 1482–1535, l. Gryn./163. j.] és a magyar humanisták mellett főként a budai cseh kancellária humanista tisztviselői (így az imént a főszovegben említett Augustinus Moravus, l. Buda II./90. j.). A kör budai részlege gyakran rendezett symposionokat (vö. Buda II./9. j.). A társaság ez utóbbiak távozásával 1511 táján szűnt meg. A magyar társaság mellett Celtis életre hívta a rajnaii (Sodalitas Litteraria Rhenana, l. m. Gryn./119. j.) és a krakkói (Sodalitas Vistulana), amely a magyar bursában működött. Tudomásunk van arról is, hogy maga Celtis is tartott – 1489. július 13-án – vendéglőadást a krakkói *aula Hungarorum*-ban. A társaságokkal kapcsolatos levelezés fontos forrásul szolgál a humanizmus kutatóinak. A humanizmusnak e rövid bécsi virágkora – mely I. Miksa halálával lényegében véget ért – csak a szabad művészetek (bölcsezt) fakultáson tudott igazi áttörést hozni. Vö. Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 230–232, MTK 1,324, Klaniczay T.: Pallas magyar. 24k, Klaniczay T.: A magyarországi akadémiái. 47–63, 65–77, 43–49, Pajorin K.: A humanista. 112, Hammann, Gustav: Bartholomeus Francfordinus Pannonius – Simon Grynäus in Ungarn / Ein Beitrag über den Humanismus und die Anfänge der Reformation in Ungarn. *ZfO* 14 (1965) 228–242. 231, Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Akadémia Kiadó Bp. 1981. 197k, Zöllner, Erich: *Ausztria története*. Osiris Kiadó [Bp.] 2000. 142, 182.; Celtisről l. NDB 3,181–186, BBKL 1,967–969 és vö. m. Buda II./76. j., Buda III./76. j., 116. j., Gryn./59. j., 122. j., 299. j-et és a hozzátartozó főszoveget.

¹⁶¹ Gondoljunk ezzel kapcsolatban a budai „könyvmentőkre”, akik közé tartozott főhősünk is. További részletek ezzel kapcsolatban ill. Grynäusnak a lorschei (monostor) felfedezéséről majd később a IV. főfejezetben. Vö. ehhez Gryn./32. j., 114. j., 243. j., 361. j., 376. j. és a hozzátartozó főszoveget ill. Gryn./80. j., 149. j., 242. j., 377. j-eket és a hozzátartozó főszoveget.

¹⁶² A kor valamennyi nevesebb politikai szereplője kialakította a maga humanista környezetét, így – a fő szövegben már említettekén kívül – pl. Estei Hippolit (1479–1520, Beatrix királyné unokaöccse, hét évesen esztergomi érsek, tizenhárom évesen bíboros), Váradai Péter kalocsai érsek Bácsott, Báthori Miklós püspök Vácott, Váradai Ferenc (†1524, 1509-től váci, 1514-től erdélyi) püspök és a kanonok Budai Ulrik Gyulafehérváron, Thurzó Zsigmond Váradon (1506–1512 váradai püspök), Báthory István (†1493, Miklós váci püspök testvére, Kinizsi Pál vezértársa és erdélyi vajda) Nyírbátorban, Kinizsi Pál (†1494) Nagyvázsönyban, a Perényiek Siklóson (1515-től, Imre [†1519], nádor 1504-től, fia Péter [1502–1548]) stb. Vö. Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1279, 1287, 1304, 1311, 1316, 1354, KK 82, AMK 189 ill. l. m. Buda II./13. j.; Mivel azonban a püspöki könyvtárak a 16. század török harcaiban sorra elpusztultak, ezért nagyon nehéz kutatni a Corvina-könyvtár ill. a királyi másolóműhely hatásának szétsugárzását Magyarországon.

¹⁶³ Kubinyi András: Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526. In: *Habsburg Mária. Mohács özvegye* A királyné és udvara (1521–1531). Szerk. Réthelyi Orsolya et alii. BTM Bp. 2005. 13–23. 14,

Az imént felsorolt főpapok közül feltétlen ki kell emelnünk a kassai – német származású – polgárfiúból pécsi püspökké lett, Szatmári Györgyöt, akinek a személye köré az 1510-es évek derekától kezdve aktív humanista kör gyűlt. A körhöz tartozók látva az ország hanyatlását és észelve az erősödő törökveszélyt, politikai-publicisztikai tartalmú írásaikban azon elmélkedtek, miként lehetne az országban dúló anarchiának véget vetni. Csak néhány név a körhöz tartozók közül: Macedóniai László (Ladislaus de Macedonia, 1479?–1536) pécsi kanonok, szerémi majd Mohács után (csak) kinevezett nagyváradai püspök, Valentinus Cybeleius Varasdiensis (Hagymássy v. Hagymási Bálint, 1490k–1517) pécsi és székesfehérvári kanonok, a Pádovában jogi doktorátust szerzett, s először a kancellárián dolgozó, majd pécsi kanonokká lett Kakas János (1483–1513u), a szintén Pécsen működő Mihály prépost, a fiatalabb generáció képviselői közül pedig a két budai – Bécsben és Krakkóban végzett – jó barát, Johannes Kresling (1489–1549) és Bartholomeus Francfordinus Pannonius (1490–15??[1536u]) nevét kell feltétlen megemlítenünk.¹⁶⁴ Ismerjük például a humanista műveltségű Kreslingnek, a budai Szent György-kápolna plébánosának 1515 júliusában még Bécsben elmondott egyik dicsőítő beszédét, amelyet klasszikus stílusban írt és Szatmári püspökhöz címzett. Francfordinus, aki néhány évig – Griner közvetlen elődjeként – a Boldogasszony Plébániához tartozó városi iskola rektoraként

Spekner, E.: Das geistige Leben. 330.; Písohoz l. m. CE 3,94–95, MHL 448k (Nr. 236) és Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1343k, két verse: Janus Pannonius (Klaniczay T.). 221k, két Erasmushoz írt levele uo. 656–661 ill. MHL 449–454 (Nr. 236–239).; A korszak további – nem Budához kapcsolódó – nevesebb költője: Hagymássy Bálint (1490k–15??, l. m. a következő j-hez tartozó főszöveget), Maximilianus Transsylvanus (1490k–1538, politikus és földrajzi író is, V. király bizalmasa, majd 1527-től titkára, l. m. Gryn./162. j., 221. j.), Valentinus Eck (1493–1568), Mecedóniai László (1497–1536), Magyi Sebestyén (l. m. Buda II./23. j.), Oláh Miklós (1493–1568), Adrianus Wolphardus (l. m. Buda II./23. j.), Stephanus Taurinus (Stieröxel, 1480? –1519, 1517-től erdélyi püspöki helynök, l. m. Gryn./128. j., 133. j.) és Nagyszombati Márton (Martinus Thyrnavinus v. de Tyrbavia, 16. sz. eleje, bencés apát). Verseik: Janus Pannonius (Klaniczay T.). 219–336; Az említett nevekhez további életrajzi adataik: uo. 1330, 1336kk, 1340k, 1351, 1358k, MHL 491k (Nr. 250).; Vö. m. Buda II./23. j.

¹⁶⁴ Vö. Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 206–210, 213k, 258k, Kardos Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Akadémia Kiadó Bp. 1955. 261kk, Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 232 és Spekner, E.: Das geistige Leben. 329 (Speknernél valószínűleg csak elírás vagy nyomdai hiba a „Kreling” [=Kresling] megnevezés.). Francfordinushoz és Kreslinghez l. m. Gryn./171. j. ill. Buda II./97. j., 99. j., Gryn./16. j., 172. j., 209. j., 234. j., 309. j., 311. j., 312. j. ill. Füg./V. 1.1. (Nr. 2).; A mecénásról, Szatmári Györgyről Magyi Sebestyén egyik (1513. január 13-án kelt) levelében így vall: „... kegyelmes főpap, kit minden művelt ember egy szájjal, egy szívvel korunk Maecenasaként, Polliójaként, Proculeiusaként ünnepel. S nem érdemen felül. Te vagy menhelyünk, oltalmunk, díszünk. Ki ne tudná, hogy a tudós pécsi püspök mindenkor gyámolította s most is egyre gyámolítja valamennyi tudóst? Tanúsítja ezt [...] a velencei [Hieronymus] Balbus [...], Besztercei Pál [...], Brodarics István [...] [l. Buda II./105. j.], [az esetleges újabb Janus: Vértesi] János [...], Fehérvári Fülöp [...], nem különben Hagymási Bálint [...]”: MHL 459k (Nr. 240) és l. m. Gryn./211. j., 217. j.; Macedóniai Lászlónak a német birodalmi gyűléseken (Nürnberg, 1522 ill. Augsburg, 1530) elmondott és kiválóan minősített beszédeit még az elmondásuk évében megjelentették. A nürnbergi olvasható: Janus Pannonius (Klaniczay T.). 902–912, l. még 1336k ill. MHL 606k, 619, 625k.; Hagymássynak ismerjük *Magyrországhoz* című versét, az 1516-ban született *Művecske a bor és víz dicséretéről, illetve kárhoztatásáról* című traktátusát, mely 1517-ben Hagenauban jelent meg *Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae* címmel (l. m. Gryn./312. j.). Ez utóbbiban a Dózsa-féle parasztháborúról számol be elítélően. Vö. Janus Pannonius (Klaniczay T.). 223–226, 1033–1043, 1330, MHL 454k, 469kk, MTK 1,337.; Kakas Jánoshoz l. Kubinyi András: Budai Kakas János és történeti feljegyzései. In: Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp. 1999. 193–212.

működött Budán, pedagógiai célzatú iskoladramákat írt diákjainak (például farsangi mulatságokra), és Bécsben meg is jelentette azokat.¹⁶⁵

A Jagelló-korszak szellemi vonatkozásaival kapcsolatban feltétlen említést kell tennünk a Mátyás korában útjára indított és főleg **II. Lajos** udvarában újra virágzásnak indult gazdag zenei életről is. Neves – köztük Európa-hírű – muzsikusokat és zenepedagógusokat találunk a budai (ill. a prágai) palotában.¹⁶⁶ Huszti Márton zenei pályafutása még Mátyás idejében kezdődött, s 1503-tól kezdődően az udvari zenészek élén találjuk. Ulászló egy másik udvari karmestere a zenetörténetben is számon tartott német származású Grimpeck. További neves külföldi muzsikusok (már Lajos idejéből): a sziléziai származású kiváló zenész és pedagógus Johannes Lang (1503–15??, 1520 táján került a budai palotába), a híres holland Adrien Villaert (1490k–1562) és a szintén sziléziai klerikus Thomas Stoltzer (1480k–1526). Lang krakkói tanulmányai befejeztével lett a budai gyermekkórus prefektusa (oktatója és nevelője egy személyben), aki Mohács után I. Ferdinánd király (1503–1564, főherceg, magyar és cseh király 1526, német-római király 1551, császár 1556) diplomatájaként folytatta pályáját. Stoltzer 1522-ben – Prágában – lett *capellanus* és *magister capellae*, azaz a királyné káplánja és a királyi kápolna karnagya.¹⁶⁷ Közismert a madrigálszerző reformáció iránti elkötelezettsége is, – Mária királyné kérésére többek között megzenésítette Luther német(!) zsoltárfordításait. További két udvari zenész neve ismert még: a királyné lantosa Zsigmondé, és dobosa „Zwayhander”-é.

¹⁶⁵ Kresling beszéde az 1515. július 19-én kezdetét vett első bécsi kongresszuson (v. királytalálkozón, II. Ulászló, I. Miksa császár és I. Zsigmond lengyel király) hangzott el. Egy rövid részlet belőle: „Nem fogom elsorolni családodnak címerét, mert te inkább gazdagítottad fénnel azt, mint amennyire az adott neked dicsőséget. Nem szüleidnek könyörgése, vagy bármely reájuk való tekintet, sem nem a vérségi örökség nemessége, hanem mint ezt mondani szokás, a te vitészed, a te virtusod tündöklése, amely az igazi nemesség, harcok árán hozott el téged a püspöki rang dicsőségéhez, a királyi kancellária hivatalához.” Közli Kardos: Kardos T.: A magyarországi humanizmus. 261k ill. l. még Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 258k, MHL 547, 551, MTK 1,337.; További részletek Kreslingről Gryn./171. j. ill. Buda II./96. j., 99. j., Gryn./16. j., 172. j., 209. j., 234. j., 309. j., 311. j., 312. j.

¹⁶⁶ A következőket vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 195, Kubinyi A.: Habsburg Mária 17, Csepregi Zoltán: Udvari papok Mária királyné környezetében. In: *Habsburg Mária. Mohács özvegye* A királyné és udvara (1521–1531). Szerk. Réthelyi Orsolya et alii. BTM Bp. 2005. 45–55. 46, 50, Spekner, E.: Das geistige Leben. 331.; L. m. Buda II./87. j., ill. vö. m. Buda II./99. j., Buda III./112. j., Gryn./78. j., 354. j.

¹⁶⁷ Az udvari zenekarhoz és kórushoz szervesen kapcsolódó zeneiskoláról (apródiskola) a következő fejezetben lesz még szó (vö. Buda III./111. j. és a hozzátartozó szövegrészt). Stoltzer meghívásának pontos kelte 1522. május 22., aminek azonban csak az év őszén tudott eleget tenni. Budára a királyi párral együtt a következő év tavaszán került a tehetséges muzsikus, aki állását 1526 tavaszáig töltötte be, amikor is – valószínűleg Mária királyné tudta nélkül – elfogadta Brandenburgi Albert meghívását és útnak indult Budáról. (Útközben valószínűleg csatlakozott hozzá az esztergomi börtönből éppen kiszabadult és Wittenbergnek irányt vevő Konrad Cordatus [1483–1546, l. m. Gryn./16. j., ill. Buda II./103. j., Gryn./50. j., 76. j., 122. j., 171. j., 208. j., 218. j., 229. j., 238. j., 240. j., 266. j., 287. j., 289. j-eket és hozzátartozó főszöveget] és Johannes Kresling [1489–1549, l. m. Gryn./171. j.]). A sors iróniájához tartozik, hogy „menekülése” közben a fáma szerint Znaim (Znojmo, Csehország) közelében belefutott egy megáradt patakba.(?!): Csepregi Z.: Udvari papok. 46, 50 és l. m. Buda III./112. j., Gryn./78. j., 214. j.; L. m. Buda III./112. j., Gryn./78. j., 334. j., 354. j.

A színvonalas zenei élettel párhuzamosan nem szabad megfeledkeznünk II. Lajos és Mária királyné udvari festőjéről, Hans Krellről (1495–1565) sem.¹⁶⁸ Budai (prágai) tevékenysége jól nyomon követhető az 1526-ban a királyi párnak benyújtott emlékeztetője alapján, amelyben az általa 1522 és 1526 között végzett munkák költségeit taglalja. Az egyébként id. Lucas Cranach (1472–1553) wittenbergi műhelyében hosszabb időt töltött mester számos olajképet készített a királyi párról (pontosan öt pár olajportrét és egy-egy egész alakos vászonképet). A portréfestésen kívül azonban – mint az udvari festőknek általában – egyéb teendői, feladatai is voltak a mesternek, mint például – alkalom adtán – akár egyszerű kézműves munka.¹⁶⁹

A királyi pár udvari lelkészei közül – témánkhoz kapcsolódóan – két névre feltétlen utalnunk kell. Az egyik Mária királyné lelki vezetője és gyóntatója – Thomas Stoltzer utódja – Johannes Henckel (1481–1539). Henckel, aki többek között Erasmussal és Melanchthonnal levelezett, 1522-ben lett kassai plébános. Majd – talán rokona, és a királyné igazi bizalmasa, a királyi főkomornokmester, majd kincstárnokból éppen tárnokmesterré lett, Thurzó Elek (1490k–1543) 1525 második felére datálható ajánlására – esetleg már 1525 végétől(?) Mária királyné szolgálatába szegődött. A néhány hónapos budai vendégszolgálatot követően azonban, 1526 márciusától már újra szeretett kassai hívei körében folytatta reformszellemű szolgálatát. Két évvel később, 1528-ban – többszöri meghívást követően – a „feddhetetlen lelkész” ismét az időközben megözvegyült, Mária királyné udvari lelkésze lett Magyaróváron.¹⁷⁰ Luther és tanai iránti szimpátiával ugyanakkor nem csak Henckelt vádolták

¹⁶⁸ Brandenburgi György őrgróf (1484–1543) ajánlására került ő is Budára. Vö. Löcher, Kurt: Hans Krell – II. Lajos magyar király és Habsburg Mária udvari festője. In: *Habsburg Mária. Mohács özvegye* A királyné és udvara (1521–1531). Szerk. Réthelyi Orsolya et alii. BTM Bp. 2005. 63–71. 63.

¹⁶⁹ Löcher, K.: Hans Krell. 64k.

¹⁷⁰ Két Erasmushoz írt levele ismert: latinul: *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterdami*. Denuo recognitum et auctum. 1–12. Ed. Allen, P. S. – Allen, H. M. Oxford 1906–1958. 7. köt. (Nr. 2011); 9. köt. (Nr. 2392), magyarul: MHL 533–535 (Nr. 259), 536–538 (Nr. 260) v. Janus Pannonius (Klanczay T.). 673–675, 675–679, Az elsőt Sopronból írta 1528. július 28-án, amelyben így ír: „A napokban visszatértem úrnőmhöz, [Mária] királynéhez, akit nemrég, az itteni zilált és vészesen zavaros helyzetben el kellett hagynom. Megint teszem majd régi tisztemet, azaz hirdetem az Úr igéjét az udvarnak, melynél meghittebbet, mértéktartóbbat, igazabban és buzgóbban istenfélőt aligha lelsz. Nemes lelkű királyném műve ez – csak látnád otthon, azt mondanád, nem is asszonyi portán, iskolában vagy! Mindig könyv a kezében, tanul, tanít, és jámbor olvasmányokban keres vigaszt özvegyiségére, annyira nem hagyva figyelmen kívül a régieket, hogy ami másoknak a legnagyobb jólétben is nehezebbre esik, azt ő gyászban és könnyek közt tanulja meg.”: MHL Nr. 259, Nr. 34.; Henckel kénytelen volt két malomban örölni, nem csak Mária királyné kedvelte, hanem Szapolyai János kegyeit is élvezhette. A következő sokat mondó idézet Henckel jó barátjától, a magán (Erasmus) majd udvari (II. Lajos és I. Zsigmond lengyel király) orvos, Kassai Antoninus Jánosnak (1499–1563) Erasmushoz 1527. április 1-jén kelt leveléből való: „Henckel otthagya úrnőjét; hívására sem ment Pozsonyba. Miért tette? Hogy magára ne vonja [Szapolyai] János király nehezeltését; a király ugyanis zsenge gyerekkora óta rajongásig szereti a mi Henckelünket, most is püspökséggel csalogatja, ezt azonban, lévén cseppet sem nagyravágyó ember, valószínűleg vissza fogja utasítani.” A reformációhoz való csatlakozása is erre az időszakra datálható, amikor – természetesen a politikai helyzetre való tekintettel is – lemondott a jól jövedelmező egrői prépostságról és a tornai esperességről. Személyében természetesen nem egy lángelkű hitújítót kell magunk elé képzelnünk. A hithű katolikus Ferdinánd (király) gondoskodott pl. arról, hogy húga papja ne maradjon jövedelem nélkül. A kassai és löcsei javadalmak helyett kanonoki jövedelmet (1529 júliusától) szerzett neki Boroszlóban. 1530-ban Augsburgban

meg, hanem Mária másik hitszónokát, Johann von Neuburgot is, aki – egyes források szerint – már 1525-ben a királyné alamizsnása volt.¹⁷¹

A Jagellók udvarának 16. század eleji jelesebb személyiségeinek sorba vételekor nem feledkezhetünk meg több, egészen kiváló magyar honfitársunkról sem: a humanista történetírás jelesebb alakjai közül a pálos rend tudós főperjeléről, Gyöngyösi Gergelyről (1472–1545?, rendfőnök 1528–1530), a szerémségi származású püspök (szerémségi [1526], pécsi [1532] majd váci [1537]), Brodarics Istvánról (1490k–1539), a nagyszebeni születésű és esztergomi érsekségig vivő Oláh Miklósról, a jogtudományra gondolva a köznemesi származású jogtudós Werbőczy Istvánról (1458–1541) és a magának korrajzával nevet szerzett dunántúli nemes úrfiról, Apáti Ferencről. Gyöngyösi – saját forráskutatásai alapján – írta meg rendje főpriorja, remete Szent Pál élettörténetét. További két művében (*Nevezetes események, Korszakunk neves személyiségei*) nem csak magyar illetve külföldi politikusokról, filozófusokról, jogászokról, művészekről és tudósokról olvashatunk, hanem stílusában már egyértelműen felfedezhető a humanista történetírás szellemisége is.¹⁷² Brodaricsnak, mint szemtanúnak az *Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről* (Krakkó, 1527) című történeti műve, hasonlóan Oláh Miklós *Hungáriájához* (Brüsszel, 1536), a magyarországi humanizmus egyik legértékesebb alkotásának számít. Mérföldkő a magyar jogtörténetben az országbíró (a későbbi nádor, 1525) Werbőczy három részből álló *Tripartiuma* (1517). A részben a Dózsa-féle parasztháború kapcsán született és a nemesség

találjuk, ahol Melanchthonnal is találkozunk, s ezt követően 1530. október 1-jén kelt Erasmushoz címzett második fennmaradt levele. Ebben határozottan állítja a tudósfejedelemnek, hogy: „Faber (ti. Johannes Faber von Leutkirch, Ferdinánd Luther-ellenes minisztere) [...] semmi egyebet nem tudott a szememre vetni, csak azt, hogy ama fő-fő eretekkel, Philipp Melanchthon szoros kapcsolatot tartottam fenn. Én ugyan semmiféle párthoz nem csatlakoztam, és soha nem is fogok csatlakozni, de ha csatlakoznom kellene, inkább Philliphez, mint a gátlástalan gromba Eckhez (ti. Johannes Eck, l. m. Gryn./191. j.) csatlakoznék!” Ezt követően Henckel udvari szolgálata azonban már nem sokáig tarhatott. 1531-ben az özvegy királyné bátyja, V. Károly (1500–1558, római király 1519–, császár 1530–1556) Máriát bízta meg Németalföld kormányzásával, ahová udvartartásából csak titkára, Oláh Miklós követte. Henckel hirtelenjében mit tehetett volna, mint a korábban kapott kanonoki állását próbálta meg betölteni a boroszlói káptalanban. Majd ugyancsak Ferdinánd ajánlására előbb Schweidnitzben lett plébános (1531–1533), ezt követően pedig Boroszlóban püspöki titkár és prédikátor. Ám a kassaiak sem feledkeztek meg teljesen róla, s 1535-től két évre újra az ő papjuk lett. Vö. MHL 522 (Nr. 254), 536 (Nr. 260), Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 239, Csepregi Z.: Udvari papok. 46, 50, 52kk, Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1330k és l. m. Buda II./13. j., Gryn./122. j., 171. j.; Mária lelki vezetőivel kapcsolatban utalnunk kell még arra is, hogy a nürnbergi gyökerű és Bolognában tanult Johannes Hess (1490–1547) kétszer – 1523-ban és 1524-ben – kapott meghívást, hogy legyen a királyné prédikátora, ő azonban inkább a boroszlóiaktól (vö. Gryn./171. j.) még 1523-ban kapott meghívásának tett eleget, s ott lett reformátorrá: Csepregi Z.: Udvari papok. 46.; Faberhez l. BBKL I,1588–1589.

¹⁷¹ Kubinyi A.: Habsburg Mária 16k.; Csepregi szerint viszont csak később, 1527 és 1531 között volt Neuburg Mária királyné alamizsnás káplánja, míg gyóntató-káplánja – 1527-ben – egy bizonyos magister Gaspar volt. Vö. Csepregi Z.: Udvari papok. 51, 54.; Az 1520-as évek legelején már reformatori szellemben működő és Griner közvetlen környezetében működő budai papokról – Konrad Cordatusról (1483–1546) ill. a fent már megemlített Johannes Kreslingről (1489–1549) – majd a IV. főfejezetben lesz szó. Vö. Gryn./16. j., 171. j. ill. Buda II./99. j., Gryn./50. j., 76. j., 122. j., 208. j., 214. j., 218. j., 229. j., 238. j., 240. j., 266. j., 287. j., 289. j-eket és hozzátartozó főszöveget.

¹⁷² A remete szent Pál életrajz eredeti címe: *Vitae fratrum heremitarum ordinis sancti Pauli primi eremitaie* és vö. Spekner, E.: Das geistige Leben. 320k.

körében – Thuróczy *Chronicaja* révén – elterjedt hun-szittyá öntudatot hangsúlyozó törvénykönyv a klasszikus idézetekkel már humanista jegyeket visel magán.¹⁷³ Az egyetemet végzett Apáti Ferenc *Cantilena* című versbe szedett művében – a köznemesség és polgárság kivételével – szatirikus korképet rajzol a Mohács előtti magyar rendekről és a jobbágyságról.¹⁷⁴

Végül e fejezet végén essék még néhány szó a 16. század első negyedében – székvárosunkban – tovább bővülő könyvterjesztésről. A Széchenyi könyvtár egykori igazgatója, Fitz József szerint 1480 és 1525 között legkevesebb tizenhárom budai könyvkiadó mutatható ki a fennmaradt források alapján.¹⁷⁵ A budai – zömében német – könyvkiadók elsősorban liturgikus- és misekönyveket, humanisták műveit illetve tankönyveket árultak. Egy-egy külföldi kiadó is képviseltette magát, mint például a nürnbergi Koberger kiadó, melynél – magától értetődően – kapható volt többek között a Schedel-féle *Világkrónika* (Nürnberg, 1493) is.¹⁷⁶

III. A magyarországi középkori oktatásról / Buda és a *studia humanitatis*

(iskola- és pedagógiatörténeti vázlat)

¹⁷³ Brodarics művének eredeti címe: *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcorum imperatore ad Mohach historia verissima* és l. m. Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1323, MHL 553k és l. m. Buda II./23 j., 96. j. ill. válogatás leveleiből: Janus Pannonius (Klaniczay T.). 680–692 és MHL 555–596.; Olához vö. Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1341k, válogatás verseiből uo. 324–336., leveleiből uo. 693–713, MHL 599–684, fő műve, a *Hungária* l. Buda I./49. j. ill. Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1144–1097.; Werbőczyről vö. MHL 529kk és Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1357k. A törvénykönyv – többek között – kimondja a jobbágyok röghöz kötöttségét és a nemzet fogalmából való kirekesztésüket. Tartalmazza a magyar nemesség ősi jogait és a szentkoronátant. Jóllehet a *Hármaskönyv* sohasem emelkedett törvényerőre (király nem szentesítette), több mint ötven kiadást ért meg, és három évszázadon át szolgált jogforrássul. Részletek belőle: Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1008–1032 és vö. m. Engel P.: Magyarország története. 365k, Gryn./311. j.

¹⁷⁴ MTK 1,345.

¹⁷⁵ Vö. Fitz József: *A magyar nyomdászat könyvkiadás és könyvkereskedeleme története*. 1–2. Akadémiai Kiadó Bp. 1959–1967. 1,160–203., Fitz J.: *A magyar könyv*. 62–72, Gerő L.: Mátyás király. 118.

¹⁷⁶ A mű eredeti címe: *Nürnbergi Chronik* vagy *Schedelsche Weltchronik*. A budai német könyvkereskedők közül név szerint a következőket ismerjük: a már említett kirchheimi Theobald Fegert (l. Buda II./43. j.), a regensburgi Johannes Cassist, Georg Ruemet, Johann Hertzogot, Johannes Paepet, Urban Kaymot (v. Keym), Matthias Milchert, Stephan Heckert, Jacob Schallert és Michael Prischwitzet. Vö. Spekner: Spekner, E.: *Das geistige Leben*. 330, Mészáros István (Összeáll.): *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996*. Nemzeti Tankönyvkiadó Bp. 1996. 17 és l. m. Buda I./31. j., Buda II./43. j., 80. j., Kép./1. j.; További részletek Kaymról és Paepről l. m. Gryn./314. j. és a hozzátartozó főszoveget.

A hazai oktatás kezdetei visszanyúlnak államalapítónk, István király (1001–1038) korára, amikor az ország területének legnagyobb része – királyi birtokként – még az ő kezében összpontosult. A királyi birtokok ispánjaivá (comes) az egykori törzsi arisztokráciából kikerülő híveit tette meg, akik megszervezték a fennhatóságuk alá tartozó területek (királyi vármegyék)¹⁷⁷ kormányzati, gazdasági és katonai központjait (várispánságok). Az európai államokhoz hasonlóan, a politikai szervezet kialakulásával szoros kapcsolatban épült ki a hazai egyházi szervezet. A legjelentősebb királyi birtokközpontok lettek az új nemesi családok fészkei, s egyben a megalapításra került érsekségek (Esztergom, majd Kalocsa) és püspökségek (Bihar, Csanád, Eger, Győr, Gyulafehérvár, Pécs, Vác és Veszprém) székhelyei is.¹⁷⁸ Az új feudális államban – ugyancsak a nyugat-európai országokhoz hasonlóan – a már Nagy Károly (768–800 frank király, 800–814 nyugatrómai birodalom császára) korában megszerveződött intézményes iskolarendszer honosodott meg, amely szervesen kapcsolódott a nyugati (katolikus) egyházhoz.¹⁷⁹ Kezdetben – szinte kizárólag – az érseki-püspöki központok papjai illetve a nagyobb kolostorok szerzetesei látták el a társadalmi-világi feladatokat.¹⁸⁰ Hogy e sajátos feladatkör ellátásában a külföldieket mihamarabb magyar szakemberek válthassák fel, folyamatosan biztosítani kellett az erre alkalmas és kiszemelt magyar ifjak felkészítését.¹⁸¹ A lakosság körében tevékenykedő plébánosok – mint a falvak és később városiassá váló települések szellemi vezetői, tanácsadói

¹⁷⁷ Nyolc vármegyéről tudjuk biztosan, hogy megszervezésük István korára nyúlik vissza. A királyi vármegyrendszer ezen archaikus modellje a 13. század társadalmi-politikai változásai következtében bomlott fel, s fokozatosan átalakult a 19. századig élő nemesi vármegyévé. A megyeszervezet eredete s korai története ua. számos részletében mindmáig vitatott. Vö. AMK 55 ill. Bogyay Tamás: *Stephanus Rex*. Ecclesia Bp. 1988. 65k.

¹⁷⁸ A ravennai zsinat 1001 áprilisában II. Szilveszter pápa (999–1003) és III. Ottó (983–1002) német-római császár jelenlétében erősítette meg a magyar érsekség létrehozását Esztergomban. A kalocsai püspökség (alapítva 1002) 1030k emelkedett érseki rangra. A többi püspökség alapításának éve: Eger 1001k, Győr 1009 előtt, Pécs Veszprém és Gyulafehérvár 1009, Bihar és Vác 1018 és Csanád 1030. Emellett István több bencés apátságot is alapított: Pécsvárad, Bakonybél, Zalavár és Zoborhegy (Pannonhalma alapjait még Géza rakta le). Vö. Hermann E.: *A katolikus egyház*. 25–31, Szántó K.: *A katolikus*. 1,313kk ill. Bogyay T.: *Stephanus Rex*. 74k.

¹⁷⁹ Nagy Károly a 9. századi birodalmi reformja részeként iskolareformot is végrehajtatott, melyben a monostori (kolostori), székesegyházi (káptalani) és plébániai iskolák lettek a művelődés, műveltség hordozói. A különböző iskolatípusokban kiképzett egyházi értelmiség, a klerikusok az utánpótláson kívül kezdetben minden, az írás ismeretét és magasabb műveltséget igénylő feladatot elláttak. Az intézményes (egyházi) oktatásnak köszönhetően az egyház szinte teljes befolyást gyakorolhatott az államszervezet minden területén. Az oktatásra ua. azért volt nagy szükség, mert a Frank Birodalom keresztyén lakosságának többsége nem tudott latinul. Vö. Mészáros I.: *Bevezetés*. 301k, Németh András – Pukánszky Béla: *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat Kiadó Bp. 2004. 412k.

¹⁸⁰ Az első bencés kolostori iskolát még Szent Benedek (480k–547) alapította Monte Cassinón 529-ben. A monostorok terjedésével a következő századokban mintegy 15 000 ehhez hasonló iskolában folyt az oktatás Európa-szerte.: Kardos József – Kelemen Elemér: *1000 éves a magyar iskola*. Korona Kiadó Kft. [Bp.] 1996. 9.

¹⁸¹ A „magyar” oktatás egyik legelső intézményét a 996-ban Szent Márton hegyén (Pannonhalma) működését megkezdő – Géza fejedelem által alapított – bencés kolostorban kell keresnünk. A már évszázadok óta Nyugat-Európát behálózó bencés kolostorok mintájára minden bizonnyal a dunántúli magaslaton is elkezdték az oktató-nevelő munkát. Maurusz (Mór) pécsi püspök a 11. század első felében írt művében megemlíti, hogy Szent Márton hegyén volt – valószínűleg a 11. század elején – „puer scholasticus”. Vö. *A magyar nevelés* (Mészáros). 13.

és egyben a nép nevelői – tömeges képzéséről úgyszintén gondoskodni kellett. István a magyar keresztyén egyház megszervezésén túl – annak segítségével – lerakta a nyugat-európaihoz hasonló, területi elven alapuló magyar oktatási-nevelési rendszer alapjait is. A magyarországi középkori oktatásnak két fő vonulata figyelhető meg.¹⁸² Az egyik a klerikusok képzése (a plébániai iskolában alapképzés, majd a kolostori vagy székesegyházi iskolában közép szintű képzés), melynek kezdetén nagy szerepet játszottak a – keresztyénség felvételét követően alakult – bencés monostorok. A másik a világi képzés: a nemesifjak lovagi nevelése és a Kárpát-medencében a 13. századtól kezdődő városi irányú fejlődés során – a plébániai iskolákból létrejött – úgynevezett városi-plébánia iskolákban folyó oktatás.

Magyarországon az államalapítással egy időben létesültek az első – bencés – **kolostori iskolák** (például Szent Márton hegyén, Bakonybélben, Pécsváradon, Zalaváron).¹⁸³ A kezdetek után a királyi, főpapi és főúri alapítású kolostorok sűrűn behálózták Magyarország egész területét. A következő századokban megérkeztek az újabb monasztikus rendek képviselői: a Rajna mellékéről a premontreiek (1130k, Jászó, Lelesz és Csorna), francia földről a ciszterciták (1142, Cikádor, Zirc, Szentgotthárd és Pásztó); majd a (városi) kolduló rendek: a dominikánusok (1221, Esztergom, Buda, Székesfehérvár, Pest, Nyulak-szigete, Pécs, Kassa, Szatmár, Kolozsvár és Nagyszeben), a ferencesek (1232, Esztergom, Buda, Székesfehérvár, Pest, Nyulak-szigete, Pápa, Ozora, Újlak, Szécsény, Eger, Patak, Nagybánya, Nagyvárad, Jenő, Kolozsvár és Marosvásárhely), az Ágoston-rendiek (13. század vége, Esztergom, Buda, Pécs, Bátmonostor, Nagysáros, Komár, Körmend, Kaza és Kusaly), az első magyar alapítású rend a pálosok (13. század közepe, Budaszentlőrinc), a karmeliták (14. század második felétől, Buda, Pécs) és a karthauziak (14. század eleje, Dunajec, Felsőtárkány, Lövöld, Budán 1372-től).¹⁸⁴ Ez a – bencésekkel együtt – kilenc szerzetesrend a mohácsi vészig több száz kisebb-nagyobb kolostort tartott fenn a Kárpát-medencében. A kolostori iskolákban alapvetően gyakorlati oktatás folyt: mindenképp előtte misézni és zsolozsmázni tanították meg az ifjakat. Az oktatást szerzetesek végezték: a *magister* vagy *lector* és a *cantor*. A rendi utánpótláson túl azonban – mint már említettük – innen került ki a világi papság és az

¹⁸² Mészáros felosztása szerint a magyar oktatás-neveléstörténet első szakaszában (11–12. század fordulójáig) fokozatosan kialakult az iskolarendszer legfőbb szerkezeti bázisa. A második szakasz (12–14. század) az oktatás elmélyülésének időszaka, míg – a témánkhöz közvetlen kapcsolódó – harmadik szakasz (15–16. század közepe) a teljes iskolarendszer kiépülésének és differenciálódásának kora. A világi elem tömeges megjelenése mellett a humanizmus teljesítette ki e korszak oktatási-nevelési rendszerét. Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 13k.

¹⁸³ A Magyarországi iskolázás szimbolikus kezdő évének a 996-ban Szent Márton hegyén létesült bencés monostor alapításának esztendejét tekintik. Vö. Mészáros I.: Bevezetés. 49k.

¹⁸⁴ Vö. Hermann E.: A katolikus egyház. 74–86, Romhányi Beatrix: A koldulórendek szerepe a középkori magyar oktatásban. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 35–38. 38, Szántó K.: A katolikus. 1,541, Kardos J.: 1000 éves. 12k, MKód 1,295k, 1,300k, Kubinyi A.: Buda. 46.

államvezetésben részt vevő klerikus értelmiség jelentős része.¹⁸⁵ A papnevelésnek egy másik sajátos formája is kialakult az Árpád-kori Magyarországon. Kezdetben a középkori falusi papság alapfokú oktatása az – egészen a 16. század közepéig használatos – **plébániai iskolákban** folyt. Az iskola rendszerint a templom és a plébánia mellé épült, melynek élén a plébános állt. Később ez megváltozott, s a nála segédkező papok egyike lett a *scholasticus*,¹⁸⁶ *rector*- vagy *magister scholae*. A plébános feladata volt, hogy az adott település(ek)en maga köré gyűjtse a gyermekeket, fiatalokat, és megtanítsa őket a liturgikus könyvek olvasására, a gregorián énekekre és az alapvető hitbeli és vallási ismeretekre. A középkorban ezekkel az alapismeretekkel már klerikussá válhatott az ifjú.¹⁸⁷ A 14–15. században – a plébániai székhelyeken – már országsszerte működtek ilyen, a legalacsonyabb néprétegek számára is nyitott iskolák.¹⁸⁸

Az érseki és püspöki székhelyeken az istentiszteleti, lelkipásztori szolgálatok, valamint az adminisztratív tevékenység igen sok papot követelt. Ezek kinevelésére már I. László uralkodása alatt (1077–1095) megszerveződtek a – püspökségek melletti Ágoston-

¹⁸⁵ A nagyobb kolostorokban két iskola is működött: egy belső, a leendő szerzetesek (*oblátusok*) és egy külső a világi papok képzésére. Itt ua. olyan gyermekeket is oktattak, akiket szüleik nem szántak papi pályára. Vö. Hermann E.: A katolikus egyház. 86k, Mészáros I.: Bevezetés. 49, 302k, Németh A.: A pedagógia. 412.; A klerikus értelmiséggel kapcsolatban hadd idézzünk egy mondatot a tudós győri püspök, Hartvik OSB (Arduinus, Chartuitius, Harduin, Harduinus, püspök 1088–1109?) tollából, aki a kisebb és nagyobb István-legenda alapján írta meg saját Szent István-életrajzát. Az István király sírjánál végbement csodák leírásakor így fogalmaz: „Isten csodáinak [...] bizonyosságát [...] azért örökítem meg [...], mert nemcsak engem ösztönöz az Úr esője [...], hirdesse hát mindezt tollával a számtalan bölcs, kit Magyarország melenget és felkarol.” Idézi Mészáros: Mészáros I.: Az iskolaügy. 42k.

¹⁸⁶ A *schola* szó a görög *szkolé* latin megfelelője, melyet a középkorban kezdtek el használni. Eredeti jelentése: szívesen végzett munka, gyönyörködtető munka, latin megfelelője a *ludus*: kellemes foglalatosság, játék. A tehetősebb városi rómaiak a *ludimagister*-nek fizetett tandíj fejében a *ludusban* (*ludus litterarius*), az elemi magániskolában taníttatták gyermekeiket az írásra, olvasásra és számolásra. Vö. Németh A.: A pedagógia. 409, Buda III./42. j., Gryn./18. j.

¹⁸⁷ A klerikus-megjelölés Európában a 9–13. századig igen tág papi mivoltot jelentett. A 14 éves kor betöltését követően, kellő elméleti és gyakorlati alaptanulmányok elvégzésével vettek fel valakit előbb a kisebb, majd a nagyobb papi rendbe (*subdiakonátus*-*diakonátus*). Teljes jogú, felszentelt miséző pappá 25 évesen válhatott a klerikus. Ennek keretei Nyugat- Európában az ezredfordulóra már kikristályosodtak. A tananyag háromszintű volt, mely ua. teret engedett a későbbi tartalmi gazdagodásnak. I. Alsó fokú ismeretek: *lectura* és *cantus*; II. Komplex alaptudományok: *grammatica*, *dictamen* (11. századtól) és *computus*; III. Önálló, specializálódott tudományok: *philosophia*-*theologia*, *decreta*, *medicina*. E tananyagrendszeren nyugvó műveltség határozta meg a középkorban a tanultság társadalmi tekintélyét. Az alsó fok befejeztével, a *lectura* és *cantus* et *accentus* tananyagából tett sikeres vizsga után következhetett a papszentelés, mely elegendő volt, hogy valaki falusi papként, vagy szerzetesként elláthassa szolgálatát. (Az 1382-es esztergomi zsinat egyik határozata így hangzik: „Elrendeljük, hogy azok, akik az egyházi rendbe emeltetnek, kiküldötteink által – úgy, ahogyan eddig is szokásban volt – vizsgáltassanak meg: megtanulták-e a *lecturát* és a *cantust*.”) A háromrétegű képzésben még nem volt szerepe a hét szabd művészet (*septem artes liberales*) ismert felosztásának (*trivium*: grammatika, retorika, logika; *quadrivium*: aritmetika, geometria, asztronómia, zeneelmélet). Az „*ars liberalis*” kifejezést ua. gyakran használták az elméleti művekben, de a hetes szisztéma nem jelentett kötelező egymásutániságot, vagy tagozat-fokozati különbséget. (további részleteket l. alább) Vö. Hermann E.: A katolikus egyház. 151, Mészáros I.: Az iskolaügy. 21kk, 38, Mészáros I.: Bevezetés. 49, Kardos J.: 1000 éves. 17.

¹⁸⁸ Valter Iona: Falusi és mezővárosi iskolák a középkorban. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 61–67. 61, Mészáros I.: Bevezetés. 51k.

rendi kanonokokból álló, és érsekválasztási joggal felruházott – székeskáptalanok (*capitulum*), élükön a préposttal.¹⁸⁹ A magyar egyház a püspökök köteleességévé tette a papok képzését.¹⁹⁰ A kolostori iskolákhoz hasonlóan a káptalanok mellett sorra alakultak a világi papság utánpótlásának képzését végző és az Augustinus-i regula alapelveit követő **káptalani iskolák**.¹⁹¹ A városfejlődéssel párhuzamosan a kormányzati szempontból fontosabb városokban szintén létesültek káptalanok (társaskáptalanok) – a hozzájuk tartozó iskolákkal együtt. A kolostori iskolák mellett ezekben a káptalani iskolákban lehetett a kor közép és (kezdetben) felsőszintű műveltségét megszerezni. A káptalan tagjai – a kanonokok – az egyházmegyei igazgatás mellett fő feladatként tisztos jövedelemért az adott megye alap- és középfokú oktatását végezték.¹⁹² A *lector* (olvasókanonok) tanította a latin alapismereteket, a *cantor* (éneklőkanonok) az egyházi zenét. A lector és a kántor idővel az iskola irányítóivá

¹⁸⁹ A székeskáptalan a székesegyház papjaiból álló olyan testület, amely bizonyos canonokat (előírásokat) megtartó és követő, eleinte vagyonszösségben élő klerikusokból állt. Idővel királyok, később világi és egyházi előkelők egyaránt alapíthattak hasonló kanonoki testületeket, ezek lettek a társaskáptalanok. Eredete Augustinus (354–430) püspöki működésére vezethető vissza, aki klerikustársaival egyetértésben megszabott előírások szerinti (közös) életet folytatott. Chrodegang metzi püspök (742–766) és az aacheni szinódus (816) a (világi) papoknak is előírta az istentiszteletek közös megünneplését, a közös imádságot, a közös munkát és a közös étkezést. A Gergely-féle reformok óta számos káptalani közösség kezdett szerzetesi szabályokat (regula) betartani, amelyre fogadalmat is tettek. A „regurális kanonokok” Augustinushoz való kötődésük folytán lettek Ágoston-rendi kanonokok. Az elvégzett feladatokért kapott javadalmak idővel biztosították, hogy a kanonokok közössége fokozatosan függetlenné váljon a püspöktől. Ez a folyamat a 11–12. század fordulóján kezdődött, s a capitulum elnevezés ekkor kezd elterjedni. Eredetileg kanonokrendként kezdték meg működésüket a premonstreiek is, akik azonban a 15. századtól kezdve többnyire plébániákat irányítottak. Vö. Hermann E.: A katolikus egyház. 69k, AKK 147, 154, Körmendy Kinga: Literátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Gondolat Bp. 1986. 176–202. 177.

¹⁹⁰ A papi pályára előkészítettek teológiai műveltségéről az elszórt adatok közül egy: már az I. László korában megtartott esztergomi zsinat elrendelte, hogy tudatlan embert ne szenteljenek pappá. Amennyiben ez mégis megtörtént, akkor utólag kellett pótolnia az illetőnek a hiányzó ismereteket, mert különben elmozdították állásából. A papjelöltnek a hozzátartozó püspöknél vizsgát kellett tennie (olvasásból, éneklésből és az alapvető hittani ismeretekből). Az írás ismeretétől ekkor még eltekintettek. Vö. Valter I.: Falusi és mezővárosi. 61.

¹⁹¹ Már Augustinus (354–430) arra törekedett, hogy az ismereteknek késő római rendszerét, a septem artes liberales-t a keresztyén művelődés javára hasznosítsa. A szabad művészetek ápolása és az a törekvés, hogy a Biblia kinyilatkoztatásait, az egyházatyák – mindenek előtt Augustinus – kijelentéseit filozófiailag feldolgozzák, ésszerűségüket felmutassák, vezetett a középkori skolasztika (scholastikus = iskolás, iskolához – kolostori vagy székesegyházi – tartozó) megalapozásához, melynek középkori atyja Canterburyi Anselmus OSB (1033–1109). A 12. századra a székesegyházakhoz tartozó iskolák (nyugaton) felülmúlták a szerzetesi intézményeket, s a püspökök és a főesperesek után a székeskáptalan kancellárja lett a legfőbb méltóság. A kancellár adta ki a tanításra felhatalmazó engedélyt, az egyetemi diploma elődjét. A kor legnevesebb székesegyházi iskolái Londonban, Párizsban, Chartres-ban és Kölnben voltak Vö. Mészáros I.: Bevezetés. 42–46, 52k, Orthbandt, E.: Ein Kreuz. 421–426, AKK 113, 141, Dowley, T. (Ed.): Die Geschichte. 281 és Buda III./44. j.

¹⁹² Ránk maradt 1334-ből a zágrábi, 1374-ből a nagyváradi székesegyházi iskolák „működési szabályzata” ill. egy 1397-ből való esztergomi iskolai canonica visitatio (egyházlátogatás/felügyeleti látogatás) jegyzőkönyve. Lényeges különbség nincs közöttük, azaz általuk jól rekonstruálható a káptalani iskolák belső élete. A tanulás színvonalával kapcsolatban megállapítható, hogy bármelyik közép-európai egyetem facultas artiumán megállta volna a helyét. A káptalannak 1183–1543 között 690 tagja volt. Közülük 136 kanonok egyetemre járásáról van adat, s ebből 85 ért el valamilyen egyetemi (bakkalaureuszi, licenciátusi, magiszteri vagy doktori) fokozatot. Vö. Mészáros István: Hat évszázad iskolái a Kárpát-medencében. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Römer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 21–30. 23, Madas Edit: Esztergomi iskoláskönyv a XV. század első negyedéből. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Gondolat Bp. 1986. Gondolat Bp. 1986. 159–175. 173 és Körmendy K.: Literátusok, magiszterek. 184k.

lettek, s az oktatás feladatát helyettesek vették át. A vezető tanárokat a *sublectorok*, az énektanárét a *succentorok*. Az oktatás – a kolostorhoz hasonlóan – három csoportban folyt. A kezdőkkel – a délutáni foglalkozásokon – megismertették a latin nyelvtan és szókincs alapelemeit. A középső csoporthoz tartozók reggelente grammatikai előadást hallgattak és nyelvtani gyakorlatokat végeztek. Ezután a csoport haladóinak logika¹⁹³ következett – annak retorikai (*dictamen*) vonatkozásaival együtt, majd a gyakorlati matematikai-csillagászati ismeretek két „komplex” tantárgya (*computus*).¹⁹⁴ A harmadik – legmagasabb – szintű csoport speciális szaktudományokkal foglalkozott és filozófiai művekről vitatkozhatott, akár külső előadókkal is. Ebbe a teológia ugyanúgy beletartozott, mint – egyéni választás alapján – a jog, a matematika, a csillagászat vagy más elméleti tudományok.¹⁹⁵ A „philosophia” oktatás a középkorban sajátos tudományrendszert jelentett, s általában az etika-fizika-metafizika¹⁹⁶ tudományköreit foglalta magába (egészen a 18. századig).¹⁹⁷ A jelesebb (felsős)

¹⁹³ Értsd alatta a formális logikát, az antik dialektika (kérdés-felelet) módszerén alapuló szillogisztikát, azaz olyan logikai következtetési formát, amely két előzményből (premisszából) a zárótételhez (konklúzióhoz) jut. Erre az írásművek tökéletesebb megszerkesztéséhez, ill. a káptalani iskolák felső tagozatainak lassan meghonosodó disputációkhoz volt szükség. Ebben az arisztotelészi formában természetesen a tekintély és a logika előbbre való volt még a tapasztalatnál. Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 56 ill. Benedek I.: Hügieia. 111k.

¹⁹⁴ A legelső szinten az olvasást-írást-éneklést ima- és énekes könyvek segítségével sajátították el (a 12. századból való, az első Szent István-éneket tartalmazó és Grácban őrzött fehérvári *Codex Albensis*, melyből az iskola növendékei nap mint nap énekeltek). A középső szinten a latin nyelvtan kezdőfokának anyagát elemi nyelvtankönyvekből és gyakorló könyvekből tanulták (pl. az ún. Donatus-, Priscianus-, Cato-könyvekből [további részleteket l. később Buda III./34. j., 37. j.], ill. Cicero [Kr. e. 106–43] kortársának Cornificius: *Rhetorica ad Herrenium* c. művéből). Fontos helyet töltöttek be az írásbeliség tantárgyai: a *dictamen* és a *computus*. A 12. században az addigi retorikát váltotta fel fokozatosan az *ars dictaminis*, a fogalmazás művészete/mestersége, mely magába foglalta a hosszúság-rövidség változásaira alapozott (*metricum dictamen*) és a hangsúlyos (*rhythmicum dictamen*) mértékekben vagy prózában fogalmazott, művészien megformált fogalmazásokat. A tankönyvek általában két részből álltak: egy elméleti bevezetésből és számos szemléltető szövegből (levélírás, fogalmazás, oklevél-kiállítás). Néhány 11–16. századi tankönyv címe: *Breviarium de dictamine*; *Rationes dictandi*; *Summa dictaminum*; *Flores rhetorici*, *praecepta dictaminum*. A *computus* tkp. tág tartalmú csillagászat, amelybe beletartozott: a naptárban való eligazodás (pl. keltezéshez), az egyházi ünnepek és a törvényszerű csillagászati jelenségek kiszámítása, alapvető geometriai, földrajzi, és egészségügyi ismeretek, valamint néhány természeti jelenség ismerete. A tananyag jelentős része – a középkori didaktikai elvet követve – verses formában íródott: így könnyebb volt megtanulni és emlékezetbe vésni a szabályokat. Ezt követték a szentenciás-könyvek – kívülről való – tanulása, azaz különféle régi és újabb szerzőktől származó, hosszabb-rövidebb idézeteket tartalmazó szöveggyűjtemények. A második szinten lévők e mellett már ókori klasszikus szerzők műveit is forgatták (pl. Cicero, Lucanus [Kr. u. 39–65]), melynek szövegét a tanár segítségével elemezték, értelmezték (etimológia). Vö. Mészáros I.: A Szalkai-kódex. 50k, 56–63, Mészáros I.: Hat évszázad. 22k, MKód 1,170.

¹⁹⁵ Aki a világ tárgyi-természeti jelenségeivel kívánt megismerkedni Isidorus Hispalensis (Szent Izidor, 560k–636) *Etymologiarum Libri XX* (*Fogalommagyarázatok húsz könyve*) c. enciklopédiáját bújta, amelyben az állatvilágról, növényekről, ásványokról ugyanúgy olvashatott, mint számtanról-mértanról, csillagászatról, zenéről vagy jogról, törvényekről, történelemről, földrajzról, az emberről, s annak testrészeiről, életmódjáról vagy az orvoslásról. Isidorus műve az egész középkoron át igen népszerű volt. Vö. Mészáros I.: Hat évszázad. 22.

¹⁹⁶ A fizika stúdiuma az arisztotelészi fizika skolasztikus értelmezését jelentette: az anyagi világra vonatkozó ismeretek együttesét, a későbbi önállóult természettudományok még tagolatlan összességét. Uo. 23.

¹⁹⁷ Néhány a középkorban használatos filozófia-értelmezés: az Isidoruson alapuló Alkuin-féle (735k–804) rendszer az egész középkoron át ismert volt. Szerinte a filozófia három területből, a fizikából (aritmetika, asztronómia, asztrológia, mechanika, medicina, geometria, muzsika), a logikából (dialektika, retorika) és az etikából áll. A 12. század elején készült a párizsi St. Viktor-i Hugó (1097k–1141) felosztása (*Didascalion*): *philosophia theorica* (teológia, matematika benne az aritmetika, geometria, asztronómia, zene, és harmadikként a fizika), *philosophia practica* (etika, ökonómia, politika), a *philosophia logica* (grammatika és *ars disserendi*

diákok idővel segédtanárként részt vehettek a kisebbek oktatásában. Az énektanulás szombatokonként és az ünnepek előtti napokon folyt pontos előírás szerint. A tanulóifjúság két külön stúdium keretében a mise és zsolozsma énekanyagát gyakorolta, illetve zeneelmélettel foglalkozott.¹⁹⁸ A diákok rendszeresen részt vettek az énekes-liturgikus szolgálatban. A növendékek többsége egyszerű falusi plébános lett. Az iskola felvértezte őket: a szolgálatukhoz szükséges olvasás- és énektudással, az egyházi szertartások alapismereteivel, az egyházi latin szókincsével, a liturgikus szövegek és énekek használatának szabályaival (kelrikusképzettség). Az Árpád-kori Magyarországon a legmagasabb szintű képzést a káptalani és kolostori iskolák nyújtották, s meghatározó és fontos intézményeivé lettek a hazai oktatásnak és művelődésnek.¹⁹⁹ A káptalani iskolák közé tartozott az esztergomi,²⁰⁰ a veszprémi,²⁰¹ a győri, a pécsi, az egri, a fehérvári, a csanádi, a váradi, a gyulafehérvári, a marosvári, és a zágrábi.²⁰² A végzett tanulók egy része külföldi egyetemeken folytathatta

benne retorika, dialektika, szofisztika-szillogisztika) és a philosophia mechanica (hét készség ill. szaktudás: gyapjúfonás, fegyverkészítés, hajózás, földművelés, vadászat, orvoslás és színészet). Egy másik skolasztikus a spanyol Dominicus Gundissalinus (†1181k) rendszere: philosophia divina (teológia) és a philosophia humana. A philosophia humana áll a philosophia propedeuticából (grammatica, logica, ars disserendi, poetica, historia, rhetorica), a philosophia theoreticából (matematika, fizika, metafizika) és a philosophia practicából (etika, ökonómia, politika). Népszerű volt továbbá az Ágoston-rendi Aegidius Romanus Colonnának (1245–1316) a 13. század második feléből származó *De regimine principum* c. műve is. A 13. század során szerveződő európai egyetemek alapfakultása, a „*facultas artium*” (l. később) nagy hatást gyakorolt a hazai káptalani iskolákra. Vö. Mészáros I.: *Az iskolaügy*. 52kk.

¹⁹⁸ A quadriviumba tagolt *musica* elméleti (*scientia*) tárgynak számított, s a hangzó világ megértéséhez matematikai és filozófiai módszerek segítségével próbált eljutni. Ezzel szemben a *cantus* tanítása gyakorlati munka volt, amely főleg a nyelvi tárgyakhoz (főként a *grammatiká-hoz*) kapcsolódott. Tankönyvként Anicius Manlius Severinus Boethius (480k–524) *De institutione musica*, és Isidorus már említett *Etymologiarum Libri XX* c. művét használták (vö. Buda III./19. j.). Iskoláink a 12. században bevezették Arezzoí Guidó OSB (Aretinus, 992k–1050, fő műve: *Micrologus de disciplina artis musicae*) oktatási reformjait, és áttértek az ún. „Guido-i kottairás” használatára. A liturgikus énekeket zenei írás-olvasás tanulásával és alkalmazásával sajtóították el. A késő középkori zenei oktatásba enged bepillantást a Szalkai-kódex (vö. Buda III./32. j., 39. j.). Vö. Mészáros I.: *A Szalkai-kódex*. 170–185, G. Szende Katalin: *Tárgykatalógus*. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 143–245. 174, AKK 98k és l. m. Buda III./32. j., 39. j.

¹⁹⁹ Az egyik káptalani iskolánkban folytathatta tanulmányait a magyar geszta (*Gesta Hungarorum*) szerzője, Anonymus (12–13. század) is, aki egyes kutatók szerint nem más, mint III. Béla király (1148 v. 1149–1196) udvari jegyzője: Péter, óbudai prépost. Tanulmányról így vall egykori diáktársának: „Midőn hajdani iskolai tanulmányon együtt voltunk és egyforma iparkodással olvastunk a trójai történetet [...] Frigiai Dáresnek és egyéb szerzőknek könyveiből [...], akkor kérted tőlem, hogy amint a trójai történetet és a görögök háborúit megírtam, ugyanúgy írjam meg neked Magyarország királyainak és nemeseinek származását is.” Idézi Mészáros: *Az iskolaügy*. 52.

²⁰⁰ Az 1309-es budai zsinat egyik határozatában arról olvasunk, hogy kevés a kánonjoghoz értő szakember, ezért a zsinat elrendelte, hogy az érseki székhelyeken meg kell szervezni a jogi oktatást. Ha Kalocsáról nem is tudjuk, annál inkább Esztergomról, hogy iskolájának jogi oktatása magas szintre emelkedett a következő két évszázad során. Vö. uo. 55 ill. *A magyar nevelés* (Mészáros). 15.

²⁰¹ A veszprémi káptalani iskola előkelő helyet vívott ki magának a 13. századra. Itt az általánosan elterjedt „hét szabad művészet” mellett jogot is oktattak. Az iskolát utóbb – kétségtelen túlzással – a párizsihoz hasonlították. Tény azonban, hogy értékes könyvtárral felszerelt, nagy hírű intézményként működött egészen Csák nembeli Péter dűléséig (1276 márciusa). IV. (Kun) László (1272–1290) adományokkal igyekezett kárpótolni a veszprémi püspökséget, az újjáéledő iskola azonban már soha sem érte el hajdani magas színvonalát. Vö. AMK 109.

²⁰² Vö. Mészáros I.: *Hat évszázad*.

tanulmányait.²⁰³ Belőlük alakult ki a 13. századra az egyetemi-doktori fokozattal rendelkező tudós klerikusok csoportja. Hazatérve ott találjuk őket a kancellária, diplomácia vagy hiteleshelyek valamely posztján.

Következzék most néhány szó a középkori világi nevelésről. Az úri családok sarjainak legnagyobb része – felnőtt korában – világi pályán akarta kamatoztatni tudását, ezért nem klerikusképzésben, hanem **lovagi nevelésben** részesült. A 11. században – a nyugat-európai helyzethez hasonlóan – a nemes ifjaknak még nem volt szükségük különösebb szellemi-tudományos képzettségre. A reájuk váró társadalmi szerep betöltéséhez elegendő volt, ha jól forgatták a fegyvert, értettek a harchoz és a hadvezetéshez. A tehetősebb feudális urak saját udvari lelki vezetővel rendelkeztek, az ő feladatuk lett a nemesi gyermekek nevelése.²⁰⁴ A lovagi nevelés nagy korszaka a 13–14. században volt a Kárpát-medencében, mely vallási alapismereteket, az erkölcsös élet szabályait és fegyverforgatást foglalt magába.²⁰⁵ Érdekes módon az ifjak többsége nem tanult meg írni, sem olvasni, mivel erre nem volt szükségük. A más családokból egybegyűjtött társaikkal együtt (*collegium iuvenum*) gyakorlatban is megtanulta mindazt, ami a felnőtt életében szükségeltett. A lovagi tornák, a fegyverforgatás gyakorlatai, a vadászatok és egyéb versengések mind-mind lehetőséget adtak az ifjaknak a tanulásra, a testi erő, bátorság és ügyesség fejlesztésére és kibontakoztatására. A férfikor elérésével érkeztek el a lovagi nevelés záró aktusához, amikor is ünnepélyes keretek között lovaggá avatták őket.

²⁰³ Már 1177–1192 közötti időből van adatunk arról, hogy magyar diákok eljutottak Európa neves iskoláiba. A párizsi Szent Genovéva-monostor apátja levélben tájékoztatta III. Bélát (1172–1196) arról, hogy a Párizsban tanuló magyar Betlehem nevű diák adósságok hátrahagyása nélkül elhunyt. A levélből az is kiderül, hogy Betlehem nem egyedüli magyarként tanult Párizsban (társai Adorján, Mihály és Jakab). A levélben megnevezett Adorján valószínűleg azonos az óbudai préposttal, aki az udvarnál bizalmi feladatokat is ellátott, s később erdélyi püspök lett. Az évszázadok során mindig voltak magyar peregrinusok (akik főleg Franciaország és Itália egyetemeit keresték fel), de tudomásunk van egy „Magyarországi” Miklósról is, akinek nevét az oxfordi matrikula őrizte meg. További részletek: Székely Gy.: Hazai egyetemalapítási. 79k.

²⁰⁴ Ilyen céllal jegyezte le a trónörökös Imre herceg (1000 és 1007 között–1031) nevelő-klrikusa István király gondolatait az 1010-es években *Intelmek* címmel.: Mészáros I.: Hat évszázad. 24 ill. vö. Bogyay T.: Stephanus Rex. 80.; Itt kell megjegyeznünk ugyanakkor, hogy a magyarországi lovagi kultúra kérdésében közel sem egységes a történészek véleménye. Vannak (pl. Szűcs Jenő), akik szerint Magyarországon soha sem volt igazi lovagság, s így lovagi irodalom sem születhetett. Egy sajnós ideje korán elhunyt történésznek, Kurcz Ágnesnek azonban kutatásaival sikerült igazolnia egyfajta lovagi mentalitás meggyökerezését a Kárpát-medencében. Manapság aránylag egységesen foglalnak állást a kutatók (Bertényi Iván) arra nézve, hogy a magyar lovagi kultúra és életmód csak részben vált el a nemesi társadalom szokásaitól, gondolkodásmódjától. Azaz a magyar lovagoknak, mivel a jog ezen címükre vonatkozólag semmilyen különösebb kiváltságot nem biztosított, elsősorban a magyar nemességhez való tartozásuk volt a legfontosabb. Vö. Kósa László: *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó Bp. 1998. 99–101, Mészáros I.: Bevezetés. 55k.

²⁰⁵ Ezen stúdiumokon keresztül az ifjú megtanult énekelni, zenélni, táncolni, megismerte a szentek és hősök élettörténetét. Híres nyugat-európai lovagköltők jártak hazánkban is, terjesztve a lovagi műveltséget (pl. Peire Vidal [1175k–1210k] provençe-i trubadúr Imre király [1174–1204], Oswald von Wolkenstein [1377k–1445] német minnesänger Zsigmond udvarában). Az érzelmi telítettségű esztétikai háttér-tananyag – Szent László lovagkirályunkról v. a Roland-ének (vö. Lorántffy-családnévvel), a trójai háború története, Nagy Sándor harcainak históriái, Trisztán és Izolda meséje, Artur király mondaköre, a Grál-elbeszélés – segítette őket a fegyverforgatásban való előrehaladásukban. Vö. Mészáros I.: Hat évszázad. 25 ill. Brighelli, Jean-Paul et alii: *Nagy vándorlások szárazföldön és tengeren*. Larousse-Officina Nova Gütersloh 1994. 37kk.

A világiak oktatás iránti igénye – a feudális udvarokon túl – először a városiassá váló nagyobb településeken (városok, mezővárosok) jelentkezett. Nem minden diákból lett pap, voltak olyanok, akik visszatértek a világi életbe, sőt olyanok is, akik eleve csak bizonyos alaptudásra akartak szert tenni. A késő középkorban a nagyobb plébániai iskolák vezetését fokozatosan világi tanárok vették át, s a plébános vagy pap mellett egy-egy világi tanító oktatta az iparosok, kereskedők, tisztviselők, tanácsnokok gyermekeit. A tananyag a 14–16. századig – a megjelenő polgárság igényeinek megfelelően – fokozatosan bővült, és az úgynevezett literátusműveltség számos elemét elsajátíthatták a növendékek. Ezen **városi-, mezővárosi-plébániai iskolák** kialakulását a 14. század elején megjelenő céhes mozgalom segítette elő. Mivel a várostól kapott céhlevél – részletezve a termelés minőségi elvárásait – igényes, szakszerű munkára kötelezte a céheket, ez maga után vonta a céhbéli oktatás megszervezését is. Ennek köszönhetően a 15–16. századi magyarországi városok iparosainak, kereskedőinek, polgárainak javarésze már tudott anyanyelvén írni-olvasni.²⁰⁶ Az ehhez szükséges alapismereteket ezekben a volt plébániai iskolákban szerezték a nebulók, ahol az iskolarektor oktatta az elemi alapismereteket és készségeket. A kezdő, alsó tagozatos diákok (a 6–7 éves tabulisták) először a betűkkel, számjegyekkel ismerkedtek, megtanultak szótagolni, olvasni latinul és anyanyelven, majd pedig írni.²⁰⁷ E mellett latin-magyar (ill. anyanyelvi) szópárokat (a 16. századig népszerű *Summa seu Catholicon* című értelmező szótár alapján, melyet Johannes Balbus de Janua OP [†1298k.] állított össze 1268-ban) és a naptárszámítási verset, kezdő sora alapján a *Cisiojanus*-t (magyarosan a „csíziót”) kellett megtanulniuk kívülről.²⁰⁸ Ezt egészítette ki a tanító által anyanyelven megmagyarázott és lediktált latin nyelvű szentenciák²⁰⁹ megtanulása (például fiktív neve alatt fennmaradt *Disticha moralia* című sorpárgyűjteményből, a *Cato*-ból)²¹⁰, amit fokozatosan kiegészített a latin névszó és igeragozás betanulása a középkor egyik legnépszerűbb tankönyvéből, Donatus

²⁰⁶ Az igen kevés fennmaradt középkori – magyarországi – falusi és mezővárosi iskolaépület közül jelentősnek mondható az 1980-as évek elején helyreállított pásztói (Nógrád megyei) iskolamesteri ház. Bővebben l. Valter I.: Falusi és mezővárosi. 64k és vö. m. Mészáros I.: Bevezetés. 56–58.

²⁰⁷ A kezdők (első „osztályosok”) „tankönyve” a *Tabula* egy néhány lapos füzet volt, melyben az ismert imádságokon keresztül gyakorolták az olvasást a kisdíákok.: Mészáros I.: Az iskolaügy. 145.

²⁰⁸ Latin változatban megtalálható a Pray-kódexben (melyet 1195-ben másoltak le a váci székesegyház mintapéldányáról a Rimaszombat közelében, Jánosi falu melletti bencés kolostorban, törzsanyagában egyházi szertartások latin szövegét tartalmazza ill. az első összefüggő magyar nyelvemlékünket, a *Halotti beszéd és Könyörgés*-t) és a Szalkai-kódexben is. Vö. Mészáros I.: A Szalkai-kódex. 12–15, Mészáros I.: Az iskolaügy. 73k, 142, l. m. Buda III./39. j.; Az első magyar nyelvű csíziót egy 1462-ben másolt kódexből ismerjük. A rímes magyar versben az ismeretlen fordító 4-4 sorba igyekezett belefoglalni az annak megfelelő latin 2-2 sort.: MTK1,298.; Az első magyar nyelvű nyomtatott csízió a Heltai-nyomdában látott napvilágot a 16. század második felében: Mészáros I.: A Szalkai-kódex. 97.

²⁰⁹ Azaz erkölcsi tartalmú, 1-2 mondatnyi prózai vagy 1-2 hexameteres sornyi „bölcsmondásokat”. Vö. Mészáros I.: XVI. századi. 13.

²¹⁰ Ez a tankönyv az ókori „pogány” iskolák hagyatéka, mely mintegy másfélszáz ókori eredetű – a keresztyén elvekkkel nem ellentétes – életbölcsest „velős mondást”, ún. gnómát tartalmaz. Szerzője Marcus Porcius Cato Maior (Cato Censorius, Kr. e. 234–149) ókori moralista.: Mészáros I.: Az iskolaügy. 25.

Grammaticá-jából.²¹¹ Az igazi tanulmányokra (második szint) csak ezután (7–10 éves korban) került sor,²¹² amikor is egy másik igen népszerű mű – Alexander de Villa-Dei OFM (1170k–1250k) *Doctrinale puerorum*²¹³ című tankönyvének – segítségével elsajátították a latin nyelvtant. Ezzel párhuzamosan újra előkerültek a – Catoból – már kívülről megtanult szentenciák, s azok etimológiai, grammatikai vizsgálata, elemzése. A középső tagozatot a logikakönyv, Petrus Hispanus (XXI. János néven az egyetlen orvos pápa, 1215–1277, pápa 1276–1277) *Summulae logicales* című szillogisztikai művének feldolgozása zárta le.²¹⁴ Ezt követően alkalmassá vált a növendék további speciális tanulmányokra (harmadik szint). A nagydiákok már egyéni érdeklődésüknek és tehetségüknek megfelelően – jövődiákhoz kapcsolódó – műveket tanulmányoztak az iskolamesterrel.²¹⁵ A harmadik és második szint tanulóit az iskolarektor, míg az alsó szint kisdíkjait egy-egy – a nagydiákok soraiból kikerült – segédtanító oktatta. Természetesen minden városi-plébánia iskolában intenzív énektanítás is folyt, amit általában a plébániatemplom kántora végzett.²¹⁶ Miután a növendékek mindezeket néhány év leforgása alatt elsajátították, beiratkozhattak egy-egy céhbe inasnak, ahol olvasás-, írás- és számoláskészségük a gyakorlat által vált biztossá, szilárdá. Szintén a városi-plébánia iskola vezető tanárának volt a feladata, hogy a latin

²¹¹ Aelius Donatusnak, a Kr. u. 4. században élt római grammatikusnak kérdés-felelet formájában megfogalmazott kis kötetének (*Ars minor*) tárgya a nyolc szófaj („beszédrész”): főnév, melléknév, ige, határozószó, igenév, kötőszó, elöljáró és indulatszó. A könyv tanítása anyanyelven történt, s a latin példaszavakat magyarul (vagy az anyanyelvnek megfelelően) is végigragozták. Ua. a diákoknak az egész tankönyvet „könyv nélkül” kellett fűjniük. Vö. uo. 24, 143.; Fennmaradt V. László király (1440–1457) nyelvtankönyve, melyben megtalálható a *Donatus*: AMK 173 és l. m. Gryn./316. j.

²¹² Itt a végzendő tananyag, s a hozzá kapcsolódó tankönyv alapján három csoportot („osztályt”) különböztettek meg: catonisták, donatisták és alexandrinisták.

²¹³ Eredeti nevén: Alexander de Villadieu, francia szerzetes műve – az alexandrinisták tankönyve – 2645 hexameteres sorban dolgozta fel Priscianus (a Kr. u. 5–6. században Konstantinápolyban működő nyelvtanár) könyvének latin tananyagát, amely négy részből állt: szótan, mondattan, verstan és stilisztika. De Villa-Dei átdolgozása évszázadokon át volt az iskolák középső szintjének alaptankönyve. Tekintélyét a 15. század új felfogású humanista szemléletű grammatikái ásták alá, ennek ellenére mégis csak a 17. század elején szorult ki teljesen az iskolákból. Vö. Mészáros I.: XVI. századi. 13 és l. m. Gryn./315. j.

²¹⁴ Mészáros I.: Az iskolaügy. 114. Hispanushoz l. BBKL 3,224–228 és vö. m. Buda II./120. j., Buda III./113. j., Gryn./320. j.

²¹⁵ Az európai hírű *Szalkai-kódex* által, mely Szalkai Lászlónak (1475–1526, 1524-től esztergomi érsek) diákkori füzeteit tartalmazza, bepillantást nyerhetünk a sárospataki mezővárosi-plébánia iskolában az 1489. és 1490. években a nagydiákok között (14–16 éves) folytatott oktatás anyagába: 1. Matematika, csillagászat, egészségügyi és asztronómiai ismeretek; 2. zeneelmélet, sok kottapéldával; 3. Családjogi jegyzetek, táblázatokkal, rajzokkal; 4. Két irodalmi-poétikai tananyag, Theodolus eklogája (mely a 10. században keletkezett, hogy melyik „svájci” püspöktől, máig kétséges: v. Octodurum [a mai Martigny] püspökétől a 4. század második feléből, v. St. Maurice [a mai St. Moritz] püspökétől a 6. század első harmadából v. Wallis püspökétől a 9. század legelejéről) kommentárokkal és Carmen paraeneticum szintén magyarázatokkal; 5. Retorika-dictamen. A latin nyelvű tananyag mellett száznál több magyar nyelvű glosszát is találunk. A vallásoktatás mellett igen jelentős volt az énektanulás. A plébániatemplom szertartásain latin nyelvű gregorián énekeket és anyanyelvű népekeket egyaránt énekeltek (vö. a 16. század közepe után készült *Gyöngyöspatai Graduálé-val*). Vö. Mészáros I.: A Szalkai-kódex. 12–15, Mészáros I.: A katolikus iskola. 77kk, Valter I.: Falusi és mezővárosi. 63k és l. m. Buda III./22. j., 32. j.

²¹⁶ Tárgyalt korszakunk minden zsinata előírta 1382–1524 között, hogy „Egyetlen pap se mondja a misét egyedül. Legyen mellette klerikus vagy iskolás, aki neki a mise válasz-szövegeit feleli, illetőleg akivel – ha akarja – a zsolttárolat mondja.” A városi- és falusi-plébánia iskolák nagydiákjaival egyaránt megvalósítható volt e rendelkezés. Idézi Mészáros: Mészáros I.: Az iskolaügy. 186.

nyelvtan mellett itt-ott a diktámen és a komputusz elemeit is megtanítsa azon diákoknak, akik a városban maradván tisztviselőkké válhattak. A latin mellett fokozatosan a város anyanyelve is egyre nagyobb szerephez jutott. A **deákok** (*litteratusok*) tudásukat – valamely hiteles helyen vagy másutt megszerzett praxissal – kiegészítve *litteratus* alapképzésre tehettek szert.²¹⁷ A rektor a századok során egyre tekintélyesebb személyiségnek számított, s mind gyakrabban előfordult, hogy külföldi egyetemeken is végzett tanulmányokat.²¹⁸ A 15. század második felétől kezdve városaink és mezővárosaink magisztrátusai egyre inkább arra törekedtek, hogy egy-egy iskola élén legalább bakkalaureátus egyetemi fokozattal rendelkező vezető kerüljön.²¹⁹ A városi illetve mezővárosi tanács általában egy-egy évre „szerződtette” az iskolamestert, mivel azok maguk is igyekeztek feljebb lépni a hivatali ranglétrán. Az oktatás mellett nem ritkán városi jegyzői tisztséget is elláttak. Más esetekben szabályos karriert futott be egy-egy iskolarektor: városi tanácsos, majd főbíró, s végül polgármester lett belőle.

Részben a polgárság vagyoni gyarapodásának köszönhetően a 12. századtól kezdődően a nyugat-európai városi iskolák száma egyre gyarapodott, és színvonaluk is nőtt. A felsőfokú oktatás fellendüléséhez nagymértékben hozzájárult a skolasztika fejlődése (Johannes Scotus Erigena [810–877], Canterburyi Anselmus [1033–1109], Petrus Abaelardus [1079–1142], St. Victor-i Hugó [1097k–1141], Petrus Lombardus [1095/1100–1160]). A virágzó középkor e korszakában valóságos diákáradat indult meg Nyugat-Európa több iskolavárosába.²²⁰ A középkori **egyetem** (*studium generale*)²²¹ öse egy-egy magasabb fokú

²¹⁷ Az Anjou kortól kezdve már nem fedi egymást a *clericus* ill. a *litteratus* kifejezés. Vö. MKód 2,137, Engel P.: Magyarország története. 188.; A literatusképzettségről további részletek (l. alább) a káptalani-városi iskolákkal kapcsolatban.

²¹⁸ A forrásokban nagyon sokféle elnevezést találunk a rektor személyét illetően: *Schulmeister*, *Rector scole*, *Magister scole*, *Rector scolarium*, *Ludimagister*, *Regens*, *Rector ludi litterarii*, *Ludi litterarii moderator*, *Ludi moderator*, *Moderator Schole*, *Ludi litterarii gubernator*, *Litterarii studii director*, *scolasticus*, vagy *scholaris*. Vö. Valter I.: Falusi és mezővárosi. 62 és l. m. Buda III./10. j., Gryn./18. j.

²¹⁹ Sok helyütt magiszteri fokozattal rendelkező iskola rektorral is találkozunk. Vö. uo. 63.

²²⁰ Pl. Bolognába, Párizsba, Chartres-ba vagy Oxfordba. Vö. Szántó K.: A katolikus. 1,458k, Heussi, K.: Az egyháztörténet. 206kk, 234, Buda III./15. j.; Lombardushoz l. RGG 6,1172–1173, TRE 26, 296–303.

²²¹ Az „egyetemes tanulmányok” kifejezés Domonkosra (Dominicus Guzmán, 1170k–1221), a Domonkos-rend alapítójára megy vissza. A *Prédikáló testvérek kolduló rendje* 1216-ban nyert megerősítést Honoriusz pápától (1216–1227). Az alap- („studium grammaticae-ra”) és középfokú („studium particularét”) képzést követő első felsőfokú „studium generale” Párizsban működött, majd számukat a 13. század közepétől fokozatosan növelték. 1304-ben elrendelték, hogy minden egyes rendi tartományban állítsanak rendi főiskolát. Az utánpótlás legtehetségesebbjei eleinte a párizsi, bolognai, oxfordi vagy kölni „egyetemen” tanulhattak tovább, és hamarosan fontos pozíciókba kerültek szakterületükön. Kölnben alapították az első német Domonkos-rendi kolostort, ahol Albertus Magnus (1200k–1280) irányította a *studium generalét*. Leghíresebb tanítványa Aquinói Tamás (1225–1274). A *studium generale* idővel a többi városi rend (ferencesek, Ágoston-rendiek és karmeliták) kolostoraiban is gyakorlattá lett. Vö. Harsányi A.: A domonkos rend. 115kk, 145kk, Szántó K.: A katolikus. 1,436k, Heussi, K.: Az egyháztörténet. 234k, Mészáros I.: Bevezetés. 53–55, AKK 165.; Magyarországon (Székesfehérvárott) 1221-ben szerveződött az első dominikánus konvent, s Budán 1305-ben az első *studium generale* (l. később). Az első Ágoston-rendi *studium generalé*ről 1384-ből van adatunk. A magyarhoni koldulóredek iskoláiról közöl térképet Romhányi: Romhányi B.: A koldulóredek. 38, l. m. MTK 1,135, 190, 227.

városi – székesegyházi – iskola közösségében együtt élő különböző nemzetiségű diákok²²² és tanárok közössége (*universitas*).²²³ E „tanuló-közösségek” a székesegyházakhoz tartozó kanonokok közösségétől elkülönülve, ám ahhoz hasonlóan, adott szabályzat szerint kezdtek el élni és működni.²²⁴ Az egymástól elszigetelten működő, különböző típusú iskoláknak fokozatosan sikerült – önvédelemből – az adott várostól független kiváltságokat, érdekvédelmet és – tömörülve – egyetemi autonómiát kivívniuk, amit a kor két legfontosabb jogalkotója (kezdetben) a pápa, később a császár rendelete (bullája) szentesíthetett.²²⁵ A legelső európai egyetemek a bolognai és a párizsi, amelyek 1224-ben illetve 1231-ben kapták meg a pápai jóváhagyást.²²⁶ E két első egyetem lett a sorban születő későbbiek mintájává.²²⁷

²²² Párizsban négy ilyen testület (*corporatio*) működött (francia, normann, pikard és angol-német együtt). Bolognában kettő: az Alpokon inneni ill. az Alpokon túli nemzetiségek testülete. Bécsben pedig négy „nációra” vagy tartományra oszlott a diákság: osztrák, magyar, rajnai és szász (a hallgatók zöme osztrák és fel-(dél)német volt). Vö. *Die Matrikel der Universität Wien*. 1–6. Ed. Szaivert, Willy et alii. Graz – Wien – Köln – Weimar 1956–1993. (a továbbiakban MUW), Szántó K.: A katolikus. 1,461, Zöllner, E.: Ausztria története. 138.; Mint azt majd látni fogjuk, a sváb származású Griner ua. nem csak származására való tekintettel folytatta felső fokú tanulmányait Bécsben. Vö. Gryn./112. j., 117. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

²²³ A virágzó középkorban az *universitas* még nem a tudományok összességét jelentette, hanem *universitas magistrorum et studiorum*, azaz tanárok és diákok együttesét, mester és tanítvány érdekközösségét. A mai értelemben vett egyetem, a tudományok összessége, az *universitas litterarum* csak a 14. század végén jelent meg Németországban.: Szántó K.: A katolikus. 1,460.; Az egyházi eredet különösen jól látszik Oxford és Cambridge legrégebb kollégiumaiban, ahol a kápolnáknak a kolostorok kápolnáihoz hasonlóan egymással szembe néző kórusokat találunk.

²²⁴ A 13. századtól kezdve azután kollégiumokat, internátusokat (Németországban: Bursa) alapítottak, ahol a „kollégisták” idősebb diáktársaik és professzoraik felügyelete (regulái) alatt álltak, és aránylag olcsón tudtak élni. A tandíjat a tanulmányok befejeztével kellett megfizetni az adott tanárnak. Párizsban a szegény diákok számára alapított (1257) kollégium 1258-ban vette fel az alapító, Sorbonne (Robert de Sorbon, 1201–1274) nevét (*Maison de Sorbonne*), s ennek mintáját vették át Oxfordban és Cambridge-ben is. A kollégium 20 szegény diák támogatásával indult, akiknek maga Sorbone oktatta a teológia stúdiumait. A szponzorok között IX. Lajos francia király (1219–1270) járt az élen, a pápa, IV. Sándor (1254–1261) jóváhagyást 1259-ben kapta meg az intézmény. Vö. Dowley, T. (Ed.): *Die Geschichte*. 286, Franzen, August: *Kis egyháztörténet*. Agapé Szeged 1998. 221k.

²²⁵ 1400-ig 46 egyetem alakult Európa-szerte, s ebből 30 pápai jóváhagyással.: Szántó K.: A katolikus. 1,460.

²²⁶ Bolognában 1088-ban jött létre az első universitas, Oxfordban 1167 körül, míg Párizsban 1215-ben. Itáliában a diákok (*universitas studiorum*), Nyugat-Európában pedig a professzorok (*universitas magistrorum*) tömörültek céhekbe, s ily módon próbálták fegyelmezni a lusta, kicsapongó diákokat ill. professzorokat. Bolognában a jogtudomány, míg Párizsban a filozófia és a teológia virágzott. Vö. Németh A.: A pedagógia. 414 ill. Dutour, Thierry et alii: *Lovagvárak és gótikus katedrálisok*. Larousse-Officina Nova Gütersloh 1994. 80k és l. m. Buda III./51. j, Gryn./75. j., 117. j.

²²⁷ A bolognai típusú egyetemeken az egyetemi polgárok választották maguk közül – egy-két évre – a rektort. A rektor csak klerikus lehetett, s csak ő adhatott tanítási jogot. Elsősorban az itáliai és spanyol egyetemek követték ezt a mintát (de pl. Krakkó is). A párizsi típusú egyetemek rektorát a tanárok választották, akit az egyházi hatóságnak kellett megerősítenie. Ilyenek voltak a francia, az angol és német egyetemek. Vö. Németh A.: A pedagógia. 415.; További híres tudományos központok: Padova, Nápoly, Salerno, Montpellier, Toledo, Salamanca, Toulouse és Köln. Közép-Európa első egyetemeit a 14. század közepén alapították: a német császárrá választott IV. Károly (1316–1378) 1348-ban Prágában, Nagy Kázmér (1310–1370) lengyel király 1364-ben Krakkóban, IV. (Habsburg) Rudolf (1339–1365) osztrák herceg 1365-ben Bécsben. Az első hazai egyetem (Pécs) alapítását Nagy Lajos király (1342–1382) kérésére 1367. szeptember 2-án, Viterbóban hagyta jóvá V. Orbán pápa (1362–1370). A Püspökvárban működő és a bolognai modellt követő pécsi egyetem létesítésében nagy szerepet játszott az egyetem első Rajna-Pfalzi származású kancellárja (Bergzaberni) Vilmos pécsi püspök (1361–1374), a királyi kápolna ispánja. Az alapképzést biztosító bölcsészkaron kívül a jogi kar működése bizonyított, az orvosi csak feltételezhető. A teológiai kar felállítást a pápa nem engedélyezte. Hiába hívtak azonban külföldi tanárokat, az egyetem nem volt hosszú életű, s az 1390-es években bezárta kapuit, ill. mint székesegyházi iskola működött egészen 1543-ig. Vö. Hermann E.: A katolikus egyház. 154k, G. Sándor Mária: A pécsi egyetem helye és épülete. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des*

A 13–14. században virágzásnak indult egyetemeken egységes oktatási rendet dolgoztak ki, meghatározták az oktatás menetét, a különböző – tudományos – fokozatokat, s a vizsgáztatás rendszerét. Az egyetemek hagyományosan négy fakultásra tagolódtak: bölcsészeti, teológiai, jogi és orvosi.²²⁸ A bölcsészkar elvégzése volt a belépő ahhoz,²²⁹ hogy valaki a magasabb fakultások egyikén teológiát, jogot vagy orvostudományt hallgathasson. A bölcsészkar alapstudiumainak elvégzését követően nyerte el valaki a *Baccalaureus*-borostyánosság (vagy *Baccalaureatus*)²³⁰ fokozatot, s annak teljes befejeztével avatták a művészetek mesterévé (*Magister Artium*).²³¹ Amennyiben a hallgató folytatni kívánta tanulmányait, a három felsőbb fakultáson szerezhették doktori címet vagy „*Studium Universale*” fokozatot, amelyet Európa-szerte elfogadtak.²³² Az oktatás a felolvasás (*lectio, collatio*) és a megvitatás (*disputatio*) módszerén alapult. Nem tantárgyakat, tudományszakokat oktattak, hanem megadott rend

Schulwesens in Ungarn (996–1526). Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 87–91. 87, Kósa L.: Magyar művelődéstörténet. 131.; IX. Bonifác pápa (1389–1404) 1395. október 6-án kelt bullája engedélyezte egy újabb – négy-fakultásos, teljes – egyetem alapítását Óbudán, mely kapcsolatban állt a bécsi egyetemmel. Bölcsészeti fakultásán bécsi magiszterek is tanítottak, és tudunk óbudai tanárokról, akik Bécsben adtak elő. Sajnos az óbudai egyetem sem működhetett sokáig, mivel első kancellárja, Szántai Lukács óbudai prépost részt vett az 1403. évi Zsigmond-ellenes felkelésben. A király hadvezére Ozorai Pipo (Filippo Scolari, 1369–1426) sikeres követsége nyomán 1410. augusztus 1-jén kelt a XXIII. János pápa (1410–1415) által kiadott újabb alapítólevél, mely a négy karból álló újra indított egyetemnek a párizsi, a bolognai, az oxfordi, a kölni egyetemek kiváltságát biztosította. Az intézmény azonban most sem bizonyult életképesnek. Az utolsó híradás 1414-ből való, mely arról értesít, hogy a konstanzi zsinaton mind a négy kara képviselte magát. Vö. BT 2,88k, Székely Gy.: Hazai egyetemalapítási. 82k, Kósa L.: Magyar művelődéstörténet. 132, MK 503k.; A pozsonyi egyetemről (1467–1472u) I. Buda II./17. j.; L. m. Buda III./50. j., Gryn./75. j., 117. j.

²²⁸ Párizsban 1215-től kezdték *facultas*-nak nevezni mindenekelőtt a bölcséleti ill. a hittudományi tanszakot: Szántó K.: A katolikus. 1,459.

²²⁹ A magyar kifejezés a *facultas philosophia* fordítása.

²³⁰ Az utóbbi a humanisták által kedvelt kifejezés: *baccalaureatus* = babérkoszorúval ékesített bogyó, utalva az ókori győzteseknek, költőknek járó koszorúra.

²³¹ Bolognában ugyanennek a *doctor decretorum* cím felelt meg.: MKód 1,170.; Párizsban a latin tudás megszerzését követően tizenkét-tizenhárom évesen kezdhetette meg valaki – hat éves – felsőfokú tanulmányait (*facultas artium*). Az első években a trivium tárgyaival foglalkoztak a diákok. Az ebből tett sikeres vizsgát követően (*Baccalaureus*) Arisztotelész természetbölcséleti művei (*Metaphysica, Physica* stb.) ill. a quadrivium tárgyak következtek, amelynek végén a hallgatók megkapták a licentiátust (*licentia ubique docendi*). A filozófiai tanulmányok legvégén, az etikai stúdiumok keretében többek között Arisztotelész etikai fő művének (*Nikomakhoszi Etika*) intenzív tanulmányozása került sor, melyet már a tanárok melletti aktív segédkezés, oktatás is kiegészített. A *Magister Artium*-i cím elnyerésével jogosulttá vált valaki bármely egyetemen vagy közép szintű iskolában az oktatásra. Vö. Dowley, T. (Ed.): *Die Geschichte*. 284kk.; A bécsi egyetemi alkotmány (1385) megalkotása után 1389-ben készültek el az egyes karok státútumai, amelyek azután 170 éven keresztül – szinte változtatás nélkül – érvényben maradtak. Az egyetemen tanrendje a párizsihoz hasonlóan alakult. Vö. Zöllner, E.: *Ausztria története*. 138 ill. Gryn./120. j.; Arisztotelészhez vö. Ferguson, E.: *A kereszténység*. 282–286, 289.

²³² Az orvosi és jogi stúdiumok doktori címének elnyeréséhez további öt-hat esztendőre volt szükség. Párizsban a teológiai *Doctor Divinitatis* (a teológia doktora) fokozat megszerzéséhez hat éven át a Szentírást és Petrus Lombardus (I. Buda III./44. j.) *Szentenciák* c. rendszeres művét kellett tanulmányozni a hallgatónak (még Luthernek is), és elő is kellett adnia. További három év következett – a Szentírás és a korai egyházatyák műveinek tanulmányozása és előadása –, amennyiben valaki a *Doctoris Sacrae Theologiae* címet is meg akarta szerezni. A legtöbben azonban a doktorráavatást már nem vállalták, mivel igen sokba került. A 13. századtól kezdve a papság (*sacerdotium*) és a hatalom (*imperium*) tekintélye mellett megjelent a tudásé (*studium*) is. Vö. Dowley, T. (Ed.): *Die Geschichte*. 286, Graham, Tomlin: *Luther és kora*. (Scolar vallástörténet 1) Scolar Kiadó [Bp.] 2003. 28, 40.

szerint megjelölt és meghirdetett klasszikus szakműveket olvastak elő (prelekciók) és kommentáltak a magiszterek.²³³ A doktori fokozat elnyeréséhez tartozó ünnepi aktus kapcsán a fokozatot kiérdemelt ifjúnak meg kellett vendégelnie professzorait és diáktársait. Ez az úgynevezett „diploma-áztatás” egyáltalán nem volt olcsó mulatság.²³⁴ A késő középkorban, 1440–1514 között nem kevesebb, mint 6182 magyarországi hallgató iratkozott be a bécsi vagy a krakkói egyetemre.²³⁵

A 14. századtól kezdve a 15–16. század során jelentős változásokon ment keresztül a hazai oktatás. A különböző oktatási intézményekben – a tananyagot, a pedagógusokat és a diákságot illetően – egyre erőteljesebben kezdett dominálni a világi elem. Az addig csak klerikusokat foglalkoztató közhivatalokban megjelentek a laikus, világi férfiak, akik előtt a társadalmi felemelkedés útját többé nem az egyházi pályafutás jelentette, hanem „közszolgálaton” át vezetett mind gyakrabban a legmagasabb méltóságokig. Székes és társas káptalan székhelyű városainkban egyességet kötött a magisztrátus és a káptalan az iskola fenntartásáról.²³⁶ Ezek lettek az úgynevezett **káptalani-városi iskolák**, melyek ettől kezdve már nem kizárólag papnevelő intézmények.²³⁷ A tanulók létszámának növekedése maga után

²³³ A *lectio*-k kétfélék voltak: az alapműveket minden évben előadták (felolvasták-magyaráztak), másokat csak ritkábban. Az elhangzottakat – miként a mai egyetemi előadásokon – a diákok szorgalmasan jegyzetelték. Mivel a pergamen – a kódexről/könyvről nem is beszélve – igen drága volt, a tananyagot gyakran kívülről kellett megtanulni. A diáknak mindössze egy-egy könyve volt, ill. a jegyzetfüzetei. Nevesebb tanárok magyarázatait idővel hozzáfűzték a lediktálásra kerülő tananyag mellé. Az oktatás egy másik fajtája a *disputatio* (a mai szeminárium elődje), melynél megkülönböztették a *disputatio ordinariae*-t (*questiones disputatae*) és a *disputatio de quodlibet*-et (*questiones quodlibetales*). Az elsőt – heti rendszerességgel – tanterv szerint előírt tételeket vitattak meg, míg a másikon, nagy ünnepek előtt (karácsony, húsvét) szabadon választott témák kerültek terítékre. A disputákon nem kötetlen beszélgetés folyt, hanem kötött formában történt egy-egy téma, kérdés megtárgyalása. A kérdés feltevése (*questio*) után az érvek és ellenérvek (*argumentum pro* és *contra*) következtek. A feleletet, megoldást, megfejtést (*solutio, responsio*) maga a professzor adta meg, s csak ezután következett az adott problémáról való értekezés (*studeo*). Egy harmadik fajtája volt az oktatásnak a *collatio* (összehasonlítás-egybevetés), amely többféle egyetemi alkalmat jelölhetett: pl. egy-egy időszerű prédikációt, előadást (olykor vendégelőadó által, híresek voltak a hat napos párizsi *Collatio Bonaventurae*-k [Bagnoregio, 1217 v. 1218–1274]), minden fakultás hallgatójának szóló előadást, vagy éppen egy-egy magiszter vezetésével tartott kollégiumi vagy házi disputát. Vö. Szántó K.: A katolikus. 1,462.

²³⁴ A diákok vándorlásának (peregrinálásának) oka nem csak az volt, hogy több híres tanárt és egyetemet megismerjenek, hanem az is, hogy hol lehet pl. olcsóbban megúszni a záró ceremóniát.

²³⁵ A hallgatók 19%-a Magyarország nyolc legnagyobb városából származott. Az ország további fontos városaiból és mezővárosaiból – mintegy 130 helységről – került ki a külföldön tanulók 42%-a. A fennmaradó 39%-ot további kisebb mezővárosokból, falvakból ill. bárók és nemesek családjából származó gyermekek tették ki. Közli Valter: Valter I.: Falusi és mezővárosi. 63.

²³⁶ Ez természetesen nem volt mindig súrlódásmentes, főleg a szabad királyi városokban, ahol a magisztrátust illette meg a plébános és iskola-rektor választásának joga.

²³⁷ A 14. század végén új intézménnyel gazdagodott az esztergomi káptalani iskola. A jogtudományok magisztere, Budai János esztergomi kanonok, barsi főesperes 1391 és 1397 között a külföldi iskoláztatás intézményes előmozdítására Esztergomban megalapította a szegény iskolások Krisztus-kollégiumát (*Collegium Christi pauperum scholarium studere volentium*). Erre a célra a négy budai háza mellett kanonoki és főesperesi jövedelmét adományozta a kollégiumnak, amelynek első prezidense (előljárója) ő maga lett. Számos kötet maradt ránk a kollégium könyvtárából. A kiválasztott tehetséges studensek egyetemi előkészítőn vettek részt, s a legkiválóbbak külföldi tanulmányaikat a Collegium Christi költségén végezhették, amit idővel, ha jövedelmező álláshoz jutottak kötelesek voltak visszafizetni. Az ily formában biztos anyagi lábakon álló intézmény – 1526 után a bécsi egyetemhez kapcsolódva – egészen Esztergom török kézre jutásáig (1543) fennállt, majd pedig az

vonta, hogy a korábban egységes iskolák szervezetenként el kezdtek kettéválni. Viszonylagos önállóságra tett szert a korábbi káptalani iskolák alsó és középső tagozata, s létrejött a *schola minor*. Ugyancsak önállósult a – korábbi – felső (harmadik) tagozat, a *schola maior*.²³⁸ A tagolódás az oktatószemélyzet összetételében is változásokat eredményezett. A 15. századtól kezdve megjelentek a világi oktatók, a *scholasticus* (a *schola maior* vezetője) és a *vicescholasticus* vagy *rector scholae*, az alsósok iskolájának vezetője. A káptalani iskolák alsó tagozatán – mint Nyugat-Európa-szerte – továbbra is gyakorlatban maradt, hogy a kezdő bejáró tanulók (*puer*) olvasás- és írás tanítása, valamint az elemi szókincs és az alapvető latin ragozások tanítását a nagydiákok (*scholares*) közül kiválasztott és a rektor felügyelete alatt tevékenykedő segédtanítók (*informator, socius, declinista*)²³⁹ végezték.

Az alsó szint tantervének – Európában már a 15. században gyakorlattá vált – differenciálódása a 16. században jelent meg a hazai iskolákban. Részletes tanterv szerint három „osztályra” osztották a tanulókat, s az osztályokon belül is három-három tanulócsoporthot szerveztek. Az egyes osztályoknak már saját vezetője volt.²⁴⁰ Ennek befejeztével került a tanuló a *schola minor* haladó (*scholaris*) tagozatára, ahol több esztendőn át tanulták a – már említett – *Doctrinalét*, a latin grammatika tudományos rendszerét illetve Petrus Hispanus logika könyvét. A *schola maior*ban a korábbi elveket követve már egyéni választás és célok alapján szervezték a tanulócsoporthotokat. Felnőtt tanári vezetéssel főleg kánonjoggal, gyakorlati lelkipásztorkodással, computus-csillagászattal, középszintet meghaladó nyelvi-filológiai stúdiumokkal, valamint moralizáló antik szerzők, vagy valamelyik Arisztotelész-mű elemzésével foglalkoztak a növendékek. Az elvégzett tanulmányok által a diákok egyaránt fel tudtak készülni a papi vagy a világi pályára.

Oláh Miklós által 1568-ban alapított hasonló alapítvánnyal egyesült. Vö. MTK 1,231, A magyar nevelés (Mészáros). 25.

²³⁸ A korabeli forrásokban csak ez a kifejezés szerepel, az irodalomban azonban az iskolák jobb bemutathatósága végett bevezették a *schola minor* kifejezést is. Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 109, Engel P.: Magyarország története. 269.

²³⁹ Az *informator* a latinos tanulmányokat még el nem kezdett kicsiknek az írás-olvasás elsajátításában és a latin szókincs gyarapításában segédkezett, a *socius*, mint idősebb iskolatárs már a latinos tananyagot kérdezte ki és ismételte a kicsikkel, míg a *declinista* a ragozást gyakoroltatta. Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 63, 112, 136.

²⁴⁰ Mészáros részletesen ismerteti a bécsi Szent István-székesegyház iskolájának *Schulordnung*-ját (1446). I. „osztály” (a továbbiakban: oszt.): az 1. tanulócsoporthot (a továbbiakban: tcs.) betűkkel ismerkedett, s minden napra megtanult két-két latin szót, a 2. tcs. a Donatus-könyv első részében az olvasást gyakorolta, s minden napra egy fél versust kellett megtanulni (egy haxameteres verssort), a 3. tcs. A nyelvtani eset és idő fogalmát tanulta és naponta egy egész versust memorizált (azaz két latin sort); II. oszt.: az 1. tcs. Nyelvtani szabályokkal ismerkedett, olvassák a Catot vagy más hasonló könyvet és két-két versus megtanulása volt a napi adag, a 2. tcs. ismételt, Donatus nyelvkönyvének első részét tanulta, s naponként további két versust memorizált és 2-3 névszó ragozását gyakorolta, a 3. tcs. újra ismételte a Donatus-könyv első részét, és a rektor vezetésével egyéb könyvek olvasásába kezdett, napi penzum két-két versus; III. oszt.: az 1. tcs. Donatus könyvének második részét tanulmányozta az első ismétlése mellett, s újabb napi két-két versus megtanulása mellett igéket ragozott, a 2. tcs. a Donatus-könyv harmadik fejezetét vette a második ismétléseivel párhuzamosan, penzum még itt is napi két versus kívülről, de már teljes névszó- és igeragozást gyakoroltak és mondatokat szerkesztettek szóban és írásban, a 3. tcs. az addig megtanultakat ismételte át, és egyéb könyveket tanulmányozott. Vö. uo. 113k.

Az 1420-as évektől kezdődően a hazai oklevelekben megjelenik a „**literatus**” (magyarul „diák” vagy „deák”) kifejezés, ami többnyire scholára maiort végzett és világi pályát választó fiatalembert jelentett, aki elsajátította a *trivium* tárgyait és bizonyos fokig a *quadriviumot* is. A literatusságot (deákműveltséget) ugyanakkor más úton-módon is meg lehetett szerezni, például egy magántanártól, önálló autodidaxis útján, vagy éppen külföldi tanulmányok során.²⁴¹ A deákok felkészültsége már lényegesen különbözött a 15. század előtti városi-plébánia iskolák képzési szintjétől. A 15. századtól kezdődően a 16. század közepéig a legváltozatosabb munkakörökben (például a városi vezetésben, a magisztrátusban, a közigazgatásban, az iskola rektorok között, kereskedelemmel és bankügyekkel foglalkozók között, földesúri kúriákban, nemesi udvarházakban, katonák és várkapitányok között) találunk literátusokat. Jól nyomon követhető, hogy a literátus műveltség egyre inkább világi színezetűvé vált, s – az új – feltörekvő városi rétegek igényének megfelelően már egy újszerű városi-polgári kultúra kialakításának fontos tényezője. Nem bizonyítványt, oklevelet, grádust vagy iskolai végzettséget jelentett, mint inkább azt, hogy a végzett növendék alkalmas volt a különböző korabeli világi értelmiségi tennivalók elvégzésére.

A **humanizmus** térhódítása által a 15. század elejétől a különböző hivatalok betöltésének egyik legfontosabb feltétele a jó fogalmazás-, beszédképesség, az *eloquentia* (ékekészítés) lett. Újjáéledt a klasszikus szerzők kifinomult latin nyelve, s nem volt többé már elegendő a középkor vulgarizálódott latinsága. Az *ars humanitatis* kezdetben a reneszánsz kori nemes ifjak magánjellegű oktatásában vált általánossá, a 15. század végére azonban **iskoláink** egyre jelentősebb hányada vált a *studia humanitatis* tanulmányok otthonává.²⁴² A humanista pedagógiai (alap)elveit tartalmazó egyik népszerű „alapkönyvecskében” (Pier Paolo Vergerio: *Könyvecske az ifjak nemes erkölcsi magatartásáról és szabad emberhez illő tanulmányairól*)²⁴³ utalást találunk az antik klasszikus szerzők műveinek alapos

²⁴¹ A következőket vö. Mészáros I.: A Szalkai-kódex. 45–52, Mészáros I.: Az iskolaügy. 129kk, Mészáros I.: Bevezetés. 57, Kubinyi A.: A kincstári személyzet. 69.

²⁴² Ennek történeti jelentőségét mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a 15–16. századi humanista pedagógia határozta meg alapvetően az európai polgári nevelés fejlődését a későbbi századokban. A humanista pedagógia által a korábbi zord és rigorózus nevelés („sub virga vivere”) helyébe a nevelő és nevelt közötti bensőségesebb viszony lépett (vö. m. Gryn./313. j.). Az úri ifjú: tanulja meg élvezni a művészeti alkotásokat (az irodalom, képzőművészet és zenei alkotásokat egyaránt); ismerje a Bibliát, a legjelentősebb ókeresztény atyák műveit, s tudja azokat a *devotio moderna* (I. Buda III./82. j.) sugallta oldottabb szellemben értelmezni; értsen a divatba jött tudományokhoz (mint pl. csillagászat, asztrológia, alkímia, platonista filozófia); legyen edzett és jártas a testkultúrában; legyen közösségi ember, élvezze a sétát, játékokat, a természet szépségeit; felnőtt korára váljon belőle igazi mecénás, aki serkentője és támogatója a tudósoknak, íróknak, költőknek, művészeknek. A főúri nevelés két jelesebb alakja: Vittorino da Feltre (Ramboldini, 1378–1446) ill. Baldassare Castiglione (1478–1529, műve: *Il Cortegiano*, azaz *Az udvari nemes ember*). Vö. Mészáros István: *A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században*. Tankönyvkiadó Bp. 1984. 12k, Németh A.: *pedagógia*. 418k, Mészáros I.: Bevezetés. 63, 77.; Feltréhez I. Mészáros I.: Bevezetés. 66k.

²⁴³ *De ingenuis moribus et liberalibus studiis adolescentiae libellus*: Mészáros I.: Bevezetés. 314 és vö. m. Buda II./2. j.

tanulmányozására és a bennük ábrázolt hősök erkölcsi nagyságának követésére. A szerző fontosnak tartotta – a nevelésben – a derűs, vidám légművészt, s a természet szeretetét. Egy másik – 1450-ben napvilágot látott – híres humanista traktátusban (Enea Silvio de Piccolimini: *Tanulmány a gyermekek neveléséről*) arról olvasunk, hogy az ifjú mindenképp okosan ossza be az idejét, tekintettel a tanulás, a játék és a pihenés helyes arányára.²⁴⁴ Témánkhoz kapcsolódóan kell említést tennünk Jacopo da Porzia *A nemesifjak neveléséről* című könyvére (1492), amelyben példaképpül a szerző – lelkes szavakkal méltatva – Mátyás királyt állítja a világi élethivatást választó nemesifjak elé.²⁴⁵ Az Alpokon túl – magától értetődően – időben később indult hódító útjára a humanizmus, s ennek következtében a nevesebb német, francia vagy angol humanisták eszméi mintegy második hullámaként érték el Magyarországot. A német nyelvterület első nagy humanistája a holland származású Rudolf Agricola (1444–1485), a heidelbergi egyetem professzora *A tanulás megszervezéséről* című iratában arról értekezik, hogy a filozófiának két nagyobb területe van. Az elsőben a világ (szó szerint: a dolgok) megismerése és annak helyes értelmezése áll a középpontban. A filozófia másik területének feladata az ismeretekből következő életmód, az emberi tettek és dolgok közötti kapcsolatok tudatosítása (*philosophia moralis*).²⁴⁶ Az európai humanizmus (egyik) vezéralakja – a németalföldi – Rotterdami Erasmus (1469–1536), mint az ókori nyelvek igazi tudósa és számos világhírű mű szerzője, szép számmal írt humanista szellemű, oktatással-neveléssel foglalkozó (tan)könyveket is, mint például: *A klasszikus irodalom*

²⁴⁴ A mű eredeti címe: *Tractatus de liberorum educatione*: Mészáros I.: Bevezetés. 314.; Piccolimini (1405–1464) – a későbbi II. Pius pápa, 1458-tól – többek között ezt írja: „Helyeslem, sőt dicsérem, ha a veled egykorú gyermekekkel labdázol, ott van a karika és más – gyermekekhez illő – játék is. Nevelődnek meg kell engednie számodra, hogy a tanulásban időnként szünetet tarts és szórakozással jókedvedet éleszd.” Idézi Mészáros: Mészáros I.: Hat évszázad. 28.; III. Frigyes (király 1440-től, császár 1452–1493) császár költői babérkoszorúval ajándékozta meg, és a császári kancellárián dolgozott az 1450-es évek közepén. A fogékony humanista minden újra nyitott volt. Gördülékeny stílusának köszönhetően nem csak egyéb nevelésügyi művei (mint pl. a *Pentalogus* c.) vagy novellái (pl. az Euryalus és Lucretia szerelméről szóló, melyet később megtagadott), hanem történelmi művei (pl. *Historia Austriae seu Friderici tertii*, *Geschichte Böhmens*) is igen népszerűek voltak. Vö. Medvigy Mihály: *Pápa életpályák*. Panoráma [Bp.] 1991. 41–49, Zöllner, E.: Ausztria története. 142 és l. m. Buda I./61. j. ill. Buda II./11. j., 22. j.

²⁴⁵ A mű eredeti címe: *De generosa liberorum educatione*: Mészáros I.: Bevezetés. 314 és vö. m. Mészáros I.: Hat évszázad. 28.

²⁴⁶ Agricola fent említett, *De formando studio* című műve mellett a tárgykör további fontos iratának számít *A filozófia és a többi tudományt dicsőítő beszéd (In laudem philosophiae et reliquarum artium oratio)* címmel elmondott tanévnyitóbeszéde is, mely Heidelbergbe kerülését követően, 1483 őszén hangzott el. Agricola a görög és latin irodalomról tartott előadásai mellett oktatta a héber nyelvet is (vö. Buda II./5. j.), és tanítványai között találjuk – többek között – Conrad Celtist. Vö. Bornkamm, Heinrich: Melanchthon und Heidelberg – Zum 400. Todestag Melanchthons am 19. April 1960. *RCMUH* 27 (1960) 24–29. 25, Mészáros I.: A humanizmus. 18.; Agricoláról l. m. Reusner, Nicolaus: *Icones sive imagines virorum literis illustrium*. Argentorati 1587. A 7 (a zsebkönyv formátumú, metszetekkel illusztrált könyv első kiadása megtalálható az OSzK-ban, jelzete: Ant. 5586), RGG 1,191–192, Buda II./5. j., Gryn./117. j., 148. j.; Az Agricola nyomdokait követő Johann Reuchlinnal és a pforzheimi humanista iskolával – melynek diákja volt többek között Melanchthon és Griner is – a dolgozat IV. 3. fejezetében foglalkozunk (l. Gryn./102kk. j-eket és hozzátartozó főszöveget).

tanulmányozásáról (1511), *A tanulás módszeréről* (1512),²⁴⁷ *A gyermekek alapos, ugyanakkor barátságos oktatásáról-neveléséről* (1529), vagy az Európa-szerte számos átdolgozást megért *A gyermek illő magatartásáról* (1530) című illemtankönyvet. Ezekben összegezte pedagógiai nézeteit, tapasztalatait. Részletesen tárgyalja az általa ajánlott 10–14 évesek tananyagát, kijelölve a tanulmányozandó klasszikus műveket, és megadva az ahhoz párosuló magyarázatot, a szövegelemzés módszereit.²⁴⁸ Erasmus szerint az ismereteknek két nagy tartománya van: az egyik a dolgokkal kapcsolatos, a másik a nyelvvel és a szavakkal. Folytatva a sort hadd említsünk még néhány nemzetközi híró humanista író: a korabeli iskolákat szatirikus regényeiben ostromozó francia Francois Rabelais (1494–1553), az angol államférfiút, Utópia szigetének megálmodóját, Thomas Moret (Morus Tamás, 1478–1535), a humanista pedagógia nagy összegzőjét, a spanyol származású Johannes Ludovicus Vivèst (1492–1540), és az olasz klerikust, a szegénygyerekek nevelőjét, Filippi Nerit (1515–1595).²⁴⁹

A reformáció korabeli pedagógusok közül feltétlen ki kell emelnünk Melanchthon Fülöp (1497–1560) személyét és szerepét. A reformáció pedagógiai célkitűzései között szerepelt a művelt vezetőréteg és lelkészek (részben már anyanyelvű) képzésén túl a belül átélt, egyedül Krisztuson alapuló hitre vezetés, melynek megvalósítása érdekében eszközként bátran és tudatosan használták a humanista képzés (alap)elveit. Melanchthon fontosnak tartotta, hogy ne csak egy-egy városi plébániai iskolában folytassanak humanisztikus oktatást, hanem minden városi-plébánia iskola (latin iskola) legyen háromtagozatos humanista iskolává. Elveit, elképzeléseit számos tankönyvében tette közzé, amelyek által Európa-szerte virágzásnak indult számos protestáns isola és egyetem (elsősorban az artistikus fakultások). Mintául a wittenbergi egyetem szolgált, ahol az egyébként hagyományos rend

²⁴⁷ *De studio bonarum litterarum* ill. *De ratione studii* Különösen jelentős Erasmusnak ez utóbbi kötetben megjelent két önálló tanulmánya: *Ratio studii ac legendi interpretandique auctores* (A klasszikus szerzők tanulmányozásának, elemzésének és magyarázatának módszeréről), *Ratio studii ac legendi auctores* (A klasszikus szerzők tanulmányozásának és elemzésének módszere). Vö. Mészáros I.: A Szalkai-kódex. 273–276, Mészáros I.: A humanizmus. 21v Mészáros I.: Bevezetés. 68–70.; Erasmusról I. RGG 2,1380–1384, TRE 10,1–18, BBKL 1,1524–1532, Gárdonyi M.: Egyháztörténet. 20–21.

²⁴⁸ *De pueris statim ac liberaliter instituendis* ill. *De civilitate morum puerilium*. A nevelést minél előbb (már csecsemőkortól) el kell kezdeni. A legelső feladat, hogy a nebulók megtanuljanak helyesen és tisztán beszélni. Kezdetből fogva figyelemmel kell lenni a gyermek fejlődésének természetes sajátosságaira és egyéni hajlamaira (kinek a matematikához, vagy a teológiához, másoknak a retorikához, költészethez vagy éppen a katonáskodáshoz van kedve). Nagy hangsúlyt kell fektetni a képies beszédre, oktatásra (mesék, elbeszélések alkalmazása, természet tanulmányozása akár játékkal egybekötve). Mindig a gyermek szellemi fejlődésnek megfelelő legyen az elsajátítandó tananyag, és az oktatást jellemezze a tanár és diák közötti bensőséges kapcsolat. Vö. Mészáros I.: A humanizmus. 22kk, Mészáros I.: Bevezetés. 69.

²⁴⁹ Vivèshez I. Reusner, N.: *Icones sive*. F 2, RGG 8,1143, CE 3,409–413 és I. m. Füg./149. j.; Rabelaishez I. RGG 7,10–11, CE 3,128–131 és vö. m. Mészáros I.: Bevezetés. 70–74, Brighelli, J-P.: A reneszánsz és a humanizmus. 68.; Morehoz I. RGG 5,1513–1514, CE 2,456–459, BBKL 6,111–114, Nigg, Walter: *Morus Tamás – A lelkiismeret szentje*. Budai Ferences Rendház Bp. 199(?) és vö. m. Gryn./160. j., Füg./158. j. és a hozzájuk tartozó főszoveget. Az Utópiáról: uo. 26kk ill. a felsorolt humanista írókról további részletek: Mészáros I.: A humanizmus. 28–52.

megtartása mellett újításaként külön tanszéket szerveztek az ókori nyelveknek (latin, görög és héber), a retorikának, a poétikának és a matematikának. A század másik nagy protestáns pedagógusa, Johann Sturm (1507–1589) már Kálvin (1509–1564) követője. Strassburgban 1538-ban kezdte meg a latin iskola humanista szellemű átszervezését protestáns kollégiummá, melyben teológiai képzés is folyt (alapítva 1538. március 22.). A megreformált intézmény rektoraként nem kevesebbet tűzött ki célul maga elé, minthogy megfelelő nyelvi és tudományos alapokon keresztül jussanak növendékei a Biblián alapuló, igaz kegyességre („*sapiens atque eloquens pietas*”). A nyelvi-irodalmi alapokat az alsó szinten (7–16 évesek), míg a tudományokat a felső szinten (16–21) oktatták. A gimnáziummá lett, s így a nevében is a humanista jelleget hangsúlyozó híres intézmény alsó tagozata igen nagy népszerűsége tett szert, ami azonban a – „tudományos” – felső tagozatával kapcsolatban már kevésbé mondható el (egyetemmé csak 1621-ben vált).²⁵⁰

Már a 15. századi itáliai humanisták tevékenységének köszönhető, hogy 15. és a 16. század fordulóján az elavult középkori nyelv(tan)könyveket új, humanista nyelvszemléletet tükröző grammatikák (például Valláé, Perottusé vagy Reuchliné) kezdték felváltani.²⁵¹ Ezekből az új szemléletű tankönyvekből egyértelműen kiderül, hogy szerzők már tudatosan törekedtek arra, hogy a latin nyelvtannal párhuzamosan az anyanyelv grammatikai alapjait is megismertessék a diákokkal. A bécsi egyetem legjelesebb humanista professzora Konrad Celtis verstani és levélfogalmazási tankönyveit nálunk is használták. A bécsi egyetemen (elsősorban az ars fakultáson) folyó magas színvonalú oktatás befolyásolta a Jagelló-kori közoktatásügyünket.²⁵² A Bécsset megjárta diákok közül – tanulmányaik végeztével – sokan egy-egy városi-plébánia iskola rektoraként folytatták pályájukat. Így történt ez dolgozatunk

²⁵⁰ Melanchthon 1518. augusztus 25-én érkezett Wittenbergbe, ahol három nap múlva *De corrigendis adolescentiae studiis* címmel megtartotta beköszöntő előadását, melyben – többek között – az artisztikus ill. a teológiai fakultással kapcsolatos reformelképzeléseiről is szólt. Vö. *Corpus Reformatorum*. 1–28. Hg. Brettschneider, Carolus Gottlieb. Halle / Braunschweig / Berlin. 1834–1860. 11, 22–25 (a továbbiakban CR), *Melanchthon deutsch*. 1–2. Hg. Beyer, Michael et alii., übersetzt Steinger, Gerhard. Leipzig 1997. 54–61 (a továbbiakban MD) és vö. m. Mészáros I.: Bevezetés. 81k.; Melanchthonhoz l. RGG 5,1002–1012, TRE 22,371–410, CE 2,424–429, BBKL 5,1184–1188, Buda II./5. j. ill. a főfejezetben Gryn./38. j., 148. j., 261. j., 263. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.; A strassburgi protestáns kollégium (gimnázium) első tanárai: Martin Bucer ([1491–1551], ÚT, l. m. Buda II./91. j., Gryn./104. j., 387. j., 392. j., 393. j.), Wolfgang Capito ([1487–1541], ÓT, l. m. Gryn./104. j., 372. j., 388. j.), Kaspar Hedio (Heyd, [1494–1552], történelem és teológia, l. m. Gryn./105. j.), Christian(us) Herlin ([14?? –1561], matematika) és Jacob Bedrot ([1494k–1541], görög nyelv, l. m. Gryn./168. j.); Sturmról l. RGG 7,1808, BBKL 9,145–149, Simon Grynaeus (1493–1541): Briefe. Ausgewählt, übersetzt Rädle, Herbert. *BZG* 90 (1990) 35–118. 96: 2.j., Mészáros I.: A humanizmus. 69k és vö. m. Gryn./169. j., 415. j. ill. Gryn./109. j., 125. j. Füg./108. j. és a hozzátartozó főszöveget.

²⁵¹ További részletek majd a IV. főfejezetben, l. Gryn./313. j., 323. j., 327. j.; Reuchlinhoz és műveihez l. Gryn./106. j. ill. Buda II./5. j., 33. j. Gryn./108. j., 219. j., 285. j-eket és hozzátartozó főszöveget.

²⁵² Mészáros I.: Az iskolaügy. 191.; Celtis tevékenységét még szélesebb körben folytatta tanítványa, az 1510-es évek legkiválóbb bécsi professzora, Joachim Vadianus (1484–1551). Vö. Zöllner, E.: Ausztria története. 182, további részletek velük kapcsolatban és a Dunai Tudós Társaságról l. Buda II./76. j., 92. j., Buda III./116. j., Gryn./59. j., 122. j., 128. j., 299. j-et és a hozzátartozó főszöveget ill. IV. 9. fejezetet.

főszereplőjével, Simon Grinerrel is, de erről majd később – a dolgozat következő, főfejezetében – essék szó.

A humanista képzést nyert iskolarektorok magától értetődően új szellemiséget jelentettek a **városi-plébánia iskolák** életében. A következő iskolákban kezdődött el átformálódás – a 16. század elején – a humanista oktatás irányába: a budai, a pesti, a soproni, a pápai, a debreceni, a sárospataki, a miskolci, a szegedi; Felvidéken a besztercebányai, a körmöcbányai, a selmecebányai, a zólyomi, az iglói, a késmárki, a lőcsei, a trencsényi, az eperjesi, a bártfai, a kassai; Erdélyben a máramarosszigeti, a nagybányai, a medgyesi, a szászsebesi, a szászvárosi, a nagyszebeni, a brassói, a marosvásárhelyi, a kolozsvári városi-plébánia iskolákban.²⁵³ Mint Nyugat-Európában, nálunk is megszületett az új iskolatípus: a **városi humanista iskola**. A 15. századi nagyobb városi-plébánia iskoláiban egyre gyakrabban már nem csak az addigi három szint tanulói alkottak tagozatot, hanem mind gyakrabban előfordult, hogy egy-egy tagozaton belül – a már említett káptalani-városi iskolákhoz hasonlóan – az elsajátítandó tananyagrészeknek megfelelően több tanulócsoportot is szerveztek.²⁵⁴ A klasszikus tanulmányok megjelenése egy-egy iskolában eleinte csak tartalmi változásokat vont maga után. A középső szinten megjelentek az új szellemű, humanista grammatikák, a harmadik szinten pedig – a speciális-praktikus ismeretkörök helyett – az antik klasszikus auktorok művei. A humanista irányba történő elmozdulás természetesen mindig függvénye volt az adott település magisztrátusának, plébánosának és mindenképp iskolarektorának széleslátókörűségétől, humanista műveltségétől. A kisdíákok lassan már anyanyelven folytatták az alapszintű tanulmányaikat. Az addig megszokott tananyag mellett (latin betűvetés, olvasás-írás, szópárok illetve szentenciák és a latin nyelvtan elemei a Donatusból)²⁵⁵ némelyik iskolában – egy-egy kiválóbb tanárnak köszönhetően – már a görög betűket is (meg)tanulták az alapszinten. A középső szinten új szellemű, humanista grammatikákból kezdtek tanítani latin illetve görög nyelvtant. A felső szinten – az addig választható speciális-praktikus ismeretkörök helyett – az eredeti fényüket visszanyert antik klasszikus latin és görög szerzők műveit tanulmányozták a nagydiákok, s ehhez kapcsolódva megismerték a poétika és retorika elméleti ismereteit és – a retorikához a logikát is kapcsolva – annak gyakorlati készségeit.²⁵⁶ Az ekkor formálódó humanista városi iskolák lettek a

²⁵³ Az oktatás magas színvonalát jelzi a fent említett Szalkai-kódex (I. Buda III./39. j.). Vö. A magyar nevelés (Mészáros). 18.

²⁵⁴ Öt-hat, sőt nyolc-tíz tanulócsoportból álló 15. századi városi-plébánia iskolákról is vannak adataink.: Mészáros I.: XVI. századi. 14.

²⁵⁵ A korabeli forrásokban megjelölt Donatus kifejezés már nem minden esetben az eredeti tankönyvet jelenti. Számos szerző saját magyarázataival kiegészítve, korszerűsítve adta kézbe a „kis” Donatust. Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 143k.

²⁵⁶ Vö. Mészáros I.: XVI. századi. 14.

későbbi humanista („humán”) gimnáziumok prototípusai.²⁵⁷ A nevelés alapját a belőlük sugárzó erkölcsi elvek határozták meg, ötvözve azt az új életszemlélet, a *devotio moderna* eszmeiségével.²⁵⁸

A humanizmus hatása természetesen a **káptalani-városi iskolákat** (*schola maior*) sem kerülte el. Az ezzel kapcsolatos konkrét adatok sajnos elég gyérek, azt azonban nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a 15–16. század fordulóján a következő városok káptalani iskoláiban vetette meg lábát a humanista jellegű oktatás: Esztergom, Győr, Pécs, Eger, Veszprém, Nyitra, Nagyvárad, Gyulafehérvár, illetve Pozsony, Székesfehérvár.²⁵⁹ A káptalani iskolák szerkezete részben hasonló volt a városi humanista iskolákhoz, és a filozófiai, teológiai képzést már ötvözték a humanizmus új felismeréseivel. Az oktatók között tudunk olyan olasz professzorokról és magyar humanista gondolkodású tanárokról, akik már klasszikus szerzők műveit tanították tananyagként a tanuló ifjúságnak.²⁶⁰ A legfelső szinten a törzsanyagot továbbra is – szinte kizárólag Arisztotelész illetve Arisztotelész-követők műveit alapul véve – a logika-fizika-etika összefonódó hármas diszciplínája alkotta. A szövegmagyarázó-etimologizáló előadásban azonban lehetőség nyílt az új műveltséggel beoltott oktatóknak, hogy immár humanista szellemben, az eredeti (görög) szöveget alapul véve magyarázza a klasszikus Arisztotelész-műveket. A neves középkori magyarázók évszázadokon át használatos, s tekintélyre szert tett addigi értelmezéseit fokozatosan felváltotta a szabadabb szellemű, egyéni véleményen és meglátásokon alapuló magyarázat. A hagyományokat követve és őrizve került sor a disputákra és deklamációkra.²⁶¹

Érdekes módon az **egyetemek** még a káptalani iskoláknál is nehezebben engedték be falaik közé a humanista szellemiséget és eszméket. A 15–16. század fordulóján azonban már

²⁵⁷ A szó eredetét a klasszikus görög *gümnaszion* (gümnosz = meztelen) iskolatípusában találjuk. Az eredetileg testgyakorlatokra kialakított épületekben fedett és fedetlen futópálya mellett különféle céloknak megfelelő helységek (vetkőző, mosdó) kaptak helyet. Idővel azonban megjelentek az előadótermek, könyvtárak, s a diákok magasabb szellemi tanulmányokat is folytathattak a gimnázium falai között.

²⁵⁸ A misztika és a vallásos nőmozgalom (pl. beginák, l. Buda I./5. j.) örökségeként az Új Kegyesség (szó szerint: fogadalom) elterjesztője – az 1374-től három évre karthauzi szerzetessé lett – Gerhard Groote (1340–1380). Groote a kegyesség iránti elkötelezettséggel aszkézisben és szegénységben kívánta megélni az evangéliumot közösségében. A hitbeli megújulást célzó áramlat a tettekben megnyilvánuló őszinte vallásgyakorlat mellett különösen az ifjúság neveléséért vállalt felelősséget hangsúlyozta. Az alapító halálát követően Windesheimban alakult meg tanítványa Florens Radewijns (1350k–1400) vezetésével az augustinusi regulát követő Közös Élet Testvérei rend, amelyet IX. Bonifác (1389–1404) pápa 1395-ben hagyott jóvá. A 15. században a windesheimi szabályzat nyomán sorra alakultak a hasonló közösségek főleg a Német Birodalomban és Svájcban. A *Devotio Moderna* mozgalom legnevesebb képviselője Kempis Tamás (1380k–1471), a késő középkor leghatásosabb művének, a *Krisztus követésé*-nek – vélt – szerzője. Vö. Southern, Richard W.: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Gondolat Bp. 1987. 412–442, Söveges Dávid OSB: *Fejezetek a lelkiség történetéből*. Pannonhalma 1993. 180k, Dowley, T. (Ed.): *Die Geschichte*. 359kk, Heussi, K.: *Az egyháztörténet*. 267, Gárdonyi M.: *Egyháztörténet*. 22k, Kempis Tamás: *Krisztus követése*. Ford. Jelenits István. Ecclesia Bp. 1988.; A beginákról l. Southern, R. W.: *A nyugati társadalom*. 393, 394–408.

²⁵⁹ Mészáros I.: *Hat évszázad*. 28.

²⁶⁰ Uo. 28.

²⁶¹ Önállóan vagy mások által megírt szónoki beszéd előadása gyakorlásképpen.

voltak professzorok (miként a fent említett bécsi professzorok), akik elvetették a hagyományos, tekintélyeken alapuló magyarázás-kommentálás módszerét. Egyre inkább a szerzők eredeti – filológiaiilag megtisztított szövegeit vették elő, azt magyarázták, s ahhoz tették hozzá egyéni felfogáson alapuló, személyes véleményüket.²⁶² Ez az újszerű előadás mód jól tükrözi a szabadabb, emberközpontú világfelfogás kibontakozását.

A studia humanitatis hatására a – már bemutatott – **literátusképzettség** is humanista jelleget kezdett ölteni magára. Miben mutatkozott ez meg? Mindenek előtt a latin (és olykor görög) klasszikus szerzők és műveiknek értő ismeretében, a latin (görög) nyelvi filológiában való jártasságban, valamint az új, emberközpontú életfelfogásban. A 16. századi – háromtagozatos – humanista szellemiséget közvetítő iskoláink lehetővé tették, hogy a növendékek igazán korszerű, nyitott, elméleti és praktikus vonatkozásban egyaránt gazdag képzettségre tehessenek szert.²⁶³

A középkori Magyarországon folyó oktatás és iskolaformák áttekintését követően következnek most néhány – a 15–16. század fordulóján – Pest-Budán működő oktatási intézmény rövid bemutatása.

A 16. század első évtizedeinek fennmaradt pénzügyi feljegyzéseiben többször (1500-ban és 1526-ban is) olvashatunk arról, hogy diákok „rekordáltak hét iskolából”.²⁶⁴ Melyek lehettek ezek az iskolák? A Várhegyet körülvevő suburbiumok közül a Gellérthegy és Várhegy közötti völgyben – az egykori Kelenföld, a mai Tabán helyén – lévő gazdag iparoskereskedő városrész, Pest minornak (Alhévíz) már a 11. században volt plébániatemploma, melyhez a Szent Gellért plébániaiskola kapcsolódott. Felhévíz, a mai Lukács-fürdő környéke, forgalmas helynek számított a középkorban. A település legnagyobb birtokosai, a keresztes lovagok fürdője és ispotálya mellett épült a vezetésük alatt álló plébániatemplom, melynek iskolájáról már 1276-ból vannak adataink. Az idők során az – itt megszűnt – rend szerepét a helyére 1445-ben került társaskáptalan vette át, s ennek az iskolájában is rekordálhattak a nebulók.²⁶⁵ Tőle délre a feltárt vízivárosi Szent Péter mártírról elnevezett plébániatemplom magyar iskolája volt a következő.²⁶⁶ A Duna túloldalán, Pesten kell keresnünk a negyedik iskolát. A pesti rév körül a 14. század elején magát jómódú várossá kinőtt településen, a mai

²⁶² Vö. Németh A.: A pedagógia. 418.

²⁶³ Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 202kk.

²⁶⁴ Uo. 166.

²⁶⁵ Vö. Végh, A. – Zádor, J.: Topographie. 313.

²⁶⁶ Név szerint is ismerjük az egyik iskolamesterét 1452-ből.: Spekner, E.: Das geistige Leben. 316. Vö. m. Végh, A. – Zádor, J.: Topographie. 311.; Egy 1491-ből való forrásból három budai plébánia viszáljáról értesülünk, melyből egyértelműen kiderül, hogy a Szent Péter-templomban és a Mária Magdolna-templomban magyarul, a Boldogasszony-templomban pedig németül mondták a szentbeszédet.: Mészáros I.: Az iskolaügy. 175.

belvárosi plébániatemplom helyén már 1238-ban működött iskola.²⁶⁷ A budai várhegyen – annak benépesülését követően – az 1270-es évektől kezdve két plébániai iskola kezdte meg működését: az egyik a magyarok Mária Magdolna Plébániájához, a másik a német anyanyelvűek Boldogasszony-templomához tartozó iskola. S hol keressük a hetedik iskolát, melyről említést tesznek a korabeli feljegyzések? Ez nem lehetett más, mint a királyi palota Alamizsnás Szent János kápolnájához tartozó (apród)iskola. Ezen iskolák mellett nem szabad megfeledkeznünk a 13. század folyamán Budán is megtelepedett koldulórendek (a ferencesek, dominikánusok és Ágoston-rendiek) kolostori iskoláiról sem. A ferenceseké és domonkosoké idővel tartományi főiskolává nőtte ki magát. Sajnos az Ágoston-rendiek Szent István kolostorában nagy valószínűséggel működő iskolájáról azonban, melynek helyén ma a kapucinusok barokk temploma emelkedik, semmilyen említésre méltó adat nem maradt fenn. A főváros (és környéke) iskoláinak felsorolása után most röviden vegyük sorra a – fő témánk szempontjából izgalmas – várhegyen működőket, – mit tudunk, tudhatunk (bővebbet) róluk?

Kezdjük mindjárt a két kolostori iskolával, amelyekkel kapcsolatban mindenek előtt a magyar kolduló rendek életében a Hunyadiak korában végbement fontos változásról kell röviden néhány szót ejtenünk. A ferencesek – szigorú szegénységet hirdető – radikális szárnya, az obszervánsok (önmagukon elkezdve) az egész egyházat meg akarták újítani. IV. Jenő pápa (1431–1447) magyarországi legátusa, Giuliano Cesarini (1398–1444) több ferences kolostort, köztük a budait, a pestit és az újlakit az obszervánsok kezére jutatott (jóllehet a rend két ágának – az obszerváns és az enyhébb irányzatú, konvencuális ágának hivatalos – pápai szétválasztására csak jóval később, 1517-ben, X. Leó [1513–1521] uralkodása alatt került sor).²⁶⁸ 1452 tavaszán V. Miklós pápa (1447–1455) – jóváhagyva Hunyadi János kormányzónak a főpapokkal és a bárókkal egyetemben megfogalmazott, a domonkos rendtartomány megreformálásával kapcsolatos kérvényét (supplicatio-ját) – felszólította Szécsi Dénes (1410k–1465, 1440-től érsek) esztergomi érseket, hogy folytassa az egyházi személyek és szerzetesek életmódjának megreformálását Magyarországon. A domonkosok megreformálására Leonardus de Brixenthal (eredeti nevén Leonhard Huntpichler, †1478) bécsi Domonkos-rendi teológiai professzor érkezett rendtársaival együtt hazánkba.²⁶⁹ Vikáriusként Kassán kezdte meg újító tevékenységét, és rövid időn belül obszervánssá lett a budai és a győri Domonkos-rendi kolostor. Munkájának meg is lett az eredménye. A század

²⁶⁷ Egy oklevélből az iskola egyik vezetőjét is ismerjük: „magister H. scolasticus de Pest”: Mészáros I.: Az iskolaügy. 167.

²⁶⁸ Cesarini bíboros, pápai követ I. Ulászló magyar királlyal együtt a várnai csatában vesztette életét 1444. november 10-én.; A budai Szent János kolostor 1444-től az obszerváns rendtartomány központjaként működött. Vö. Végh, A. – Zádor, J.: Topographie. 300, Szántó K.: A katolikus. 1,573, 2,117.

²⁶⁹ Vö. MTK 1,269, 271 ill. Harsányi A.: A domonkos rend. 50kk.

második felére a pesti, esztergomi, székesfehérvári, zágrábi, vasvári, váradi, pécsi és brassói Domonkos-rendi kolostorok is csatlakoztak az obszervánsokhoz.²⁷⁰

Többek között ennek köszönhetően a **ferencesek** budai Szent János-kolostorában a 15–16. század fordulóján – az esztergomihoz hasonlóan – magas szintű, három-lépcsős oktatás folyt, mondhatjuk, igazi fénykorát élte a bölcséleti-teológiai oktatás.²⁷¹ A kolostor falai közé beférközött a magyar nyelvűség, sőt a városi ifjúság érdeklődő tagjai részt vehettek az órákon.²⁷² Az 1515-ben Budán tartott rendtartományi gyűlés egyik határozatában ezt olvassuk: „A rendfőnök és a többi vezető lelkiismeretesen gondoskodjon arról, hogy a rájuk bízott rendtagok tanúskodjanak és szerezzék meg azt a tudást, ami üdvösségükhöz és szolgálatukhoz szükséges, különösképpen a gyóntatók és a hitszónokok [...]. Egyesek jelöltesse ki a tudományos tanulmányokra [...]. A rendtartományi gyűlés által alkalmasnak ítélt rendtagok pedig [...] folytassák tanulmányaikat Budán vagy Esztergomban, ahol három tanár tanít: az egyik előadásokat tart a szentenciák, a másik az erkölcsstan, a harmadik pedig az „ars”-ok témaköréből”.²⁷³ Ez tulajdonképpen a bölcséleti-teológiai képzés rövidített foglalata, csúcspontja – a teológiai fakultások hagyományos tananyagának – Petrus Lombardus *Liber sententiarum* című művének előadásával. Mindkét intézményben hosszú éveken át oktatott a középkori magyar művelődés kiemelkedő személyisége, Temesvári Pelbárt (1435k–1504), akinek műveit Európa-szerte ismerték.²⁷⁴ Magyarországon számos Ferenc rendi atyának komoly szerep jutott a török elleni keresztes háború toborzásában, mint keresztpredikátor (mely az 1514-es Dózsa-felkelésbe torkollott), és a reformáció tanainak terjesztésében, mint vándorpredikátor.²⁷⁵

²⁷⁰ Harsányi A.: A domonkos rend. 67kk.

²⁷¹ A mai Várszínház helyén.

²⁷² Vö. A magyar nevelés (Mészáros). 18, Spekner, E.: Das geistige Leben. 317.; A magyar rendtartomány legfőbb vezető szerve 1507-ben – Laskai Osvát (1450k–1511) elnökletével – a következőket rendelte el: „a klerikustestvérek és a fiatal papok beszéljenek és magyarázzanak az iskolázottak módján (litteraliter) ahogy eddig, a másképpen cselekvőket intsek meg a vezetők.” Idézi Mészáros: Mészáros I.: Az iskolaügy. 75.; Részben Laskainak köszönhető az e korszakban született és a ferences rendet bemutató történeti munka.: Spekner, E.: Das geistige Leben. 321 és vö. m. Hermann E.: A katolikus egyház. 173, Engel P.: Magyarország története. 398.

²⁷³ Idézi Mészáros: Mészáros I.: A katolikus iskola. 74.

²⁷⁴ Pl. posztillás kötetét. Vö. Spekner, E.: Das geistige Leben. 319k, Péter Katalin: *A reformáció: kényszer vagy választás?* Nemzeti Tankönyvkiadó Bp. 2004. 49, MKód 2,156k.; Pelbárt egyik művében (az 1489–1495 között írt *Pomeriumában*) hevesen bírálta és ellenezte a diákok Aprószentek-napi mulatságát, amely nem egyszer verekedésbe-durvaságba torkollott. Az egész középkoron végigvonuló szokás szerint ugyanis ilyenkor az idősebb diákok vehették kézbe a rektor hatalmi jelképét, a vesszőt (fenyítőpálcát), amivel maguk láthatták el kisebb társaik baját. Vö. Hermann E.: A katolikus egyház. 172k, Mészáros I.: Az iskolaügy. 155k, Engel P.: Magyarország története. 398.

²⁷⁵ A ferences atyák többsége népi származása miatt jól tudott szót érteni az egyszerű emberrel. Bakócz Tamás esztergomi érsek (1497–1521) 1515-ben hirdette ki az – üdvösség ígéretét is tartalmazó – toborzó-bullát, s az összesereglett had május 9-én, 10-én indult meg a török ellen. A ferencesek ehhez hasonlóan vállalhattak szerepet a reformáció első évtizedeiben is. Vö. Péter K.: A reformáció. 47, 65k.

A studium generalét „alapító” **dominikánusok** kolostoraiban folyt Európa-szerte – nem véletlenül – a legmagasabb szintű főiskolai oktatás. Így volt ez Magyarországon is. A Budán 1305-ben létesült főiskolájuk a hasonló jellegű magyar intézményekkel összevetve a legállandóbbnak bizonyult.²⁷⁶ A budai kolostor adott helyet a – forrásokban olykor universitasként említett – iskolának.²⁷⁷ Templomuk, a Szent Miklós-templom ma is álló tornya olykor népes szümpozicionokra tekinthetett le. A studium generale a 15. század hetvenes éveiben kezdte meg működését, és tekintélyét jelzi, hogy jogában állt egyetemi magiszteri fokozat adományozása. Az itt folyó virágzó oktatás indíthatta Mátyás királyt arra, hogy kultúrpolitikájában kitüntetett szerepet szánjon neki, s a főiskolát – ahogy arra utaltunk már – szerette volna a budai vár lábához megálmodott egyetem magjává tenni.²⁷⁸ Az ügy érdekében – s a király anyagi támogatásának köszönhetően – sikerült két Európa-hírű professzort is meghívni: Firenzéből Nicolaus de Mirabiliust, és a német Petrus Niger (†1481) Domonkosrendi atyákat (1478-ban).²⁷⁹ A hitvitázó Niger személyében a klasszikus középkori hebraisták képviselője került Budára, aki elmélyülten tanulmányozta a héber-zsidó hagyományt, és nagy valószínűséggel oktatta is a héber nyelvet.²⁸⁰ Az alapfokú tanulmányok (*studium grammaticae*) illetve a középfokú képzés, facultas artium tananyaga (*studium particulare*) mellett Szentírás-magyarázatot és szentenciakommentárt is oktattak a főiskolán, kiegészítve az egyetemeken megszokott disputákkal.²⁸¹ A Budán végzett legkiválóbb frátereket külföldi egyetemekre küldték felsőfokú tanulmányaik folytatására. A nagy király maga biztosította a tanárok fizetését és gondoskodott a hallgatók ellátásáról.²⁸² Sajnos Mátyás halálával (1490) az

²⁷⁶ Utalást tettünk már arra (Buda III./45. j.), hogy az 1304-es toulousi capitulum (generális v. nagy káptalan) elrendelte, hogy a dán, a görög és a szentföldi provinciákon kívül mindegyik tartományban állítsanak fel egy-egy studium generalét, ez természetesen vonatkozott a magyarra is. Vö. Harsányi A.: A domonkos rend. 145k ill. Spekner, E.: Das geistige Leben. 317.; A mohácsi vész előtt Nagyszébenben létesítettek a domonkosok újabb studium generalét.: Szántó K.: A katolikus. 1,543.

²⁷⁷ A mai Hilton Szálló helyén.

²⁷⁸ A domonkosok stúdiumának tanulmányi rendjéről l. Harsányi: Harsányi A.: A domonkos rend. 115kk.; Egy Ludovico Carbo (Carbone) által lejegyzett párbeszédben Ernuszt Zsigmond (1445k–1505) pécsi püspök – 1475 körül – ezeket mondta Mátyásról. „...egy új magyarországi egyetem alapításáról is gondolkodik.” Idézi Mészáros: Mészáros I.: Az iskolaügy. 108 ill. vö. Jászay M.: Milyen volt Mátyás. 161, Kubinyi A.: A kincstári személyzet. 68.

²⁷⁹ Mirabilis a magyar rendtartomány főnöke lett. Vö. Harsányi A.: A domonkos rend. 161kk ill. Spekner, E.: Das geistige Leben. 317.; Niger itt tartózkodásáról tanúskodik *Clipeus Thomistarum* c. műve, mely – Mátyásnak ajánlva – 1481-ben jelent meg Velencében. Az európai hírű professzor – humanista körülírással – universale gymnasiumnak nevezte a budai intézményt. Vö. Székely Gy.: Hazai egyetemalapítási. 84.

²⁸⁰ A biblikus stúdiumokkal foglalkozók számára héber grammatikát is tartalmazó – német nyelvű – *Stern des Messias* c. műve (Esslingen, 1477) alapján, mely először latinul *Tractatus contra perfidos Judeos de condicionibus veri messie* címmel jelent meg 1475-ben Esslingenben. Szerinte a zsidók megtérítése miatt van szükség a héber nyelv ismeretére (l. még Buda II./64. j.). Vö. Dán R.: Humanizmus, reformáció. 26k és vö. m. Buda II./5. j., Gryn./31. j.

²⁸¹ Minden provinciában legalább két studium particularének kellett működnie. A tanulmányok betetőzését szolgáló studium generaléba csak azután folytathatta tanulmányait a fráter, ha előtte legalább két évet hallgatott „artes et philosophiam” a studium particularében. Studium particularé működött Kassán és Pécsen. Vö. Harsányi A.: A domonkos rend. 117k és Szántó K.: A katolikus. 1,543.

²⁸² Mátyás kapcsolatát jelzi a kolostor kútján elhelyezett Mátyás-címer is.: Gerő L.: Mátyás király. 129.

anyagi támogatás elapadt, az iskola virágzása alább hagyott, s a képzés a többi nagyobb dominikánus kolostor keretei között folytatódott tovább.²⁸³ A rend nagy káptalanja 1495-ben és 1507-ben megerősítette a főiskola státútumait. Elrendelte, hogy a bolognai egyetem mintájára szervezzék újra a studium generalét, és grammatikán kívül filozófiát s teológiát is oktassanak Budán. A megvalósítás érdekében új tanerők érkeztek a budai konventbe. 1504-től Jakob von Lilienstein már humanista szellemben kezdett el oktatni, 1507-ben pedig újabb nyolc, Párizsban végzett professzort rendeltek a székvárosba.²⁸⁴ Határozat született arról is, hogy a konventek egyen-egyenként csak 2-2 szerzetest küldjenek a főiskolára tanulni, így a hallgatók létszámát 80-100 főre tehetjük. A főiskola működése az 1530-as évekig folyamatos maradt.²⁸⁵ A dominikánus atyákról hallunk majd még Grinerrel kapcsolatban is.²⁸⁶

A királyi palota díszudvarának keleti oldalán álló **Alamizsnás Szent János-kápolna iskolájában** a várkápolnában szolgálatot teljesítő gyermekeket és a királyi udvar apródjait oktatták. Fennmaradt a királyi udvar 1494/1495-ből való számadáskönyve, melyből többek között arról értesülhetünk, hogy négy énekes fiúnak (pueris cantoribus) tankönyveket vásároltak.²⁸⁷ Az oktatásban egészen biztos részt vettek az udvarnál szolgáló karnagyok, akik közül néhány nevét már a II. főfejezetben említettünk: II. Ulászló karmesterét a német Grimpeckét, II. Lajos udvarából pedig a szintén német Johannes Langét, és a sziléziai zeneszerző, Thomas Stoltzerét.²⁸⁸ A diákok közös rekordálásán minden bizonnyal az apródiskola növendékei is képviseltették magukat, akik az istentiszteleti szolgálatokon kívül nagy valószínűséggel rendszeresen felléptek iskolájuk fenntartója, a királyi család előtt is.

A magyar diákok a – helyileg pontosan máig meghatározatlan – **Mária Magdolna-templom iskoláját** látogatták, akik közül egy peres ügy kapcsán 1452-ből két nagydiák nevét ismerjük: Rákosi Pálét és Temesvári Andrásét. A rájuk vonatkozó „A Mária Magdolna-iskola klerikusai” feljegyzésből arra következtethetünk, hogy mint fiatalemberek és subdiakónusok részt vettek a kisebbek oktatásában is. Egy másik Tamás nevű tanulóból pálos szerzetes lett, akinek visszaemlékezéséből kiderül, hogy a 15. század második felében alaptankönyvként Budán is Alexander de Villa-Dei nyelvtankönyve szolgált, míg a logikával (a felsőbb szinten)

²⁸³ Mészáros I.: Az iskolaügy. 109.

²⁸⁴ Harsányi szerint Lilienstein esetleg azonos lehet az 1490-től Budán regens Jakab mesterrel. Fennmaradt egyik művének címe *Könyv az isteni bölcsességről (Liber de divina sapientia)*. Vö. Harsányi A.: A domonkos rend. 225kk, 149k, Spekner, E.: Das geistige Leben. 317 ill. MTK 1,330.

²⁸⁵ Vö. Harsányi A.: A domonkos rend. 148, Kardos J.: 1000 éves. 20 ill. MTK 1,190.; Az iskola sorsáról annyit tudunk még, hogy közvetlen a török támadás előtt Nagyszébenben tervezte a rend egy újabb studium generalé felállítását, más adatok szerint viszont Kassára menekült a budai főiskola. A század közepére azonban bizonyosan megszűnt, így a magyar diákoknak újra csak egyetlen módja maradt a felsőfokú tanulmányok folytatáshoz, a peregrináció.

²⁸⁶ L. Gryn./282. j-et és hozzátartozó főszöveget.

²⁸⁷ Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 167, 195. Vö. m. Buda II./99. j.

²⁸⁸ Uo. 195. és vö. l. m. Buda II./87. j., 99. j., Gryn./78. j., 214. j., 334. j., 354. j.

Petrus Hispanus könyve alapján ismerkedtek a diákok.²⁸⁹ Az iskola rektorok közül az 1480-ban e tisztséget ellátó Szondi Fábián neve ismert.²⁹⁰

A magyarországi városi humanista iskolák egyik legkiemelkedőbbike a Buda főtemplomához, a Nagyboldogasszony-templomhoz tartozó – **Schola Beatae Mariae Virginis** – iskola volt.²⁹¹ Néhány vezetőjét a 15. század közepétől kezdve egészen Mohácsig név szerint ismerjük. Ezek az iskola-rektorok (köztük Simon Griner) egytől-egyik humanista műveltségű, tudós férfiak, akik szoros kapcsolatban álltak a királyi udvar humanistáival, s a Budát, Bécsét és Prágát összefogó Dunai Tudós Társasággal.²⁹² Mivel az oktatásban még nem létezett központi irányítás, elsősorban az iskolarektortól függött, milyen tankönyveket használtak az oktatásban. A iskolai tankönyvek a 16. század elejétől kezdve kerültek tömegesen használatba, így 1507–1523 között a budai kiadók is számos, különböző szerzőktől származó latin tankönyvet hoztak forgalomba.²⁹³

A Magyarországon is gyorsan terjedő reformáció nem hozott magával nálunk sem új iskolatípust vagy új tananyag-rendet, és a mohácsi csata gyászos éve sem jelent korszakhatárt a magyar oktatásügyben. Eleinte a későbbi hódoltsági területeken is tovább működött a hagyományos iskolaszervezet.²⁹⁴ A városi-plébánia iskolák tovább éltek, ám a 16. század középső évtizedeiben Felvidéken és Erdélyben élükre egyre több helyütt reformált hitben járó iskola-rektor került, aki a városi magisztrátusok felügyelete alatt és az új hitet követő plébános segítségével vezette az iskolát. A század közepére protestánssá lett a Királyi Magyarország területén Sopron, Miskolc, Debrecen, Sárospatak; a Felvidéken Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecebánya, Igló, Késmárk, Lőcse, Trencsén, Eperjes, Bártfa, Kassa; és Erdélyben Máramarossziget, Nagybánya, Kolozsvár, Marosvásárhely, Beszterce, Medgyes, Szászsebes, Szászváros valamint Brassó városi-plébánia iskolái.²⁹⁵ A protestánsok – folytatva nagyjából a korábbi katolikus iskola rendjét – az alsó és középszintből álló volt plébániai iskolákra teológiai tagozatot is szerveztek. Ezeket a

²⁸⁹ Vö. Végh A.: Buda város. 288, Spekner, E.: Das geistige Leben. 316, Mészáros I.: Az iskolaügy. 144 és vö. Buda II./120. j., Buda III./38. j., Gryn./320. j.

²⁹⁰ Mészáros I.: Az iskolaügy. 167.

²⁹¹ A székesfehérvári bazilika mellett – ahol a magyar királyokat koronázták és eltemették – a hivatalos állami aktusok, az ünnepek és a reprezentáció legfontosabb helyszíne. Vö. m. Gryn./16. j., 76. j., IV. 8. fejezetet.

²⁹² Mészáros I.: A katolikus iskola. 88. A rektorokról további részletek I. a IV. 8. fejezetet és vö. m. Buda II./76. j., 92. j., Buda III./76. j., Gryn./59. j., 122. j., 128. j., 299. j-et a hozzátartozó főszöveggel ill. IV. 9. fejezetet.

²⁹³ További részleteket erről I. majd később, Griner budai rektorságával kapcsolatban, a IV. főfejezet 8. pontjában (v. Gryn./314-322. j-eket és a hozzátartozó főszöveget).

²⁹⁴ A pécsi székesegyházi iskola tovább működött az 1530-as, 1540-es években, ahol egy itáliai tanár, a sienai Pietro Illicino tanított. Esztergom érseke a nagy múltú székesegyházi humanista iskolát a török elfoglalása után (1543) Nagyszombatra telepítette át. Ismerjük 1554-es, majd ennek tovább fejlesztett 1558-as szabályzatát, melyet a korábbi esztergomi iskola mintájára készítettek el. A 16. század második felében Nagyszombat, Győr és Pozsony székesegyházi iskolái alkották a katolikus iskolai centrumokat. Vö. Mészáros I.: Hat évszázad. 29.

²⁹⁵ Kardos J.: 1000 éves. 21.

háromtagozatossá lett iskolákat nevezték a 17. század második felétől **kollégiumoknak** (Sárospatak, Pápa és Debrecen). A falusi-plébánia iskolák népiskolává alakításának első hazai hivatalos rendeletét az Oláh Miklós érseksége (1453–1568) alatt, 1560-ban Nagyszombaton összeült zsinat hozta. A magyar iskola- és neveléstörténet első fél évezredes története a 16–17. század fordulóján záródott le, ezért rövid történeti áttekintésünket – fő témánkra való tekintettel – itt most mi is lezárjuk.²⁹⁶

IV. Simon Griner és Buda

IV. 1. Griner vagy Grynaeus?

Miután a 16. század első negyedéig – több szempontból – áttekintettük Buda városának középkori fejlődését, irányítsuk most figyelmünket fő témánk, a humanista tudós, Simon Grynaeus személyére, egész pontosan arra a megközelítőleg két esztendőre, amelyet 1521 és 1523 között székvárosunkban, Budán töltött.²⁹⁷

²⁹⁶ Ez a fontos átmeneti szakasz – még a régi szervezeti keretek közötti, de már – a több felekezeti iskolarendszer kialakulásának korszaka. Megjelennek a protestáns iskolaszervezők, s a 17. század elején új nevelési elvekkel, új iskola-szerkezetekkel, új tananyagokkal indult útjára a következő iskolatörténeti korszak. Vö. Mészáros I.: Hat évszázad. 29.

²⁹⁷ Grynaeus életrajzához I.: 1. Camerarius, Ioachimus Pabergensis: Praefatio Alberto Marchioni, &c. Duci Prubiæ, Illustris, et laudatissimo Principi. In: *THEOPHRASTOU [...] ta mechri nun szodzomena, hapanta*. Theophrasti [...] Opera, quae quidem a tot saeculis adhuc restant, omnia. Basileae 1541. 2a–5b. Ez az előszó tulajdonképpen Grynaeus halála alkalmából – egy hónappal azt követően – írt nekrológ. A mű megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban (a továbbiakban OSzK), jelzete: Ant. 843, a tübingeni Universitätsbibliothekban (a továbbiakban UB Tüb), jelzete: Cd. 4799. Az előszó – olvasható – másolata: Kép./8–15.; 2. Pedioneus, Johannes Rhetus: *In Simonem Gryneum antistitem, pietatis et doctrinae praeclarissimum, epicedion / à*

Mindenek előtt azonban egy látszólag lényegtelennek tűnő, ám mégis fontos megjegyzést kell tennünk Grynaeus nevének használatával kapcsolatban. Miként arra a dolgozat bevezetésében már tettünk utalást, a humanista tanárrá lett ifjú 1523 tavaszán – követve korának antikizáló divatját – Wittenbergben Grinerről Grynaeusra változtatta nevét.²⁹⁸ Azaz Budai tartózkodása alatt egész biztos még eredeti nevét, a Grinert használta. Az erre vonatkozó írásos források közül az egyik a bécsi matrikula 1511-es téli szemeszterére

Ioanne Pedionēio Rheto, gratitudinis ergo celebratum. Unā cum epithaphiis quibusdam. Basileae 1541. Az ugyancsak Grynaeus halála alkalmából született halotti v. gyászdal szerzője, a konstanzi származású „Poeta laureatus”, Pedioneus (1520k–1550), aki 1545-től az ingolstadti – katolikus – egyetem retorika és poétika tanára volt. Ezen műve megvan a bázeli Universitätsbibliothek-ban (a továbbiakban UB Basel), jelzete: FP XI 7:8.; 3. Pantaleon, Heinrich: *Prosopographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae*. pars I–III. Basileae 1565–1566. 3,211–213. A három részből álló kötet fatáblás bőrkötésben egybekötve megtalálható az OSzK-ban, jelzete: Ant. 1604. A mű harmadik részének ugyancsak első (1566-os) kiadása – pergamenkötésben – külön is megvan az OSzK-ban, jelzete: Ant. 1605. A benne található latin nyelvű Grynaeus életrajz teljes szövege megtalálható: Füg./V. 1.2. (Nr. 17) v. Füg./91. j-nél, Kép./16. és l. m. Gryn./64. j. és a hozzátartozó főszöveget.; 4. Reusner, N.: *Icones sive. G iij–G V*. A rövid latin nyelvű Grynaeus életrajz teljes szövege a hozzákapcsolódó – és róla írt – epigrammákkal együtt megtalálható: Füg./V. 1.2. (Nr. 18) v. a Füg./101. j.; 5. Sculteti, Severinus: *Hypomnema sive admonitio brevis ad Christianos regni Ungarici cives de asseranda et retinenda veteri seu avita vere Christiana doctrina*. Bartphae 1599. fol. 17–19.; 6. Grynaeus, Emericus: *De Grynaeis, Genaologica descriptio*. [Eperjes] 1764 táján. 1–6. (a hat oldalas kézirat eredetije ma a Budán élő Grynaeus család levéltárában található), magyar fordítása: Füg./V. 1.2. (Nr. 19) v. a Füg./112. j. A családtörténet – első oldalának – fénymásolata: Kép./18.; 7. Wespzpremi, Stephani: *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. 1–4. Lipsiae / Wien 1774–1787. Repr. Biling. Medicina Könyvkiadó Bp. 1960–1970. 4,670–677.; 8. *Simonis Grynaei clarissimi quondam academiae Basiliensis theologi ac philologi epistolae*. Accedit index auctorum eiusdem Grynaei opera et studio editorum. Ed. Streuber, Guilelmus Theodor. Basiliae 1847.; 9. Streuber, Wilhelm Theodor Dr.: *Simon Grynaeus*. BTB 1853. 1–43.; 10. Thommen, Rudolf Dr.: *Geschichte der Universität Basel 1532–1632*. Basel 1889. 109–113.; 11. Gauß, Karl: *Die Berufung des Simon Grynäus nach Tübingen*. BJ 33 (1911) 88–130.; 12. Roth, Carl: *Stammtafeln einiger ausgestorbener Basler Gelehrtenfamilien*. BZGA 16 (1917) 397–402.; 13. *Opus epistolarum... Erasmi* (Allen, P. S.). 6,244k (Nr. 1657); 14. G. Vargha Zoltán Dr.: *A Grynaeus család*. MGSz 7 (1941) 10–14. (a Grynaeus Imre-féle életrajz fordítása, l. Gryn./1. j. 6. p.); 15. Geiger, Max: *Die Basler Kirche und Theologie im Zeitalter der Hochorthodoxie* (Diss. Basel). Zollikon – Zürich 1952. 40–48.; 16. Staehelin, Ernst: *Simon Grynaeus*. In: *Professoren der Universität Basel aus fünf Jahrhunderten*. Ed. Staehelin, Andreas. Basel 1960. 32–33.; 17. Bonjour, Edgar (Ed.): *Die Universität Basel von die Anfängen bis zur Gegenwart 1460–1960*. Basel 1960.; 18. Pollet, Jacques V.: *Martin Bucer Études sur la correspondance, avec de nombreux textes inédits*. 1–2. Paris 1958–1962. 2,370–400.; 19. Welti, Manfred E.: *Der Gräzist Simon Grynaeus und England / Ein Beitrag zur Geschichte der baslerischen Renaissance*. AKultG 45 (1963) 232–242.; 20. Borzsák István: *Simon Grynaeus – a Corvinkönyvtár öre?* AT 11 (1964) 263–274.; 21. Borzsák István: *War Simon Grynaeus Kustos der Bibliotheca Corviniana?* ACUSD 1 (1965) 63–75. (az előző tanulmány német fordítása); 22. Hammann, G.: *Bartholomeus Francfordinus*. 236–242.; 23. Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. 3. kiad. Szerk. Dr. Ladányi Sándor. MREZSI Sajtóosztja Bp. 1977. 225 (a továbbiakban MPEL); 24. Teuteberg, René: *Simon Grynaeus*. In: *Der Reformation verpflichtet* Gestalten und Gestalter in Stadt und Landschaft Basel aus fünf Jahrhunderten. Hg. Teuteberg, René. Basel 1979. 29–32.; 25. Rädle, Herbert: *Ein bisher unbeachteter Lebenslauf des Veringendorfer Humanisten Simon Grynaeus aus dem Jahr 1587*. ZHG 22 (1986) 41–44. (a Reusner-féle életrajz fordítása, l. Gryn./1. j. 4. p.); 26. Griener, Ludwig: *Wer war Simon Grynaeus?* In: *Veringendorf in Wort und Bild*. Veringenstadt 1986. 20–27.; 27. Bietenholz, Peter G.: *Simon Grynaeus*. CE 2,142–146.; 28. Lohr, Charles H.: *Latin Aristotle Commentaries II*. In: *Renaissance Authors*. 1–2. Ed. Olschki, Leo S. Firenze 1988–1995. 1,175–176. (Csak hivatkozásból ismerem.); 29. *S. Grynaeus... Briefe* (Rädle, H.). 35–118.; 30. Blázy Árpád: *Grynaeus Simon bázeli működéséről*. Lp 65 (1990/7–8) 223–225.; 32. Blázy Árpád: *Ötszáz éve született Grynaeus Simon*. EN 81 (1993) 48–49.; 33. Blázy Árpád: *Ötszáz éve született Grynaeus Simon (1493–1541)*. ThSz 36 (1993/5) 295–304.; 34. Lohr, Carolus: *Aristotelica Helvetica: Catalogus codicum litinorum in Bibliothecis Confederationis Helveticae asservatorum quibus versiones expositionesque operum Aristotelis continentur*. Freiburg/Schweitz 1994. (Csak hivatkozásból ismerem.); 35. Blázy Árpád: *Grynaeus Simon 1493–1541*. In: *Evangelikus arcképcsarnok*. Szerk. Tóth-Szöllös Mihály. Evangélikus Sajtóosztály Bp. 2002. 50.; 36. Bokeloh, Karl-Heinz: *Simon Grynaeus*. RGG 3,1320.; 37. Bautz, Friedrich Wilhelm: *Grynäus, Simon*. BBKL 2,377.; 38. RE 7,218–219.; 39. NDB 7,241–242.; 40. LThK 4,1085.; Vö. m. Füg./175. j.

²⁹⁸ További részletek ezzel kapcsolatban l. Gryn./253. j.

beiratkozottak névsora, ahol a 100. bejegyzésében ez áll: „Simon Griner de Feringen”; a másik az 1523. április 17-ei wittenbergi anyakönyvi bejegyzés, ahol ezt olvassuk: „Simon Griner Alpen. Magister Wienen 17 Aprilis”.²⁹⁹ Ezt figyelembe véve ezért dolgozatunkban – az adott szöveg kontextusának megfelelően – hol a Griner, hol a Grynaeus nevet fogjuk használni.

Hadd utaljunk továbbá – itt a főfejezet elején – egy köztudott tényre is, amelyre majd minden korszakunkkal foglalkozó tanulmány felhívja a figyelmet. Mivel a Mohácsi vést megelőző királyi kancellária teljes irattári anyaga (a „liber regius”-szokkal együtt) teljes egészében elpusztult,³⁰⁰ más források alapján kell megpróbálnunk rekonstruálni Griner budai működését.

IV. 2. Működött-e Budán Griner(?) – források

Vizsgálódásunkat – mindenek előtt – egy fontos kérdéssel kell kezdenünk: járt-e egyáltalán és rektorkodott-e Simon Griner Budán(?), vannak ugyanis kutatók, akik mindezt megkérdőjelezzik. Így például Herbert Rädle, aki 1986-ban tette közzé Grynaeusnak egy még 1587-ből való, addig a kutatók figyelmét elkerülő, latin nyelvű életrajzának német fordítását, amelyet eredetileg a sziléziai származású, Nikolaus Reusner (1542–1602) adott közre *Icones sive imagines virorum literis illustrium (Neves tudós/humanista férfiak képei illetve életrajzai, Strassburg, 1587)* című munkájában.³⁰¹ Ebben az életrajzi gyűjteményben – Grynaeusra vonatkozólag – valóban semmilyen utalást nem találunk annak budai működését illetően. Ezen tény és Borzsák István *War Simon Grynaeus Kustos der Bibliotheca Corviniana?* című tanulmánya alapján,³⁰² Rädle mindössze annyit tart valószínűnek, hogy Griner, mint a kutatás vágyától átítatott ifjú humanista kizárólag azért jött 1521-ben Budára, hogy – elődei példáját követve – további kéziratokat szerezzen a Corvina-könyvtárból.³⁰³ A tárgyalt korszak és témánk egyik jeles ismerője, Borzsák professzor – a most említett és – 1964-ben megjelent

²⁹⁹ MUW 2,383 ill. *Album Academiae Vitebergensis*. 1–3. Ed. Foerstemann, Carlus Eduardus. Lipsiae-Halis 1841–1905. 1,116 (a továbbiakban AAV).; További részletek a bejegyzésekkel kapcsolatban l. később Gryn./22. j., 44. j. 175. j., 246. j., 247. j.; Ennek ellenére az irodalomban megtalálható a Grüner elnevezés is. Vö. pl. Thommen, R.: *Geschichte*. 117: 5.j., Roth, C.: *Stammtafeln*. 398, Teuteberg, R.: *Simon Grynaeus*. 29.

³⁰⁰ A „liber regius” jogi kifejezéssel a királyi kancellária regisztratúra-könyveit jelölték, melyeket legkorábban a 14. századtól rendszeresen vezették (s pl. a kiadott királyi oklevelek szövegeit jegyezték bele). Vö. Csapodi Cs.: *Bevezető*. 26.

³⁰¹ L. Gryn./1. j. 4. p. ill. Rädle, H.: *Ein bisher*. 41–44.; Vö. m. Gryn./5. j., 86. j. 87. j., 364. j-eket és a hozzátartozó főszöveget. A latin nyelvű életrajz eredeti (latin nyelvű) szövege: *Függ./V. 1.2. (Nr. 18) v. a Függ./101. j.*

³⁰² Borzsák, I.: *War Simon*. 63–75, magyarul: Borzsák I.: *Simon Grynaeus*. 263–274.

³⁰³ Rädle, H.: *Ein bisher*. 42: 9.j.

dolgozatában ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „[...] már taglaltuk azt a régi vitás kérdést: működött-e Budán Simon Grynaeus és Vitus Winsemius? A kérdés azért vitás, mert Grynaeus budai tanárkodására – Georgius Corenbechius fentebb idézett levelének utalásán kívül – semmi egyéb közvetlen és egykorú bizonyítékunk nincsen, csak bécsi időzésére vonatkozólag vannak adataink 1511-től 1520 végéig.”³⁰⁴ A kutató véleménye a későbbiekben sem nagyon változott, egy a kilencvenes évek második felében megjelent másik tanulmányában így ír: „Szinte külön regény kerekedett annak a jó szándékú hagyománynak a vizsgálatából, mely szerint Melanchthon két barátja és munkatársa, Simon Grynaeus és Vitus Winsemius Mohács évtizedében Magyarországon is működött.”³⁰⁵ Egy másik történész, Szabó András 1989-ben adta közre Grynaeus dédunokaöccsével, Johann Jacob Grynaeussal (1540–1617) foglalkozó forrásgyűjteményét, „Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai” címmel.³⁰⁶ Ennek bevezetőjében Simon Grynaeussal kapcsolatban ezt olvashatjuk: „az a téves és bizonyíthatatlan adat terjedt el, hogy 1521–1523 között Budán tanított.”³⁰⁷ Állítását mindkét magyar kutató ugyanazzal a ténnyel igazolja, mely szerint Griner budai tevékenységére vonatkozólag – egyértelműen – a bártfai Severinus Sculteti (1591-től bártfai lelkész) *Hypomnema sive admonitio brevis ad Christianos regni Ungarici cives de asseranda et retinenda veteri seu avita vere Christiana doctrina* (Bartphae, 1599) című munkája szolgált ősforrásul.³⁰⁸ Sculteti – a Melanchthon tanítvány – Stöckel Lénárt vejére, Thomas Faberre hivatkozva,³⁰⁹ egyszerű szájhagyományon alapuló adatokat közölt, mondván, ő még személyesen ismerte a „hitelt érdemlő öregeket”.³¹⁰

Mindezek alapján joggal vetődhet fel a kérdés: vajon tényleg csak mendemonda-e, hogy Griner iskolamester lett volna Budán, továbbá hogy egyike volt azoknak, akik elsőként hirdettek lutheri tanokat Magyarországon, illetve hogy – Luther követője lévén – másokhoz

³⁰⁴ Vö. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 268. Vö. m. Gryn./28. j.

³⁰⁵ Borzsák István: Melanchthon születésének 500. évfordulójára. *Credo* 3 (1997/3–4). 21–28. 26 és 1. majd alább.; Winsemiushoz vö. m. Gryn./40. j., 46. j., 50. j., 292. j., 340. j., 342. j., 362. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

³⁰⁶ Szabó András: *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 22) Szeged 1989.

³⁰⁷ Uo. 5.

³⁰⁸ *Régi magyar könyvtár*. 1–3. Szerk. Szabó Károly – Hellebrandt Árpád. Bp. 1879–1898. 2,292 (a továbbiakban RMK) v. *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1655*. 1–3. Szerk. Borsa Gedeon et alii. Bp. 1971–2000. 1,854. (a továbbiakban RMNY) ill. 1. Gryn./1. j. 5. p.; Scultetiről további részleteket l. később: Gryn./52. j. és a hozzátartozó főszöveget.

³⁰⁹ Stöckelről és Faberről további részleteket l. később: Gryn./53. j., 54. j. és a hozzátartozó főszöveget.

³¹⁰ „Scribit quodam in loco D. Thomas Faber piae memoriae, successor D. Leonhardii Stockeli in ludirectoratu Bartphensi et praeceptor noster charissimus, quod audierit ex senibus fide dignis adhuc sub Ludovico II. rege Ungariae circa annum Chr. 1525 Budae coepisse doceri Evangelium, sed inde pulsos esse Evangelii professores, inter quos et Simon Grynaeus et Vitus Winsemius viri excellenter docti, qui Scholae Budensis et fortassis etiam bibliothecae relictæ ibidem a Matthia rege praefecti fuerant, relictæ Ungaria redierunt in Germaniam, factusque est Grynaeus Philosophiae Professor Basileae, Vitus autem Professor linguae Graecae Wittenbergae. Haec Thomas Faber.” Idézi Borzsák: Borzsák I.: Simon Grynaeus. 268k ill. vö. Szabó A.: Johann Jacob Grynaeus. 139.; Vö. m. Gryn./46. j., 277. j., 292. j., 362. j., 363. j.

hasonlóan neki is börtönt kellett szenvedni, ahonnan (természetesen) csak előkelő barátainak (pártfogóinak) köszönhetően sikerült megmenekülnie, és országunkat elhagynia?³¹¹ (Ez utóbbi két kérdésre majd e főfejezet 7. alpontjában – IV. 7. – próbálunk meg válaszolni.)

A budai tartozódásra és tanárkodásra utaló, s már Borzsák István által említett Corenbechius-levélen túl azonban – időközben – még néhány, köztük forrásértékű írásos emlékre is fény derült. Ezek alapján határozottan állíthatjuk, hogy: Griner járt Budán, s iskolamesterként oktatott is. Kijelentésünk alátámasztásául következzenek most az – általunk – eddig ismert ezzel kapcsolatos írásos források.

(1.) Az első s talán legdöntőbb forrás a korabeli budai Boldogasszony Plébánia prédikátora, a későbbi stendali szuperintendens Konrad Cordatustól (Conrad Cordatus v. Conradus Hertz ex Wels, 1483–1546) származik.³¹² Ez valójában egy tőle származó lapszéli jegyzet, amely egy eredetileg az ő tulajdonát képező, több reformátori iratot magába foglaló kötet egyik lapjának szélén olvasható. A széljegyzetek közül a legérdekesebbeket a calbei szuperintendens, Julius Müller (1839–1922) publikálta még a 20. század elején.³¹³ A Cordatustól származó egyik sajátkezű bejegyzésből, mely a Grinerrel Budán töltött közös időszakkal kapcsolatos, több mindenre fény derül: „Ő (tudniillik Simon Griner) volt a legkedvesebb barátom Budán, amikor én prédikátor, ő pedig iskolamester (ludimagister) volt.

³¹¹ Vö. Wespri, S.: *Succinta Medicorum*. 3,863–865, 4,671, MPEL 225 és l. Gryn./278. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

³¹² A felső-ausztriai Wels közeli Leombachból származó Cordatus bécsi, római és ferrarai tanulmányai után az 1510-es évektől kezdődően lett a budai Boldogasszony-templom (vö. m. Buda III./115. j., Gryn./76. j., IV. 8. fejezetet) prédikáló káplánja egészen 1522-ig, amikor is a felvidéki bányavárosokba, Kőrmöcbányára (majd Selmechányára) került vendég-igehirdetőnek. 1524 júniusában már Wittenbergben találjuk (vö. Gryn./290. j.), ahol – öccse, Martinus Cordatusnak 1523/24-es téli szemeszterre való beiratkozását követően – beiratkozott Luther egyetemére. További kutatást érdemelne, hogy vajon miért ment Cordatus felnőtt fejjel Wittenbergbe? Nagy valószínűséggel a reformátori tanok iránti elkötelezettsége, ill. a Magyarországon egyre csak fokozódó Luther-ellenes hangulat miatt. Például Antonio Giovanni Burgio, pápai nuncius (†1538) 1524 nyarának végén kelt jelentéséből – többek között – arról értesülünk, hogy a nyár folyamán egy – Mária királyné védelmét élvező – német prédikátor a pápát és bíborosait kritizáló igehirdetést tartott Budán, a király viszont újabb szigorú rendeletet adott ki a lutheránusok ellen. Ez utóbbi következtében augusztus elején Luther-iratok utáni kutatás vette kezdetét a felvidéki bánya- ill. az erdélyi szász városokban. További életrajzi adatok: Gryn./214. j. Vö. Horváth J.: *Az irodalmi műveltség*. 240k, Bencze Imre: *Konrad Cordatus, Luther Budáról indult küzdőtársa*. In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. Szerk. Dr. Fabiny Tibor. MEE Sajtóosztálya Bp. 1984. 132–149, Bencze Imre: *Cordatus Konrád 1483–1546*. In: *Evangelikus arcképcsarnok*. Szerk. Tóth-Szóllós Mihály. Evangélikus Sajtóosztály Bp. 2002. 33., BT 2,163, Csepregi Z.: *Udvari papok*. 46, 48kk ill. vö. m. Bartholomeus Francfordinus Pannonius (Frankfordinus, 1490–15??[1536u]) 1522. május 18-án Selmechányáról a Kőrmöc(bánya)-i N. Györgyhöz jegyzőhöz írt levelének végével.: MHL 478 (Nr. 247) (v. l. Füg./V. 1.1. (Nr. 2) v. a Füg./7. j.). A levél előkerül még: Gryn./171. j., 209. j., 214. j., 218. j., 240. j., 267. j.; Cordatushoz l. m. Buda II./99. j., 103. j., Gryn./50. j., 76. j., 122. j., 171. j., 208. j., 218. j., 229. j., 238. j., 240. j., 266. j., 287. j., 289. j-eket és hozzátartozó főszöveget.

³¹³ A kolligátumban a következő négy irat található egybekötve: 1. *Confessio fidei exhibitu inuictiss. Imp. Carolo Ang. in comiciis Augustae. Anno M.D.XXX. Addita est Apologia Confessionis diligenter recognita*. (Vitebergae. 1540.); 2. *Acta in conventu Ratisbonensi continentia haec quae sequuntur*. (Vitebergae. M.D.XLI.); 3. *Colloquium Wormaciense institutum. Anno M.D.XL*. (Vitebergae. M.D.XLII.); 4. *Supputatio annorum mundi. D. M. Lutheri*. (Vuittembergae. 1. 5. 4. 1.): Müller, Julius: *Conrad Cordatus, der erste evangelische Superintendent in Stendal*. *ZVKGPS* 14 (1917) 111–114. 111.; L. m. Gryn./237. j., 238. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

Miként abban az évben is, amikor a dicső magyarok elhamarkodott és vakmerő hitszegéssel a török kezére juttatták azt a várat, amely kivívta az egész világ csodálatát (tudniillik Nándorfehérvárt, 1521. augusztus 28-án). Eközben mi Budán csodás kicsapongásokkal élveztük az életet, Grineus bujálkodással, én pedig – pénzsóvárgástól átítatva – arany gyűjtésével. A többiek mindenféle szentségtörő féktelenségéről nem írok semmit.”³¹⁴

(2.) A következő – már Borzsák István által is ismertetett – írásos utalás Griner egykori budai és wittenbergi tanítványától, egy bizonyos Georgius Corenbechius Pannon(i)ustól származik.³¹⁵ Az 1533-ban kelt és a tiroli Swatziban (ma Schwaz, Innsbrucktól észak-keletre, mintegy 30 km-re) íródott igen személyes hangvételű levélben Corenbechius így emlékezik meg egykori tanáráról: „Nosza, Simon, te művelt férfiak legjelesebbike, hadd lássam, hogy még nem felejtettél el engem! Én minden erőmmel azon leszek, hogy megértsd, hogy én mindig nagyrabecsüléssel emlékezem rád. Élj örökké, és továbbra se vond meg bizalmadat a te Georgiusodtól, akit oly nagy szeretettel oktattál Budán és Wittenbergben! Még egyszer azt kívánom, élj boldogan a Krisztusban való legnagyobb békességben! Oh, Simon, bárcsak személyesen is beszélhetnék veled!”³¹⁶

Amennyiben Corenbechius azonos a wittenbergi matrikulában található „Georgius kirenbeck Egenburgen. patauien. Dioc.” -nel,³¹⁷ akkor ez azt is jelenti, hogy Corenbechius 1522. november 3-án iratkozott be az egyre híresebbé váló egyetemre, s így Griner ezt megelőzően, 1521/22-ben tanította Budán, majd 1523 áprilisát követően – a nyári

³¹⁴ Az idézet a 3. irat (*Colloquium Wormaciense institutum*) – Melanchthon által írt – előszava melletti széljegyzetben olvasható: „Dulcissimus is amicus meus fuit Budae, cum ego predicator, ipse Ludimagister esset. Anno utique illo, cum gloriosi Hungari temeraria et audaci fiducia illud toti mundo admirandum castrum Turce tradendo donabant. Nos interim mira libidine ludentes Bude, Grineus scortando, ego aurum colligendo summa avaricia. De aliorum omnium impia ferocitate nihil adscribo.”: uo. 113.; L. m. Gryn./229. j., 237. j., 333. j., 348. j.; A ókorban használatos *ludus* szót – megkülönböztetésül a középkorban használatos *schola*-tól – a humanisták kezdték el újra használni a humanista szellemiséget képviselő iskolákra. Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 197, Buda III./10. j., 42. j.

³¹⁵ Grynaeus egykori tanítványáról e fennmaradt levélen kívül – esetleg – még annyit tudunk, hogy mikor matrikulált Wittenbergben, l. Gryn./21. j.-hez tartozó főszöveget ill. vö. a Gryn./338. j., 418. j. és a hozzátartozó főszöveget.

³¹⁶ „Tu Simon humanissime age, perspiciam te mei necdum immemorem esse. Ego sane connitar, ut intrelligas, me tui semper cum dignitate meminisse. Vale, et tuum Georgium, quem et Budae et Vitebergae diligenter instituisti, etiam hodie, fide tua ne destituas. Iterum vale, et quidem in Christo multo placidissimo. O Simon, quam velim me coram tibi loqui posse.” A levél kelte: Swatzi, 1533. november 1.: S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 17 (Nr. 13), ill. l. Füg./73. j.; A levél első nyomtatott változata megjelent: *In librum octavum Topicorum Aristotelis, Simonis Grynaei commentaria dostissima*. Adiectae sunt ad libri calcem selectiores aliquot eiusdem S. Grynaei Epistolae. [Ed. Keller, Isaac.] Basileae 1556. 125k (Nr. 6, számozás tőlem). A mű megvan: UB Basel, jelzete: Bc V 51:3. További részletek l. alább, a Gryn./23-26. j-ekhez tartozó főszöveget ill. vö. Gryn./338. j.; A levél teljes szövegét l. Füg./V. 1.1. (Nr. 11); A levél egyik mondatát Borzsák is közölte: Borzsák I.: Simon Grynaeus. 265.

³¹⁷ A teljes bejegyzés – „Georgius kirenbeck Egenburgen. patauien. Dioc. 3 Nouemb.”: AAV 1,114 és vö. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 265.

szemesztertől kezdve a következő év elejéig – Wittenbergben.³¹⁸ A wittenbergi matrikulai bejegyzésből ugyanakkor az is kiviláglik, hogy „Georgius kirenbeck” nem Magyarországról, hanem a passauai püspökséghez tartozó, felső-bajorországi Egenburgból származott (ami ma, a Münchentől mintegy 30 km-re észak-nyugatra fekvő Pfaffenhofen a. d. Glonn település része). Így érhetőbbé válik az is, hogy miért találjuk Corenbechiust 1533-ban Tirolban.

Joggal vetődik fel azonban két további – megválaszolásra váró – kérdés is. Mit jelentsen akkor a „Pannonus” jelző Corenbechius levele fejlécében(?), illetve hogyan került Corenbechius bajorföldről Budára, Griner szárnyai alá? Az első kérdésre válaszként esetleg azt mondhatjuk, hogy Corenbechius így emlékeztette szeretett tanárát arra, hogy egykor Pannonföldön volt a tanítványa. A második kérdésre – egyelőre – sajnos be kell vallanunk, hogy érdemben nem tudunk mit válaszolni.

A levél forrásértékét azonban aligha lehet kétségbe vonnunk, mivel az a humanista halálát követően 15 évvel már nyomtatásban is megjelent.³¹⁹ Arisztotelész *Topica*ja Grynaeus magyarázatával – posztumusz kiadásban – kétszer, 1545-ben³²⁰ és 1556-ban³²¹ is napvilágot látott. Az elsőhöz képest a második kiadás annyival bővült, hogy sajtó alá rendezője az elméleti orvostan bázeli professzora, Grynaeus mostohafia, Isa(a)c Keller (1530–1596) több, a Grynaeus család által (meg)őrzött levelet – összesen 26-ot – e műhöz csatolva közzétett.³²²

Ezen forrásértékű levéllel kapcsolatban még valamire kell utalnunk röviden. Miközben a múlt század húszas éveiben – az Erasmus levelezését sajtó alá rendező – Percy Stafford Allen (1869–1933) éppen ezen sorok alapján állította határozottan, hogy Griner járt Budán, és egy iskola rektora volt,³²³ addig közel negyven évvel később, a hatvanas évek elején – miként utaltunk már rá – Borzsák István szerint Griner budai tartózkodására vonatkozólag több forrás nem lévén, az is kérdéssé vált, hogy az ifjú humanista egyáltalán járt-e valaha Budán.³²⁴

³¹⁸ A Wittenbergbe kerülésről további részletek a IV. 6. alfejezetben. Vö. m. Gryn./3. j., 44. j., 175. j., 246. j., 247. j.

³¹⁹ In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 125k (Nr. 6, számozás tölem) és vö. Gryn./20. j.

³²⁰ *Aristotelis philosophorum principis octavus topicorum liber absolutam quandam disputandi methodum continens doctissimisque annotationibus D. Simonis Grynaei illustratus*. Una cum epistola nuncupatoria Sabastiani Lepusculi Basiliensis, in qua aeditionis huius ratio redditur simulque academiae Basiliensis institutum obiter indicatur. [Ed. Lepusculus, Sebastian] Basileae 1545. A mű két példányban megvan az UB Basel-ben, jelzete: Bc VII 53:1, DF IV 12:6. L. m. Füg./155. j.

³²¹ In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.), vö. m. Gryn./20. j. és L. m. Füg./155. j.

³²² S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 62. További részletek a kiadott levelekről: Füg./122. j., 123. j.; L. m. Gryn./279. j.; A Keller családdal kapcsolatban vö. *Akten der Familien Meyer zum Pfeil, Lombart und Keller (1515–1578)*. In: Staatsarchiv des Kanton Basel-Stadt. jelzete: PA 21 ill. *Eheabrede zwischen A. Keller und M. Lombart (1527)*. In: uo. jelzete: PA 21 4. Vö. m. Gryn./373. j., 439. j.

³²³ „... after which – ti. Bécs után – he was for a time rector of a school at Buda (Gryn. E., p. 126)”: *Opus epistolarum... Erasmi (Allen, P. S.). 6,244 (Nr. 1657)*.

³²⁴ Vö. Gryn./8. j.

(3.) A harmadik forrásból szintén érdekes és igen értékes adatokra derül fény Griner budai tevékenységével kapcsolatban. Grynaeus heidelbergi professzortársa, az orientalista és kozmográfus, Sebastian Münster (1488–1552)³²⁵ 1527-ben rendezte sajtó alá Bázelen a középkor egyik legjelentősebb tudósának, Moses Maimonides (Móse Májjúni, Mūsā ibn Maimūn vagy [Rabbi] Moses ben Maimon, 1138–1204) *Logikáját*³²⁶ – tizennégy fejezetben –, *Logica sapientis Rabbi Simeonis* címmel. A könyv – barátjának és kiadótársának, Johannes Campensisnek,³²⁷ a leuveni (löweni) egyetem héber tanárának címzett – ajánlásából megtudhatjuk, hogy Rabbi Simeon nem más, mint Grynaeus Simon, és hogy a kiadás alapjául egy olyan héber kézirat szolgált, amelyet még a budai Corvina-könyvtárból „mentett meg” és hozott magával Griner.³²⁸

Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés: vajon miért mondott le Grynaeus erről a héber nyelvű corvináról, és miért adta át publikálásra Münsternek? A kérdés annál is inkább felvetődik, mert néhány évvel később – 1530-tól kezdődően – Grynaeusnak szinte lételemévé vált az ókori szerzők műveinek kiadása (de erről majd később).³²⁹

Mielőtt most megpróbálnánk a felvetett kérdésekre válaszolni, hadd utaljunk egy, a Münster által sajtó alá rendezett Maimonides mű után mintegy két évvel (1529. április 1-jén)

³²⁵ A Bázélbe kerüléséig (1529) ferences barát (1505-től) Sebastian Münster a heidelbergi (1505-től) majd a leuveni (löweni, 1507-től) egyetem diákja volt. Konrad Pellikantól (Kürschner, Kürsner v. Pellikanus Conradus, 1478–1556) tanulta a héber nyelvet a rouffach-i (Elszász) Szt. Katalin kolostorban (1509-től). 1512-ben szentelték pappá. 1514–1520 filozófiát tanított (Tübingen, Bázél), 1524-től pedig Heidelbergben héber nyelvet. 1529-től a hebraisztika professzora Bázelen, 1542–1544-ig az ÓT professzora is, 1547/48-ban az egyetem rektora. Egész életében széleskörű kiadói tevékenységet folytatott. Nevéhez fűződik a 16. század legnépszerűbb földrajzkiadványa, *Cosmographia* címmel (Bázél, 1544, további részletek e műről l. Gryn./164. j., 165. j., 350. j.). Münsterhez vö. Reusner, N.: *Icones sive. L. Staehelin, A.(Ed.): Professores...* Basel. 28k, RGG 5,1585, TRE 23,407–409, BBKL 6,316–326 ill. vö. m. Buda II./5. j., Gryn./36. j., 164. j., 166. j., 424. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.; Pellikanról l. Reusner, N.: *Icones sive. N.* RGG 6,1086, CE 3,65–66, NDB 6,55, LThK 8,15, BBKL 7,180–183, Hauschild, Wolf-Dieter: *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte.* 1–2. Gütersloh 2005. 2,71, Gryn./388. j.

³²⁶ Maimonideshez l. RGG 5,689–690, TRE 23,357–362, BBKL 5,572–581 és vö. m Gryn./330. j., Kép./7.

³²⁷ Campensis (Jan van der Campen) a korszak egy másik jeles holland származású hebraistája, aki az Erasmus által alapított, a leuveni egyetemhez tartozó Collegium Trilingue héber nyelvtanára volt 1520. október és 1531 között. Ezt követően Krakkóban folytatta oktatói és kiadói tevékenységét. Diákjainak sorában ott találjuk a neves magyar zsoldárfordítót, Székely Istvánt (Benczédi Székely István †1558k, *Zsoldárkönyv* [Karkkó, 1548]) és a Heltai Gáspár (1515k–1574) és munkatársai által tervezett teljes magyar Biblia-fordítás első részének, a Tórának magyarra fordítóját, Gyulai Istvánt (ami Heltai kolozsvári nyomdájában 1551-ben meg is jelent). Münster, Paul Fagius és Campensis, a korszak híres héber nyelvészének és tanárának, Elia Levitának (l. m. Buda II./5. j., Gryn./36. j.) számos művet rendezték sajtó alá Bázelen, Párizsban, Isnyben, Krakkóban vagy éppen Leuvenben, melyek alapvetően járultak hozzá a keresztyén héber nyelvoktatáshoz. Campensis néhány saját műve: Levita munkáján alapuló héber nyelvtana (Leuven, 1528), a *Psalmorum omnium iuxta Hebraicam veritatem* (Krakkó, 1532), vagy a *Libellus de natura literorum et punctorum Hebraicorum* (Krakkó, 1534) c. héber idézetekkel tarkított nyelvkönyve. Vö. Dán R.: *Humanizmus, reformáció.* 21, 28k, 37, 47, 49 és vö. Buda II./5. j., Buda III./104. j.; Campensishez l. CE 1,255–256.; Székely *Te Deum* fordítását megtaláljuk: *Evangélikus Énekeskönyv.* 12. kiad. MEE Sajtóosztálya Bp. 2001. 126 (Nr. 41.); Fagiushoz l. Reusner, N.: *Icones sive.* K 2, BBKL 1,1592–1593.

³²⁸ Vö. Dán R.: *Humanizmus, reformáció.* 28 ill. Buda II./93. j., Gryn./32. j., 114. j., 243. j., 361. j., 376. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

³²⁹ Vö. Füg./V. 2.3., Füg./V. 2.4., Gryn./137. j., 160. j., 379. j., 380. j., 438. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

íródott Grynaeus-levélre. Ebből – többek között – arról értesülünk, hogy Grynaeus már rég megvált volna az időközben kissé terhessé vált nyelvoktatástól,³³⁰ amennyiben sikerült volna patrónust találnia az annak idején (még Bécsben) elkezdett, majd félbehagyott orvosi tanulmányai folytatásához: „... azon gondolkodtam, felhagyok korábbi életvitelemmel, és [...] olyan pártfogót keresek, aki legalább három évig támogatja és elősegíti tanulmányaimat.”³³¹

E sorokból arra következtethetünk, hogy Grynaeus számára – 8-10 éves görög-latin nyelvtanári gyakorlattal a háta mögött – a heidelbergi évekre teljesen kikristályosodott, hogy az ókori nyelvek közül melyik kettővel foglalkozzon intenzíven. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy teljesen megfeledkezett volna a héber nyelvről, sőt, ő hívta fel professzortársa figyelmét a neustadti (an der Aisch, Nürnbergtől észak-nyugatra mintegy 40 km-re) származású, és Itáliában (Rómában, Velencében) működő, elismert zsidó nyelvtanár, Elia Levita (Elijah b. Asher ha-Levi, Elijahu ha-Adchkenazi v. Elias Germanus, 1469–1549) tankönyveire, melyek közül – 1525 és 1527 között – Münster többet lefordított és sajtó alá rendezett.³³² Kettőjük barátnak is mondható kapcsolata mögött minden valószínűséggel a héber nyelv szeretetén túl annak ténye állt, hogy Münster korábban Grynaeustól tanulta a görög nyelvet. Nem csoda hát, hogy Grynaeus – publikálás céljából – a Budáról „megmentett” héber nyelvű corvinát éppen Münsternek ajándékozta oda.

A fent idézett sorokból továbbá az is kiderül, hogy Grynaeus eredetileg sokkal inkább medicinával, mint filológiával szeretett volna foglalkozni. Miután azonban erre nem nyílt lehetősége, hosszas vívódás után – Münsterhez hasonlóan – elfogadta a bázeliak megtisztelő meghívását, és a Rajna-menti városban is, mint a görög nyelv professzora folytatta

³³⁰ Grynaeus 1524-től mint a görög nyelv professzora működött Heidelbergben, majd 1526-tól kezdve – anyagi okok ill. egy megüresedett oktatói állás miatt – először matematikát, majd az őszi szemesztertől kezdve – mint időközben kinevezett latin professzor – latint is oktatott: Bietenholz, P. G.: Simon Grynaeus. 142.

³³¹ „... relinquere meam illam conditionem cogitabam, et (in istis comitiis) quaerere patronum aliquem, qui mea mihi studia triennium saltem foveret, aleretque.”: *Ioannis Oecolampadii et Huldrichi Zwinglii Epistolarum libri quatuor*. (1–4.) Ed. Platter, Thomas – Lasius B. Basileae 1536. 4,179v (azaz a 179. oldal „b” v. hátsó oldala – a levelek sajnos nincsenek sorszámozva). A teljes levél: uo. 4,179r–180r (azaz három oldalon: 179–179 „b” – 180.). A mű megvan az UB Baselben, jelzete: FN VII 4. További részletek a levélgyűjteményről l. Gryn./92. j., 93. j.; Vagy: S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 37 (Nr. 28), *Briefe und Akten zum Leben Oekolampads zum vierhundert-jährigen Jubiläum der Basler Reformation*. 1–2. Bearb. Staehelin, Ernst. Leipzig 1927–1934. 2,303 (Nr. 649). A levél teljes szövegét és fordítását l. Füg./V. 1.1. (Nr. 8a ill. 8b) és l. m. Gryn./37. j., 95. j., 101. j., 161. j., 346. j., 367. j.; Heidelbergbe készülését kapcsolatban vö. m. Gryn./80. j., 147. j., 177. j., 258. j.

³³² Ezen tankönyvek megjelenését azért is tartották fontosnak, mert az 1523-ban Abraham de Balmes (1440k–1523, l. m. Buda II./5. j.) által Velencében napvilágot látott *Miqne Abraham* című héber nyelvkönyv felépítése és szöveg kissé nehézkes volt. A Münster által sajtó alá rendezett Elia Levita könyvek (melyek mind az első bázeli, héber betűkkel is rendelkező neves nyomdász, Johannes Froben nyomdájában láttak napvilágot): *Grammatica hebraica absolutissima* (Bázel, 1525), *Accentuum hebraicorum compendium* (Bázel, 1525), *Composita verborum et nominum hebraicorum* (Bázel, 1525), *Capitula cantici* (Bázel 1527): BBKL 6,318.; Münsterhez l. m. Gryn./29. j. ill. Buda II./5. j., Gryn./164. j., 166. j., 424. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.; Levitáról l. m. CE 2,328k, Buda II./5. j., Gryn./31. j.; Frobenhez l. Gryn./154. j. ill. Gryn./138. j., 146. j., 152. j.

pedagógusi pályáját.³³³ A görög és latin nyelvekkel kapcsolatos életre szóló elkötelezettségét igazolandó, idézhetünk abból a nyomtatásban is megjelent több oldalas nekrológból, amelyet az 1541. augusztus 1-jén, Bázelen bekövetkezett halála alkalmából, a tanítványból barátjává lett Joachim Camerarius (1500–1574) írt.³³⁴ Ebben – többek között – ezt olvashatjuk: „Literarum utriusque linguae cognita perfecta”.³³⁵

(4.) A negyedik – témánkhoz kapcsolódó – levélrészletben ugyan nem találunk szó szerinti utalást Griner budai működésére, a sorok mögött olvasva azonban mégis erre következtethetünk. A levél írója – a már említett – Vitus Winsemius (Veit Oertel, v. Winshemius, 1501–1570), Grynaeus egykori wittenbergi tanítványa,³³⁶ aki 1527. május 14-én kelt levelében – többek között – fontosnak tartotta, hogy a legfrissebb Bécsből érkezett hírekről informálja volt tanárát. A magyarországi politikai helyzetre is utaló híradás a

³³³ Ellentétben Botta István állításával, aki szerint „az Ótestamentum professzora lett.”: Botta István: *Dévai Mátyás, a magyar Luther* Dévai helyét irányba hajlásának problémája. (KI–Úff 1) Bp. 1990. 30.; Grynaeus vívódásával kapcsolatban l. m. Gryn./367. j-et és a hozzátartozó főszöveget ill. vö. m. Gryn./35. j., 95. j., 101. j., 161. j., 346. j.

³³⁴ A bambergi származású Camerarius – Melanchthon és Grynaeus egyik legkedvesebb tanítványa – a német pedagógiatörténet jeles alakja, és a 16. század Erasmus utáni időszakának egyik legjelentősebb filológusa. Lipcsei és erfurti tanulmányait követően 1521. szeptember 14-én immatrikulált Wittenbergben. Ugyanitt 1523-ban kötött barátságot Grynaeussal, s kapcsolatuk végigkísérte életüket. Elég csak levelezésükre és néhány epizódra utalunk. Az 1527-es brettini találkozóról – részletesebben – majd a főszövegben ejtünk szót (vö. Gryn./148. j., 261. j., 263. j.). Grynaeus kétszer is őt ajánlotta, hogy utódja legyen. Először 1529-ben a heidelbergi egyetem szenátusának azt követően, hogy ő maga elfogadta a bázeli egyetemre való meghívást. Másodszor pedig 1536-ban a tübingeni egyetemre Württembergi Ulrich hercegnek (1504–1550), nem sokkal azt követően, hogy ő maga befejezte az 1534/35-ös tanévben végzett reformtevékenységét ugyanezen egyetemen (l. m. Gryn./232. j., 395. j. ill. Füg./109. j.). Camerarius, aki 1526-tól Nürnbergben működött nyelvtanárként, ha az első meghívásnak nem is (ezt végül Grynaeus egy másik tanítványa, Johannes Sinapius [1505k–1561] fogadta el), a másodiknak azonban (érdekes módon ekkor elsőként Sinapiust nem sikerült Itáliából hazacsalni) már eleget tett. Önmagáért beszél ugyanakkor a fent – ha csak egy mondat erejéig is – idézett hosszú nekrológ. Camerarius 1541-től kezdődően egészen haláláig egykori alma materében, az 1409-ben alapított lipcsei egyetemen működött professzoraként, ahol – többek között – a reformáció meghonosításában szerzett magának elévülhetetlen érdemeket. Camerariusról vö. RGG 2,43, CE 1,247–248, NDB 3,104–105, LThK 2,903–904, BBKL 1,891–892, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,63, 2,130, Hautz, Johann Friedrich: *Geschichte der Universität Heidelberg*. 1–2. Mannheim 1862–1864. 1, 376: 48.j., AAV 1,107, In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 135–138, 140–143 (Nr. 9, Nr. 12, számozás tölem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 28–31 (Nr. 21–22), S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 51: 2.j., 65: 1–2.j., 66: 3.j., Ehmer, Hermann et alii: *Gott und Welt in Württemberg* Eine Kirchengeschichte. Stuttgart 2000. 74k, 80kk ill. l. m. Gryn./1. j. 1. p., 58. j., 251., 259. j., 343. j.; Sinapiusról l. Gryn./345. j., 410. j. és a hozzátartozó főszöveget.; Melanchthonhoz l. m. Buda II./5. j., Buda III./74. j. ill. Gryn./148. j., 261. j., 263. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.; Theophrasztozhoz (Kr. e. 370–285), Arisztotelész utódjához l. Ferguson, E.: A kereszténység. 286–287.

³³⁵ A nekrológ éppen egy hónappal Grynaeus halálát követően, 1541. szeptember 1-jén íródott: Camerarius, I.: Praefatio. 3a v. Kép./10 (a lap alsó harmadának elején). Vö. m. Gryn./114. j.; Az előszó – olvasható – másolata megtalálható: Kép./8–15.

³³⁶ Winsemius a nevéből következőleg a mai felső-bajorországi Bad Windsheimből származott (Bad Winshem, Nürnbergtől mintegy 50 km-re nyugatra, az Aisch folyó partján). Fivére –,„Joannes Geger Winshemius Herbidio.” egy évvel korábbi, 1522 nyarán történt – beiratkozását követően 1523 nyarán (július 20. és augusztus 11. között) immatrikulált Wittenbergben („Vitus Oertel de Wintzen Herbi: di.”). 1528-tól a retorika, majd 1541-től – Melanchthon utódként – a görög nyelv professzora Wittenbergben (ill. Jénában is). 1550 végétől, mint az orvostan tanára működött, s ő tartotta a gyászbeszédet Melanchthon temetésén (1560). Vö. AAV 1,113, 119, Ulrich, Abraham: Örtel (Ortel, Winsemius), Veit. *DWGSB* 233–234, *Melanchthons Werke in Auswahl* (Studienausgabe). 1–7/2. Hg. Stupperich, Robert. Gütersloh 1951–1975. 3,135, (a továbbiakban MSA), MPEL 696. L. m. Gryn./56. j., 341. j., 342. j., 418. j. és a hozzátartozó főszöveget ill. Winsemius esetleges budai működéséhez vö. Gryn./9. j., 46. j., 50. j., 292. j., 340. j., 362. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

Bécsben működő Georg Rythaymertől (Rithaimer v. Ritheimer, 1488k–1543) érkezett,³³⁷ akivel Winsemius levelezésben állt. Grynaeus egykori növendéke a következőkről tájékoztatta az immár heidelbergi professzort: „A minap kaptam egy levelet Rythaymertől, aki arról ír, hogy Ausztria-szerte a magyarok elleni háború előkészületein fáradoznak. Várfallal és árkokkal erősítették meg Bécset, a tudomány romjaiban hever, s Ferdinánd a lutheránusokkal szemben napról-napra türelmetlenebb. Ő maga (tudniillik Rythaymer) aligha maradhat továbbra is ott veszély nélkül: amennyiben menekülnie kell, Wittenbergbe fog visszahúzódní. Leveléből ezek a legfontosabb részletek.”³³⁸ A levél folytatásában Winsemius felajánlja Grynaeusnak, hogy amennyiben (Bécset és Magyarországot illetően) további részletekre is kíváncsi, úgy rajta (Winsemiuson) keresztül bátran írhat Rythaymernek.³³⁹

E levélrészlet kapcsán újra előkerül a jelen alfejezet (IV. 2.) elején már felvetett problémakör: Winsemius és Grynaeus egymásközi, illetve kettőjük Rythaymerhez fűződő kapcsolata. Vajon Grynaeushoz hasonlóan Winsemius is járt és tanult Bécsben, majd Budán, vagy csak később, Wittenbergben ismerte meg Grynaeust?

Eddigi ismereteink szerint egyelőre csak annyi bizonyos, hogy alig néhány hónap eltéréssel, 1523 áprilisában illetve nyarán (július-augusztus fordulóján) előbb Griner, majd Winsemius is beiratkozott a wittenbergi egyetemre.³⁴⁰ Ezt követően pedig, a következő év elejéig Winsemius Grynaeus tanítványa volt.

A felvetett kérdéskört továbbgondolva, az idézett néhány sorral kapcsolatban mindenképp előtérbe kell hozni egy másik tisztázandó kérdést: vajon miért tartotta fontosnak Winsemius, hogy – egyáltalán – Rythaymer leveléből idézzon, és miért éppen csak a Béccsel és Magyarországgal (Budával) kapcsolatos sorokat?

A legegyszerűbben akkor lehetne erre válaszolni, ha biztosak lehetnénk abban, hogy Winsemius már Bécsben Griner tanítványa volt, sőt Budára is követte mesterét, ahonnan ugyancsak együtt indultak tovább, és vették az útirányt Luther városába. Így természetesen

³³⁷ Rythaymerről l. CE 3,164.

³³⁸ „Accepi hisce proximis diebus literas a Rythaymero, qui Austriam totam fervere bello, quod in Ungaros paratur, scribit. Viennam vallo fossisque muniri, literas iaceras prostratas, Ferdinandum quotidie saeviore fieri in Lutheranos. Vix sibi amplius tutum fore illic morari: si metu abeundum fuerit, Vuittembergam se recepturum. Haec ferme illius epistolae capita sunt.”: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 159 (Nr. 23, számozás tőlem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 20 (Nr. 16) ill. l. Füg./29. j. A levél teljes szövegét l. Füg./V. 1.1. (Nr. 5); A levél egyik mondatára Borzsák is tesz utalást: Borzsák I.: Simon Grynaeus. 265. L. m. Gryn./340. j-et és a hozzátartozó főszöveget.; I. Ferdinánd osztrák főhercegről l. CE 2,17–20, TRE 11,83–87.

³³⁹ „Tu, si quid illi scribere voles, huc mittas: ego ut ad illum perferatur curabo. Sunt enim mihi, quibus sane tuto mandere possim.”: S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 20 (Nr. 16). L. m. Gryn./62. j., 63. j.; Ferdinánd türelmetlenségével kapcsolatban l. m. Gryn./192. j., 224. j.

³⁴⁰ AAV 1,116, 119. L. m. Gryn./3. j., 22. j., 175. j., 246. j., 247. j.; Ezzel kapcsolatban már most utalunk arra, hogy egyes kutatók szerint Griner 1522-ben immatrikulált Wittenbergben. A probléma részletes tárgyalására a IV. 6. fejezetben kerül majd sor. L. Gryn./246k. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

mindkettőjük közös ismerőse volt a Bécsben tanárkodó Rythaymer, aki nem ok nélkül és véletlenül informálta levelében az egykori bécsi diákot az elhangzottakról. Ez azonban bármilyen szépen is hangzik, és látszólag teljesen belesimul a kontextusba, – mivel jelenleg erre vonatkozólag még nem állnak rendelkezésre kellő fajsúlyú adatok, ezért – sajnos – csak mint feltevést vagy lehetőséget tarthatjuk számon.

Itt kell visszautalnunk a már felvetett problémára, mely szerint – amint azt Borzsák professzor is kimutatta – minden, Griner és Winsemius közös budai működésével kapcsolatos kijelentés ősforrását, Severinus Sculteti – már említett – *Hypomnema sive...* című 1599-ben napvilágot látott művében találjuk.³⁴¹ Sculteti állításait (hogy tudniillik Budán együtt oktattak volna egy iskolában, valamint a Corvina-könyvtár őrei lettek volna) a kutatók évszázadokon át maguk előtt görgetve adták tovább egymásnak.³⁴² Talán éppen emiatt korszakunk egy másik jeles ismerője, a már többször idézett Mészáros István *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között* című nagyszabású munkájának ide vonatkozó – a Boldogasszony Plébánia iskolájának rektoraival foglalkozó – fejezetében csak Grynaeust említi,³⁴³ vagy a német fivérek, Abraham és David Ulrich *Das Wittenberger Gelehrtenstambbuch* (Halle, 1999) című munkájában sem találunk Winsemiussal kapcsolatban semmilyen utalást Budára vonatkozólag. Ez utóbbiban – meglehetősen szűkszavúan – azt olvassuk, hogy Winsemius saját bevallása szerint a németalföldi Deventerben nevelkedett fel.³⁴⁴ Ezt igazolandó, idézzünk forrásunk elejéről egy másik erre vonatkozó mondatot, amelyben Winsemius – visszaemlékezés szerűen – határozottan, csak a Wittenbergben közösen töltött egyetlen esztendőre tesz utalást: „Másképp ne gondold, hogy

³⁴¹ Az eredeti állítás teljes szövegét l. Gryn./14. j. ill. vö. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 268k, Gryn./1. j. 5. p.

³⁴² Hogy együtt oktattak volna pl.: Ribini János (Ribini János: *Memorabilia ecclesiae Augustanae Confessionis in regno Hungariae*. 1–2. Posonii 1787. 1,3. Csak hivatkozásból ismerem.) – Hammann, G. (Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 241k) – Rädle, H. (S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 42: 1.j.); Arról, hogy a Corvina-könyvtár őrei voltak: Debreceni Ember Pál (Debreceni Ember Pál: *Historica ecclesiae ref. in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum 1728. 65. Csak hivatkozásból ismerem.) – Toldy Ferenc (Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*. 1–2. Pest 1851. 2,27. Csak hivatkozásból ismerem.) – Ábel Jenő (Ábel Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Bp. 1881. 37, 44k, 92k) – Bod Péter (Bod Péter: *Historia Hungarorum ecclesiastica*. 1. Lugduni Bat. 1888. 162. Csak hivatkozásból ismerem.) – Zoványi Jenő (Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Genius Kiadás Bp. 1922. Repr. 1986. 22: 1.j.) – S. Szabó József (S. Szabó József: *A protestantizmus Magyarországon / Történeti és helyrajz*. In: *A protestantizmus Magyarországon*. 5. kiad. Sajtó alá rendezte Dr. Vida Gyula. Bp. Bethlen Gábor Szövetség 1928. 9–114. 16) – Sólyom Jenő (Sólyom Jenő: *Luther és Magyarország*. Bp. 1933. 60: 33.j.). Vö. m. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 265, 268k, Gryn./283. j., 332. j., 362. j.; Sólyom pl. Zoványira hivatkozva ezt írja: Budáról „Távozni kényszerült (ti. Grynaeus) társa, Vinsheimius is.”: Sólyom J.: Luther. 60, ezzel szemben l. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 265, Borzsák I.: Melanchthon. 26 ill. l. m. Gryn./14. j., 277. j., 292. j., 362. j., 363. j.; Winsemiushoz l. m. Gryn./9. j., 40. j., 50. j., 340. j., 342. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

³⁴³ Mészáros I.: *Az iskolaügy*. 192–197.

³⁴⁴ Ulrich, A.: Örtel. 233.

ama szeretet, ami bennem irántad fellobbant, amikor itt voltál (tudniillik Wittenbergben), mostanra alábbhagyott volna.”³⁴⁵

Kissé meglepő módon azonban mindezek ellenére vannak tekintélyes kutatók (például Kubinyi András vagy Csepregi Zoltán), akik máig valós adatként kezelik Winsemius budai működését, sőt iskolarektorságát.³⁴⁶ Határozott állásfoglalásuk forrása azonban sajnos titok marad az olvasó előtt. Felvetődik tehát a következő kérdés, vajon mire alapozhatják a Borzsák-féle végkövetkeztetéssel homlokegyenest ellentétes állításukat?

Erre vonatkozólag újra csak „ősforrásunkhoz” érdemes folyamodnunk, és annak hivatkozását gócsó alá vennünk. Borzsák István Scultetinek éppen a szájhagyományra való hivatkozása, illetve a protestantizmus térhódításának mielőbbi magyarországi igazolásának „kényszere” miatti „jó szándékú hagyománynak” véli Griner és Winsemius – együttes – budai tanárkodását, s ezáltal természetesen azt is, hogy a Corvina-könyvtár őrei lettek volna. A kérdés tehát tovább szűkül: vajon mennyire lehetett megbízható a „hitelt érdemlő öregek” elmondásán alapuló információ, amely alapján Severinus Sculteti határozottan szól művében Griner és Winsemius közös budai működéséről.

Röviden – minden kommentár nélkül – már utaltunk a hagyomány „útjára”.³⁴⁷ Forduljunk most néhány mondat erejéig a hagyomány megteremtője, Severinus Sculteti (†1600) személye felé.³⁴⁸ Az élete végén (1593-tól) evangélikus esperessé lett Sculteti legkevesebb nyolc éven át (1573–1575, 1584–1590) lektorkodott az egy nemzedékkel korábban, Stöckel Lénárt (Steckel, 1510–1560) által 1539–1560 között felvirágoztatott bártfai városi humanista iskolában.³⁴⁹ A rektori székből egykori tanítványa, a hozzá

³⁴⁵ „Neque vero est, quod putes amorum illum, quo ego erga te, cum hic esses, accensus fui, iam reffixisse.”: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 157 (Nr. 23, számozás tőlem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 19 (Nr. 16). A levél teljes szövegét l. Függ./V. 1.1. (Nr. 5).

³⁴⁶ A – második – ezredfordulón Kubinyi András így fogalmaz: „A reformáció terjesztésében is nagy szerepet játszottak a budai német papok. Kresling János tekintélyes budai család sarja, és a Szent György-kápolna papja volt, Konrad Cordatus a Boldogasszony-templom hitszónoka, Simon Grynaeus és Veit Oertel pedig iskolamesterek.”: Kubinyi A.: Buda. 64 ill. már korábban (1973-ban) is ehhez hasonlóan: BT 2,163 ill. l. m. Engel P.: Magyarország története. 403.; Az 1990-es évek legelején Spekner Enikő is határozottan állítja, hogy a Boldogasszony városi plébániaiskola élén: „seine Nachfolger (ti. Bartholomeus Francordinus Pannoniusé) waren talentierte Humanisten mit Universitätsabschluß: Simon Grynaeus und Vid Oertel.”: Spekner, E.: Das geistige Leben. 316.; Csepregi Zoltán sem találja irreálisnak (2005-ben), hogy a Brandenburgi fivérek hívására mindketten, Grynaeus és Winsemius is Budára jöttek: Csepregi Z.: Udvari papok. 46.; A budai Szent György kápolnával kapcsolatban l. m. Buda I./10. j. és Gryn./78. j., 79. j., 171. j.; Cordatushoz l. m. Gryn./16. j., ill. Buda II./99. j., 103. j., Gryn./76. j., 122. j., 171. j., 208. j., 218. j., 229. j., 238. j., 240. j., 266. j., 287. j., 289. j-eket és hozzátartozó főszöveget.; Winsemiushoz l. m. Gryn./9. j., 40. j., 46. j., 292. j., 340. j., 342. j., 362. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

³⁴⁷ L. Gryn./46. j.

³⁴⁸ Scultetihez vö. MPEL 535, Botta I.: Dévai. 10–11.; L. m. Gryn./12. j. és a hozzátartozó főszöveget.

³⁴⁹ Stöckelhez l. Guttman Barnabás: Stöckel Lénárd és a bártfai reformáció fénykora. In: *Tanulmányok évszázadok történelméből*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. PPKE Piliscsaba 2006. 73–90., MPEL 557, RGG 7,1743, Szabó, András: Die Universität Wittenberg als zentraler Studienort im 16. Jahrhundert. In: *Peregrinatio*

hasonlóan Wittenberget megjárta és vejévé lett Thomas Faber (Fabri v. Faber Tamás, †1592) váltotta fel, aki egyetlen kisebb megszakítást (1566/67, Selmechánya) kivéve, élete végéig a híressé vált *schola* rektora volt (1560–1592).³⁵⁰ Visszatérve Scultetihez ugyanakkor nem ok nélkül lektorkodott Faber mellett Bártfán, mivel korábban ugyanitt, az ő szárnyai alatt végezte középfokú tanulmányait is. A szoros személyes kötődések tisztázását követően most már csak az a kérdés, hogy kik lehettek azok a „hitelt érdemlő öregek”, akikről a rektorelődök azt hallhatták, hogy Griner és Winsemius Budán működtek? Ezzel kapcsolatban mindenképp először gondoljunk arra, hogy Stöckel 1530-tól több éven át Wittenbergben tanult (egész pontosan 1534-ig). Sőt, Luther, Melanchthon és Johann Agricola (1494k–1566) mellett személyes kapcsolatba kerülhetett magával Winsemiussal(!) is,³⁵¹ aki ekkor már – mint a retorika oktatója – javában Wittenbergben működött. Miért ne feltételezhetnénk azt, hogy a felvidéki származású Stöckelnek maga Winsemius beszélt, mint „hitelt érdemlő öreg” arról, hogy egy jó évtizeddel korábban, az 1520-as évek elején – Grynaeussal együtt – ő is járt Magyarországon és Budán. Winsemius 1541-től – Melanchthon utódként – a görög nyelv tanára Wittenbergben, majd 1550 végétől, mint az orvostan professzora működött a reformáció fellelegvárában.³⁵² Azaz azt sem lehet kizárni teljesen, hogy a Bártfán megkezdett tanulmányait – 1555-től – Wittenbergben folytató Faber is,³⁵³ magától Winsemiustól hallhatott annak Budán töltött diákéveiről. Mindezeket figyelembe véve talán már nem is tűnik annyira kosza mendemondának Sculteti híradása! Természetesen, hogy e problémakörben a fent említett kutatók esetleg erre alapozzák határozott látásukat, – nem tudhatjuk.

Ezek után próbáljuk meg most már azt meghatározni, hogy mi az a legkevesebb, amit eredeti forrásunk, Winsemius levele alapján teljes bizonyossággal állíthatunk?

Grynaeus és Winsemius közös wittenbergi időszakára gondolva (1523/24), néhány évvel a levél megírása – 1527 májusa – előtt, egész biztos hallhatott Winsemius egyet s mászt Bécsről és Budáról – a magyar fővárosból Wittenbergbe érkezett – lelkes humanista tanárától. Ezen emlékei alapján az egykori növendék okkal tarthatta fontosnak, hogy tanárát – aki

Hungarica Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Hg. Fata, Márta et alii. Stuttgart 2006. 55–63. 58.; L. m. Gryn./13. j. és a hozzátartozó főszöveget.

³⁵⁰ Faberhez vö. MPEL 187k., Guttman B.: Stöckel. 90, Botta I.: Dévai. 9k.; L. m. Gryn./13. j. és a hozzátartozó főszöveget.

³⁵¹ Stöckelt a wittenbergi tanulmányokat követően Luther szülővárosába, Eislebenbe küldték az ottani, Johann Agricola vezette iskolába oktatónak. Kettőjük összeütközése miatt azonban már 1536-ban visszatért Wittenbergbe, majd ezt követően – 1539-es Bártfára való visszatéréseig – Melanchthon közbenjárására magántanítóskodott.: Guttman B.: Stöckel. 76k.; Agricoláról l. RGG 1,191, BBKL 1,57–59.

³⁵² l. Gryn./40. j. ill. vö. 342. j. és a hozzátartozó főszöveget.

³⁵³ Egész pontosan 1555. szeptember 30-tól.: MPEL 187.; Ez a dátum azonban valószínűleg nem a beiratkozást jelenti, mivel erre vonatkozó adatot a wittenbergi matrikulában nem találtunk.

pályakezdő éveit e két Duna-menti fővárosban töltötte – értesítse a Béccsel és Magyarországgal kapcsolatos „legfrissebb” hírekről. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a német parasztháború és Mohács után vagyunk, s a reformáció Európa-szerte valóban már óriási teret hódított magának. A török expanzió elérte Magyarországot, s lassan Bécsset fenyegette. Miért ne érdekelték volna Grynaeust a forrongó-nyugtalan Európa és köztük a Kárpát-medencével kapcsolatos híradások? Könnyen meglehet, hogy Winsemius akkor is, ha soha sem járt Bécsben vagy Budán, egész egyszerűen csak ezért adta tovább a Rythaymertől Wittenbergbe érkezett információkat.

Ezen túlmenően azonban felvetődik egy másik kérdés is, amellyel e kérdéskör nem hogy egyszerűsödne, sokkal inkább még bonyolultabbá válik: honnan ismerte Winsemius és Grynaeus Rythaymert?

Rythaymerről annyit tudunk, hogy az észak-stájerországi Mariazellből származott, s a bécsi egyetemre való beiratkozását (1505 téli [és nem a nyári!] szemeszterében)³⁵⁴ követően élete az osztrák fővároshoz kötődött. Az 1510-es évek második felében Arisztotelész és más görög szerzők műveiből adott elő a bécsi egyetemen. Grinerhez hasonlóan szoros szálak fűzték a korszak egyik legjelesebb bécsi humanistájához, Joachim Vadianushoz (1484–1551) és a köré csoportosuló humanista-körhöz.³⁵⁵ A következő adat már 1529-ből való, amikor Rythaymer a görög nyelv professzora lett Bécsben. Ezek alapján bátran feltételezhetjük, hogy Griner és Rythaymer személyesen is ismerték egymást, sőt, azt sem lehet kizárni, hogy nem kis szerep jutott Rythaymernek abban, hogy Griner is életre szólóan elkötelezte magát a görög nyelv mellett.

Ennek ismeretében azonban még mindig nyitott kérdés, hogy hogyan lett közös ismerősévé Rythaymer Grynaeusnak és Winsemiusnak? Azt, hogy Winsemius Bécsben is tanult volna, s esetleg Grinerrel együtt jött volna Budára, majd pedig onnan is együtt távoztak volna Wittenbergbe, – miként jeleztük – teljes bizonyossággal aligha állítható. Így ezzel kapcsolatban is az egyetlen igazán biztos támpontunkon – a már említett (három hónap

³⁵⁴ Ellentétben Ilse Guentherrel. A „Natio Australium” alatti 15. bejegyzésben ezt olvassuk: „Georgius Rithaim de Cellis Marie”. Vö. MUW 2,331 ill. CE 3,164.; A főszövegben következőkhöz l. ua. Guenther szócikkét: CE 3,164.; Rythaymer 1505-ös immatrikulálása Bécsben egyúttal azt is jelenti, hogy legalább 10–12 évvel idősebbnek kellett lennie a híres német humanista tudós és költő, Joachim Camerariusnál (1500–1574, l. Gryn./38. j., 251., 259. j., 343. j.). Felvetődik a kérdés, hogyan lehetett annak veje(?!), illetve elvileg lehetett, csak akkor igen nagy korkülönbségnek kellett lennie közte és arája, Camerarius lánya között(?!). Továbbá tudomásunk van arról is, hogy Rythaymer a neves magyar orvos, történész és költő Zsámboky János (Zsámboki, Johannes Sambucus, 1531–1584) görög nyelvtanára volt. Mivel Rythaymer 1543-ban elhunyt, ez azt jelenti, hogy csak 12 éves koráig taníthatta a gyermek Zsámbokyt a görög nyelv alapjaira. Zsámboky egyébként 1545-ben immatrikulált Wittenbergben. Vö. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 265, Szabó, A.: Die Universität Wittenberg. 58.; Zsámbokyhoz l. Reusner, N.: Icones sive. A 3 és l. m. Gryn./253. j.

³⁵⁵ L. m. Buda II./76. j., 92. j., Buda III./76. j., 116. j., Gryn./122. j., 128. j., 299. j-et és a hozzátartozó főszöveget ill. IV. 9. fejezetet.

eltéréssel történt) wittenbergi beiratkozáson – túl, egyelőre csak találgatásokra hagyatkozhatunk.

Az egyik lehetőség (amennyiben Winsemius soha sem járt Bécsben), hogy valamikor egyszerűen csak – például a görög nyelvhez való kötődésük miatt – elkezdtek levelezni egymással, vagy esetleg Wittenbergben ismerték volna meg egymást Rythaymerrel. Ha ez így volt, akkor ennek 1523-ban, vagy ezt követően kellett történnie. Ezzel kapcsolatban érdemes felfigyelnünk Winsemius levelének azon mondatára, amelyben arról ír, hogy amennyiben I. Ferdinánd cseh-magyar király egyre csak fokozódó türelmetlensége miatt Rythaymernek menekülnie kell Bécsből, akkor Wittenbergbe fog visszavonulni („se recepturum”).³⁵⁶ Mintha e sorok arra is utalnának esetleg, hogy ez nem az első eset lenne Rythaymer életében.

Ezzel szemben, ugyanezen sorok alapján – Borzsákhoz hasonlóan – akár azt a következtetést is levonhatjuk, hogy amikor Winsemius Ferdinánd fokozódó türelmetlenségére utal, tulajdonképpen ezzel visszautalás történik arra, amikor annak idején (1521-ben illetve 1523-ban Grinerrel együtt) nekik is ugyancsak emiatt kellett Bécsből illetve Budáról távozniuk.³⁵⁷

Természetesen ezen gondolatmenetekkel még koránt sincs lezárva a vita, mert annak ellenére, hogy a bécsi matrikulában semmilyen nyomát sem találjuk Winsemiusnak, teljes bizonyossággal még sem állítható, hogy soha sem járt Bécsben. A fent idézet levélrészlet ugyanis tartalmaz még egy érdekes, és igen nehezen magyarázható kijelentést. Elgondolkodtató, hogy Winsemius vajon miért ajánlotta fel segítségét Grynaeusnak arra nézve, ha további kapcsolatokat szeretne ápolni bécsi kollégájával?³⁵⁸ Miért lett volna erre szüksége éppen Grynaeusnak, aki már egész biztos a Bécsben töltött évek óta személyesen is ismer(het)te Rythaymert? Winsemius esetleg csak azért ajánlkozott mesterének, mert megbízható emberei (levélhordói) voltak, azaz egész egyszerűen a két egyetem között ekkor már rendszeres postai kapcsolat állt volna fenn,³⁵⁹ vagy mert nem Wittenbergben ismerte meg Rythaymert, hanem ő maga is járt egykor Bécsben, s azóta szintén közvetlen bécsi kapcsolatokkal rendelkezett?

Itt most megszakítjuk e kérdéskörben további fejtegetéseinket, azzal a kitételrel, hogy ezen kérdéskör még feltétlen további kutatást igényel.

³⁵⁶ L. Gryn./42. j.

³⁵⁷ Borzsák I.: Simon Grynaeus. 265.

³⁵⁸ L. Gryn./43. j.

³⁵⁹ Vö. Gryn./43. j.; Egy adalék ezzel kapcsolatban: Ferdinánd megbízására Bécs és Pozsony között 1526-ban szerveződött rendszeres (lovas) postai járat: MTK 2,362.

(5.) A következő forrás az általunk ismert eddigi legrégebbi Grynaeus-életrajz, amely 25 évvel(!) a humanista halálát követően, – ugyancsak – Grynaeus élete második felének színhelyén, Bázelen látott napvilágot. E biográfiának – a jegyzetben már említett – szerzője a neves bázeli orvos, Heinrich Pantaleon (1522–1595), aki *Prosopographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae* (Bázel, 1565–1566) című, három vaskos kötetből álló művében – a teremtéstől kezdve – kronologikus sorrendben állított emléket a történelem több száz jeles alakjának. A több kiadást megért mű harmadik kötetében, az 1538-as esztendőnél található Grynaeus-életrajzban – az ifjú humanista Budán töltött éveivel kapcsolatban – ezt olvashatjuk: „És ezt követően ugyanó a magyarországi Budán tűnt fel, ahol másfél évig egy iskola élén állott. Ott szerzetesektől megvádoltatván ugyanakkor börtönbe került, és néhány előkelőség közbenjárására szabadult. Innen Wittenbergbe ment.”³⁶⁰ A szerző művében sajnos semmilyen forrást nem közölt, ezért bizonytalannal nem zárhatjuk ki azt, hogy Budával kapcsolatban – esetleg – ő is a 10 évvel korábban megjelent és a – (2.)-es pontban már említett, 1556-os – Arisztotelész kiadásban közzétett levelek általi adatokra (is) hagyatkozott.

(6.) Végül a források felsorolása végén hadd utaljak még egy kéziratra, melynek keletkezési körülményeiről illetve a szerző által használt forrásokról kezdetben vajmi keveset lehetett tudni. A Grynaeus-család egyik ága már a 16–17. század fordulóján a svábországi (középkori) családi fészekből, Veringenből (Feringen) Felvidékre, a Sáros vármegyei szabad királyi városba, Kisszebenbe származott. A család ezen ágának közvetlen leszármazottjai ma Budán élnek.³⁶¹ A jelenlegi családfőtől, Dr. Grynaeus Tamástól (szül. 1931) még az 1990-es évek elején kaptam egy a 18. század második feléből való, kézzel írott és a család levéltárában őrzött – *De Grynaeis, Genaologica descriptio* című – családi történet másolatát.³⁶² A családtörténetből kiderül, hogy a genealógia 1764 táján készült és szerzője Grynaeus Imre (Emericus Grynaeus, szül. 1722), aki régi feljegyzések és nyomtatott munkák alapján készítette el családfáját. A szerző – a családfa legvégén – önmagával kapcsolatban elmondja, hogy mindennek előtt sebészetet tanult Eperjesen, majd 19 évesen, Péchy Zsigmond alnádor mellett részt vett a Mária Terézia királynő (1717–1780, királynő 1740-től haláláig) koronázása alkalmából Pozsonyban, 1741-ben megtartott országgyűlésen.³⁶³ Itt, mint

³⁶⁰ „Potissimum aut id Budae Ungarorum apparuit, ubi per aliquot annos scholae praefuerat. Ibi enim a monachis accusatus incarceratur, & nobilium quorundam opera liberatur. Inde Vuitebergam pervenit.”: Pantaleon, H.: *Prosopographiae*. 3,211, Füg./94. j. és vö. Gryn./1. j. 3. p., 85. j., 176. j., 183. j., 278. j., 364. j. ill. Füg./158. j.

³⁶¹ További részletek ezzel kapcsolatban l. m. Gryn./98. j., 397-399. j. és a hozzátartozó főszöveget, G. Vargha Z.: A Grynaeus család. A tanulmányhoz mellékelte családfa (külön, oldalszám nélkül), a Grynaeus Imre által írt genealógiának (Grynaeus, E.: *De Grynaeis*.) G. Vargha által készített fordítását: Füg./V. 1.2. (Nr. 19) v. Füg./112. j. és vö. m. Roth, C.: *Stamntafeln*. 398, 402 ill. l. m. Gryn./99. j., 398. j. és a hozzátartozó főszöveget.

³⁶² Vö. a Gryn./1. j. 6. p.

³⁶³ A diéta 1741. május 14-én kezdődött és október 29-ig tartott.: AMK 310.

patvarista (ügyvédbojtár) jegyzősködött, majd gyógyszerészetet tanult, és Eperjesen kezdetben gyógyszerészként, a genealógia írásakor pedig már mint kereskedő működött.³⁶⁴ A latin címe ellenére német nyelven íródott kézirat elején Simonnal kapcsolatban ezt olvassuk: „[...] amikor (Bécsben) ezt követően kiállt a protestáns vallás mellett, titokban támadás(ok)nak volt kitéve, később Budán – Magyarországon –, ahol iskolaigazgató volt, (ugyan)ezzel szerzetesek vádolták meg (ott) helyben és börtönbe juttatták, ahonnan a magyar nemesség közbenjárására azonban szerencsésen megmenekült. Magyarországról Wittenbergbe ment.”³⁶⁵

A genealógiáról időközben kiderült, hogy az Dr. G. Vargha Zoltánnak köszönhetően, kivonatos fordításban nyomtatásban is napvilágot látott a Magyar Családtörténeti Szemle 1941-es évfolyamának első (januári) számában.³⁶⁶ Az eredeti kézirat egyes szakaszainak végén Grynaeus Imre felsorolta az általa használt forrásokat is, amelyeket azonban G. Vargha Zoltán – mivel úgy vélte, hogy ez kevésbé érdekelheti az olvasókat³⁶⁷ – fordításában nem, vagy csak utalásszerűen közölt. Érdeemes tehát egy pillantást vetnünk az eredeti kéziratban Simon életrajzával kapcsolatosan felsorolt és forrásként megadott irodalomra. Nem kis meglepetésünkre a felsorolás élén az előző (5.) pontban már idézett Pantaleon-féle három kötetes művet fedezhetjük fel.³⁶⁸ Elég csak összevetnünk a két forrásnak Simon budai működésére vonatkozó kijelentéseit, s a kapcsolat – Grynaeus Imre családtörténete és Pantaleon műve között – máris egyértelművé válik.³⁶⁹

Az eddig felsorolt forrásokhoz kapcsolódóan hadd utaljunk még valamire. Grynaeus 1536-ban – ekkor már mint a bázeli egyetem kinevezett ÚT professzora – sajtó alá rendezte az ókori görög szerző, Julius Pollux (Iuliosz Polüdeükész, †180k) *Onomasticon* című görög nyelvtankönyvét.³⁷⁰ A Ludimagisterekhez címzett előszavában Grynaeus Budáról ugyan nem tesz említést, abból azonban, hogy egyetemi tanárként egy a középfokú oktatásban

³⁶⁴ Vö. Grynaeus, E.: De Gr̄y-naeis. 5 ill. G. Vargha Z.: A Grynaeus család. 13.

³⁶⁵ „... als er sich nachmals zu den Protestantischen Religion bekante, wurde Er heimlich angefasten, zu mal zu Ofen in Ungarn, allwo Er Schul Rector war, indem ihn die Mönche daselbst anklagten und ins gefängniss brachten, woraus Er aber auf Intercession der Ungarischen Adels glücklich entkam. Aus Ungarn ging er nach Wittenberg.” (A kis- és nagybetűket illetően is természetesen meghagytam a kéziratban használt írásmódot.): Grynaeus, E.: De Gr̄y-naeis. 1, Kép./18. (a lap második harmadának elején) és vö. m. G. Vargha fordításával: Füg./115. j-hez tartozó főszöveggel.

³⁶⁶ L. Gryn./1. j. 14. p.

³⁶⁷ G. Vargha Z.: A Grynaeus család. 10.

³⁶⁸ „Pantaleon Prosop. III.”: Grynaeus, E.: De Gr̄y-naeis. 2. Vö. Füg./119. j.

³⁶⁹ A kézirattal kapcsolatban l. m. Füg./V. 1.2. (Nr. 19) v. Füg./112. j., 113. j.

³⁷⁰ Az egykori retorika tanár, Pollux tankönyvének első, 1502-es, majd második, 1532-es kiadását követően, Grynaeusé volt immár a harmadik kiadása: Pollux, Julius: *ONOMASZTIKON*. Onomasticon hoc est instructissimum rerum ac synonymorum dictionarium decem libris constans summo studio et cura emendatum inque studiosorum gratiam tribus nunc demum locupletissimis indicibus auctum. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1536. A mű megtalálható az UB Basel-ben, jelzete: Bc III 153:1, Bot 4847:1, UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 8367. Vö. m. S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 60, TRE 25,498 ill. l. m. Füg./168. j.

használatos tankönyvet jelentetett meg, több mindenre következtethetünk. Mindenek előtt arra, hogy az élete negyvenes éve elején járó professzor szívén viselte a középfokú görög nyelvoktatás fontosságát. Sőt, azt sem felejtette el, hogy valamikor ő is görög nyelvtanárként indult el a pedagógusi pályáján. Mivel a reformátori tan az 1530-as évek második felére már egyre több egyetemen is teret hódított magának, feltétlen szükségessé vált, hogy továbbra is megfelelő színvonalú és humanista szellemiségű tankönyv álljon rendelkezésre a tanulóifjúság részére.³⁷¹

Összefoglalva a fentieket, az idézett – egész pontosan az (1.)-(4.) pontig felsorolt – források alapján minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy annak ellenére, hogy a felsorolt források egyike sem magától Grynaeustól származik, Simon Griner egész biztos járt Budán. A magyar fővárosban ugyanakkor – lásd (3.) forrás – nem csak a Corvina-könyvtárat kereste fel, hanem – lásd (1.)-(2.) forrás – iskolamesterként tanított is. Sváb származása miatt, a Boldogasszony Plébánia papjához, Konrad Cordatushoz fűződő barátsága, s annak visszaemlékezése alapján (hogy tudniillik Griner „Ludimagister” volt Budán), és Buda – előző fejezetben vázolt – iskola és oktatási helyzetének figyelembevételével nagy valószínűséggel azt is feltételezhetjük, hogy a Boldogasszony-templomhoz tartozó, német városi iskola rektora volt.³⁷² Azaz Griner, korának sok-sok humanista életútjához hasonlóan a Bécsben már elkezdett oktatást iskolarektorként folytatta Budán.³⁷³

Itt kell most, egy rövid kitérő erejéig arra is utalnunk, hogy – ellentétben állításunkkal – egyes kutatók szerint: „Grynaeus [...] a vári Szent György-kápolna mellett működő fiúiskola tanára” volt, amely ellátta „az udvarbeli apródok és énekesfiúk közismereti tanítását”, s tanártársai között ott találjuk – a korábban már említett – „[...] Krakóból jött Johannes Langot és a neves zeneszerző-karnagy Thomas Stolzert”.³⁷⁴ A királyi apródiskola

³⁷¹ Az előszóban többek között ezt olvassuk: „Onomatikon traditionis genus hoc graeci, nomenclaturam rerum per genera distinctam, vocant: incredibile vim & celeritatem quantam ad summa studiorum in crementa afferentem, si rite ab in cunabulis tractetur.”: Grynaeus, Simon: Praefatio ad ludimagistros. In: Pollux, Julius: *Onomasticon* hoc est instructissimum rerum ac synonymorum dictionarium decem libris constans summo studio et cura emendatum inque studiosorum gratiam tribus nunc demum locupletissimis indicibus auctum. Basileae 1536. 2a–3b, 2a. L. m. Füg./134. j.; Az első evangélikus egyetemet Marburgban alapították, 1527-ben. Az alapítólevél eredeti szövege: *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. 1–15. Hg. Sehling, Emil. Leipzig / Tübingen. 1902–1913, 1965–. 8/1,63, németül: *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*. 1–11. Hg. Müller, Rainer A. Stuttgart 1995–2002. 3,354–355 (Nr. 61) (a továbbiakban DGiQuD), Graham, T.: Luther. 147 és vö. m. Buda III./50. j., 51. j., Gryn./117. j. ill. Gryn./262. j.

³⁷² Korábban Borzsák I. (Borzsák I.: Simon Grynaeus.) és Bencze I. (Bencze I.: Konrad Cordatus.) tanulmányai alapján nem mertem állást foglalni, hogy vajon melyik budai iskolában rektorkodhatott Grynaeus: Blázy Á.: Grynaeus Simon. 223, Blázy Á.: Ötszáz éve. 296 és l. m. Buda III./115. j., Gryn./16. j., IV. 8. fejezetet.; Cordatushoz l. m. Gryn./16. j., ill. Buda II./99. j., 103. j., Gryn./50. j., 122. j., 171. j., 208. j., 218. j., 229. j., 238. j., 240. j., 266. j., 287. j., 289. j-eket és hozzátartozó főszöveget.

³⁷³ A bécsi évekről l. alább.

³⁷⁴ Pl. Bencze és Scheible. Hogy Bencze a fent idézett adatokat honnan veszi, az tanulmányából sajnos nem derül ki (Stoltzer nevében véletlenül ua. elírás történt.). Heinz Scheible pedig így fogalmaz: „Grynaeus [war] Schulrektor bei der St. Georg-Kapelle an der königlichen Burg und Bibliothekar.” Vö. Bencze I.: Konrad

azonban – miként arról az előző, III. főfejezetben szoltunk – a királyi várban működött, méghozzá az Alamizsnás Szent János kápolnához kapcsolódóan. Buda kutatói szerint igaz ugyan, hogy a Szent György-kápolna – a többi plébániától független – önálló egyházi testülettel rendelkezett,³⁷⁵ ám hogy iskola is tartozott volna hozzá, nem tartják valószínűnek.

Visszatérve a – budai – rektorkodáshoz, megállapíthatjuk azt is, hogy ez Grinerre nézve – sok más kortársához hasonlóan – pályafutásának a következő állomását jelentette. Ha valaki nőtlen maradt, katedróját – rövid időn belül – könnyen felcserélhette papi szolgálatra, vagy folytatva stúdiumait és az oktatást, elindulhatott a tudományos pályán. Magunk elé idézve Griner életútjának 1520-as évekbeli stációit,³⁷⁶ úgy tűnik, hogy ez utóbbi, a tudományos pálya motiválhatta az ifjú tanárt. A városi magisztrátusok éppen ezért általában csak egy-egy évre szerződtették az iskolamestereket, s ez lehetett az oka a gyakori igazgatóváltásoknak a Boldogasszony plébániaiiskola élén is.

IV. 3. Griner Budára kerülésének előzményei

Vizsgálódásunkat folytatandó – ugyancsak kérdéses, hogy Griner pontosan mikor és miért jött Bécsből Budára, illetve hogy meddig tartózkodott Magyarországon? Mielőtt azonban megpróbálnánk ezekre a kérdésekre válaszolni, röviden vázoljuk fel Griner életének előzményeit, különös tekintettel a Bécsben töltött kilenc vagy kilenc és fél esztendő (1511–1520/1521).

Simon Griner születésére vonatkozóan az irodalomban kezdettől fogva, egészen a 20. század végéig általánosan elfogadott és használatos adat az 1493-as esztendő. A születés helyét is tudjuk, Griner a Hohenzollern-Sigmaringeni grófság kis (sváb) falujában, Veringenben (ma Veringendorf) látta meg a napvilágot. A születés időpontjával kapcsolatban azonban a 20. század nyolcvanas éveinek közepén – először az angolszász irodalomban –

Cordatus. 139k, Scheible, Heinz: Melanchthon Beziehungen zum Doanau-Karpaten-Raum bis 1546. In: *Luther und Siebenbürgen* Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus. Hg. Weber, Georg und Renate. Köln – Wien 1985. 36–67. 36k. Grynaeusnak a vári Szent György-kápolna fiúiskolájával való kapcsolata ua. máig tovább gyűrűzik az irodalomban, Scheible adatát idézik pl. a múlt század utolsó évtizedének nagyszabású, 14. kötetes német egyháztörténetében: *Die Geschichte des Christentums Religion · Politik · Kultur*. 1–14. Hg. Brox, Norbert et alii. Freiburg – Basel – Wien 1991–2004. 7,766 (a továbbiakban GChRPK). L. m. Buda II./99. j., Buda III./112. j., Gryn./214. j., 334. j., 354. j., 362. j.; A budai Szent György kápolnával kapcsolatban l. m. Buda I./10. j. és Gryn./50. j., 79. j., 171. j.

³⁷⁵ Végh A.: Buda város. 63 és l. m. Buda I./10. j. és Gryn./50. j., 78. j., 171. j.

³⁷⁶ 1523-tól Wittenbergben (l. Gryn. IV. 6. fejezetet) oktatott nem egészen egy évet, 1524 tavaszától már mint a görög nyelv professzorát Heidelbergben találjuk (vö. Gryn./35. j., 147. j., 177. j., 258. j.). 1527-ben, mint régi és ismeretlen iratok felkutatására kiéhezett humanista a Lorsch-i bencés kolostorban kutat (további részleteket erről l. később, a Buda II./93. j., Gryn./149. j., 242. j., 377. j-eket és a hozzátartozó főszöveget). 1529 tavaszán meghívást kapott a bázeli egyetemre, ahol szintén mint a görög nyelv professzora kezdte meg működését. Vö. Blázy Á.: Ötszáz éve. 296kk és l. m. IV. 11. fejezetet.

megjelent egy ettől 1-2 évvel eltérő dátum is. Mielőtt ebben a kérdésben állást foglalnánk, mindenképp először kísérjük fegyellemmel a kétféle adat útját.

Vajon honnan van a magát évszázadokon át tartó, 1493-as esztendőről szóló adat? A település keresztelői anyakönyvének legkorábbi bejegyzései csak jó egy évszázaddal későbbiek, egész pontosan 1612-ből valók.³⁷⁷ Érdekes módon Grynaeus halálát követően nem sokkal, a bázeli székesegyház kerengőjében 1542-ben emelt híres Reformátorok-tábláján (Reformatorentafel)³⁷⁸ – amelyen a város a reformáció legnevesebb helyi képviselőinek állított emléket (balról jobbra: a polgármester Jakob Meyernek [1473–1541],³⁷⁹ középen Johannes Oekolampadnak [1482–1531]³⁸⁰ és jobb szélén Grynaeusnak) – semmilyen, a humanista születésére vonatkozó közelebbi évszámot nem találunk. Az általunk ismert és az (5.)-ös pontban forrásként megadott egyik legrégebbi – 1566-ból való – Pantaleon-féle életrajz elején születési dátumként már 1493 szerepel: „Simon natus est honestis parentibus & rei rusticae studiosus, circa oppidum Sueviae Feringen, Anno millesimo quingentesimo nonagesimo tertio, ditionis comitum in hohen Zolleren”, ami az életrajz végén újra megerősítésre kerül: „[...] anno aetatis 48, salutis vero 1541, calend. Augusti placide in Domino obdormivit.”³⁸¹ Ettől kezdve minden későbbi Grynaeussal foglalkozó irodalom ezeket az adatokat közli,³⁸² mint például a Pantaleon műve után 20 évvel, 1587-ben megjelent Reusner-féle rövid életrajz is: „Simon Grynaeus Feringae sueviae oppido natus anno M.CCCCXLIII”, illetve „Obiit Basileae ex peste, Cal. Augusti, anno M.D.XLI. Aet. XLIIIX”.³⁸³

Az évszázadok során magát az irodalomban szinte napjainkig szilárdan tartó hagyománytól – eddigi ismereteink szerint – először a már idézett angol Percy Stafford Allen tért el. Erasmus-levelezését tartalmazó 12 kötetes nagyszabású művének –1927-ben megjelent – 6. kötetében határozottan azt állítja, hogy Grynaeus születési dátuma „c. 1494–5”.³⁸⁴ Úgy

³⁷⁷ Griener, L.: Wer war. 20.

³⁷⁸ Azaz az emlékművet Grynaeus (†1541. augusztus 1.) és Meyer (†1541. október 4.) – egymást követő – halála után nem sokkal emelték. Az emlékmű Grynaeusra vonatkozó szövegét l. Függ./V. 1.2. (Nr. 16) v. Függ./89. j., Kép./17b. Vö. Teuteberg, René: Die Reformatorentafel im Kreuzgang des Baslers Münsters. In: *Der Reformation verpflichtet* Gestalten und Gestalter in Stadt und Landschaft Basel aus fünf Jahrhunderten. Hg. Teuteberg, René. Basel 1979. 10–11 és l. m. Gryn./115. j.

³⁷⁹ Meyerről l. Teuteberg, René: Jakob Meyer. In: *Der Reformation verpflichtet* Gestalten und Gestalter in Stadt und Landschaft Basel aus fünf Jahrhunderten. Hg. Teuteberg, René. Basel 1979. 13–19, CE 2,440–441.

³⁸⁰ Oekolampadról l. Reusner, N.: Icones sive. C 7, Teuteberg, René: Johannes Oekolampad. In: *Der Reformation verpflichtet* Gestalten und Gestalter in Stadt und Landschaft Basel aus fünf Jahrhunderten. Hg. Teuteberg, René. Basel 1979. 21–28., RGG 6,458–459, TRE 25,29–36, LThK 7,981, BBKL 6,1133–1150 ill. l. m. Gryn./271. j.

³⁸¹ Pantaleon, H.: Prosopographiae. 3,211, 212. Vö. m. Gryn./1. j. 3. p., 64. j., 176. j., 183. j., 278. j., 364. j.

³⁸² Ezzel kapcsolatban l. és vö. a legkorábbi Grynaeus-ábrázolásokat: Kép./2–5. ill. a hozzá tartozó jegyzeteket.

³⁸³ Reusner, N.: Icones sive. G iij, Függ./102. j. ill. 104. j.-hez tartozó főszöveg és vö. m. Gryn./1. j. 4. p., 5. j., 86. j., 364. j. és a hozzájuk tartozó főszöveget.

³⁸⁴ Opus epistolarum... Erasmi (Allen, P. S.). 6,244 (Nr. 1657).

tűnik, hogy Allen kijelentésével évtizedeken át – „magányos farkasként” – teljesen egyedül maradt, s csak mintegy hatvan évvel később Herbert Rädle figyelt fel az „új” adatra. Egyik tanulmánya jegyzetében a következőt jegyezte meg: „Am Geburtsjahr 1493 wird in der neueren Literatur fast einhellig festgehalten, trotz P. S. Allen.”³⁸⁵ Rädle tehát inkább csak, mint kivételre utalt Allen nevére, anélkül, hogy állást foglalt volna a felvetődött problémára. Érdekes módon azonban, ezzel szinte párhuzamosan, 1986-ban jelent meg Peter G. Bietenholznak Allen főművéhez kiegészítésként készített, három kötetes *Contemporaries of Erasmus* című műve, amelyben minden, egykor Erasmussal levelezésben álló személy rövid életrajza megtalálható. Grynaeusban – Allen adatát részben átvéve – a születéssel kapcsolatban már ez áll: „c 1494”.³⁸⁶ Végül – talán éppen Bietenholz nyomán – a korábbi kiadásaitól eltérően az RGG közelmúltban kiadásra került legújabb, 4. bővített kiadásában – a tübingeni teológiai fakultás egyháztörténeti tanszékének tudományos főmunkatársa – Karl-Heinz Bokeloh által írt Grynaeus szócikkben mintha ez ügyben újra visszalépés történt volna, szerinte a sváb származású humanista „1493/94”-ben született.³⁸⁷

A kérdés tehát még mindig kérdés maradt: lehet-e valami közelebbit és pontosabbat mondani Griner Simon születése vonatkozásában? A dátum pontosításához térjünk vissza Allenhez. Az angol kutató Griner születési évének meghatározásához – hivatkozásként – az első, Oekolampad (és Zwingli) levelezését tartalmazó, 1536-ban(!) Bazelben napvilágot látott leveleskönyvet használta.³⁸⁸ Ebben összesen öt, Oekolampad és Grynaeus között váltott levél található, négyet Oekolampad írt Grynaeusnak és – értelemszerűen – egyet Grynaeus Oekolampadnak.³⁸⁹ Allen hivatkozásából kiderül, hogy állítását éppen ez utóbbi, már általunk is idézett, Grynaeusnak 1529. április 1-jén kelt levelére alapozza, amelyben ezt olvassuk: „Abba az életkorba kerültem, amikor a tanítás kezd már teher lenni. Úgy tűnik, meg van a maga ideje az előadói tevékenységnek, addig tudniillik, amíg a magamutogatás és a küzdés heve töretlen. Ezen élethatár túlsó oldalán az ember inkább a konkrét s a lényegét érintő munkálkodást kedveli, és tudásának egyre mélyebbé válása jelent számára vizsgáztatást. Betöltöttem harmicnegyedik életévemet,³⁹⁰ s egyre inkább felvetődik bennem, hogy

³⁸⁵ Rädle, H.: Ein bisher. 41: 2.j.

³⁸⁶ Bietenholz, P. G.: Simon Grynaeus. 142.

³⁸⁷ RGG 3,1320

³⁸⁸ Hivatkozása: „Oec. E. 179 v”: Opus epistolarum... Erasmi (Allen, P. S.). 6,244 (Nr. 1657). Ez nem mást jelent, mint: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,179v, ahol azt a Grynaeus levelet olvashatjuk, amelyet ugyancsak megtalálunk: S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 36–38 (Nr. 28), Briefe... Oekolampads (Stachelin, E.). 2,302–304 (Nr. 649) ill. teljes szövegét és fordítását l. Füg./V. 1.1. (Nr. 8a ill. 8b) v. Füg./40. j., 48. j.; A leveleskönyvről további adatokhoz l. Füg./120. j. és a hozzátartozó főszöveget és vö. m. Gryn./35. j.

³⁸⁹ A levek felsorolását l. Füg./121. j. és vö. m. Gryn./35. j.

³⁹⁰ Azaz elhagyta a Krisztusi kort.

szerencsétlen volnék, ha ezután is játszadozásokban merülne ki a tevékenységem, ámbar meglehet, hogy komolynak tűnő fáradozásunk sem egyéb, mint játék csupán.”³⁹¹

A levél keltezését illetően semmi kétségünk sem lehet, mert Grynaeus életének egyik legfontosabb és jól rekonstruálható fordulópontján íródott,³⁹² sőt, maga is élt még(!), amikor e levél 1536-ban – alig több mint négy évvel Oekolampad halálát követően – először nyomtatásban megjelent. Ezt még tovább erősítendő, a kötet legelején található *De Ioannis Oecolampadii obitu per Simonem Grynaeum* címmel közreadott – négy oldalas – Oekolampad-nekrológ, amely – a kiadott levelekkel együtt – nem véletlenül szolgált minden későbbi Oekolampad-életrajz forrásául.³⁹³

Anélkül, hogy az idézett sorokat lélektanilag is értékelnénk, fentiek alapján egész bizonyosra vehetjük, hogy Grynaeus valóban nem 1493-ban született – mint azt évszázadokon át sokan hittük –, hanem egy vagy két évvel később: legkorábban 1494 második felében, vagy 1495 első negyedében. Grynaeusnak ugyanis az a kijelentése, hogy: „betöltöttem a 34. életévemet” mindenek előtt azt jelenti, hogy belépett a 35. életévébe. A kérdés csak az, hogy ehhez a kijelentéséhez képest mennyivel korábban történt mindez? Írott szabály nem lévén, csak annyit mondhatunk, hogy nagy valószínűséggel – a keltezés időpontjától visszafelé számított – mintegy fél éven belül lehetett Grynaeus születésnapja. Amikor ugyanis valakinek a (következő) születésnapja időben már közelebb van, mint az azt megelőző, akkor általában azt mondja: nem sokára betöltöm az „X.” évemet. Ezen megfontolások alapján feltételezhetjük, hogy Grynaeus 34. születésnapja 1528 októberre és 1529 márciusa közé esett. Ez azonban azt is maga után vonja, hogy Griner nem – az irodalomban eddig hagyományossá és általánosan elfogadottá vált időpontban – 1493-ban, hanem Allen adatát

391 „Accedit illud, quod aetas mea iam huiusmodi est, quae abhorrere propemodum a docendo incipit. Videtur enim omnino genus hoc totum profiteri suam quandam habere aetatem, dum ostentatio et contentionis calor viget. Supra quicquid est, certum amat, solidumque studium, et rerum cognitione graviore solatium quaerit. Excessi ego iam annum tricesimum quartum, miserque mihi videri incipio, nugis posthac si sit opera collocanda. Quanquam nugae fortassis sunt etiam seria quibus occupamur.”: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,179v, S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 37 (Nr. 28), Briefe... Oekolampads (Stahelin, E.). 2,303 (Nr. 649), Füg./43. j. ill. 55. j-ekhez tartozó főszöveg. L. m. Gryn./35. j., 37. j., 101. j., 161. j., 346. j., 367. j. és vö. m. a következő, Gryn./96. j-tel is.

392 Bazelben már elkezdődött a reformáció. A város tanácsa 1529. január 5-i határozata szerint minden ígehirdető, lelkigondozó, pap és szerzetes köteles a tiszta evangéliumot, és Isten szent ígését hirdetni. Ugyanez év február 9-én nagyszabású képrombolásra került sor a városban, majd megkezdődött az egyetem átszervezése is. A reformáció vezetője, Oekolampad reformbarát és felkészült tanárokat keresett az egyetem megreformálásához. Így került szóba Grynaeus neve, akivel több levelet is váltott. Grynaeust 1529. május 8-án választotta meg Bazel város tanácsa az egyetem görög nyelv professzorául. Vö. I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,206r, Gäbler, Ulrich: Die Reformation in der Deutschschweiz. In: *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*. Hg. Vischer, Lukas et alii. Freiburg – Basel 1994. 116–123. 118 és l. m. Gryn./93. j.; Vö. m. az előző, Gryn./95. j-tel.

³⁹³ Oekolampad egész pontosan 1531. november 24-én hunyt el, a levélgyűjtemény pedig – miként arról a főszövegben az imént már volt szó – 1536 márciusában látott napvilágot. A nekrológ: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 28r–29v (oldalszámok tőlem, mivel a bevezető szakasz sajnos paginálatlan), Füg./148. j.

tovább pontosítva: 1494 októbere illetve 1495 márciusa között látta meg a napvilágot Veringenben.

A születési dátum pontosítását követően röviden szóljunk Griner családjáról. Apja – Jakob vagy Thomas(?) Griner³⁹⁴ – egyszerű parasztember volt. Édesanyja, Anna asszony három fiúnak és egy leánynak adott életet, akik közül Simon volt a legkisebb, két bátyja – a magyar ág ősvé lett – Jakob illetve Johannes, nővérének nevét pedig sajnos még nem sikerült kikutatni.³⁹⁵ Simon elemi tanulmányait a Veringenben 1478 óta működő plébániai iskolában

³⁹⁴ Egyelőre még eldönthetetlen, hogy Griner apja a Jacob (kereszt)névre hallgatott-e, v. a Thomasra. Azon kutatók, akik – Rudolf Thommen nyomán – Carl Roth adatait veszik figyelembe (vö. Thommen, R.: Geschichte. 117: 5.j., Roth, C.: Stammtafeln. 398, 402) a Thomas mellett voksolnak, mint pl. Rädle. A Jacob név mellett egy 1720-ban Grynaeus unokaöccsének, Thomas Grynaeusnak (1512–1564, l. m. Füg./79. j.) – egyik – fia, a neves Johann Jacob leveleit tartalmazó könyv szól, amelynek bevezetőjében ez olvasható: „Ősei parasztok voltak a zollerni grófságban. Ezek közül (Johann Jacob) dédapjának, Jacob Grynernek és feleségének, Annának három gyermeke volt, Jacob, Johannes, a miénk (ti. Johann Jacobunk) nagyapja, és Simon (a): aki elsőként szerzett dicsőséget a Grynaeus családnak” – (szó szerint: aki a Grynaeus családot elsőként ékesítette fel a tudomány díszével). („Majores ipsius agricolae fuerunt Veringe in comitatu Zollerensi: ex quibus Iacobus Gryner proavus ex Anna uxore sua tres sustulit liberos, Iacobum, Ioannem huius nostri avum, & (a) Simonem: qui primus literarum ornamentis Grynaeam familiam illustravit. Pater huic fuit Thomas, mater vero Adelheida Stuberina, homines pii & honesti.”) Közli Griener: Griener, L.: Wer war. 29 ill. vö. *Ioannis Jacobi Grynaei Epistolae*. Ed. Apinus, M. Siegmund Jakob. Nürnberg 1720. (Csak hivatkozásból ismerem.); (Zárójelben megemlítjük, hogy a Jacob név hagyományát örzi a család budai ága is, l. akár a fent már említett német nyelvű családtörténetet [a főszövegben felsorolt források között, a (6.)-os sorszám alatt] vagy akár a – szintén a család birtokában lévő – 18. század végén készült nagy méretű olajfestményt, amely a Grynaeus-családfát ábrázolja. Ezen – a [család]fa alatt – egy borotvált arcú, őszes hajú, fekete mellényes és térdnadrágos, kigombolt térdig érő kabátban, fehér selyemharisnyában és csatos cipőben békésen alvó jószágos tekintetű alak látható, alatta két soros kissé kopott latin felirat: „Jacob Grynaeus, kinek felesége Anna, s a hegyek gerincén tisztelt és gazdag, 1482-ben a Zoller grófság Veringen városában élt.” Ez utóbbi két „forrás” alapjául azonban könnyen lehet, hogy az imént említett 1720-as Johannes Jacob Grynaeus leveleit tartalmazó könyv szolgált.) Vö. m. Gryn./65. j., 397-399. j. és a hozzátartozó főszöveget ill. l. Kép./6. és Kép./18.

³⁹⁵ A már idézett családtörténeti munka, a Roth által készített családfa és az előző jegyzetben említett Grynaeusokat felsoroló olajfestmény alapján tudjuk, hogy az egyik báty, Jakob városi praetorságig vitte. Utódai, fia Jakob, majd unokája Thomas után, dédunokája Grynaeus Johann-Jakob (1571–1638) meghívást kapott Kissebenre, ahol evangélikus lelkészként szolgált. Vö. G. Vargha Z.: A Grynaeus család. 13, a tanulmányhoz mellékelt családfa (külön, oldalszám nélkül), Roth, C.: Stammtafeln. 398, 402. További részletek l. Gryn./65. j., 398. j. és a hozzátartozó főszöveget.; A másik báty, Johannes kiléte sajnos máig nincs még teljesen tisztázva. Roth szerint ő Veringenben maradt, s mint apja, parasztemberként gazdálkodott. Egyik fia, Thomas 1512-ben született, akit nagybátyja, Grynaeus karolt fel, s az ő keze alatt végezte középfokú tanulmányait Heidelbergben, majd pedig 1529-ben együtt mentek a bázeli egyetemre is. Idővel Thomas először Bernben lett a latin és görög nyelv tanára (1535-től), majd Bázelen (1546-tól), ezt követően pedig mint röttelni (Bázeltől 12 km-re, északkeletre, ma Lörrach része a Haagen nevű városrészben) lelkész és szuperintendens (1556-tól) hunyt el 1564-ben. Ezen Johannesen kívül azonban ismerünk egy másik Johannest (1485–1525) is, aki Bazel közvetlen tőzsomszédságában, a várostól mindössze néhány km-re, délkeletre fekvő Münchensteinban volt lelkész. Rokonszenvezett a reformációval, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy 1521-ben megnősült (felesége Anna Holder[in] lett). Vannak, akik a két Johannest egyszerűen azonosítják. A probléma ezzel azonban korán sincs megoldva, mivel Griner unokaöccse, az imént említett Thomas már 1512-ben(!) megszületett. Vö. Roth, C.: Stammtafeln. 398, G. Vargha Z.: A Grynaeus család. 11, a tanulmányhoz mellékelt családfa (külön, oldalszám nélkül), Bietenholz, P. G.: Simon Grynaeus. 143, *Briefwechsel der Brüder Ambrosius und Thomas Blaurer 1509–1548*. 1–2. Bearb. Schieß, Traugott. Freiburg im Breisgau 1908. 1,779 (Nr. 678), Gryn./368. j.; Grynaeus lánytestvéréről egyelőre vajmi keveset tudunk, mivel arról a levélről, amelyben (v. amellyel kapcsolatban) utalás történik rá, egyelőre csak Heinrich Bullinger Leveleskönyvének (*Briefwechsel*) az Interneten böngészhető regiszter kötetéből értesülhettünk. A 10 kötetes műnek sajnos csak egyes kötetei vannak meg Budapest különböző könyvtáraiban, s éppen a 8. kötet, amelyben szó esik róla, ismereteink szerint egyelőre sehol sem található meg. Vö. Bullinger, Heinrich: *Briefwechsel*. 1–10. Bearb. Gäbler, Ulrich et alii. Zürich (TVZ) 1972–2003. 8,170, Bullinger, Heinrich: *Briefwechsel Ergänzungsband A: Addenda und Gesamtregister zu Band 1–10*.

végezte.³⁹⁶ Az imént már idézett levelében származásával és neveltetésével kapcsolatban ezt írja: „Természetemnél fogva az egzakt tudományokban lelem örömet, s ezzel szemben utálok minden magamutogatást. Ezt leginkább vidéki neveltetésem és egyszerű származásom teszi.”³⁹⁷

Grynaeus humanista beállítottságával kapcsolatban – amely egész életútját meghatározta – röviden utalnunk kell középfokú tanulmányaira. A latin nyelv alapjainak elsajátítását követően Griner a badeni örgrófok székhelyén, Pforzheimban működő híres latin iskolában (Pforzheimer Lateinschule) folytatta megkezdett tanulmányait, valószínűleg 1507-től 1511-ig. Diáktársai között ott találjuk (1507–1509-ig) a későbbi „praeceptor Germaniae”-t, a két, két és fél évvel fiatalabb Melanchthon Fülöpöt (1497–1560),³⁹⁸ a két-három évvel idősebb Berchtold Hallert (Berthold Haller, 1492–1536),³⁹⁹ Bern városának későbbi reformátorát, valamint Kaspar Hediot (1494–1552), aki Martin Bucer (1491–1551) és Wolfgang Capito (Köpfel, 1487–1541) mellett,⁴⁰⁰ mint Strassburg – egyik – reformátora szerzett magának kimagasló érdemeket.⁴⁰¹ Jeles – a skolasztikával szemben már humanista szellemiséget képviselő – tanáraik közül kettőt is ismerünk: az iskola rektorát, a Wimpfenből származó Georg Simlert (1475k–1535) és a schwetzingeni (Heidelberg nyugati elővárosa) származású Johannes Hildebrandot (Hildebrand, 1480k–1514 v. 1515).

Bearb. Bächtold Hans Ulrich und Henrich, Rainer. Zürich (TVZ) 2004. (v. <http://www.unizh.ch/irg/register.html#g>), és l. m. Gryn./439k. j.

396 S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 45: 4. j.

397 „Natura enim scrupulosiore et exacta rerum cognitione gaudeo, et quae ab ostentatione quam longissime absit. Ad eam rem plurimum educatio illa rustica, et fortunae tenuitas fecit.”: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,179v, S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 37 (Nr. 28), Briefe... Oekolampads (Stahelin, E.). 2,303 (Nr. 649), Füg./46. j. A levél teljes szövegét (latinul és magyarul): Füg./V. 1.1. (Nr. 8a ill. 8b) és vö. m. Gryn./35. j., 37. j., 95. j., 161. j., 346. j., 367. j.

³⁹⁸ Melanchthonnal kapcsolatban l. m. Buda III./74. j.-hez tartozó főszöveget.

³⁹⁹ Haller Pforzheim után Kölnben folytatta tanulmányait, s 1515-től mint pap működött Bernben. Zwingli (1484–1531) követőjévé lett, s a reformációt Bernben 1528 januárjában vezették be. Vö. RGG 3,1395, NDB 7,552, BBKL 2,485–493, Gäbler, U.: Die Reformation. 117k, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,193, Teuteberg, R.: Simon Grynaeus. 29 és l. m. Gryn./388. j.

⁴⁰⁰ Bucerről l. Reusner, N.: Icones sive. I 6, NDB 2,695–697, RGG 1,1810–1812, CE 1,209–212, TRE 7,258–270, BBKL 1,782–785.; Capitoról l. RGG 2,59–60, CE 1,261–264, TRE 7,636–640, BBKL 1,921–923. L. m. Buda II./91. j., Buda III./74. j., Gryn./387. j., 392. j., 393. j.

⁴⁰¹ Hedioról l. Reusner, N.: Icones sive. K 6, RGG 3,1501 ill. vö. Buda III./ 74. j.

Simler, mint a pforzheimi iskola egykori növendéke Johann Reuchlin (1455–1522)⁴⁰² ajánlására került annak élére. Az Itáliát (például a firenzei egyetemet) megjárta Reuchlin – akit Erasmus mellett szintén „A német humanista”-ként emlegetnek – tárgyalt korszakunkban már az egyik legkiválóbb nyelvésznek számított.⁴⁰³ Tudatos elkötelezettsége egykori alma matere és a humanista szellemű oktatás iránt többek között abban nyilvánult meg, hogy jobbnál-jobb, és Európa-szerte is használatba került – latin, görög és héber – nyelvkönyveket jelentetett meg (Pforzheimban), melyekkel tudatosan kívánta segíteni az ott folyó nyelvoktatást. Reuchlin ugyanakkor – a német iskoladráma megteremtőjeként – didaktikus (diák)színdarabjaival tudatosan próbálta fejleszteni és elmélyíteni a tanulók latin nyelvű deklamáló készségét és retorikai biztonságát.⁴⁰⁴ Mindennek köszönhetően Simler rektorsága alatt (1500k–1510) valóban magas színvonalon folyt az ókori nyelvek oktatása a humanista szellemű latin iskolában. Az iskola közép szintjén tanulók latin oktatásában elsőként alkalmazta a schlettstadi (sélestati) származású költő, pedagógus és történetíró, Jacob Wimpfeling (Wimpfeling, 1450–1528) reformprogramját.⁴⁰⁵ Keze alatt a tehetségesebb diákok

402 Reuchlinnal kapcsolatban itt teszünk említést az 1510-es években kiéleződött un. Reuchlin-vitáról, melynek háttérében az egyházhi skolasztikus és az egyházellenes humanista felfogás konfrontációja ill. a birodalom zsidóságának keresztyén hitre térítése állt. A morva származású hitbuzgó konvertita, Johannes Pfefferkorn (1469–1523k) 1507-től kezdődően – maga mögött tudva a családját 1504-ben megkeresztelő kölni dominikánusokat – a zsidóság erőszakos megtérítését ill. szent irataik megsemmisítését propagálta. Az ügy kivizsgálására létrejött bizottság egyik tagja, az Erasmus támogatását élvező Reuchlin ezzel szemben úgy vélekedett, hogy csak a keresztyénséget kifejezetten támadó könyveket kellene elégetni. A kérdés az irodalmi vitán túl inkvizíciós eljárást vont maga után, s Reuchlint 1520-ban elítélte a római egyház. A vita elvi síkon is folytatódott az 1510-es években. Az egyházellenes humanisták Johannes Crotus Rubeanussal (1480k–1545k) és Reuchlin barátjával, Ulrich von Huttenel (1488–1523) az élen gúny-és rágalomhadjáratba kezdtek, amely igazi csapást mért a szerzetességre és a pápaságra. Vö. Hauschild, W.-D.: *Lehrbuch der Kirchen*. 2,30, Dán R.: *Humanismus, reformáció*. 20.; Reuchlinhoz l. RGG 7,466–467, CE 3,145–150, TRE 29,94–98, BBKL 8,77–80 és l. m. Buda II./5. j., 33. j., Buda III./75. j., Gryn./108. j., 219. j., 285. j-eket és hozzátartozó főszöveget.; Pfefferkornhoz l. BBKL 14,1359–1360.

⁴⁰³ Vö. Buda II./33. j.

404 Egy érdekes adalék: tudomásunk van arról, hogy Reuchlin *Vocabularius breuiloquus* (1478) c. modern szómagyarázó tankönyvét – Kisvárdai János rektorsága alatt – már 1489-ben használták a sárospataki városi-plébánia iskolában. Ebben a tananyag szövegéhez szükséges s a szerző által fontosnak tartott szavak részletes magyarázatát találjuk. 1496/97-ben látott napvilágot a Reuchlin által dramatizált komédiája *Sergius vel capitis caput* és a több latin nyelvű, cselekményességet mellőző, főleg dialógusokat-monológokat tartalmazó „antidramás” kötete: *Scaenica Progymnasmata* (v. *Henno* 1498) címmel. További művei: egy másik görög nyelvkönyv, a *Mikropaideia* (1480), a már említett *De verbo mirifico* (1494), a *De rudimentis hebraicis libri tres* (1506., l. hozzá főszöveg folytatását), a hellenista eposz-paródia példája, a pszeudo-homéroszi(?) *Batrachomyomachia* (Békaegérharc, 1474 és l. m. Gryn./172. j. és a hozzátartozó főszöveget), a *De arte cabbalistica* (1517) és a *De accentibus et orthographia linguae Hebraicae* (1518, l. m. Gryn./111. j.). Vö. Vargha Anna: *Bartholomeus Frankfordinus Pannonius*. Egyetemi Nyomda Bp. 1939. 4: 3j., 6–7, Mészáros I.: *Az iskolaügy*. 155k, 193 ill. l. m. Gryn./106. j. és Buda II./5. j., 33. j., Buda III./75. j., Gryn./219. j., 285. j-eket és hozzátartozó főszöveget.

⁴⁰⁵ Wimpfeling tanulmányai végeztével (Freiburg im Breisgau, Erfurtban végül Heidelbergben) a heidelbergi egyetem professzora (1471), majd rektora (1481) lett. Már ő is írt két diákszereplős „színdarabot”, amely *Stilpho* címmel látott napvilágot 1495-ben. Főbb pedagógiai művei: *De intergritate*, *Isidoneus germanicus* (1496), *Diatriba de proba puerorum institutione* és *Adolescentia* (1500). *Epitome rerum germanicarum* (1501) c. történeti munkájáért a német nemzeti történetírás atyjaként tartják számon. Történelmi munkásságát az ugyancsak schlettstadi (sélestati) származású, Beatus Rhenanus (1485–1547, l. Gryn./138. j.) folytatta, akihez hasonlóan Wimpfeling is üdvözölte kezdetben Luthert és a reformációt, végül azonban mégis hú maradt a

megismerkedtek az ógörög nyelvvel is.⁴⁰⁶ Itt kell utalnunk arra, hogy Reuchlin 1506-ban jelentette meg híres *De rudimentis hebraicis libri tres* című héber nyelvtant és szótárt is magába foglaló nyelvkönyvét, amelyet a Nyugat-Európai keresztyén hebraisztika mérföldkövéként tartanak számon.⁴⁰⁷ Ennek köszönhetően – a latin és ógörög mellett – a tankönyv megjelenését követően, szinte éppen Griner ott folytatott tanulmányai alatt, elkezdődött a héber nyelv oktatása is Pforzheimban.

Érdekes módon erről, éppen Grinerrel kapcsolatban kezdetben úgy tűnt, hogy több írásos emlékünkhöz is van. Itt kell újra emlékeztetnünk arra, hogy a városi iskola felső szintjének befejezését követően Griner nevét – az alaptandíj (4 garas) befizetését követően – 1511. október 13-i keltezéssel már a bécsi egyetem felnemeteket regisztráló névjegyzékében találjuk, mint „Simon Griner de Feringen”.⁴⁰⁸ Az ifjú egyetemista folytatta a Pforzheimban megkezdett tanulmányait, és egyes kutatók szerint – akik természetesen még nem ismerhették a bécsi egyetemi anyakönyv nyomtatott változatát (MUW, 1956–1993) –, Griner 1512. július 29-én iratkozott be a bölcsészeti kar anyakönyvébe, mások szerint ekkor tette le az „alapvizsgát”, és már mint „Baccalaureus Simon Griner ex Feringen, peritus in lingua latina, graeca et hebraica” szerepel az anyakönyvben.⁴⁰⁹ A pusztán tény azonban az, hogy a matrikula nyomtatott változatában semmilyen nyoma sincs ez utóbbi két kijelentésnek, és Griner neve csak a fent idézett egyetemen található meg a matrikula kiadott, nyomtatott változatában. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Griner Bécsbe érkezve csak latin és görög nyelvű alapokkal rendelkezett volna, sőt egész biztos, hogy maga is tanult héberül. Ám miként arra a (3.) forrás – a Budáról „megmentett” Maimonides-féle *Logikával* kapcsolatban – már tettünk utalást, nincs igazán nyoma annak, hogy Griner mind három nyelvvel egyforma

katolicizmushoz. Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 155, RGG 8,1585–1586 ill. a Gryn./125. j-hez tartozó főszöveget, valamint Buda III./74. j., Gryn./125. j., 169. j., 415. j., Füg./108. j.

⁴⁰⁶ Egy ismert anekdota, amely 1509. március idusán történt Pforzheimban. A nagy humanista, Reuchlin egy görög nyelvtannal ajándékozta meg az ógörög elsajátításában szépen előrehaladó 12 éves unokaöccsét, Fülöpöt, és hozzátette: „Schwarzerdt heisst du, ein Grieche bist du, griechisch soll auch dein Name lauten und so nenne ich dich Melanchthon, das ist so viel wie schwarze Erde.” Vö. <http://www.melanchthon.de/leben/leben2.html>.

⁴⁰⁷ A mű folytatásaként 1518-ban jelent meg a Gryn./108. j-ben már említett, *De accentibus et orthographia linguae Hebraicae* c. nyelvkönyve. Vö. m. Buda II./5. j.

⁴⁰⁸ L. Gryn./3. j. ill. vö. m. Buda III./46. j., 117. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁴⁰⁹ Ennek a hosszú anyakönyvi bejegyzésnek még semmilyen nyomát sem találjuk Streuber Grynaeus életrajzában. Első publikálója – valószínűleg – a bécsi egyetem történetét megíró, Joseph Aschbach volt a 18. sz. második felében. Rá hivatkozva a bázeli egyetem történetírója, R. Thommen – 1889-ben – műve főszövegében németül közölte az adatot, jóllehet a hozzákapcsolódó jegyzetben megjegyzi, hogy Grynaeus bakkalaureuszi és magiszteri fokozatával kapcsolatban „ich habe für beide Nachrichten keine anzweifelhaften Belege gefunden”. Thommenre hivatkozva ezután kisebb nagyobb eltérésekkel ugyan, de végleg a köztudatba került ez az adat. Borzsák I. (1964-ben) a fent magadott pontos dátumhoz például csak az artisztikus fakultásra való beiratkozást kötötte, és a fent idézett bejegyzés szerinte két évvel későbbi, azaz 1514. április 8-án került be a bécsi matrikulába. H. Rädle (1986-ban) Thommenre hivatkozva minden kétség nélkül közli, hogy a bécsi matrikula 1512-es esztendei bejegyzései között találjuk: „Baccalaureus Simon Griner ex Feringen, peritus in lingua latina, graeca et hebraica”. Vö. Aschbach, Joseph: *Geschichte der Wiener Universität*. 1–3. Wien 1865–1888. 2,63: 3.j., Thommen, R.: *Geschichte*. 1889. 109: 4.j., Borzsák I.: Simon Grynaeus. 264 és Rädle, H.: Ein bisher. 42: 6.j.

intenzitással foglalkozott volna élete során.⁴¹⁰ A kép azonban nem lenne teljes, ha elhallgatnánk ugyanakkor azt, hogy mégis csak van egy – nem is akármilyen, hanem – kőbe vésett írásos emlékünkhöz ezzel kapcsolatban. 1542-ben, az imént már idézett bázeli Reformátorok-táblájára (Reformatorentafel) Grynaeus neve alá többek között ezt vészték fel: „MEMORIA SEMPITERNA OB LINGUARUM LATINAE GRAECAE ET HABRAICAE PERITIAM.”⁴¹¹ Ezen kijelentést azonban – egyelőre – úgy tűnik, hogy a Pforzheimben megszerzett héber nyelvű ismeretekre alapozva tették az emléktábla készíttetői.

De lépünk tovább, és arra a kérdésre próbáljunk meg röviden választ adni, hogy Pforzheimből vajon miért éppen Bécsbe vezetett Griner útja, amikor – Melanchthonhoz hasonlóan, például Heidelbergben vagy Tübingenben,⁴¹² azaz – jóval közelebb is folytathatta volna tanulmányait?⁴¹³ A tekintélyes bretteni családból⁴¹⁴ származó Melanchthon előmenetelét maga az anyai nagybáty, Reuchlin felügyelte és igazgatta, aki természetesen emellett, hogy ügyvédként és bíróként bejáratos volt a pfalzi választófejedelmi és a württembergi grófi udvarba, erős szálakkal kötődött Heidelberghez és Tübingenhez.⁴¹⁵ Az egyszerű, paraszti származású Grinert azonban egész biztos a nagyobb múltra visszatekintő bécsi egyetemen (alapítva 1365) működő „rajnai” bursa mellett annak híre is vonzotta, hogy I. Miksa császár (1459–1519, 1508-tól császár) uralkodása alatt köztudottan újra különös vonzerővel és népszerűséggel bírt az egyetem, s azon belül – mindenek előtt – az artes fakultáson folyó humanista szellemű és magas színvonalú oktatás (Konrad Celtis).⁴¹⁶

⁴¹⁰ Vö. Gryn./39. j-et és a hozzátartozó főszöveget és l. m. Buda II./93. j., Gryn./32. j., 243. j., 361. j., 376. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁴¹¹ Teuteberg, R.: Die Reformatorentafel. 11.; Ezt vette át szó szerint Pantaleon ill. Reusner is: Pantaleon, H.: Prosopographiae. 3,212, Reusner, N.: Icones sive. G iij és l. m. Gryn./82. j.; Mindhárom forrás teljes szövege megtalálható: Füg./V. 1.2. (Nr. 16–18) ill. Füg./90. j., Kép./17b.

⁴¹² Melanchthon 1509-ben (október 14-én) – 12 és fél(!) évesen – iratkozott be a heidelbergi egyetemre. A bakkalaureuszi fokozat megszerzését követően (1511. június 18.) – korára és gyerekes külsőjére való tekintettel – 1512-ben még nem engedték, hogy letegye a magiszteri vizsgát. Ezért Tübingenben folytatta stúdiumait, ahol 1514 januárjában avatták a művészetek mesterévé. Vö. Hautz, J. F.: Geschichte der Uni. Heidelberg. 1,397kk, Bornkamm, H.: Melanchthon. 25.

⁴¹³ Vagy akár Bázelen is, ahol 1460-ban alapítottak egyetemet. Heidelbergben 1386, míg Tübingenben 1477 óta működik egyetem. Vö. m. Buda III./46. j., 50. j., 51. j, 70. j., Gryn./75. j., 112. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁴¹⁴ Apja Georg Schwarzerd – a fejedelmi udvar fegyverkovácsa és puskagyártója – Fülöp pfalzi választófejedelem (Philip der Aufrichtige, Kurfürst von der Pfalz, 1448–1508, 1476-tól választófejedelem) közvetítése által vehette feleségül a tekintélyes bretteni család leányát – Reuchlin unokahúgát – Barbara Reutert.: Bornkamm, H.: Melanchthon. 25.

⁴¹⁵ Reuchlin Tübingenben (1481–1485) fejezte be a Poitiersben megkezdett jogi tanulmányait, és itt avatták a „iuris civilis” doktorává. A Heidelbergben töltött évek alatt (1496–1499) részt vett a Rajnai Tudós Társaság (Sodalitas Litteraria per Germaniam v. Rhenana) munkájában, a tagságnak pl. görög és héber nyelvet oktatott. Vö. Klaniczay T.: A magyarországi akadémiai. 51k és l. m. Buda II./92. j.

⁴¹⁶ A bécsi egyetem artisztikus karán az előírt művek tanulmányozása – a párizsi egyetemhez hasonlóan – három szakaszban történt (l. Buda III./55. j.). A háromféle törzsanyag-komplexum: a logika, a fizika és az etika-metafizika. A sorrend időbeliséget is jelentett. A grammatikát követő logika töltötte be az alapozó szerepet. Petrus Hispanus – már említett *Summulae logicales* c. művében (l. m. Buda III./38. j., 113. j., Gryn./320. j.) többek között – azt mondja, hogy mivel a logika tárgyal minden dolgok lényegéről, ezért ez teszi alkalmassá az

Azzal kapcsolatban, hogy Griner a bakkalaureuszi vizsgát követően pontosan mikor nyerte el az akadémiai (magiszteri) fokozatot (Magister Artium), sajnos pontos dátum nem áll rendelkezésre. Erre – az általános gyakorlatot figyelembe véve – nagy valószínűséggel legkorábban két-három éven belül (1514/15) kerülhetett sor.⁴¹⁷ Ezzel előtte is megnyílt az út, hogy akár egy városi-plébánia iskolában, akár valamely egyetem bölcsész karán oktathasson.

Griner egyetemi tanárai közül feltétlen meg kell említeni a humanista orvost és diplomatát, Johannes Cuspinianust (Spießhaymer v. Speißheimer, 1473–1529), I. Miksa császár udvari orvosát, a matematikus, csillagász Georgius Collimitiust (Georg Tannstetter, 1482–1535), valamint az ifjú humanista, Joachim Vadianust (Vadian, eredeti nevén Joachim von Watt, 1484–1551), akik mindahányan Konrad Celtis tanítványai voltak. E nevek hallatán ezért feltétlen utalnunk kell újra a Celtis által életre hívott Dunai Tudós Társaságra, melynek nemcsak tagjai voltak, hanem annak – a korábnál még szélesebb körű – szervezését és irányítását az 1510-es években maga Vadianus vette át.⁴¹⁸

Az észak-frankföldi Spießheimből (ma Unter- és Oberspiesheim, Würzburgtól légvonalban mintegy 25 km-re, észak-keletre) származó Johannes Cuspinianus – lipcei majd würzburgi tanulmányait követően – 1492-ben kezdte meg működését a bécsi egyetem orvosi fakultásán.⁴¹⁹ 1500-ban – alig 27 évesen – már mint rektor működött az egyetemen. Amellett,

embert, hogy sikeresen foglalkozhasson a tudományokkal. A fizika tanulmányok keretébe főleg Arisztotelész műveit tanulmányozták (*De metheoris*, *Parva naturalia*, *De caelo et mundo*), de előkerült az arab Alkabitius (Abd Al Aziz Ibn Uthman, †967) *Liber de iudiciis astrorum* c. munkája is (vö. Avicennával és az arab reneszánszsal: Buda I./36. j. végén). A két első ismeretcsoport elsajátítása után nyerhette el valaki a bakkalaureuszi fokozatot. A harmadik (utolsó) tanulmányi szakaszban újra csak Arisztotelész művei (*Ethica*, *Metaphysica*) kerültek elő évről-évre, s ezek beható ismerete alapján nyerhette el ars fakultás magiszteri fokozatát. Ezen alap tanrend keretei között ua. további, főleg grammatikai-irodalmi-poétikai jellegű művek előadását is meghirdették a bécsi egyetemen: pl. *Donatus* nyelvkönyvét, ami természetesen nem a kisdíjak Donatusa; Alexander de Villa Dei már említett *Doctrinale*-jének három könyvét; Galfridus Anglicus *Poetria nova* (1210k jelent meg) és Eberhardus *Laborinthus* c. irodalmi-poétikai műveit; Magister Jovis *Summa*-ját; Boethius (480k–524) *De consolacione philosophiae* ill. a neki tulajdonított *De disciplina scholarium* c. könyveket. Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 68kk.

417 Hogy Bécsben valóban megszerezte a fokozatot, annak a wittenbergi matrikula bejegyzése a bizonyosága: l. Gryn./3. j-hez tartozó főszöveget.

418 Mint már korábban utaltunk rá, a tudós társaság budai köre az 1510-es évek elején megszűnt (s egy másik alakult Szatmári püspök körében, l. Buda II./96. j.), nem úgy a bécsi, amellyel további neves humanisták álltak kapcsolatban ill. levelezésben: pl. az osztrák származású budai prédikátor, Konrad Cordatus (vö. m. Gryn./16. j., ill. Buda II./99. j., 103. j., Gryn./50. j., 76. j., 171. j., 208. j., 218. j., 229. j., 238. j., 240. j., 266. j., 287. j., 289. j-eket és hozzátartozó főszöveget), a sziléziai származású Caspar Ursinus Velius (1493–1539, 1515-től működött – megszakításokkal – Bécsben, 1517-ben koronázta költővé I. Miksa császár, l. m. Gryn./358. j., ill. 172. j., 230. j.), a német származású (ifj.) Rudolphus Agricola (1490–1521, akit a bécsi kongresszuson 1515 júniusában koronázott költővé I. Miksa, s lett Krakkóban a poétika tanára), vagy Johannes Henckel (1481–1539, 1522-től kassai, 1526 elejétől budai udvari prédikátor, l. m. Buda II./13. j., 102. j., Gryn./171. j.): Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 237 ill. Buda III./76. j., 116. j.; Vadianushoz és a Dunai Tudós Társasághoz l. m. Buda II./76. j., 92. j., Buda III./76. j., 116. j., Gryn./59. j., 128. j., 299. j-et és a hozzátartozó főszöveget ill. IV. 9. fejezetet.; Collimitiushoz l. Gryn./163. j. és vö. m. Gryn./132. j., 173. j., 438.j és a hozzátartozó főszöveget.

⁴¹⁹ Cuspinianusról l. Ankwicz-Kleehofen, Hans: *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian* Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I. Graz – Köln 1959. (Csak hivatkozásból ismerem.), LThK 2,1362 ill. l. m. Buda II./76. j., 92. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

hogy Celtis (†1508) utódja lett és mint tanár nagy hatást gyakorolt a hallgatóságra, I. Miksa jó diplomatájaként a 16. század első évtizedeiben nem kevesebb, mint huszonnégyszer fordult meg a budai udvarban.⁴²⁰ A követségen túl még kiadatlan klasszikus szövegek után kutatva természetesen meglátogatta a Corvina-könyvtárat is, ahonnan többek között Miksa császár jogtanácsosa – az említett Wimpfeling unokaöccse – Jacob Spiegelhez (1483–1547)⁴²¹ vagy fiatalabb kortársa, – a könyvtárat Mohács előtt „meglátogató” – Johann Alexander Brassicanushoz (1500–1539)⁴²² hasonlóan ő sem tért vissza üres kézzel Bécsbe. Legkevesebb kilenc korvina fennmaradását köszönhetjük neki.⁴²³

Vadianus 1501-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait Bécsben.⁴²⁴ Sokat utazott, az 1506-os bécsi pestisjárvány elől Villachba (Kärnten) és a Ossiach-i bencés monostorba vonult vissza, s természetesen tanulmányutat tett a reneszánsz hazájában, Észak-Itáliában is (1508-ban).⁴²⁵ 1512-től lett a bölcsészkar kinevezett (poétika) tanára Bécsben. Az egyetemi szokásoknak megfelelően, mint professzor nem nősült meg, hanem atyai módon kollégáival és diákjaival – a kolostorokhoz hasonló – lakóközösséget alkottak.⁴²⁶ 1513-ban – volt tanárával – Collimitiussal együtt járt Budán, ahol baráti szálak fűzték őket többek között a Boldogasszony-templomhoz tartozó városi (humanista) iskola akkori rektorához, Ulrich Tobriacherhez.⁴²⁷ Megcsodálták a Corvina-könyvtárat, és kortársaikhoz hasonlóan értékes

⁴²⁰ Vö. Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 237, Borzsák I.: Simon Grynaeus. 270, Csapodi Cs.: A Corvin. 26.

⁴²¹ A szintén schlettstadi származású, Cuspinianus közvetlen környezetéhez tartozó s az ugyancsak Schlettstadból származó, Beatus Rhenanussal (1485–1547, l. m. Gryn./138. j.) is kapcsolatban álló Spiegel 1514-ben II. Ulászló budai udvarában forgolódott, s magával vitt pl. egy 1475k készült Tacitus-kódexet, amit 1533-ban neves földije, Rhenanus rendezett sajtó alá (Codex Budensis Rhenani = Yalensis 1, ma Yale Egyetem kéziratárában található). Vö. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 264, CE 3,270–272, BBKL 1,438, 8,141–142, és l. m. Gryn./138. j.; Wimpfelinghez l. Gryn./109. j. ill. vö. m. Buda III./74. j., Gryn./169. j., 415. j., Füg./108. j.

⁴²² Róla lesz még szó a IV. 9. fejezetben, l. 355k j., 360. j-eket és a hozzátartozó főszöveget, ill. l. m. Buda II./76. j.

⁴²³ Nevéhez fűződik ua. a Bakócz Tamás érsek (1497–1521) titkára, Lázár deák (secretarius) által készített első magyarországi térkép publikálása (Ingolstadt, 1528). Lázár deákra még visszatérünk majd a főszövegben. Vö. Spekner, E.: Das geistige Leben. 329k, AMK 211.; Lázár deákhoz l. Gryn./173. j., és vö. m. 162. j., Buda II./96. j.

⁴²⁴ Barátsága Zwinglivel innen datálható, aki éppen ekkor volt végzős hallgató az egyetemen artisztikus karán. A Vadianusról közölt adatokat vö. Reusner, N.: Icones sive. K 4, RGG 8,869, CE 3,364–365, BBKL 12,1003–1013.; Vadianushoz és a Dunai Tudós Társasághoz l. m. Buda II./76. j., 92. j., Buda III./76. j., 116. j., Gryn./59. j., 122. j., 299. j-et és a hozzátartozó főszöveget ill. IV. 9. fejezetet.; Egy – magyar vonatkozású – írásos emlék a bécsi egyetemi évekről a volt hallgató társától, az érseki jogtanácsos Stephanus Taurinustól (1480? –1519), aki 1514. október 28-án Esztergomban kelt levelében így emlékezik vissza: „Nem egy, hanem tíz levelet is írhattam volna neked azóta, hogy Bécsben kiválóságoddal együtt szókratészi életet folytattam.”: MHL 464 (Nr. 242) és l. m. Buda II./95. j., Gryn./133. j.

⁴²⁵ Járt Trientben, Velencében és Padovában, ahol megismerhette a rá is nagy hatást gyakorló híres ír származású – hibernicus – egyetemi tanárt, Mauritius Hibernicust OFM (Maurice O’Fihely v. Mauritius de Portu [Hibernicus], 1460k–1513).

⁴²⁶ A lakóközösség tagjai között ott találjuk Grinert, Zwingli öccsét, Jacob Zwinglit (1500k–?, l. m. Gryn./141. j.) és Vadian későbbi sógorát, Konrad Grebelt (1498k–1526). A zürichi újrakeresztelők – ideje korán elhunyt – vezéralakjáról, Grebelről l. RGG 3,1255, LThK 4,995 ill. vö. Gryn./405. j.

⁴²⁷ Tobriacherrel lesz majd még szó az iskola rektoráival kapcsolatban. L. Gryn./233. j., 304. j., 305. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

corvinákkal tértek haza.⁴²⁸ 1514. március 12-én I. Miksa császár Linzben költővé (poeta laureatus) koronázta Vadianust. Az irodalomtudomány alapítójaként is emlegetett tudós férfiút az 1516/17-es tanévben (mindössze 32 évesen) az egyetem rektorává választották.⁴²⁹ Mindemellett tanártársa, az udvari orvos, Collimitiushoz hasonlóan földrajzzal, matematikával, csillagászzal foglalkozott, és befejezve az 1512-ben megkezdett orvosi stúdiumait, 1517-ben elnyerte a Doctor Medicinae címet. Bécset 1519 elején hagyta el végleg,⁴³⁰ ahonnan azt követően, hogy felkereste humanista barátait Lipszéban, Boroszlóban és Krakkóban – visszatért szülővárosába, St. Gallenbe, és annak neves orvosává, polgármesterévé (1526-tól) majd reformátorává lett.

Grynaeust életre szóló barátság fűzte mindenk előtt Vadianushoz (I. levelezésüket),⁴³¹ ami még Bécsben kezdődött az 1510-es években. A helvét humanista tudóst – a későbbiekben is –, mint „praeceptor”-át emlegette Grynaeus, akinek egykor ő maga is buzgó „discipulusa” volt. A következő levélrészlet önmagáért beszél: „Úgy gondolom 20 éve már annak, talán több is, amióta nem hallgatlak téged, és nem élvezem fenséges ékesszólásodat. Jól emlékszem arra, amikor semmi sem volt fontosabb, mint téged hallgatni. Ugyanis mindig úgy ítéltém meg, hogy te a lényegét érintő tudás birtokában vagy. E meggyőződésem abból fakadt, hogy ifjúként abban az időben nem láttam tökéletesebbet Vadianusnál (vagy: Vadianus nézeteinél). [...] Tanítómesterem, Vadianus, én bizony teljes mértékben egyetérték veled abban, hogy: az igazság mellett ki kell állni, fáradozni kell érte, mindent oda kell dobni, s mindent meg kell kísérelni érte, sőt még abban is egyetértünk, hogy: az igazságot a szépítésnek semmiféle formájával sem szabad elleplezni, hogy nyíltan harcolhassunk érte, amennyire az ügy megköveteli.”⁴³² Grynaeus szavaiból egyértelműen

⁴²⁸ A budai látogatásának egyik írásos emléke a *Gallus pugnans (Viaskodó kakas, Bécs, 1514)* c. humanista mitikus játéka, melynek megírására a budai farsangi kakasviadal adott indítást. Ennek 1514. január 14-én kelt előszavában többek között ezt olvassuk: „Amidőn a minap én és Collimitius György Budát érintettük, egyéb, számos dolog mellett, melyeket ott nagy gyönyörűséggel szemléltünk, megláttuk a kakasviadal ősi szokását is, amelyet ott évente, meghatározott napokon a nézőknek nagy követelésére szoktak gyakorolni.” Idézi Kardos: Kardos T.: A magyarországi humanizmus. 271 és l. még Gryn./241. j.; Collimitiushoz l. Gryn./163. j. ill. Gryn./122. j., 173. j. 438. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁴²⁹ A már többször említett érseki jogtanácsos, Taurinus így gratulált a volt diáktársnak kinevezése alkalmából (1516. december 11-én): „... azt kívánom, szolgáljon örök dicsőségedre, nagy tudású Joachimusom, a bécsi egyetem vezetésének elnyerése. [...] Tiéd szerencsekívánatom, s enyém az öröm, Vadianusom, szeretlek téged, kit a sors barátommá s a szerencse a szép Bécsben rektorrá s lektorrá tett.”: MHL 467 (Nr. 243) és vö. m. Buda II./95., Gryn./128. j.

⁴³⁰ Vö. Gryn./128. j.

⁴³¹ Grynaeusnak öt Vadianushoz írt levelét találjuk: *Vadianische Briefsammlung*. 1–7. Hg. Arbenz, Emil – Wartmann, Hermann. St. Gallen 1890–1913. 5/1,89–93 (Nr. 710), 5/1,402k (Nr. 939), 5/1,629k (Nr. 1122), 5/2,696k (Nr. 28), 5/2,706k (Nr. 37).

⁴³² Részlet Grynaeusnak Vadianushoz 1532. augusztus 21-én kelt levélből: „Annus est vigesimus, arbitror, aut amplius, ex quo audire te desii et iucundissima oratione frui. Memini enim, cum nihil esset iucundius, quam te auscultare. Sic enim semper iudicavi, solidam te habere doctrinam; quae opinio ex eo insedit, quia absolutius nihil iuvenis isto tempore videram Vadiano. [...] Ac ego quidem, mi Vadiane preceptor, istuc prorsus consentio tibi: pro veritate standum, facienda, amittenda, periclitanda omnia, ac etiam illud: nulla charitatis specie

kiderül, hogy Vadianust a bécsi évek során minden bizonnyal a homo universalis – humanista – eszménye vezérelte. Érdekes azonban, hogy érettebb fejű, reformátorként – az 1530-as években – például az egykori költővé koronázását már csak „juvenalis insania”-nak tartotta.

A bécsi humanista tanárok személyes példája és a Bécsben töltött évek tapasztalatai szemmel láthatóan – több vonatkozásban is – meghatározták Grynaeus későbbi életútját, szellemi fejlődését és gondolkodásmódját. Melyek ezek?

Mindenek előtt gondoljunk arra, hogy tanáraihoz és más humanistákhoz (például a fent említett Spiegelhez vagy Brassicanushoz) hasonlóan – valamikor 1521 első felében – Griner is Budára jött. A humanista környezet által sugallt szellemiség: régi kéziratok, klasszikus görög és latin auktorok művei utáni kutatás, azok szövegkritikai vizsgálatának elvégzése, s ezt követően sajtó alá rendezésük Grynaeus – 1529-ben történt Bázélbe kerülését követően – szinte egész életét jellemezte.⁴³³ Ezzel kapcsolatban hadd utaljunk röviden egy írásos emlékre, valamint életének két későbbi, emlékezetes és fontos epizódjára.

A humanista könyvkiadás híres bázeli képviselőjének, Beatus Rhenanusnak (Beatus Bild von Rheinau, 1485–1547)⁴³⁴ – az alig néhány hónapja Zürichben prédikátorkodó – Zwinglihez (Ulrich, Huldrych, Huldreich 1484–1531)⁴³⁵ 1519. május 7-én kelt levelének kezdő sorai így hangzanak: „Leveleid rendkívül kedvesek voltak számomra, minthogy csordultig voltak humanitással. Az sem volt azonban kevésbé kedves nekem, amit Simonunk szóban közölt velem, hogy tudniillik haladsz előre a keresztyénség felvételében, amelyet részben a kézzelfogható istentelenség, részben a csalárd babona nem csupán nálatok, hanem minden országban méltatlan módon bemocskolt. És jóllehet némelyek zúgolódnak ellene – minthogy a virtus nincs híjával az irigységnek – mégsem volt képes eddig még senki

dissimulandum, quominus pro ea palam, quantum poscit res, dimicemus.”: Vadianische Briefsammlung (Arbenz, E.). 5/1,89k (Nr. 710), Füg./71. j. A levél teljes szövegét l. Füg./V. 1.1. (Nr. 10).

⁴³³ Vö. Gryn./33. j., 160. j., 379. j., 380. j., 438. j-et és a hozzátartozó főszöveget.; A Grynaeus által sajtó alá rendezett művek listáját l. Füg./V. 2.3., Füg./V. 2.4.

⁴³⁴ Jacob Spiegelhez hasonlóan Beatus Rhenanus is a híres schlettstadti városi humanista (latin) iskola növendéke volt. Majd Párizsban folytatta tanulmányait (mint Faber Stapulensis [1450/55–1536] tanítványa), ahol többek között elsajátította a nyomda-művészetet. Humanista (köztük pl. Janus Pannonius verseinek kiadója, vö. Buda II./23. j.), klasszikus és patrisztikus művek szerkesztőjeként és korrektoraként dolgozott Johannes Amerbach (1440k–1513) és Johann Froben bázeli nyomdájában. Rhenanust szoros szálak fűzték Erasmushoz. A humanista filológus kezdetben szimpatizált a reformációval, 1525-től azonban hátat fordított neki, sőt 1526-ban visszatért szülővárosába, ahol teljesen a tudományoknak szentelte magát (a kiadói tevékenység mellett főleg a német történelem kutatásának), és kiterjed levelezést folytatott a korszak jeles tudósaival. Rhenanushoz vö. Reusner, N.: Icones sive. H 5, CE 1,104–109, NDB 1,682–683, RGG 1,1195–1196, BBKL 1,438, 8,137–142, Borzsák I.: Simon Grynaeus. 264 és l. m. Gryn./109. j., 125. j., 140. j., 146. j., 153. j., 182. j.; Amerbachhoz l. RGG 1,397 és vö. m. Füg./24. j.; Frobenhez vö. Gryn./154. j. ill. Gryn./36. j., 146. j., 152. j.; Faber Satpulensishez l. CE 2,315–318, BBKL 1,1582–1584.

⁴³⁵ Zwingliről l. Gäbler, Ulrich: *Huldrych Zwingli Eine Einführung in sein Leben und sein Werk*. München 1983, Chadwick, Owen: *A reformáció*. Osiris Kiadó Bp. 1998. 71–73, Hauschild, W.-D.: *Lehrbuch der Kirchen*. 2,66–72, 2,190–194, 2,325–340, Reusner, N.: Icones sive. C 5, RGG 8,1945–1955, CE 3,481–486, Franzen, A.: *Kis egyháztörténet*. 290–295, Gárdonyi M.: *Egyháztörténet*. 51–53, Buda II./5. j.

eltántorítani téged kitartóan űzött célodtól.”⁴³⁶ A levélrészlet alapján a Zürichet érintve Bázélbe érkező „Simonunkkal” kapcsolatban – aki nem más, mint Simon Griner – több mindenre következtethetünk.

Egyelőre annyi tűnik bizonyosnak, hogy az érdeklődő és mindenre fogékony ifjú humanista – I. Miksa császár 1519. január 12-én történt halálát követően nem sokkal – már 1519 tavaszán(!) Zürichben és Bázélben járt. A levélből az sajnos nem derül ki, hogy Simon miért éppen Zürichet érintve(?!), és onnan vajon milyen céllal érkezett Bázélbe?

Tény azonban, hogy személyesen találkozott bécsi diáktársa, Jacob Zwingli bátyjával,⁴³⁷ a nemrég (1518 decemberében) zürichi prédikátorrá (Leutpriester vagy Prädikant) kinevezett, Zwingli Ulrich-chal, aki egyben Vadianus régi barátja is volt.⁴³⁸ Luther nyomán és – időben – szinte vele párhuzamosan a Großmünster papjává lett Zwingli, Zürichben kezdte meg önálló reformatori tevékenységét.⁴³⁹ A Grinerrel – valószínűleg itt – kötött barátság életre szólónak bizonyult, elég csak levelezésük néhány fennmaradt darabjára utalnunk.⁴⁴⁰ Talán már ennek a találkozásnak volt köszönhető, hogy például az úrvacsora értelmezése kérdésében Griner fokozatosan ugyan, de határozottan, a helvét (zwingliánus) irány követője lett és maradt. De erről majd később.⁴⁴¹

A levél írója, a humanista nyomdászszakember Rhenanus soraiból arra is következtethetünk, hogy Griner Bázélben egész biztos személyes ismeretségbe kerülhetett az Erasmus köré csoportosuló humanistakör tagjaival, a korszak több jeles és lelkes

⁴³⁶ „Gratissimae mihi fuerunt literae tuae, quemadmodum erant humanitatis plenissimae; sed non paulo gratius fuit, quod ore nobis retulit Simon (=ti. Griner) noster, pergere te videlicet in asserendo Christianismo, quem partim impietas manifesta, partim fallax superstitio non istic modo, sed ubivis gentium indignis modis conspurcarunt. Et quanquam, ut non caret aemulatione virtus, obstrepant quidam, tamen a proposito tuo, quod instanter urges, adhuc nemo te retrahere potuit.”: *Briefwechsel des Beatus Rhenanus*. Hg. Horowitz, Adalbert – Hartfelder, Karl. Nieuwkoop 1966. 155–156 (Nr. 109).; Rhenanus leveléből arra is következtethetünk, hogy a korszak Európájában a reformáció eseményeket figyelemmel kísérők aránylag gyorsan értesültek a legfrissebb hírekről. A levélben ui. utalást találunk az – 1519. június 27 és július 15 között lezajlott – *Lipcsei disputa* előzményeként megjelent Luther-iratra, amely 1519 februárjában *Disputatio et excusatio F. Martini Luther adversus criminationes D. Joannis Eccii* címmel látott napvilágot Wittenbergben. Luther ezen 12 ill. idővel 13-ra kiegészült választételei megtalálhatóak: *D. Luther Márton művei*. 1–6. Sajtó alá rendezte Dr. Masznyik Endre. Pozsony 1904–1914. 1,340kk és vö. m. uo. 1,333, 1,456, Gritsch, Eric W.: *Isten udvari bolondja* Luther Márton korunk perspektívájából. Luther Kiadó Bp. 2006. 54–57, Brecht, Martin: *Martin Luther Sein Weg zur Reformation 1483–1521*. Stuttgart 1981. 285kk, 301, Graham, T.: Luther. 85–91.; Rhenanus levelének teljes szövegét l. Füg./V. 1.1. (Nr. 1) és vö. m. Gryn./109. j., 125. j., 138. j., 146. j., 153. j., 182. j.

⁴³⁷ Vö. Gryn./139. j. ill. Gryn./130. j.

⁴³⁸ Az ismeretség és barátság még Bécsben kezdődött a század első éveiben, és Vadianus St. Gallenbe való hazazérteztét követően, az 1519/20-as évektől kezdődően töretlenül folytatódott.

⁴³⁹ Egyik legelső újítása volt, hogy 1519. január elsejével – az éppen 35. életévét betöltő Zwingli – elkezdte a lectio continua szerinti igehirdetést: RGG 8,1947 és vö. m. Ziegler, Albert: Huldrych Zwingli und die Reformation in Zürich. In: *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*. Hg. Vischer, Lukas et alii. Freiburg – Basel 1994. 109–116. 110.

⁴⁴⁰ Pl. I. S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). Nr. 33–35.

⁴⁴¹ Vö. Gryn./270. j., 386–395. j., 402. j., 419. j., Füg./21. j. ill. Füg./V. 1.1. (Nr. 4a ill. 4b).

nyomdászával, valamint a könyvkiadás-művészetével s annak minden szépségével.⁴⁴² A bázeli nyomdászat egyébként éppen fénykorát élte ezekben az években, évtizedekben. A világ négy égtája felől érkező diákok mellett számos humanista kereste fel a Rajna-menti várost, mindenek előtt azért, hogy esetlegesen találkozhassanak és megismerhessék az 1514 óta Bazelben működő tudós fejedelmet, Erasmust, valamint hogy írásaikat valamelyik neves kiadóban megjelentessék, és a város könyvtáraiban addig még ismeretlen, kiadatlan kéziratok után kutassanak. A különféle nyomdászati cikkek iránt is óriási volt a kereslet, itt, a nyomdászat fellegvárában készültek – például – fél-Európa számára az akkori mise-könyvek.

Grynaeusnak a Heidelbergi egyetem artész fakultásának görög tanszékére való meghívását követően nem sokkal,⁴⁴³ 1524 tavaszán a volt iskolatárs és barát, Melanchthon hívta fel figyelmét a térség értékes könyvtáira,⁴⁴⁴ ahol érdemes lenne régi s addig még felfedezetlen kódexek után kutatni. A praepetori buzdításnak meg is lett az eredménye. 1527-ben, a Lorsch-i bencésmonostorban⁴⁴⁵ kutatva Grynaeus talált egy a 6. századból való pergamen-kódexet, amely Livius 145 kötetes (fő) opusának, az *Ab urbe condita* című művének öt addig még ismeretlen kötetét tartalmazta.⁴⁴⁶ A máig minden Livius-kiadás

⁴⁴² Amerbach, Froben és Cratander büszkén írták a könyvcímek után, hogy az adott könyv kiadott: „Apud Inclytam Germaniae Basileam”: Teuteberg, R.: Johannes Oekolampad. 23.; A Bazelben Erasmus köré csoportosuló humanista körről l. Fellay Jean-Blaise: Erasmus und der Basler Humanistenkreis. In: *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*. Hg. Vischer, Lukas et alii. Freiburg – Basel 1994. 104–108. és l. m. Gryn./109. j., 125. j., 138. j., 140. j., 153. j., 182. j.; Frobenhez vö. Gryn./154. j. ill. Gryn./36. j., 138. j., 152. j.; Andreas Cratanderhez l. NDB 3,402, LThK 1,494, TRE 21,595.

⁴⁴³ A heidelbergi egyetem kollégiumának (bursájának) vezetői 1524. január 3-án egy részletes kérelemmel fordultak az egyetem szenátusához, amelyben arra kéri az egyetemi kancellárt, hogy megfelelő díjazás mellett – a Wittenbergben oktató – Simon Grynaeust hívják meg az artész fakultás időközben megüresedett görög nyelvtanári állására. A szenátus jegyzőkönyvében – a kérvénynek eleget téve – a következő olvasható: „Senatus nostri Gymnasii primum conclusit advocandum egregium aliquem graeci idiomatis professorem et quia forte D. rector acceperat e quibusdam eruditiss ac bonis amicis quemdam apprime eruditum hominem Symonem Grineum nuper Vitebergam in Sueviam venisse, grece lingue abunde peritum, quem cunsuluit pre ceteris ad Gymnasium nostrum arcessendum idque tunc omni voce conclusum est, debere rectorem quam primum fieri posset, ad eundem Symonem Gryneum mitteret literas.” Grynaeus elfogadta a meghívást, és megérkezését követően nagy buzgalommal el is kezdte előadásait az arisztotelészi filozófiáról: Hautz, J. F.: Geschichte der Uni. Heidelberg. 1,373k és vö. m. Streuber, W. Th.: Simon Grynaeus. 8, Briefe... Oekolampads (Stachelin, E.). 1,172: 6.j. és l. m. Gryn./35. j., 80. j., 177. j., 258. j.

⁴⁴⁴ Így pl. a Heidelbergtől 10-12 km-re északra, a Neckar-menti Ladenburg püspöki palotájának – a korábbi wormszi püspök és a heidelbergi egyetem kancellárja, Johannes von Dalberg (1455–1503, a már említett holland humanista, Rudolf Agricola [vö. Buda II./5. j., Buda III./70. j.] barátja) által alapított – könyvtára, valamint a már akkor patinásnak számító, Heidelbergtől szintén északra, 35-40 km-re fekvő lorsch-i bencésmonostor kéziratárára. Vö. *Melanchthoniana Paedagogica* Eine Ergänzung zu den Werken Melanchthons im CR. Ed. Hartfelder, Karl Dr. Leipzig 1892. 31–35 (Nr. 12), 32: 1–2.j., *Supplementa Melanchthoniana / Werke Philipp Melanchthons die im CR vermisst werden*. 1/1–6/1. Hg. Clemen, Otto D. Dr. Leipzig 1912–1926. 6/1,380 (Nr. 576) (a továbbiakban SM) ill. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 265.; Melanchthonhoz l. m. Buda II./5. j., Buda III./74. j. ill. a bretteneri találkozó további részleteiről lesz még szó, l. Gryn./38. j., 261. j., 263. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.; Dalbergről l. BBKL 1,1195, NDB 3,488, LThK 2,1376.

⁴⁴⁵ Bietenholz szerint 1526-ban: Bietenholz, P. G.: Simon Grynaeus. 143.; A lorsch-i monostort a Karolingok korában (9. század) alapították egy ókori Merkúr-szentély helyén.; L. m. Buda II./93. j., Gryn./80. j., 242. j., 377. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁴⁴⁶ A kézirat ma is megvan! 1665-ben került Peter Lambeck (1628–1680) császári könyvtáros jóvoltából a Bécsi Udvari Könyvtárba (Wiener Hofbibliothek). Jelzete: Cod. Pal. Vindob. Phil. Lat CV. A „Catalogus codicum mancriptorum Bibliothecae Palatinae Vindobonensis pars I.: Codices philologici Latini digessit Stephanus

alapjául szolgáló kézirat felfedezéséig mindössze csak az 1-10-ig illetve 21-40-ig terjedő könyvek voltak ismertek. Az ötödik dekád ismeretlen „új” könyvei (41-45.) egyszerre híressé tették a heidelbergi nyelvészprofesszort.⁴⁴⁷ A „teljes” Livius sajtó alá rendezése – a neves korrektorok Sigismundus Gelenius (Zikmund Hrubý z Jelení, 1497-1554)⁴⁴⁸ és Beatus Rhenanus⁴⁴⁹ munkájának köszönhetően – végül is csak 1531 márciusára készült el Johann Froben (Frobenius, 1460?-1527) híres bázeli nyomdájában.⁴⁵⁰ Az angol humanista, Charles Blountnak (5th Baron Mountjoy v. Carolus Montioius, 1516–1544)⁴⁵¹ címezett előszót a kiadó kérésére ki más írhatta volna, mint a humanista „doctor universalis”, Rotterdami Erasmus.⁴⁵² Néhány mondat az előszóból: „Úgy tűnik [...], hogy a latin történetírás fejedelme, Titus Livius a te neved alatt kerül ajánlásra. Livius persze már többször kiadták, de soha ilyen nagyszerűen és tökéletesen. S ha ez még kevés lenne: megnövelték azzal a nemrégiben előkerült öt könyvvel, amelyeket jó szelleme által vezérelve Simon Grynaeus fedezett fel a laurissenumi, vagy ahogy mindenütt nevezik, a lorschei bencés monostor

Endlicher 1836, 49” szerint, melyet a pesti egyetem bölcsész szakán végzett filológus, a később neves történetkutatóvá és botanikussá lett Stephanus Endlicher (1804–1849) készített, a kézirat a 6. századból való, és származási helye Írország. Innen 690-ben a Willibrordus (658–739) vezetése alatt, a frizek térítésére a kontinensre érkezett tizenkét misszionárius egyike, név szerint Suidbert Wijk bij Duurstedebe (Utrecht tartomány déli részén fekvő város) hozta, ahonnan később Kaiserswerthbe (ma Düsseldorf északi elővárosa), majd onnan a lorschei bencésmonostorba került.: SM 6/1,381 (Nr. 576) ill. Melanchthoniana (Hartfelder, K.). 31–35 (Nr. 12), 32: 5.j.; Borzsák szerint az unciális kódex még ennél is öregebb, az 5. századból való.: Borzsák I.: Simon Grynaeus. 263.; Willibrordról l. BBKL 18,1522–1530.; Liviushoz l. Grimal, Pierre: *A latin irodalom története*. Akadémiai Kiadó Bp. 1992. 68–69.

⁴⁴⁷ A nagy felfedezésről Grynaeus hosszú levélben számolt be Melanchthonnak (1527. szeptember 8-án). Ebben többek között arra utal, hogy tisztelete és hálája jeléül a kiadás előszavát a Praeceptornek szeretné majd címezni. Vö. Melanchthoniana (Hartfelder, K.). 34 (Nr. 12.), SM 6/1,380–383 (Nr. 576), Melanchthons Briefwechsel / Kritische und kommentierte Gesamtausgabe. Ed. Scheible, Heinz – Loehr, Johanna. Stuttgart-Bad Cannstatt 1977–. 1,264 (Nr. 587) (a továbbiakban MBW) ill. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 266.; A levél teljes szövegét l. Füg./V. 1.1. (Nr. 6); A felfedezésnek köszönhetően Grynaeus Erasmussal is kapcsolatba került. Ennek egyik szép írásos emléke az a fennmaradt levél, amelyet maga Erasmus írt válaszul Grynaeus – sajnos elveszett – (bemutatózó) levelére. A levél teljes szövege: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 114 (Nr. 1, számozás tőlem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 2 (Nr. 1) és vö. m. Gryn./156. j.

⁴⁴⁸ A felfedezéssel kapcsolatos másik írásos emlék Grynaeusnak a bázeli Froben Kiadó korrektora, a jeleni (Csehország) származású Sigismundus Geleniushoz – valószínűsíthetően még a felfedezés évében – írt levele, amelyből több minden kiderül a tervezett kiadás körülményeivel kapcsolatban. Grynaeus a becses kéziratot egy általa meg nem nevezett, így név szerint ismeretlen férfinak adta, aki megígérte, hogy üzleti útja során – Hagenauban, Strassburgban vagy Bazelben – saját ügyletei intézése mellett kiadót is kerít. Így került a kódex végül a híres bázeli Froben Nyomdába. Vö. SM 6/1,380k (Nr. 576), In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 160 (Nr. 24, számozás tőlem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 14 (Nr. 11), S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 40 (Nr. 3), Gryn./156. j.; A levél teljes szövegét l. Füg./V. 1.1. (Nr. 7); Geleniusához l. CE 2,84–85.; Frobenről l. m. Gryn./154. j. ill. Gryn./36. j., 138. j., 146. j.

⁴⁴⁹ Vö. Gryn./138. j. és l. m. Gryn./109. j., 125. j., 140. j., 146. j., 182. j

⁴⁵⁰ A kiadás pontos adatait l. Füg./159. j.; Frobenhez l. CE 2,60–63, LMA 4,983k és vö. m. Gryn./36. j., 138. j., 146. j., 152. j.

⁴⁵¹ A IV. Mountjoy-i báró, William Blount (4th Baron Mountjoy, 1478k–1534) fia. Vö. Welti, M. E.: *Der Gräzist*. 233, Borzsák I.: Simon Grynaeus. 266k, CE 1,154.; William Blountról l. CE 1,154–156.

⁴⁵² Grynaeusnak Geleniushoz írott leveléből (l. Gryn./152. j.) az is kiderül, hogy a kézirat kiadásával kapcsolatban csupán egyetlen kikötése volt: az előszót Melanchthonnak címezve ő írhatta. A kiadó végül azonban jobbnak látta, ha a praefatiót a bázeli egyetem professzora, maga Erasmus írja. Hogy végül az nem Melanchthonnak, hanem a tudósfejedelem egykori tanítványa és későbbi mecénása, William Blount fiának, Charlesnek lett címezve, ebben nagy szerepet játszott Erasmusnak a reformációról alkotott véleménye. Vö. SM 6/1,381 (Nr. 576) ill. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 266 és vö. m. Gryn./151. j.

könyvtárában. Ez a férfiú – híjával bármiféle elbizakodottságnak – a tudományok összes válfajában jártas, s a szabad tudományok felvirágoztatására született.”⁴⁵³

A másik epizód 1531 tavaszán (március-július) történt, amikor is Grynaeus könyvkiadó barátjával, Johannes Bebellel együtt közös vállalkozásba kezdett.⁴⁵⁴ Tanulmány- és kutatókörútra indultak Angliába, hogy – publikálás céljából – addig még ismeretlen és kiadatlan kéziratok után kutassanak. Erasmus ajánlásaival felvértézve⁴⁵⁵ Grynaeus azon túl, hogy június elején magával VIII. Henrik (1491–1547, király 1509) angol királlyal is találkozott, kapcsolatba került több neves angol humanistával (például Polydore Vergillel [1470k–1555], Reginald Poléval [1500–1558], Thomas Cranmerrel [1486–1556] vagy Thomas More-ral). Emellett az oxfordi Corpus Christi College akkori vezetője, John Claymond (1468–1537) pártfogásának és közbenjárásának segítségével sikerült számos – a különböző college-ok könyvtárában talált – értékes kéziratot Bázélbe „menteniük”, melyeket azután a következő években sajtó alá rendeztek.⁴⁵⁶

A bécsi tanárok példáját és hatását fedezhetjük fel továbbá abban is, hogy a nyelvoktatást és nyelvészkedést Grynaeus maga sem gondolta mindig életre szóló hivatásának. Ezzel kapcsolatban hadd utaljunk a már – kétszer – idézett, s élete egyik fordulópontján íródott levelére, amelyben többek között arról olvashatunk, hogy azon töpreng: szívesen felhagyna már a nyelvek oktatásával, orvostannal szeretne foglalkozni és – volt tanáraihoz hasonlóan – orvossá lenni: „... nem épp az imént határoztam el, hogy ezt a foglalkozásomat elhagyom, régen megvásároltam Galénosz összes könyvét, és már egy ideje annyira belemerültem Arisztotelész természettudományos könyveibe, hogy egyszer s

⁴⁵³ „Visum est (sic ad Carolum Montioium scripsit) tuo nomini dicare Titum Livium, Latinae historiae principem, iam quidem frequenter excusum, sed nunquam antehac vel magnificentius vel emendatius, et si hoc parum est, quinque libris modo repertis auctum, quos bono quidem genio in bibliotheca monasterii Laurisseni, aut ut vulgo, Lorsensis repperit Simon Grynaeus, vir ut in omni genere literarum citra supercilium eruditus, ita provehendis liberalibus studiis natus.” Idézi Streuber: S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 58.

⁴⁵⁴ Bebelhez, akinek élete egyelőre csak 1517–1438-ig dokumentálható l. CE 1,112k.; A vállalkozás további részleteiről l. CE 1,113, Welti, M. E.: Der Gräzist. 233k, Blázy Á.: Ötszáz éve. 298 és vö. m. Gryn./378. j. Füg./66. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁴⁵⁵ Az imént említett Livius kiadás előszaván túl magukkal vitték a már éppen Bebel nyomdájában sajtó alatt lévő Arisztotelész kiadás Erasmus által írt és John (Jack) Morehoz (1509k–1547, l. Füg./158. j.) címzett előszavát, valamint a tudósfejedelemnek egy külön erre az útra készült és William Blount báróhoz írt ajánlólevelét. Vö. Streuber, W. Th.: Simon Grynaeus. 22k, Welti, M. E.: Der Gräzist. 233, CE 1,113 ill. 2,143.

⁴⁵⁶ Az Angliában felfedezett kéziratok nélkül aligha készülhetett volna el akár Platón összes művének kiadása (Bázél, 1532 ill. 1534), vagy az egy kötetben – görögül először(!) – napvilágot látott Euklidész (Kr. e. 365k–300k) *A geometria elemei* c. műve és a későbbi újplatonista, Proclus (410k–485) *Kommentárja* (Bázél, 1533). A „vállalkozók” angol pártfogóik önzetlen segítségéért cserébe a későbbiekben – több ízben – könyvkiadványokat küldtek Bázélból. Vö. Welti, M. E.: Der Gräzist. 235, S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 59k ill. l. m. Füg./163. j., 165. j., 167. j., 174. j. és vö. m. Gryn./33. j., 137. j., 379. j., 380. j., 438. j.; VIII. Henrikhez l. CE 2,178–181, Chadwick, O.: A reformáció. 91–108, Gárdonyi M.: Egyháztörténet. 60–62, Gryn./203. j., 407. j.; Morehoz l. Buda III./73. j.; Vergilhez l. Füg./167. j.; Poléhoz l. BBKL 7,789–793.; Cranmerhez l. RGG 2,483–484, TRE 8,226–229, BBKL 1,1152–1154, LThK 2,1337, Proclushoz l. RGG 6,1684–1685, TRE 27,468–471.

mindenkorra elhatároztam, komolyan az orvostudománnyal foglalkozom, és egész életemet ezen dolgok gyönyörűsége megismerésével töltöm.”⁴⁵⁷

Emellett Grynaeusnak a földrajz iránti érdeklődése ugyancsak egyetemi tanáira, Vadianusra és Collimitiusra vezethető vissza. Vadianus geográfiai tanulmányai mellett, mint arra már utaltunk, sokat utazott, túrázott az Alpokban, hogy minél többet lásson és tapasztaljon a teremtett világból. Az Újvilág fölfedezése (1492) adott igazi lökést a földrajz, a csillagászat és a térképészet tudományának.⁴⁵⁸ A mestereit követő tanítvány, Grynaeus 1532-ban jelentette meg – a később számos újabb kiadást megért – nagy sikerű gyűjteményes földrajzi művét *Novus orbis regionem et insularum veteribus incognitarum...* címmel (Bázel, 1532). A gyűjteményes kötet előszava is önmagáért beszél, mivel azt a matematika és orvostan kiváló professzorának, volt tanárának, Georgius Collimitiusnak címezte. A gazdagon szerkesztett kötetben – a sok színes útleírás mellett – csokorba gyűjtve találjuk a híres, nagy fölfedezők beszámolóit az újonnan feltárt földrészekről.⁴⁵⁹ Az egykori heidelbergi tanártárs és barát, a korábban már említett híres földrajztudós, Sebastian Münster *Cosmographia* című könyve (Bázel, 1544)⁴⁶⁰ első lapján megemlékezik Grynaeusról, s annak e jeles művéről.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ „... non ita pridem captum hoc mihi deserendae professionis huius consilium, libros Geleni dudum omnes comparavi, et in Aristotelis de natura libris ita iam aliquandiu fui occupatus, ut qui serio medicinam sequi, et vitam omnem in pulcherrima rerum illarum cognitione traducere decreverim.”: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.) 4,179v, S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.) 37 (Nr. 28), Briefe... Oekolampads (Stahelin, E.) 2,303 (Nr. 649), Füg./45. j., 57. j. A levél teljes szövegét (latinul és magyarul): Füg./V. 1.1. (Nr. 8a ill. 8b) és l. m. Gryn./35. j., 37. j., 95. j., 101. j., 346. j., 347. j., 367. j.; Az orvostan iránti szeretetéről beszél az az orvostant dicsőítő beszéde is, ami nyomtatásban halála után látott napvilágot. Vö. Füg./154. j.

⁴⁵⁸ Amerika felfedezését követően (Kolombusz, 1492, vö. Buda II./19. j.) 1494-ben írták alá a tordesillasi szerződést (június 7.), mely szerint VI. Sándor pápa (1492–1503) demarkációs vonallal választotta ketté az Atlanti-óceánt. A legkeletibb rész a portugáloké (Brazília), a többi még ismeretlen óriási terület a spanyoloké lett. További fölfedezések: Hernán Cortés (1484–1574) Haiti 1504, Kuba 1511 és Mexikó 1519. Vö. AKK 230.; Petrus Martyr d’Anghiera (1457–1526) olasz származású humanista egyik leghíresebb könyve az Újvilágról, Amerikáról írt, amely *De orbe novo decades* címmel jelent meg Bázelben (1521). Magellán (1480–1521) három éves földközi expedíciójáról (1519–1522) az erdélyi származású Maximilianus Transsylvanus (1490k–1538) írt egy beszámolót (l. m. Buda II./95. j., Gryn./221. j. és a hozzátartozó főszöveget): MHL 513: 6.j.; 491–514 (Nr. 250); Vö. m. Lázár deákkal: Gryn./173. j. ill. 127. j., Buda II./96. j.

⁴⁵⁹ Collimitiushoz l. NDB 3,322–323, MHL 466: 7.j, és vö. m. Buda II./92. j., Gryn./122. j., 132. j., 173., 438. j.; Az előszóban Grynaeus, mint korának, a reneszánsznak gyermeke – többek között – arról vall, hogy a földi és a földön túli erők végül is megmagyarázhatatlan módon ugyan, de összefüggenek egymással, s minden mögött az Atyaisten szeretete fedezhető fel. Vö. Welti, M. E.: Der Gräzist. 241k ill. vö. m. Gryn./438. j. és a hozzátartozó főszöveget.; A kiadásról l. Füg./126. j., 161. j. és a hozzájuk tartozó főszöveget., Vö. még Buda II./91. j. (Jakob Ziegler).

⁴⁶⁰ A több mint 900 metszettel és 40 térképet tartalmazó művet több nyelvre lefordítottak, és közel 50 kiadást ért meg. A 16. század közepétől kezdve hosszú időn át Németország-szerte mindenki ebből a (tan)könyvből tanulta a földrajzot. Vö. Haller, Johannes D. Dr.: *Die Anfänge der Universität Tübingen 1477–1537*. 1–2. Stuttgart 1927–1929. 1,275, BBKL 6,317k.; Münsterhez l. m. Gryn./29. j. ill. Buda II./5. j., Gryn./36. j., 166. j., 424. j. eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁴⁶¹ Münster, Sebastian: *Cosmographia*. Basel 1944. Repr. Antiqua-Verlag, Lindau 1984. (A mű 12 antik kiadásban és több nyelven megtalálható az OSzK-ban, az legelső (1544-es) kiadás jelzete: App. H. 1731, és vö. Rädle, H.: Ein bisher. 42: 11.j., Gryn./29-32. j. ill. l. m. Buda II./91. j.

Mindkét mű különféle kiadásainak egy-egy példánya megtalálható és tanulmányozható az Országos Széchényi Könyvtárban.⁴⁶²

Ezen párhuzamok alapján – azt is – joggal feltételezhetjük, hogy az ifjú Griner nem egyszerűen csak tanáraihoz kötődött szoros szálakkal, hanem maga is tagja lehetett a fiatal és neves tudós, Vadianus irányította humanista-körnek.

A tudóskör ifjú tagjainak sorába tartozott továbbá – a már említett Georg Rythaymeren túl⁴⁶³ – az egykori diáktárs és életre szóló barát, Jacob Bedrot (Pedrotus, 1494k–1541), aki a későbbiekben szintén nagy hírnévre tett szert.⁴⁶⁴ A vorarlbergi Bludenzből (Vaduztól keletre, mintegy 35 km-re) származó humanista élete végéig Strassburgban működött, mint a görög nyelv neves professzora (1525-től), s egyben mint a korábban már szóba került neves iskolareformer, Johann Sturm (1507–1589) egyik legfőbb támogatója és munkatársa.⁴⁶⁵ Számos klasszikus görög művet jelentetett meg, ezért joggal érdemelte ki a „Jacobus Graecus” nevet.⁴⁶⁶

Egész biztos szoros kapcsolatban állt a bécsi tudóskörrel a – már említett – két budai jó barát, Johannes Kresling (1489–1549) és Bartholomeus Francfordinus Pannonius (Frankfordinus illetve Pannóniai Bertalan, 1490–15??[1536u]) is. A két fiatalember már mint magiszteri fokozattal rendelkező érkezett 1515 tavaszán Bécsbe. Tudásuk elmélyítésén túl a

⁴⁶² Grynaeusé – az első 1532-es kiadásból 2 példány (Ant. 372[1]), Ant.1498[1]), az 1534-es német nyelvű strassburgi kiadás (Ant. 1410), és az 1537-es kiadásból is 2 példány (Ant. 475, Ant. 1901[2]); Münsteré – a 16. századi kiadások közül a következő években megjelentek vannak meg: 1544, 1546, 1550, 1552, 1552, 1554, 1554, 1564, 1572, 1578, 1588, 1598: *Az OSzK 16. századi nyomtatványainak katalógusa* – Nem magyar nyelvű, külföldi kiadványok. 1–3. Összeáll. Soltész Erzsébet et alii. OSZK Bp. 1990. 2,1721kk, 1796k.; A korszak további neves kartográfusai között feltétlen meg kell még említenünk Peter Apian (Bienewitz v. Bennewitz, 1495 v. 1501–1552), az erdélyi szász tudós reformátorát, Johannes Honterust (1498–1549) és Wolfgang Lazius (1514–1565). A két előbbi egyébként – többek között – Bécsben végezte középfokú tanulmányait, Apian – Lipcsét követően – 1519 és 1521 között, míg Honterus 1520-tól a húszas évek második feléig. Írásos forrás nem lévén csak feltételezhetjük, hogy Griner is oktatta őket. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy Apian már 1520-ban megjelentette első kiadványát, egy világtérképet (Bécs, 1520). Honterus pedig miután Krakkóban megjelentette híres *Kísérlet az ismert világ földrajzi leírására (Rudimenta Cosmographiae, 1530)* című művét, Bázélbe megy (Grynaeus 1529 tavaszán került az itteni egyetemre), hogy (Johann Froben [l. Gryn./154. j.] legidősebb fia, Hieronymus Frobeniustól [1501–1563] és Henrich Petritól [1508–1579]) elsajátítsa a nyomdászmesterséget. Honterus (tan)könyve 1602-ig, – Krakkótól kezdve Antwerpenen át Kölnig – nem kevesebb mint harminc kiadást ért meg. Honterushoz vö. RGG 3,1896–1897, TRE 15,578–580, NDB 9,603, BBKL 2,1035–1040, 24,107, Blázy Árpád: Johannes Honterus erdélyi (szász) humanista és reformátor (1498–1449). *Lp* 81 (2006/4) 129–130. 129 és l. m. Gryn./337. j., 418. j-et és hozzátartozó főszöveget.; Münsterhez l. m. Gryn./29. j. ill. Buda II./5. j., Gryn./36. j., 164. j., 424. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.; Apianhoz l. LThK 1,804, BBKL 14,107-114 és l. m. Gryn./230. j.; Laziushoz l. LThK 10,855.; Hieronymus Frobeniusához l. GChRPK 7,645, 7,647.

⁴⁶³ L. Gryn./41. j.

⁴⁶⁴ Bedrotól l. S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 45: 1.j., Briefe... Oekolampads (Staelin, E.). 2,304: 1.j. és l. m. Buda III./74. j. Grynaeus töle, a jó barától hallotta először (1529 tavaszán), hogy a bázeli egyetem megreformálásával kapcsolatban felmerült a neve, s hogy Heidelberget otthagyva vegye át a görög nyelv professzori állását Bázélben. L. a már többször idézett levél bevezetőjét: Füg./V. 1.1. (Nr. 8a ill. 8b).

⁴⁶⁵ Vö. Buda III./74. j., Gryn./415. j. ill. Gryn./109. j., 125. j., 169. j., Füg./108. j. és a hozzátartozó főszöveget.; Bedrot szoros kapcsolatban állt Kálvinnal is, neve gyakran előkerül a reformátor leveleiben.

⁴⁶⁶ További adatok: Bonorand, Conradin: Jacobus Bedrotus Pludentinus / Beiträge zur Biographie eines Vorarlberger Humanisten. *JdVL* 23 (1962) 75–113 (Csak hivatkozásból ismerem.).

krakkói humanista kör után – valószínűleg Kresling javaslatára – szerették volna megismerni a Vadianus vezetése alatt álló bécsi tudóskört is.⁴⁶⁷ Francfordinus Vadianushoz fűződő szoros kapcsolatáról tanúskodik, hogy Vadianus 1510-es bécsi kiadása után ő is sajtó alá rendezte Reuchlin *Batrachomyomachia*-jának (*Békaegérharc*, 1474) latin fordítását (Bécs, 1516) illetve hogy 1517 után levelezésben álltak egymással.⁴⁶⁸

⁴⁶⁷ A budai polgári származású Kreslingnek ismerjük felmenőit is (amennyiben nem csak névrokonokról van szó): a nagyapja a királyi halászkok céhmestere volt az 1470-es években, míg apja tekintélyes budai borkereskedő. Az ifjú Kresling 1508-ban iratkozott be a bécsi egyetemre, s bizonyára ismerte Johannes Henckelt (vö. Buda II./13. j., 102. j., Gryn./122. j.), aki már mint Magister Artium-i fokozattal rendelkező fizette ki a magyar bursa tagsági díját, hogy jogi tanulmányokat folytasson az egyetemen (Henckelt 1510-ben avatták az egyházjog doktorává). Kresling Bécs után Krakkóban folytatta tanulmányait, ahol az 1510/11-es téli szemeszterre szóló egyetemi anyakönyvi bejegyzése (*Johannes Johannis de Buda [Baccalarius Viennensis]*.) közvetlen megelőzi az egykori budai iskolatárs (és gyermekkori barát?), Bartholomeus Francfordinus Pannonius bejegyzését (*Bartholomeus Bartholomei de Buda*). Kresling tehát már mint az artész fakultás bakkalaureátusi fokozatával rendelkező, társa pedig mint felső tanulmányait kezdő iratkozott be az egyetemre. Barátságukat igazolandó, hogy a magyar bursa anyakönyvében is egymás mellett szerepelnek (*Joannes de Buda, baccalarius Viennensis* ill. *Bartolomeus de Buda*), ahol az 1511-es nyári szemesztertől kezdve legkevesebb két évig Kresling a mentorkodás mellett, mint *consiliarius*, tagja volt a bursa vezetőségének. Francfordinusnak sikerült a tanulmányokban való lemaradását behoznia, 1512-ben már letette a bakkalaureátusi vizsgát, és 1514-ben pedig mindketten egy időben szereztek meg a magiszteri fokozatot (Magister Artium), majd valószínűleg együtt visszatértek Bécsbe. A budai ifjak mind két helyen tagjai voltak a humanista köröknek, melynek hatásáról tettünk már említést (I. Buda II./ 97. j.). A két barát valószínűleg 1517-ben érkezett vissza Budára. Miként azt már említettük Kresling a budai Szent György-kápolna plébánosa, Francfordinus pedig a Boldogasszony Plébániához tartozó városi iskola rektora lett (vö. Buda II./96. j.). Francfordinust 1519-ben újra Bécsben találjuk, amikor is sajtó alá rendezte két komédiáját (további részletek ezzel kapcsolatban I. Gryn./234. j., 312. j.). A következő adatunk, hogy 1521-ben Rómában járt ahonnan már nem Budára, hanem Selmecebányára tért vissza (vö. Francfordinusnak 1522. május 18-án, Selmecebányán kelt levelével, I. Füg./V. 1.1. (Nr. 2) ill. Gryn./16. j., 209. j., 214. j., 218. j., 240. j., 267. j.). Budán mind a ketten baráti kapcsolatba kerültek Cordatussal, akivel együtt – budai működésüket követően – 1522-től a felvidéki bányavárosokban találjuk őket. Francfordinust Selmecebányán, mint jegyzőt, Kreslinget pedig Cordatussal együtt 1525-ben Körmöcbányán. Utóbbiakat ugyanez év húsvétján vád alá helyezték új hitű prédikációik és Kresling házasságkötése miatt. Együtt kerültek az esztergomi börtönbe 38 heti fogságra (vö. Gryn./214. j.). 1526 őszén mindketten Alsó-Sziléziában szolgáltak, Cordatus Liegnitzben az akadémián tanított, Kresling pedig Boroszlóban (vö. Buda II./99. j.) – Hammann szerint Jägerndorfban (a mai sziléziai Krnov) és Karpfenben (Korpona, Zólyomtól délre, mintegy 27 km-re) is – lelkészkedett. Miután azonban Selmecebánya városa a reformáció mellé állt, Kresling itt folytatta szolgálatát. Tudomásunk van arról, hogy a felvidéki bányászok zavargása miatt Francfordinus 1525 tavaszán távol tartotta magát, hogy bort adjon el nekik. 1526-ban (a Mohácsi csatát követően néhány nappal, szeptember 3-án) Besztercebányán találjuk, ahol városa további két képviselőjével, mint tanúk vettek részt ugyancsak egy a bányászszázadással kapcsolatos tárgyaláson (s Luthert követve – nem a felkelők oldalán). Egy további vele kapcsolatos adatunk, hogy valószínűleg közismert műveltsége miatt 1536. április 26-án valaki végrendeletében reá hagyta Augustinus műveit. Hammann – Ipolyira hivatkozva – utal még arra, hogy Francfordinus ezt követően klerikusként esetleg prédikátorkodott volna a bányavárosokban(?!). Mindenesetre Francfordinus személye ezt követően egyelőre ködbe vész (pl. hogy meddig élt?). Vö. Vargha A.: Bartholomeus Francfordinus. 4k, Horváth J.: Az irodalmi műveltség. 258k, Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 229kk, BT 2,163, Mészáros I.: Az iskolaügy. 193k, Bencze I.: Konrad Cordatus. 136, 141k, Engel P.: Magyarország története. 403, Csepregi Z.: Udvari papok. 49, 51, MHL 476kk (Nr. 247), Péter K.: A reformáció. 66, Hammann, Gustav: Johannes Kresling. *JfSchK* 44 (1965) 7–12., Ipolyi, Arnold: *Geschichte der Stadt Neusohl*. Wien 1875. 120 (Ez utóbbi kettőt csak Hammann hivatkozásából ismerem.) ill. Francfordinushoz és Kreslinghez I. m. Buda II./96. j., 97. j., 99. j., Gryn./16. j., 172. j., 209. j., 234. j., 309. j., 311. j., 312. j.; A budai Szent György kápolnával kapcsolatban vö. Buda I./10. j. és Gryn./50. j., 78. j., 79. j.; Cordatushoz I. m. Gryn./16. j., ill. Buda II./99. j., 103. j., Gryn./50. j., 76. j., 122. j., 208. j., 214. j., 218. j., 229. j., 238. j., 240. j., 266. j., 287. j., 289. j-eket és hozzátartozó főszöveget.

⁴⁶⁸ Francfordinus az újra kiadott és a Pécsen működő kalocsai prépost, Mihály doktornak ajánlott művét annyi változtatással adta ki, hogy benne a híres bécsi humanista, Caspar Ursinus Veliusnak (vö. Gryn./358. j., ill. 122. j., 230. j.) ebből az alkalomból költött 7 disztichonból álló *Carmen commendaticum* c. költeményét is megjelentette. Vö. Vargha A.: Bartholomeus Francfordinus. 4: 3j., 6–7, *Bartholomeus Francfordinus Pannonius: Opera quae supersunt*. Ed. Vargha Anna. Bp. 1945., Kardos T.: A magyarországi humanizmus. 272,

Amennyiben a „mi” Lázár deákunk – aki az első részletes térképet készítette a Kárpát-medencéről⁴⁶⁹ – valóban azonosítható azzal a székesfehérvári Lázárral, akinek nevét a bécsi matrikulációban találjuk az 1512-es évben,⁴⁷⁰ akkor egyáltalán nem alaptalan az a feltételezés sem, mely szerint valószínűleg ismerhették egymást Grinerrel. Mindenesetre annyi biztosnak tűnik, hogy tanáraik (Cuspinianus, Collimitius és Vadianus) nagy hatást gyakoroltak rájuk, ugyanabban az időben hallgathattak csillagászati előadásokat Bécsben, és az életük során mindketten foglalkoztak földrajzzal és térképészettel.

Arra nézve, hogy a megszerzett magiszteri fokozat mellé Griner további tudományos fokozato(kat)t szerzett volna Bécsben, nincs adatunk. Ezt igazolandó, hogy a wittenbergi matrikulációba – a mintegy két éves budai működése után –, mint „Magister Wienen” iratkozott be – egyes kutatók szerint 1522-ben, mások szerint 1523-ban. Az időpont pontosítására később kerül majd sor azzal kapcsolatban, hogy Griner meddig tartózkod(hat)ott Budán.⁴⁷¹

Egy bizonyos, az akadémiai fokozat megszerzését követően Griner még mintegy hat, hat és fél évet töltött (1514–1520) a humanizmus akkori egyik fellegrvárában, Bécsben. Vajon mivel teltek ezek az esztendőök? A teljes grynaeusi életpályát magunk elé képzelve feltételezhetjük, hogy a három felsőbb fakultás közül a teológiai és orvosi karon végezhetett további stúdiumokat, és a korábbi tutorkodás mellett, hogy magát eltartsa, elkezdte az igazi tanári pályát. A budai rektorkodásra gondolva azonban nem adhatunk hitelt a már többször idézett Heinrich Pantaleonnak azon állításának, amely szerint Griner már Bécsben a „görög nyelv professzora” lett volna.⁴⁷² Griner bécsi oktatói tevékenységével kapcsolatban egyébként a már idézett Winsemistől származó levélrészleten túl – (4.) forrás – van még egy írásos forrásunk is.

(7.) Ezt a levelet egy másik Griner tanítvány, a freiburgi (im Breisgau) származású Jacobus Milichius (Jakob Mielich, Milich v. Mühlich, 1501–1559) írta Grynaeusnak. Az ifjú Milichius 1518–1521-ig – többek között – Griner keze alatt sajátította el a görög nyelvi

MHL 476, Mészáros I.: Az iskolaügy. 193k, BT 2,163 ill. l. m. Gryn./108. j.; Hammann három levélre tesz utalást: Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 232. Francfordinushoz l. m. Gryn./171. j. ill. Buda II./96. j., 97. j., 99. j., Gryn./16. j., 209. j., 234. j., 309. j., 311. j., 312. j.

⁴⁶⁹ A látszólag pontatlannak tűnő térkép a kor legkorszerűbb eszközeivel készült, s több mint 1400 települést ábrázol. Talán az sem véletlen, hogy éppen Ingolstadtban jelent meg, ugyanis Lázár tudós tanára, Collimitius itt végezte egyetemi tanulmányait. Vö. AMK 211 és l. m. Gryn./127. j. ill. Gryn./162. j., Buda II./96. j.; Collimitiusához l. Gryn./163. j. ill. Gryn./122. j., 132. j., 438. j.

⁴⁷⁰ Nevét 47-ként az 1512-es nyári szemeszter „Natio Hungaria” névsorában találjuk: „Lazarus de Stuelweissenburg”: MUW 2,389.

⁴⁷¹ Pl. Rädle vagy Csepregi szerint 1522-ben: l. Gryn./246. j. és vö. m. Gryn./245. j., 247. j-eket és a hozzá tartozó főszöveget ill. l. Gryn./3. j., 22. j., 44. j.

⁴⁷² A már említett 1566-ból való művében ez áll: Grynaeus „Graecae linguae professor constituitur”. Pantaleont Hammann is idézi: Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 237: 50.j. Mások szerint csak 1520 elejétől kezdett el tanárkodni: MPEL 225 ill. l. my. Gryn./1. j. 3. p., 64. j., 85. j., 183. j., 278. j., 364. j.

ismereteket Bécsben, ahonnan további két év elteltével Wittenbergbe ment folytatni tanulmányait. Milichius az 1523/24-es téli szemeszterre iratkozott be Luther egyetemére, ahol – ha csak egy rövid időre is – újra viszontláthatta egykori bécsi tanárát, Grynaeust (aki éppen ekkor fogadta el a heidelbergi egyetemre szóló meghívását).⁴⁷³ Milichius azután igen szép ívű pályát futott be a reformáció fellegvárában.⁴⁷⁴ Az 1531 januárjában kelt levelében Milichius így emlékezik vissza a bécsi „humanissime praeceptor”-ra: „El sem tudod képzelni, mennyire szeretnék egyszer Veled újra személyesen találkozni és beszélgetni. Ugyanis még mindig lelkemben hordozom a te végtelen nagy jótéteményeidet, amelyekkel Bécsben ajándékoztál meg engem, s melyekért Isten árássa Reád kegyelmét: mivel azt magam sosem leszek képes kellőképpen viszonzni. Mégis azon fogok fáradozni, hogy ne panaszolhasd fel, hogy mindezt te egy feledékeny és hálatlan emberre pazaroltad.”⁴⁷⁵ Hogy ez nem pusztán formalitás és udvariaskodás Milichius részéről, azt mi sem igazolja jobban, minthogy néhány évvel később, az általa (is) sajtó alá rendezett Georg von Peurbach *Theoricae novae Planetarum* (Wittenberg, 1535.) című népszerű asztronómiai tankönyv előszavát – Grynaeusnak ajánlva – Melanchthon írta.⁴⁷⁶

Griner budai tartózkodása szempontjából az sem mellékes, hogy vajon mikor és hogyan kerülhetett kapcsolatba a reformációval. Egész biztosan ezt is a bécsi időszak utolsó harmadára tehetjük. Luther tételei s a reform gondolatok hamar táptalajra találtak az osztrák tartományokban is, ahol sokan elégedetlenek voltak az uralkodó egyházi viszonyokkal. Az „új hittel” szimpatizáló prédikátorok mellett mindenek előtt a kiadott reformátori iratok és művek segítették elő a reformátori tanok terjedését. A neves bécsi nyomdász, Johann Singriener (Singrenius) (†1545) 1519 és 1522 között nem kevesebb mint 15 Luther-iratot nyomtatott

⁴⁷³ Milichius szülővárosában, Freiburgban végezte középfokú tanulmányait, ahonnan 1518 nyarán (és nem 1521-ben, miként azt Ulrich Abraham állítja) Bécsbe ment. Az anyakönyvi bejegyzés szerint augusztus elején – mint a rajnai nációhoz tartozó – harmadikként iratkozott be a híres egyetemre: „Jacobus Mielich ex Friburgo”. Az osztrák fővárosban a görög nyelv mellett többek között matematikát és orvostant tanult. A Wittenbergbe matrikulában az 1523-as esztendő téli szemeszterére 46-dikként írták be: „Jacobus Milichius friburgen brisgous.” Vö. MUW 2,452, AAV 1,120, Reusner, N.: *Icones sive. O 3*, Ulrich, Abraham: Milich, (Mühlich), Jakob. *DWGSB* 231–232., Gryn./336. j-et és a hozzátartozó főszöveget.; Grynaeus heidelbergi meghívásáról l. m. Gryn./35. j., 80. j., 147. j., 258. j.

⁴⁷⁴ 1529-től a matematika professzora, s természettudományos érdeklődésének köszönhetően behatóan foglalkozott asztronómiával és fizikával. Emellett befejezte orvostani tanulmányait, és 1536-tól, mint az orvostan professzora szerzett magának igazán nagy nevet Wittenbergben. Többször (1536, 1541, 1549, 1556) volt az egyetem rektora. Köztudottan élete végéig szoros baráti szálak fűzték Melanchthonhoz.: AAV 1,159, 192, 246, 317, 367, Ulrich, A.: Milich. 232.

⁴⁷⁵ „Non credis, quantum cupiam, te aliquando coram cernere et colloqui. Haerent enim adhuc in animo meo maxima tua beneficia, quae in me Viennae contulisti, pro quibus deus reddat tibi gratiam: ego enim nunquam ex aequo respondere possum. Dabo tamen operam, ne queri possis, te in immemorem et ingratum haec contulisse.”: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 154 (Nr. 18, számozás tölem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 19 (Nr. 15), Füg./64. j. Vö. m. Gryn./442. j.; A levél teljes szöveget l. Füg./V. 1.1. (Nr. 9).

⁴⁷⁶ Az egészen az újkorig használatos tankönyv szerzője a korábban már említett 15. századi neves bécsi csillagász, Peurbach (1423–1461), aki Johann von Gmunden (1380 v. 1384–1442) tanítványa és utóda volt a bécsi egyetemen. Peurbach tanítvány pedig Regiomontanus (1436–1476) volt. Vö. Buda II./12. j., 19. j.; Az előszó teljes szövege: CR 2,814–824 (Nr. 1239) és vö. m. Gryn./256. j.

ki.⁴⁷⁷ Emellett személyes kapcsolatokon és híradásokon keresztül érkezett a reformáció eseményeinek híre Bécsbe és az egyes tartományokba. Így Grinernek a bécsi időszak utolsó éveiben – gondoljunk csak a Zwinglivel és Rhenanussal való 1519-es személyes találkozására, vagy az ezzel kapcsolatban idézett levél tartalmára⁴⁷⁸ – legkésőbb 1518-ban már feltétlen hallania kellett Lutherről, és – a megjelent Luther-iratokon keresztül – a reformatori tanokról. Arról, hogy ebben az időszakban, az 1518 óta már Wittenbergben oktató Melanchthonnal szorosabb kapcsolatban állt volna, vagy levélváltás történt volna közöttük, egyelőre nincs adatunk. Érdekes módon, Griner reformpártiságára azonban a már többször citált Pantaleon-féle önéletrajzban találunk utalást: „És így midőn az evangélium tanítása megragadta (tudniillik Bécsben), támogatta azt, és bátran védelmezte az ellenfelekkel szemben.”⁴⁷⁹ Grinert humanista beállítottsága mintegy predesztinálhatta az újdonság erejével ható evangéliumi tanok iránti nyitottságra. Végül erre vonatkozólag hadd utaljunk még egy, a teológia és kultúrtörténet szempontjából igencsak döntő jelentőségű és jól ismert eseményre is: 1516-ban – Oekolampad utószavával⁴⁸⁰ – megjelent a humanista fejedelem, Erasmus görög nyelvű Újtestamentuma Bázelen.

IV. 4. Történeti vonatkozások Griner budai tartózkodása alatt (1520–1523)

Ahhoz, hogy választ tudjunk adni a már feltett alapkérdésekre: vajon mikor és miért jöhetett Griner Budára, illetve hogy figyelmünket már a Budán töltött néhány esztendőre is irányítsuk, feltétlen szükséges, hogy röviden felvázoljuk az 1519 közepétől 1523 tavaszáig, témánk szempontjából fontosabb s ahhoz kapcsolódó történelmi vonatkozásokat, eseményeket.

A hét német választófejedelem 1519. június 28-án – V. Károly néven – egyhangúlag Habsburg Károlyt (1500–1558) választotta római királlyá Frankfurtban. Koronázására 1520. október 23-án került sor Aachenben (császárrá koronázásra pedig csak 1530. február 24-én –

⁴⁷⁷ Reingrabner, Gustav: *Aus der Kraft des Evangeliums* Evangelisch in Österreich. Erlangen 1986. 15 ill. vö. Gryn./198. j.

⁴⁷⁸ Vö. Gryn./140. j., 146. j.

⁴⁷⁹ „Itaque cum Euangelii doctrinam percepisset, eam suscepit, & contra aduersarios fortiter defendit.”: Pantaleon, H.: *Prosopographiae*. 3,211, Füg./94. j. A teljes szöveget l. Függelékben. Füg./V. 1.2. (Nr. 17) ill. vö. MPEL 225 és l. m. Gryn./1. j. 3. p., 64. j., 85. j., 176. j., 278. j., 364. j.

⁴⁸⁰ Az utószó teljes szövege németül: *Das Buch der Basler Reformation* Zu ihrem vierhundertjährigen Jubiläum im Ramen der evangelischen Kirchen von Stadt und Landschaft Basel. Hg. Staehelin, Ernst Prof. Dr. Basel 1929. 13–17 (Nr. 4) és vö. m. Fellay J.-B.: Erasmus. 105.

Bolognában).⁴⁸¹ Az alighogy megválasztott „császár” még 1519-ben birodalmi átokkal sújtotta – mint bujtogatót – Württembergi Ulrich herceget (1487–1550, uralkodott 1503–1519 illetve 1534–1550), majd száműzte országából, mivel egy szóváltást követően meggyilkolta lovászmesterét (Hans von Huttent) és megtámadta a birodalmi várost, Reutlingent. A tartományt egészen a német parasztháborúig (1524) öccse, a türelmetlen osztrák főherceg, Ferdinánd (1503–1564) kezeire bízta.⁴⁸² 1520. szeptember 22-én meghalt I. Szelim szultán (1465–1620), ami Magyarországra nézve egyben a törökkel megkötött fegyverszünet érvényvesztését is jelentette.⁴⁸³ II. Lajos (1506–1526), magyar király érkezettnek látta az időt, hogy az elesett végvárat és tartományokat visszafoglalja. Eközben Luther 1520. október 3-án kézhez kapta az az év június 15-én kelt és X. Leó pápa (1513–1521) által kibocsátott *Exurge Domine* kezdetű bullát. Ebben a pápa elrendelte a reformátor iratainak megsemmisítését, Luthert pedig, amennyiben 60 napon belül nem vonja vissza eretnekségnek ítélt tévedéseit, követőivel egyházi átokkal fenyegette meg. Erre Luther az előző hónapokban született két reformatori programirata (*A német nemzet keresztyén nemességéhez, Az egyház babiloni fogságáról*) mellett – mintegy válaszként – megírta *A keresztyén ember szabadságáról* szóló harmadik fő hitvallás jellegű reformatori iratát.⁴⁸⁴ Novemberben újabb Luther-irat született: *Az Antikrisztus bullája ellen* címmel,⁴⁸⁵ majd a hatvan nap elteltével – válaszul iratainak elégetésére⁴⁸⁶ – Luther 1520. december 10-én a wittenbergi Elster-kapu előtt különböző egyházi könyvek mellett nyilvánosan elégette a pápai bullát. A fenyegető bulla Bécsbe 1520 novemberében érkezett meg Johannes Eck (1486–1543) kísérőlevelével, amelyben kérte a város magisztrátusát, hogy azt mielőbb nyomtatásban is jelentesse meg.⁴⁸⁷ Erre azonban, mivel ezt sem a polgármester, sem az egyetem rektora nem hagyta jóvá végül nem került sor, helyette azonban Ferdinánd osztrák főherceg idővel csak fokozódó

⁴⁸¹ Vö. Hauschild, W.-D.: *Lehrbuch der Kirchen*. 2,13k, Brecht, M.: *Martin Luther*. 261, Szántó K.: *A katolikus*. 2,35, AKK 215 ill. V. Károlyhoz I. RGG 4,818–819, CE 1,295–299, TRE 17,635–644, BBKL 3,1140–1151.

⁴⁸² Az 1515. május 7-ei schönbuchi vadászaton kipattant szóváltás oka az volt, hogy Ulrich herceg elszerette Hutten gyönyörű feleségét, a herceg udvarnagynak, Konrad Thumb von Neuburgnak, Ursula nevű lányát (1491–1551). Vö. Ehmer, H.: *Gott und Welt*. 74k, *Lesebuch zur Geschichte der Evangelischen Landeskirche in Württemberg*. 1–4. Hg. Gottschick Konrad – Schäfer Gerhard. Stuttgart 1992. 1,27, 1,200, Brendle, Franz: *Dynastie, Reich und Reformation Die württembergischen Herzöge Ulrich und Christoph, die Habsburger und Frankreich*. Stuttgart 1998. 33k, 65kk.; Ferdinándhoz I. BBKL 18,404–414.

⁴⁸³ Utóda I. Szulejmán (1520–1566). Vö. MTK 1,340, Engel P.: *Magyarország története*. 370.

⁴⁸⁴ Magyarul I. *Luther Márton négy hitvallása A keresztyén ember szabadságáról, A Kis Káté, A Nagy Káté, A keresztyén hit főtételei*. Ford., bev. D. Dr. Pröhle Károly. MEE Sajtóosztálya Bp. 1983. 5k, 25–73 ill. vö. Brecht, M.: *Martin Luther*. 385.

⁴⁸⁵ *Adversus execrabilem Antichristi bullam*, németül *Wider die Bulle des Endchris*tus. Vö. Brecht, M.: *Martin Luther*. 390k ill. Szántó K.: *A katolikus*. 2,34.

⁴⁸⁶ Leuvenben (Löwen), Liègeben (Lüttich), Kölnben és Mainzban. Vö. Hauschild, W.-D.: *Lehrbuch der Kirchen*. 2,42.

⁴⁸⁷ Rainer, Johann: *Die Glaubensspaltung*. In: *Religion und Kirche in Österreich*. Hg. Institut für Österreichkunde. Wien 1972. 45–57. 49.; Eckről I. CE 1,416–419, TRE 9,249–258 ill. I. m. Buda II./102. j.

türelmetlensége első jeleként,⁴⁸⁸ egy a lutheránusok elleni büntető rendeletet bocsátott ki Bécsben.⁴⁸⁹ Ugyanez év december 10–11-én Innsbruckban – öt évvel a bécsi királytalálkozó (vagy első kongresszus) alkalmával, a bécsi Stephansdomban (1515. július 22-én) megtartott kettős eljegyzés után⁴⁹⁰ – sor került II. Lajos és Habsburg Mária hivatalos esküvőjére, melyen azonban csak a házasulandó felek képviselői vettek részt. 1521. január 3-án megjelent a *Decret Romanum pontificem* kezdetű újabb pápai bulla, amely megállapította, hogy az egyházi átok érvénybe lépett Luther és követői ellen. Bécsben – V. Károly kifejezett parancsára – először Invocavit vasárnapján, az egyetemi istentiszteleten lett felolvasva az átokbulla, egy héttel később – böjt második vasárnapján – pedig a templomokban is.⁴⁹¹ A rendelet nem érte el célját, sőt felkeltette a kíváncsiságot az „eretnek tanok” iránt. A wormszi birodalmi gyűlésre 1521. február végén indult útnak a magyar küldöttség, élén Werbőczy István személynökkel, hogy a német rendektől mindenek előtt pénzt és segítséget szerezzenek a tervezett török háborúhoz.⁴⁹² Werbőczynek még arra is gondja volt, hogy útjukat megszakítva Bécsben sajtó alá rendezze Ambrosius Catharinus (Lancelotto de’ Politi, 1484–1553), olasz domonkos szerzetes Luther-ellenes vitairatának újabb kiadását,⁴⁹³ a saját és II. Lajoshoz címzett ajánlásával.⁴⁹⁴ Ebben elsőként beszél írásban az országban megjelent lutheri tévelygésről: „Ezt a becses könyvet elküldöm Felségednek, főleg azért, hogy legyen rá gondja Felségednek, mint derék királyhoz illik, hogy országod a lutheri ragály által meg ne rontassék. Felségednek teljes erővel azon kell lennie, hogy ezen felettébb kegyetlen dögvész közreműködésed mellett

⁴⁸⁸ Vö. m. Gryn./43. j., 224. j.

⁴⁸⁹ Borzsák I.: Simon Grynaeus. 265.; Ez nem az első és utolsó rendelete volt. 1528. augusztus 1-jén, már mint magyar-cseh király adott ki például egy igen éles hangnemű rendeletet a reformáció követői ellen: Csepregi Z.: Udvari papok. 53.

⁴⁹⁰ MTK 1,337.

⁴⁹¹ Rainer, J.: Die Glaubensspaltung. 49.

⁴⁹² Szigeti Jenő: Luther és Werbőczy találkozója. In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. Szerk. Dr. Fabiny Tibor. MEE Sajtóosztálya Bp. 1984. 195–208. 202.; l. m. Gryn./256. j.

⁴⁹³ Az első kiadás 1520 decemberében jelent meg Ambrosius Catharinus Politus O. Pr.: *Apologia pro veritate catholicae et apostolicae fidei ac doctrinae adversus impia ac valde pestifera Martini Lutheri dogmata* címmel, amelyben – a Sienában jogi végzettséget szerzett domonkos atya – a maga antikonciliarista nézetei alapján elsősorban Luther ekkleziológiai nézetit vitatta és cáfolta. Luther 1521. április elsején – miközben az Apológia újabb kiadásának nyomtatása már javában folyt Bécsben – elkészült a válaszirattal is: *Antwort auf das Buch unseres ausgezeichneten Magisters Ambrosius Catharinus des scharfen Verteidigers von Silvester Prierias mit einer Auslegung über die Vision vom Antichrist, Daniel 8* címmel (amely azonban csak később került nyomdába). Luther rendfőnök-helyetteséhez, egykori magdeburgi iskolatársához, Wenzeslaus Linckhez (1483–1547) címzett előszavában az Apológia alapvető hibájául többek között azt rója fel, hogy Catharinus nézeteit a Szentírás helyett az egyházatyákra alapozza. A fent említett wittenbergi könyvvetés kapcsán Catharinus 1521-ben újabb irattal jelentkezett: *Excusatio disputationis contra Martinum Lutherum ad universas Ecclesias* (Firenze, 1521) címmel. Vö. Brecht, M.: Martin Luther. 409kk, 503.; Az itáliai kontroverz-teológus Catharinus az 1540-es években újabb a római egyházat védő és Luthert s követőit cáfoló iratokat jelenetett meg: *Claves duae ad aperiendas intelligendasque Scripturas Sacras* (Roma, 1543) ill. *Compendio d’errori e ingani Luterani* (Róma, 1544) címmel, s amíg tehetett aktívan részt vett a tridenti zsinat (1545–1563) munkájában. Vö. Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,494, 2,499, 2,501k.; Catharinushoz l. m. TRE 18,240, BBKL 7,796–798.

⁴⁹⁴ A Werbőczy-féle változat 1521. április 27-én látott napvilágot ugyanannak a Singrienernek a bécsi nyomdájában, ahol 1517-ben a Tripartitum, vagy – miként arra már a főszerzőjében tettünk utalást – 1519 és 1522 között Luther 15 irata is megjelent.: MTK 1,339, 341 és vö. Gryn./181. j.

az egész országból kiűzessék.”⁴⁹⁵ A magyarok kérését április 3-án – II. Lajos egyik volt nevelője – a humanista Hieronymus Balbus (Balbi Jeromos, 1450k–1530) pozsonyi prépost terjesztette a birodalmi gyűlés elé, amely sajnos hatástalan maradt. Luther április 16-án érkezett Wormsba, és 18-án mondta el híres hitvalló beszédét. Máiig kérdéses azonban, hogy Luther – Werbőczy meghívásának eleget téve – mikor ebédelt együtt a magyar küldöttség tagjaival, akik 1521. április 20-án indultak vissza Magyarországra. Mindeközben országgyűlést tartottak Rákoson, melynek határozatai azonban nem ismertek.⁴⁹⁶ Május 5-én Luthert barátai „elrabolták” és Wartburg várába menekítették. Szulejmán serege május 18-án megindult Magyarország ellen. 1521. május 26-án kelt a *Wormsi Ediktum*, melynek értelmében Luther a pápai átok mellé megkapta a birodalmat is. Ugyanezen a napon Linzben házasságot kötött egymással Habsburg Ferdinánd és II. Lajos nővére, Anna.⁴⁹⁷ 1521. június 16-án meghalt Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek. 1521. július 1-jén II. Lajos elérte a felnőtt kort, ezért a nyár folyamán Budára érkezett a 16 éves Mária királyné (1505–1558), aki serdülő éveit sógornőjével, Jagelló Annával töltötte Innsbruckban.⁴⁹⁸ Luther *Az egyház babiloni fogsága* című művének cáfolataként júliusban napvilágot látott az angol király, VIII. Henrik – teológusok segítségével megírt – *Assertio septem sacramentorum adversus Martinum Lutherum* című irata.⁴⁹⁹ Augusztus 5-én II. Lajos elindult a török ellen Budáról, ám augusztus végén, négyhetes ostrom után Oláh Balázs vicebán szabad elvonulás fejében feladta Nándorfehérvár várát. Szeptember 29-én megtartották az első két szín alatti úrvacsoraosztást Wittenbergben. Október 11-én X. Leó pápa a megtisztelő „Defensor fidei” címet adományozta VIII. Henriknek az imént említett Luther-ellenes művéért.⁵⁰⁰ A magyar nemesség udvarellenessége, amit a nándorfehérvári vereség csak tovább fokozott, az októberi-novemberi országgyűlés és II. Lajos távolléte miatt – aki csak november elején tért vissza Budára –, Mária királyné hiába sürgette királynővé koronázását, erre csak december 11-én kerülhetett sor Székesfehérváron. Ugyanekkor tette le a koronázási esküt II. Lajos, amit annak idején (1508-ban) apja mondott el helyette. Közben, december 1-jén Rómában elhunyt X. Leó

⁴⁹⁵ Közli Szigeti: Szigeti J.: Luther és Werbőczy. 202 és vö. Péter K.: A reformáció. 62.

⁴⁹⁶ Vö. Szigeti J.: Luther és Werbőczy. 203, Solyom J.: Luther. 56 ill. Engel P.: Magyarország története. 373, 418.; Balbushoz l. m. Buda II./76. j.

⁴⁹⁷ Engel P.: Magyarország története. 368, 418, MTK 1,341.

⁴⁹⁸ Vö. Kubinyi A.: Habsburg Mária. 13.; II. Lajos egyébként rokoni szálakkal fűződött a lengyel királyhoz éppen úgy mint a Brandenburgi fivérekhez. Vö. Engel P.: Magyarország története. 369.

⁴⁹⁹ Henriket atyja, VII. (Tudor) Henrik (1485–1509, l. m. Füg./167. j.) eredetileg papi pályára szánta, ám közbeszólt bátyjának korai halála, s így lett trónörökös. VIII. Henrik a pápától kért külön engedélyt, hogy elolvashassa Luther iratát abból a célból, hogy megcáfolhassa. A király a „wittenbergi kis barátocskát” veszélyesebbnek vélte, mint a szaracénokat és a törököket együttvéve. Vö. Brecht, M.: Martin Luther. 366, D. Luther... művei (Dr. Masznyik E.). 3,307k.; A következőket vö. Engel P.: Magyarország története. 418.; VIII. Henrikhez l. m. Gryn./160. j. és a hozzátartozó szöveget.

⁵⁰⁰ Azóta minden angol (ill. ma már brit) uralkodó váltópénzén olvasható e pápai jogcím rövidítése: F. D. formában.: Nigg, W.: Morus Tamás. 36, 121 ill. Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,222.

pápa, s Luther (december 4 és 10 között) titokban rövid látogatást tett szeretett városában, Wittenbergben.⁵⁰¹ A reformátor távozását követően a rajongók (die Schwärmer) – Andreas Karlstadt (1486–1541) az élen – elkezdtek a reformáció radikális bevezetését.⁵⁰² Az év folyamán, elsősorban a német polgárság körében (adataink például Körmöcbányával és Sopronnal kapcsolatban vannak),⁵⁰³ Budán és a királyi udvarban megjelentek a reformáció első szimpatizánsai-követői. Gondolhatunk itt a Boldogasszony Plébánia prédikáló káplánjára, a bécsi humanistákkal kapcsolatban álló Konrad Cordatusra (aki 1510–1522 elejéig szolgált Budán),⁵⁰⁴ vagy a plébániához tartozó iskolát – Griner elődjeként – vezető, a korszak magyar vezetőrétegével szoros kapcsolatot ápoló, Bartholomeus Francfordinus Pannoniusra, és barátjára, a plébánia szomszédságában álló Szent György-kápolna plébánosára, Johannes Kreslingre,⁵⁰⁵ vagy akár – az ebben az évben Németországból Budára visszatérő – Luther egyik köztudottan korai hívére, a királyi udvarban forgoló, Brandenburgi Györgyre (1484–1543).⁵⁰⁶ Nem véletlen, hogy Szatmári György pécsi püspök, fő- és titkos kancellár – az éppen üres érseki cím várományosa – elrendelte a pápai átokbulla felolvasását a magyar városok templomaiban.⁵⁰⁷ Ennek folytatásaként II. Lajos 1521. december 24-én eretnekellenes rendeletet adott ki.⁵⁰⁸ Ugyancsak az év folyamán (hogy

⁵⁰¹ X. Leórol I. Medvigy M.: Pápa életpályák. 51–61, Hangay Zoltán: *A pápák könyve*. Trezor Kiadó Bp. 1991. 170 ill. Gritsch, E. W.: Isten udvari. 76.

⁵⁰² A wittenbergi káptalan kanonokai már december 29-én írásban értesítették Bölcs Frigyes (1463–1525, l. m. Gryn./268. j.) választófejedelmet az eseményekről. Levelük olvasható: DGiQuD 3,187–190 (Nr. 30) és vö. Graham, T.: Luther. 120–123, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,52, 2,81k.; Karlstadtról l. Barge, Hermann: *Andreas Bodenstein von Karlstadt*. 1–2. Leipzig 1905., RGG 4,820–821, NDB 2,356–357, BBKL 1,652–655 és vö. m. Gryn./401., 409. j., 416. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁵⁰³ Vö. Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. 1–2. Sopron 1924. 1,6kk, Sólyom J.: Luther. 20kk, Sólyom, Jenő: *Zwei Bekenntnisse – ein Glaube*. In: *Reformation in Europa*. Hg. Thulin, Oskar. Leipzig 1967. 153–176. 153, Bencze I.: Konrad Cordatus. 140k, Péter K.: A reformáció. 64kk.

⁵⁰⁴ Cordatushoz l. m. Gryn./16. j., ill. Buda II./99. j., 103. j., Gryn./50. j., 76. j., 122. j., 171. j., 218. j., 229. j., 238. j., 240. j., 266. j., 287. j., 289. j-eket és hozzátartozó főszöveget.

⁵⁰⁵ Ezzel kapcsolatban elég csak újra Francfordinus 1522. május 18-án kelt levelére utalnunk, amelyben többek között ez áll: „Üdvözöl testvéred s barátod, Bartholomeus, miután szerencsésen visszatért Babilonból” (azaz Rómából, vö. Luther *Az egyház babiloni fogságáról* c. 1520-ban született reformatori iratának terminológiájával), ill. „A császár birodalmi gyűlést tart Nürnbergben, ott van Lutherunk is, kit megidéztek. Segítse meg őt az Úr Jézus, mert állhatatos hirdetője.”: MHL 477 (Nr. 247.), Füg./8. j. ill. 12. j., Francfordinus levelével kapcsolatban l. m. Gryn./16. j., 171. j., 214. j., 218. j., 240. j., 267. j. ill. Kreslingre vonatkozólag l. m. Gryn./171. j. ill. Buda II./96. j.,

⁵⁰⁶ A magyar királyi udvarban mintegy húsz éven keresztül fontos szerepet játszó örgróf – a nagybáty, II. Ulászló király nyomására – 1509. január 25-én feleségül vette a megözvegyült (Corvin János †1504. október 12.) majd gyermekeit (Kristóf †1505, Erzsébet †1508) is elvesztő Frangepán Beatrixot. A házasság nem sokáig tartott, mivel még abban az évben – gyermekági lázban – elhunyt Beatrix. A koronára szálló Hunyadi-örökséget ekkor adományozta Ulászló király unokaöccsének Györgynek. Mind a magyar, mind a morva és sziléziai reformáció pártolója, az V. Károlyal szembenálló német választófejedelmek hangadója, s az *Ágostai Hitvallás* (1530) egyik betérjesztője. Vö. CE 1,188k, Péter K.: A reformáció. 93, Fabiny, Tibor: *Luthers Beziehungen zu Ungarn und Siebenbürgen*. In: *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546*. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag. 1–2. Göttingen 1983. 1,641–646, 1,641, Engel P.: Magyarország története. 368k, MTK 1,328, 331, AMK 198, Gryn./224. j., 234. j., 236. j., 288. j.

⁵⁰⁷ Vö. Sólyom J.: Luther. 20, Vető, Lajos: *Vom Aufbau der Kirche in Ungarn*. Berlin 1955. 3, Engel P.: Magyarország története. 402 ill. l. m. Buda II./96. j., Gryn./217. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁵⁰⁸ Csepregi Z.: Udvari papok. 46.

pontosan mikor, – nem tudjuk) a budai németeknek sikerült maguknak megnyerni a már Luther-követővé lett (filozófiai, jogi és teológiai doktorátussal is rendelkező) Paul Speratust (Paul Spret v. Hoffer, 1484–1551),⁵⁰⁹ hogy – a vélhetően az iménti karácsonyi eretnekellenes rendelet miatt a felvidéki bányavárosokba távozni készülő – Konrad Cordatus⁵¹⁰ utódja legyen. A Salzburgból Bécsen át Budára tartó Speratust azonban egy, a Stephansdomban tartott prédikációja miatt az egyetem inkvizíciós jogkörrel (is) felruházott teológiai kara 1522. január 20-án exkommunikálta.⁵¹¹ Ugyancsak januárban (1522. január 9.) az utrechti származású Hadrián (Adorján, 1522–1523) személyében Rómában megválasztották az új –

⁵⁰⁹ A württembergi-bajor határ mentén lévő Ellwangen melletti Rötlenből származó Speratus Freiburgban, Párizsban, Itáliában és Bécsben végezte tanulmányait, 1506-ban szentelték pappá, 1512-től 1520-ig Salzburgban, majd néhány hónapig Denksbühlben és 1520 júliusától kanonok és a würzburgi dóm prédikátora. Luther iratainak hatása alá kerül, felrúgja a cölíbatust (Anna Fuchs), elveszti állását, és Salzburgba menekült (1521). Vö. Reingrabner, G.: Aus der Kraft. 15, RGG 7,1568, BBKL 10,973–975, Lesebuch zur Geschichte (Gottschick K.) 1,76k, BT 2,164, Zolnay László: Budavári kövek és a reformáció. *Diak* 1 (1979/1) 32–40. 36.; Speratus később – egy ideig – Morvaországban, majd Pomerániában, mint Brandenburgi Albert örgróf (1490–1568) königsbergi udvari prédikátora működött, s mint püspök hunyt el. (A königsbergi megtisztelő meghívásra a Wittenbergben Albert és Luther között lezajlott tárgyalás [1523. november 29.] kapcsán kerülhetett sor.) Speratus mint korál- és énekszerző is jelentős (egyik fő énekét, az „Es ist das Heil uns kommen her” kezdetűt Evangélikus Énekeskönyvünkben a 320-as sorszám alatt találjuk), sokat küzdött a schwenckfeldianusokkal (Kaspar von Schwenckfeld [1489–1561], I. Gryn./388. j.) és szakramentáriusokkal („Sakramentierern”, Luther nevezte így a „mystischen Schwärmgeistern”-eket). Vö. Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,58, 2,249, 2,310, 2,338, 2,394, Csepregi Z.: Udvari papok. 47k, Evangélikus Énekeskönyv. 410k (Nr. 320).

⁵¹⁰ Ezzel kapcsolatban újra hadd utaljunk Francfordinus (1522. május 18-án kelt) levelére, melyben ez áll: „Üdvözdöl nevében Konrádunkat (ha nálatok van, mert a hírek alapján mindennap ide várjuk). Írtam, volna neki, ha nem várnám őt ide. Ha ott lenne, értesüljön általad az új hírekről.”: MHL 478 (Nr. 247.), Füg./15. j.; Cordatusnak háromszor kellett elmenekülnie Magyarországról, s mindig Wittenbergben kötött ki. A fent említett az első: Budáról eltávozván a felvidéki bányavárosokba vándorpredikátorkodik, hogy azután a wittenbergi egyetemen folytasson újra tanulmányokat (ahol 1524. június 19-én immatrikulált a budai Johannes Uthmannal együtt); 1525-ben visszatért, s egykori budai paptársával, a fent említett Johannes Kreslinggel Körmöcbányán találjuk. Hogy Budán is újra működtek volna, kétséges. Feljelentésüket (1525 húsvétja) követően 38 heti börtön következett Esztergomban (vö. Gryn./171. j.), ahonnan sikerült megszökniük, s Cordatus újra Wittenbergbe menekült (1526); A harmadik magyarországi tartózkodásról csak annyit tudunk, hogy rövid Alsó-Sziléziai oktatói tevékenység után (1526 augusztusától a liegnitzi akadémián) 1527-ben Joachimstalban (Ausztria) megnősült, majd ha rövid ideig is, de újra Magyarországon, Magyaróváron (1528) lelkészkedett – Mária királyné környezetében. Feltételezhetően a Luther által németre fordított és a zsoltárok alapján készült Stoltzer (vö. Buda II./99. j.) motetták partitúráit ő jutatta ki Wittenbergbe vagy ekkor, vagy már két évvel korábban (amikor az Esztergomból való szabadulást követően Stoltzerrel együtt igyekeztek a reformáció fellegrárába). Életének további stációi: 1529 márciusától prédikátor Zwickauban, 1531-ben ismét Wittenbergben találjuk, ahol elkezdte Luther „asztali beszélgetéseinek” összegyűjtését. 1532-ben a Wittenbergtől mintegy 25 km-re északra fekvő Niemeckben lett lelkész. 1536/37-ben került sor az un. Cordatus-vitára (Cordatus-Streit), melynek tárgya a jó cselekedetek témaköre, kiváltója pedig az egyik wittenbergi teológiai professzor, Caspar Cruciger (1504–1548) ezzel kapcsolatos kijelentése volt. Cruciger szerint – hivatkozva Melanchthon *Loci communes*-ének 1535-ös kiadására – a megigazuláshoz az ember bűnbánatára és a hitre való törekvése is szükség van. Ezzel Cordatus csorbultni látta az egyedül Krisztusba vetett hit általi megigazulás tanát. Végül tudományos diszkusszióra került sor Luther és Melanchthon között, melynek eredményeként arra jutottak, hogy a jócselekedetek ugyan nem üdvösségszerzők, de mégis „causa sine qua non”-ként kapcsolódnak az üdvösséghez. Ezt követően Cordatus teológiai doktorátust szerzett, majd 1540-től Stendalban lett superintendens. 1546. március 12-én, az Odera melletti Frankfurtba tartva útközben, Spandau közelében érte a halál. Vö. Bence I.: Konrad Cordatus. 141k, 145, Csepregi Z.: Udvari papok. 49k, 52, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,416.; Cordatushoz I. Gryn./16. j. ill. vö. m. Buda II./99. j., 103. j., Gryn./50. j., 76. j., 122. j., 171. j., 208. j., 218. j., 229. j., 238. j., 240. j., 266. j., 287. j., 289. j-eket és hozzátartozó főszöveget.; Crucigerről I. Reusner, N.: Icones sive. I 2, RGG 2,501, TRE 8,238–240, BBKL 1,1171.

⁵¹¹ Az ominózus ígéhirdetés (Róm 12, 1–6 alapján) a vízkereszt ünnepét követő első vasárnap (1522. január 12-én) hangzott el, melyben Speratus elsősorban a cölíbatust és a bécsi papság kettős morálját kritizálta.: Reingrabner, G.: Aus der Kraft. 15.

egyházi reformokra is elszánt – pápát, aki korábban V. Károly nevelője volt. Január 13-án került sor az – egymással hivatalosan már házasságot kötött – magyar királyi pár esküvőjére Budán. Az ifjú pár a tavasz beálltával (1522 márciusában) egy teljes esztendőre Csehországba távozott, s a helytartói megbízatást az ország főkapitánya és nádora, Báthori István (?–1530) kapta meg.⁵¹² 1522 böjtjében Luther végleg visszatért Wittenbergbe. Ekkor (március 9–16 között) hangzott el a később híressé vált *Invocavit* című igehirdetési sorozata, mely által újra helyreállt a rend a forrongó és zavargásoktól sem mentes városban. 1522 április-májusának fordulóján II. Lajos Szatmári György pécsi püspök személyében kinevezte az új esztergomi érseket.⁵¹³ 1522. május 18-án íródik a körmöcbányai N. György (Georg Eysker) jegyzőhöz címzett és fennmaradt Frankfordinus-levél Selmecbányán, amelyből többek között arról értesülünk, hogy a levél írója visszaérkezett római útjáról („Babilonból”) és barátja, Cordatus már útban van hozzá, aki esetleg már Körmöcbányán tartózkodik.⁵¹⁴ II. Lajos feleségét, Mária királynét június 1-jén cseh királynővé koronázták Prágában. Június végén (30-án) Stuttgartban elhunyt Johann Reuchlin.⁵¹⁵ Július 15-én Wittenbergben *Contra Henricum, regem Angliae, Martinus Lutherus* címmel megjelent Luther válaszirata „A hit védője”, VIII. Henrikkel szemben.⁵¹⁶ A nádor augusztusban részleges (partikuláris) országgyűlést hívott össze Budára, amelyen a nürnbergi birodalmi gyűlés küldötteinek megválasztásán túl egy főúri liga is alakult személye és Szapolyai vajda ellen. Szeptember 6-án befejeződött Magellán (Fernão de Megalhães, 1480–1521) három éves földközi expedíciója, amelyről még ugyan ebben az évben a felvidéki származású Maximilianus Transsylvania (1490k–1538) egy (idővel több kiadást is megért) beszámolót készített.⁵¹⁷ 1522. november 11-én megkezdődött a német birodalmi gyűlés első ülészaka Nürnbergben, amelyen a magyar segélykérelmeket Gosztonyi János erdélyi és Macedóniai László szerémi püspökök, valamint Werbőczy István személynök és követársaik terjesztették elő.⁵¹⁸ A lutheri tanok hazai terjedését mi sem jelzi jobban, minthogy az 1522-es év során megjelentek az első magyarországi diákok a wittenbergi

⁵¹² II. Lajos Csehországban leváltotta a rendi kormányt. Vö. MTK 1,342k, Engel P.: Magyarország története. 371, 379, 418.

⁵¹³ Bakócz halálát követően először fő és titkos kancellárrá lett kinevezve. Érseki kinevezését pedig csak egy évvel később erősítette meg – az imént fent említett – VI. Adorján (1522. január–1523. szeptember) pápa.: MTK 1,341, 343, Hangay Z.: A pápák. 178 és l. m. Buda II./96. j., Gryn./211. j-eket és hozzátartozó főszöveget.

⁵¹⁴ Vö. MHL 477k (Nr. 247), Füg./15.j., Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 233, Gryn./16. j., 171. j., 209. j., 214. j., 240. j., 267. j.; A levél teljes szövege olvasható l. Füg./V. 1.1. (Nr. 2).

⁵¹⁵ Reuchlinhoz l. m. Gryn./106. j. ill. Buda II./5. j., 33. j., Buda III./75. j., Gryn./108. j., 285. j-eket és hozzátartozó főszöveget.

⁵¹⁶ D. Luther... művei (Dr. Masznyik E.). 3,305–358.

⁵¹⁷ MHL 491–514 (Nr. 250) ill. vö. Buda II./95. j., Gryn./162. j.

⁵¹⁸ A részünkről kért húszezer gyalogos és négyezer lovas helyett mindössze négyezer gyalogost ajánlottak meg a birodalmi rendek.: MTK 1,343.; A szerémi püspökkel, Macedóniai Lászlóval kapcsolatban l. m. Buda II./96. j-hez tartozó főszöveget.

egyetemen.⁵¹⁹ Az év során a király parancsára Brandenburgi György örgróf Budáról Boroszlóba távozott, hogy orvosolja a reformáció hullámverései által kialakult helyzetet, Ausztriában pedig Ferdinánd, hogy helyre állítsa a fejedelmi hatalmat, kivégeztette az osztrák rendi vezetőket (bécsújhelyi vértörvényszék).⁵²⁰ Mindeközben a magyar fővárosban tovább nőtt a német-ellenesség, melynek jeleként 1522. december 31-én az elégedetlenkedő elemek lépéseket tettek az országgyűlés összehívására.⁵²¹ 1523. január 29-én került sor az első úgynevezett zürichi disputációra, melynek során a városi tanács akceptálta Zwingli reformjait (például a független államegyház gondolatát), s ezzel a városban kezdetét vette a tényleges reformáció.⁵²² Ugyanekkor a nürnbergi birodalmi gyűlés második ülészakán, amelyen VI. Hadrián követeként részt vett Francesco Chierigati (1479–1539), elnapolták a vallási nézeteltérések tárgyalását és – egy esetleges polgárháborútól tartva – a Wormsi Ediktum végrehajtását is, egészen addig, míg Róma össze nem hív egy „frei christlich Konzil in deutschen Landen”.⁵²³ A királyi pár Csehországból való visszatérését követően 1523. április 24-én országgyűlés kezdődött Budán, amelyen – többek között – leváltották nádori tisztéből Báthori Istvánt, illetve a híres 54. törvénycikkben fő és jószágvesztésre ítélték a lutheránusokat és azok pártfogóit. Május 25-én nagy körmenet keretében Buda várából elszállították Remete Szent Pál fejereklyéjét a budaszentlőrinci pálos anyakolostorba. Az év során megérkezett Budára a reformációval szimpatizáló osztrák követ, a budai patrícius Pemfflinger család rokona, a kismanesből báróvá lett jogi doktor és alsó-ausztriai kancellár (1510–1521), Johann Schnaidpeck von Schönkirchen (Schneitpöck, Johannes Snaidpeck). Szeptember 14-én Rómában elhunyt VI. Hadrián pápa, utódja – november 18-tól – VII. Kelemen néven, Giulio de' Medici (1523–1534) lett.⁵²⁴

IV. 5. Griner Budára jövetelének körülményei

⁵¹⁹ Pl. egymás után iratkozott be: „Joannes Bonholt gedensis dio. vtrislaiien. 31 Marcij. / Joannes Falck gedensis dioc. vtrislaiien. 31. Marcij.”, vagy a nyári szemeszterre: „Georgius kramer de Vtrislauia dioc. Mesen.”, „Georgius Baumheckel de Nouosolio dioc. Strigonien.”, „Georgius Langenickel de Goltperg dioc Vtrislaiien.”, „Bonauentura Girscka Vtrislaiien”: AAV 1,110–113 és vö. m. Szabó, A.: Die Universität Wittenberg. 57, Gryn./269. j., 308. j.

⁵²⁰ Vö. Csepregi Z.: Udvari papok. 48, Engel P.: Magyarország története. 368 és vö. m. Gryn./43. j., 192. j.; Brandenburgi Györgyhez l. m. Gryn./210. j., 234. j., 236. j., 288. j.

⁵²¹ Vö. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 271, BT 2,163, Kubinyi András: A Jagelló-kori. 1.

⁵²² Ziegler, A.: Huldrych Zwingli. 111k, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,69.; Zwinglinek a nyilvános disputára készített 67 tétele: CR 88,458–465, DGiQuD 3,236–244 (Nr. 42.1) ill. a disputáció végén a városi tanács által jóváhagyott Záradék: DGiQuD 3,244–246 (Nr. 42.2).

⁵²³ „Frei” azaz a pápától független zsinatot. Vö. Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,50k, Heussi, K.: Az egyháztörténet. 76, Szántó K.: A katolikus. 2,38k.

⁵²⁴ A fejereklyével kapcsolatban l. AKK 214.; A Pemfflingerekről és Schnaidpeckről vö. BT 2,163, Engel P.: Magyarország története. 284, 402.; VII. Kelemen 1523. november 19-én választották pápává: Hangay Z.: A pápák. 178k.

Griner életének előzményei, az idézett források és felsorolt történelmi vonatkozások alapján immár próbáljuk meg az ifjú humanista Magyarországra, még pontosabban Budára érkezésének időpontját és okát meghatározni. Vajon az ifjú magiszter miért éppen a magyar fővárosban folytatta oktatói pályáját?

A Cordatus-féle visszaemlékezés – (1.) forrás⁵²⁵ – alapján annyit máris megállapíthatunk, hogy az abban említett történelmi utalásból – Nándorfehérvár eleste – egyértelműen kiderül, hogy Griner 1521 nyarán már egész biztos Budán tartózkodott.

További támpont lehet Griner Budára érkezésének datálásában Ferdinánd főherceg 1520 novemberében kiadott Luther-ellenes bécsi rendelete, illetve a következő év elején megjelent pápai átokbulla böjtben történt kihirdetése a bécsi szászékekről. A Winsemiustól fennmaradt levél Ferdinándra vonatkozó utalásából feltétlen arra következtethetünk, hogy Grinernek már a bécsi tartózkodása alatt szembesülnie kellett Ferdinánd óhitű elkötelezettségéből fakadó vallási türelmetlenségével. Ferdinánd ezen első – 1520 novemberi – rendelete, s még inkább a pápai átokbulla kihirdetése kellő okot szolgáltatott ahhoz, hogy az ifjú nyelvész – tapasztalva a bécsi légkör egyre merevebbé és ridegebbé válását – továbbálljon az osztrák fővárosból.

Tárgyalt korszakunk egy másik – ám sajnos ideje korán elhunyt – kutatója, G. Hammann szerint Griner legkésőbb 1521 júniusában már Budára költözött.⁵²⁶ Mindezeket összevetve azt mondhatjuk, hogy Griner bécsi működését legkorábban 1520 decemberében és legkésőbb 1521 nyarának elején fejezte be, s ezt követően egy rövid, ám de annál izgalmasabb és emlékezetesebb fejezet vette kezdetét az életében.

A Budára érkezés pontosítása után próbáljunk meg választ adni a kérdés második felére is: Griner – felsőfokú tanulmányai végeztével és néhány éves oktatói gyakorlattal a háta mögött – vajon miért keletnek vette az irányt, s miért éppen a magyar székváros, Buda felé? A szárnybontogatásán már túl lévő ifjú tanár ezen döntésének hátterével kapcsolatban számos érvet felsorolhatunk. Következzenek most ezek.

Mindenek előtt egy történelmi vonatkozásra kell visszautalnunk. Miután V. Károly császár a „bujtató” Württembergi Ulrichot száműzte grófságából (Griner hazájából), öccsét,

⁵²⁵ Vö. Gryn./16. j., 18. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁵²⁶ Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 238.; Az is lehetséges, hogy Griner az 1521 nyarán Bécsben kitört pestis elől menekült Budára. Emiatt hagyta el egyébként az egyetemvárost (a későbbi bécsi retorika professzor) Caspar Ursinus Velius és a bakkalaureuszi fokozatot éppen megszerzett, Peter Apian is. Vö. CE 3,357, BBKL 14,207, Borzsák I.: Simon Grynaeus. 265.; Ursinushoz l. m. Gryn./358. j., ill. 122. j., 172. j.; Apianhoz l. Gryn./166. j.

Habsburg Ferdinánd főherceget bízta meg a tartomány kormányzásával.⁵²⁷ Ez éppen elég okot adhatott arra nézve, hogy Griner egyelőre még ne hazája felé vegye az útirányt. Itt kell tennünk egy rövid utalást a Grinerben egyébként egész biztosan meglévő és a későbbiekben konkrétan is megmutatkozó hazaszeretetére. Mint már bázeli nyelvész professzor – az első hívásnak eleget téve –, 1534/35-ben aktívan részt vett pátriája neves egyetemének, a tübingeni egyetemnek a megreformálásában.⁵²⁸

Budára érkezésének egy további oka lehetett az a – már jóval korábban – szinte hagyománnyá vált gyakorlat, mely szerint a budai Boldogasszony Plébániához tartozó városi iskola igazgatójául mindig olyan valakit választottak, aki a felsőbb tanulmányait Bécsben végezte. Gondolhatunk itt például Konrad (Conrad) Wannra (1420k–1482u), Pangratius Rorbeckre (Rorbeck Pongrác, †1513), Ulrich (Ulrik) Tobriacherre vagy éppen Bartholomeus Francfordinus Pannoniusra.⁵²⁹

Emellett arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Griner – minden bizonnyal – személyes kapcsolatokkal is rendelkezett Budát illetően, amelyek nagy szerepet játszhattak döntésében. Először is gondoljunk Griner közvetlen rektorelődjére, Bartholomaeus Francfordinus Pannoniusra. A közel egykorú Francfordinussal a Bécsben töltött közös esztendő alatt – például a már említett bécsi humanista körön keresztül – nagy valószínűséggel ismerhették egymást. Talán azt is feltételezhetjük, hogy pályafutását folytatandó, a budai néhány évig tartó rektorságot legkésőbb 1522 tavaszán selmecebányai jegyzőségre cserélő Francfordinus javasolta és ajánlotta utódjául az ifjú humanistát régi pártfogója, Brandenburgi György örgrófnak,⁵³⁰ illetve az iskolát felügyelő városi magisztrátusnak.⁵³¹

⁵²⁷ Vö. Ehmer, H.: Gott und Welt. 74k, Engel P.: Magyarország története. 368.

⁵²⁸ Egész pontosan 1534 decemberétől 1535 júliusáig. Az egyetemi reform részleteinek ismertetése szétfeszítené jelen dolgozat kereteit. További részletek: Gauß, K.: Die Berufung. 88–130., *Corpus Schwenckfeldianorum / Letters and treatises of Caspar Schwenckfeld von Ossig*. 1–19. Ed. Hartranft, Chester David et alii. Leipzig – Pennsylvania 1907–1961. 5,282k, 5,327, Brendle, F.: Dynastie. 184kk és l. m. Gryn./38. j., 395. j., Füg./117. j.

⁵²⁹ További részletek velük kapcsolatban l. IV. 8. fejezetet, s ott a Gryn./297-312. j-eket és a hozzátartozó főszöveget ill. vö. m. Gryn./131. j.

⁵³⁰ Ezzel kapcsolatban elég csak pl. arra utalnunk, hogy a Francfordinus által írt, és még 1519-ben Bécsben sajtó alá rendezett két iskoladráma (*Comoedia Gryllus [Tücsök]* ill. *Inter Vigilantiam et Torporem dialogus Az Éberség és Tunyaság vetélkedése*) közül az elsőt Brandenburgi György örgrófnak (l. m. Gryn./210. j., 224. j., 236. j., 288. j.), míg a másikat Szatmári György pécsi püspöknek ajánlotta.: Vargha A.: Bartholomeus Francfordinus. 4, 7–8, Kardos T.: A magyarországi humanizmus. 270, 272, Engel P.: Magyarország története. 403.; További részletek e művekkel kapcsolatban l. m. Buda II./96. j., 97. j., Gryn./171. j., 172. j., 309. j., 311. j., 312. j.

⁵³¹ Huber, Alfons – Kubinyi András: Egy budai iskolamester pályája a XV. század második felében. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 51–60. 55. Vö. m. Gryn./294. j.

Brandenburgi György köztudottan fontos szerepet töltött be a budai királyi udvarnál és a magyar főváros közéletében. II. Lajos nevelőjéről, a humanista érdeklődésű, Lutherhez és a reformáció tanaihoz kötődő örgrófról könnyen elképzelhető, hogy a család frank ágának (Hohenzollerek) akkori felségterületéről, a sigmaringeni Veringenből származó ifjú humanistát, Grinert – paraszti származása ellenére – másokhoz hasonlóan felkarolta és „szárnyai alá” vette.⁵³²

Francfordinus és Brandenburgi György mellett semmi estre sem feledkezhetünk meg – a Budán Griner igazi barátjává lett – Konrad Cordatusról sem. Az ekkor már jól ismert, s egész biztos valamiféle tekintéllyel is rendelkező prédikátor, a saját plébániájához tartozó iskola megüresedett rektori székébe ugyancsak ajánlhatta a Bécsben ekkor már négy-öt éve oktató, sváb származású ifjú humanistát. Cordatus igen csak személyes hangvétellű széljegyzete alapján – „Eközben mi Budán csodás kicsapongásokkal élveztük az életet, Grineus bujálkodással, én pedig – pénzsóvárgástól átítatva – arany gyűjtésével”⁵³³ – elképzelhető, hogy kettőjük ismeretsége már előbb, Griner Budára érkezését megelőzően elkezdődött. Erre vonatkozólag elég csak visszautalnunk arra, hogy Cordatus szintén aktív tagja volt a Vadianus által irányított bécsi humanista tudóskörnek.⁵³⁴

Végül, hogy a Budára invitálók sora teljes legyen, meg ne feledkezzünk a – Nagyboldogasszony-iskola szomszédságában álló – Szent György-kápolna vezetője, Johannes Kreslingről sem. Mint már említettük, Kresling és Francfordinus szinte fej-fej mellett végezték tanulmányaikat Krakkóban és Bécsben.⁵³⁵ Így a főváros németlakta negyedének piacát körülölelő fontosabb intézményekre (a Boldogasszony-templomra, a hozzátartozó városi humanista iskolára illetve a Szent György-kápolnára gondolva), és még inkább azok jeles képviselőire, a humanista „baráti háromszög” be is záródott. Egész biztosan nem a pusztán véletlen műve az sem, hogy Francfordinus Budát elhagyva már Selmecebányán jegyzősködött, miközben Cordatus és Kresling – ugyancsak Felvidéken – (együtt) vándorprédikátorkodott.⁵³⁶ Azaz a Boldogasszony Plébánia egyik papja (Cordatus) a hozzátartozó iskola rektorával (Francfordinussal), valamint a szomszédságban álló kápolna igazgatójával (Kreslinggel) együttesen is buzdíthatták Grinert a Budára jövetelre.

A személyes kapcsolatokon túl „szakmai” szempontból is érdemes végiggondolnunk Griner egykori döntését. A budai rektori állás Grinerre nézve nem kevesebbet jelentett, mint

⁵³² Vö. MPEL 225, Csepregi Z.: Udvari papok. 46 és l. m. Gryn./210. j., 224. j., 234. j., 288. j.

⁵³³ Müller, J.: Conrad Cordatus. 113 és vö. m. Gryn./17. j., 18. j., 333. j., 348. j.

⁵³⁴ Vö. Gryn./122. j.

⁵³⁵ Vö. m. Gryn./171. j.

⁵³⁶ Vö. Gryn./16. j., 171. j., 209. j., 214. j., 218. j., 267. j.

az igazi „nagybetűs élet” kezdetét, s pedagógusi pályáján az első önálló, immár teljes jogkörrel felruházott státuszt. A Corvina-könyvtár szomszédságában működő és Buda főteplomához tartozó, jó hírű humanista városi plébániai iskolába szóló rektori kinevezés ezentúl még sok minden mással is kecsegtethetett.

Ezzel máris utalást tettünk a Budára jövetel talán egyik legfontosabb – szellemi – motiválójára: az Európa-hírű Corvina-könyvtárra. A Bécsben működő humanista tudós társaság vezetőjétől, a Budán is megfordult Vadianustól, valamint a társaság többi tagjától Griner – „első kézből” – kellett, hogy halljon a kezdeti fényéhez képest ugyan kissé megkopott királyi könyvtárról, s annak gazdag, bár – főleg humanisták által – egyre inkább megdézsmált könyvállományáról.⁵³⁷ A humanista szellemtől átítatott és vezérelt ifjú lélek könnyen kedvet kaphatott, hogy személyesen is felkeresse és megismerje a korszak humanistáinak eme közkedvelt zarándokhelyét. Újra csak a heidelbergi évekre, pontosabban a lorschei felfedezésre utalva a kódexek s iratok utáni kutatási vágy, a felfedezés izgalma egész biztos már ekkor is jellemezhetette az ifjú magisztert.⁵³⁸ Amennyiben a Münsternek ajándékozott Maimonides-féle logika könyvre gondolunk,⁵³⁹ csak sejthetjük, hogy Griner titkolt tervei között esetleg a „könyvmentés” is szerepelt.

S végül Griner döntésének egy teljesen emberi vonatkozására is hadd utaljunk. Az egyszerű, falusi-paraszti sorból származó fiatalember, mielőtt visszatért volna saját hazájába – hogy gyökeret verjen és családot alapítson –, mint oly sokan mások, egyszerűen szeretett volna „világot látni”, utazni, tapasztalatokat gyűjteni, s nem utolsó sorban önállósulni, és iskolamesterként saját lábra állni.

A felsorolt szempontokat végiggondolva, annak ellenére, hogy a Bécset maga mögött hagyó ifjú humanista Buda németajkú negyedébe érkezett, egész biztos tele volt izgalommal, tervekkel és várankozással.

IV. 6. Meddig működött Simon Griner Budán?

A budai tartózkodással kapcsolatos következő – megválaszolendő – fontos kérdés: mennyi időt töltött Griner Budán, meddig marad(hatott) Magyarországon?

⁵³⁷ L. Vadianusnak – a már említett – *Gallus pugnans* c. mitikus játékának előszavát, melyben utalást találunk Buda gyöngyszemére, a Corvina-könyvtárra. L. Gryn./132. j.; A megdézsmált könyvállományról l. m. Gryn./351–361. j., 375. j. és a hozzátartozó főszöveget is.

⁵³⁸ Vö. Buda II./93. j., Gryn./80. j., 149. j., 377. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁵³⁹ Vö. m. Buda II./93. j., Gryn./32. j., 114. j., 361. j., 376. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

E kérdés megválaszolásához két megbízható írásos emlékre is támaszkodhatunk.

Az első adatra – Griner (család)nevére gondoljunk – már tettünk utalást,⁵⁴⁰ hogy tudniillik nevét 1523. április 17-i keltezéssel a wittenbergi matrikulában találjuk. A bejegyzésből – „Simon Griner Alpen. Magister Wiener” – azonban nem csak családnevével vagy végzettségével kapcsolatban tudhatunk meg valamit, hanem származását illetően is: „Simon Griner Alpen.”, ami annyit jelent, hogy Griner a sváb Alpokból (Veringen) származott.

Ezen anyakönyvi bejegyzésre vonatkozólag most kell utalnunk egy már felvetett és témánk szempontjából aligha elhanyagolható problémára.⁵⁴¹ Egyes kutatók szerint ugyanis Griner nem 1523. április 17-én, hanem éppen egy évvel korábban, 1522. április 17-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre.⁵⁴² E datálási problémát azért fontos feltétlen tisztáznunk, mert az egy év eltolódás nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy Griner csak egy esztendő vagy éppen ennek dupláját, két esztendőt töltött Budán.

De lássuk a tényeket! Az irodalomban megjelenő kétféle datálás tulajdonképpen nem is tévedés, mint inkább egy könnyen magyarázható félreértés. A wittenbergi anyakönyv⁵⁴³ Grinerrel kapcsolatos bejegyzéséhez tartozó, az ő nevét és a többi beiratkozót megelőző (első) fejlécben ezt olvassuk: „per semestre hieniale Anno M. d. vicesimo secundo”, azaz – a fejléc után – az 1522-es esztendő téli szemeszterére beiratkozottak névsora olvasható. Az első beiratkozó október 12-én, míg az utolsó április 25-én lett bejegyezve a matrikulába. Fellapozva a matrikulát, az első pillanatban – csak a fejléc tartalmára figyelve – elhamarkodottan könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy a Griner nevénel olvasható április 17-ei bejegyzés: 1522. április 17-ét jelent. Ahhoz, hogy ennek helytelen voltát még inkább belássuk, érdemes a környező (előtte és utána lévő) fejléceket is tüzetesebben megnézni az anyakönyvben.

A következő fejlécben – azaz az 1522. esztendő téli szemeszterében beiratkozók névsorát követően – ezt olvassuk: „Anno domini Millesimo quingentesimo vicesimo tertio in semestri a Phillipi et Jacobi usque ad festum Luce”,⁵⁴⁴ tehát azok nevei következnek, akik

⁵⁴⁰ Vö. Gryn./3. j., 22. j.

⁵⁴¹ L. Gryn./175. j.

⁵⁴² Pl. Rädle vagy Csepregi: Rädle, H.: Ein bisher. 42: 5.j., S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 42: 1.j. és Csepregi Z.: Udvari papok. 46. Vö. m. Gryn./3. j., 22. j., 44. j., 175. j., 247. j.

⁵⁴³ A következőket vö. AAV 1,108–119 ill. Gryn./3. j., 22. j., 44. j., 175. j., 246. j.

⁵⁴⁴ Az anyakönyvi bejegyzésekkel kapcsolatban érdemes arra is felfigyelni, hogy a fejlécek szövegében (már) nem szerepel a „szent” jelző a szentekként tisztelt apostolok neve előtt. Talán nem ok nélkül, hanem ennek is már reformátori üzenete és jelentése van.

Fülöp és Jakab apostol ünnepnapjától (május elsejétől)⁵⁴⁵ Lukács evangélista ünnepnapjáig (október 18-ig) iratkoztak be az 1523-as esztendő nyári szemeszterére. A beiratkozók nevei mindenféle törés nélkül, pontos datálással: (1523.) május 1-gyel kezdve szépen sorban folytatódnak. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a Griner nevéhez tartozó fejléctet – a mai oktatási viszonyok kontextusában – valahogy így kellene fordítanunk: „az 1522/23-as tanév téli szemeszterére beiratkozók”. Ezen megfontolások alapján nyugodt szívvel állíthatjuk, hogy az anyakönyv tanúsága szerint a vizsgált időszakra az első diák 1522. október 12-én, az utolsó 1523. április 25-én, míg Griner 1523.(!) április 17-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre.

Még egy pillanatra a felvetett problémánál maradva, érdemes visszafelé is fellapozni a matrikulát! Elég csak a Grinerrel kapcsolatos fejléctet megelőző két korábit megnézni, és az elmondottak még egyértelműbbé válnak. Az egyvel korábbi, az 1522-es esztendő nyári szemeszterét jelző fejlécben ezt olvassuk: „anno m. d. vicesimo secundo a festo sanctorum Philippi et Jacobi usque ad festum Luce auangeliste”. A még egyvel korábbi fejléc pedig, amelyet éppen egy teljes évvel korábban jegyeztek be az anyakönyvbe, mint a Grinerre vonatkozót, végképp alátámasztja állításunkat. Érdekes módon itt időbelileg is pontosan datálva van a téli szemeszter: „hiemale a XVIII octobr. m. d. XXI usque ad 1. Maij m. d. XXII”. Megállapíthatjuk tehát, hogy érdekes módon éppen abban a szemeszterben, amelyikben Griner is beiratkozott, maradt el a fejlécben egyébként megszokott pontos datálás, s egyszerűen ez adhatott okot a banális félreértésre.

Griner Wittenbergbe érkezésének másik írásos emléke a volt iskolatárssal és életre szóló baráttal, Melanchthonnal kapcsolatos. Griner egész biztosan tájékoztatta a Praeceptort a reformációval kapcsolatos magyar, még pontosabban a budai helyzetről, akinek 1523. március 29-én – nem sokkal Griner érkezését követően – egy rögtönzött buzdító beszédet kellett tartania a wittenbergi diákseregnek. Ebben mindenképp az amúgy sokak által feleslegesnek tartott és lenézett nyelvi képzést méltatta Melanchthon, és igyekezett a diákokat meggyőzni a tudományosság igazi útjáról.⁵⁴⁶ A beszéd (declamatio) 1523 szeptemberében *Necessarias esse ad omne studiorum genus artes dicendi* címmel nyomtatásban is napvilágot látott Hagenauban.⁵⁴⁷ A könyvecskéhez – még áprilisban – ajánlás is készült,⁵⁴⁸ amit Melanchthon

⁵⁴⁵ Ezek szerint május elseje ekkor még (Szent) Fülöp és (Szent) Jakab apostolok ünnepnapja volt, ami azóta „a munkás Szent József” napjává lett. A magyar naptárral bővített általános római (katolikus) naptár szerint a két apostol ünnepnapja manapság két nappal később, vagyis május 3-án ünnepelendő. Vö. *Az imaórák liturgiája* (Liturgia horarum) a római szertartás szerint. 1–4. Bp. 1991. 1,105, 1,111.

⁵⁴⁶ Vö. Guttman B.: Stöckel. 76: 18.j., SM 6/1,218 (Nr. 298) és MBW 1,147 (Nr. 277).; A teljes szöveg: CR 11,50–56 (Nr. 6).

⁵⁴⁷ Az irat teljes címe: *Necessarias esse ad omne studiorum genus artes dicendi, Phil. Melanchthonis declamatio*. Item Luciani opusculum ad indoctum et multos libros ementem (Hagenau, 1523. augusztus). A nyomtatott változatot Lipsceből Wittenbergbe Camerarius (l. Gryn./38. j., 58. j., 259. j., 343. j.) hozta magával. Vö. SM 1,218 (Nr. 298), MBW 1,147 (Nr. 277).

az antikizálás folytán időközben Grinerből – először Grineussá, majd végül – Grynaeussá lett szeretett barátjának címzett.⁵⁴⁹ A könyvecske bevezetőjéből megtudjuk, hogy a Praeceptor eredetileg a téma részletes tárgyalását tervezte, ám az idő szűke miatt erre végül még sem került sor.⁵⁵⁰ Ajánlása végén Melanchthon a Wittenbergbe nem rég érkezett és az ókori nyelvekben igazán jártas Grynaeust állítja példaképül a tanulóifjúság elé: „Verum, quidquid hoc est operis, tibi, mi Simon, propter incredibilem amorem tuum erga meliores disciplinas dedicare visum est, ut vel tuo exemplo nonnullos ad literarum studium invitem.”⁵⁵¹

Ezen adatok alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy Griner 1523 tavaszán már Wittenbergben volt. Feltételezhetjük, hogy Melanchthon március végi beszédének nyomtatott változatát nem egyszerűen barátságuk és egymás iránti tiszteletük jeleként ajánlotta Grynaeusnak, hanem mögötte volt az a spontaneitás is, amit a közel húsz év utáni viszontlátás öröme okozhatott. A sorok között olvasva feltételezhetjük továbbá azt is, hogy az sem zárható ki, hogy maga Grynaeus is részt vett azon az ünnepi alkalmon, amikor elhangzott a Praeceptor előadása. Ezen megfontolások alapján megállapíthatjuk, hogy Griner 1523 márciusában – legkésőbb áprilisában – Budáról Luther-városába érkezett. A távolság a magyar fővárostól Wittenbergig körülbelül éppen ugyanannyi, mint Wormsig, ezért figyelembe véve Werbőczyék említett wormszi útjának időkereteit,⁵⁵² feltételezhetjük, hogy a tél végén,

⁵⁴⁸ Az ajánlás teljes szövegét l. a Függelékben. Függ./V. 1.1. (Nr. 3) ill. CR 1,644–645 (Nr. 263).

⁵⁴⁹ Érdeemes egy pillanatra megállni Griner névváltoztatásánál. A legtöbb humanista úgy antikizálta nevét, hogy amennyiben lehetett nevét le- ill. átfordította görögre v. latinra: pl. Schwarzerd – Melanchthon, Husschyn v. Hausschein – Oekolampad, von Watt – Vadianus, Herz – Cordatus, Hoffer – Speratus, Zsámbokly – Sambucus (l. m. Gryn./58. j.), vagy jobb híján egy „us”-os végződéssel toldotta meg. Rövid ideig ez utóbbi sémát követte Griner is, amiről a wittenbergi anyakönyvi bejegyzés melletti – idegenkezű – kiegészítés tanúskodik: Grineus. Hogyan lett ebből végül Grynaeus? Ez nagy valószínűséggel Griner oktatói tevékenységével hozható kapcsolatba. Mint az ókori nyelvek tanára, óráin előkerülhetett az augustusi aranykor legnagyobb költőjének, Vergiliusnak (Publius Vergilius Maro, Kr. e. 70–19) híres nemzeti eposza, az *Aeneis*. Ennek IV. énekében – többek között – arról olvashatunk, hogy a főhős, Aeneas a „nagy grynusi Apollón” (ti. Gryneus = a kisázsiai Aeolis, ahol híres temploma és jósdája volt Apollónnak) jóváhagyásával és jóslatával igyekezett az égő Trójából Itáliába („Sed nunc Italiam magnum Gryneus Apollo [...] iussere capessere.”: *Aeneis* IV,345). A Grynaeusról fennmaradt egyik 16. századvégi metszet alatti szöveg szerint Griner ugyanakkor nem vált méltatlanná új nevére: „Non nomen tantum dedit huic Grynans Apollo, ipsum etiam fausta contigit omen ave.” Vö. AAV 1,116: 2.j., *Szemelvény Publius Vergilius Maro Aeneiséből*. Bev. és jegyz. Dr. Cserép József. Bp. Franklin-Társulat 1905. 61, 198, Grimal, P.: A latin irodalom. 58–60, Boissard, J.-J.: Bibliotheca chalcographica. 1,E3 (v. <http://www.uni-mannheim.de/mateo/desbillons/aport/seite26.html>), Kép./5., 5. j. ill. vö. m. Camerarius előszavát: Camerarius, I.: Praefatio. 3a, Kép./10 (alsó harmad eleje); L. m. Gryn./2. j.; Vergiliushoz l. Grimal, P.: A latin irodalom. 53–57, Ferguson, E.: A kereszténység. 106k.

⁵⁵⁰ A CR fejléce valószínűleg ezért használja a deklamáció eredetileg tervezett *Encomion eloquentiae* (Az ékesszólás dicsőítése) címét. Ugyanakkor zárójeles megjegyzést találunk arra nézve, hogy a megjelent nyomtatott változat címlapján ez a cím egyáltalán nem szerepel, ennek ellenére az irodalomban mégis előfordul, hogy a meg nem jelent, tervezett címmel történik utalás Melanchthonnak erre az előadására. L. pl. Rádlenél: S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 38: 1.j. ill. vö. CR 11, 50–66 (Nr. 6), MBW 1,147 (Nr. 277).

⁵⁵¹ CR 1,645 (Nr. 263), és vö. m. Gryn./180. j. ill. Függ./18. j.

⁵⁵² Vö. Gryn./196. j.

valamikor 1523 februárjában hagyhatta el Griner a magyar székvárost és – ugyancsak – Bécsset érintve indult útnak a szászok egyre népszerűbbé váló egyetemi városába.⁵⁵³

Szétfeszítené dolgozatunk kereteit, amennyiben megkísérelnénk körbejárni Grynaeusnak alig egy éves wittenbergi tartózkodását is. Egy az utókor számára is ismert, és szintén a Praeceptorral és Grynaeussal kapcsolatos kedves epizódra azonban feltétlen utalnunk kell. Grynaeus – valószínűsíthetően Melanchthon ajánlására – mint már arra utaltunk, Wittenberg után, 1524 tavaszától Heidelbergben működött, mint a görög nyelv professzora.⁵⁵⁴ A Praeceptor ugyanezen a tavaszon szintén Heidelberg felé vette az útirányt. Útitársaival, Camerariussal (1500–1574)⁵⁵⁵ és Vitaval⁵⁵⁶ azonban a pátria felé vezető úton nem álltak meg a Neckar-parti egyetemvárosban, hanem egyenesen Melanchthon szülővárosába, Brettenbe tartottak.⁵⁵⁷ Melanchthon egykori alma matere, a heidelbergi egyetem már régóta szerette volna exkuzálni magát amiatt, hogy annak idején (1512-ben) a 15. életévét éppen betöltött – s még igencsak gyermek kinézetű – Melanchthont nem engedték a magiszteri vizsga letételére. Élve most a lehetőséggel, az artész fakultás dékánja, Martin Frecht (1494–1556) javaslatára május 4-én egyetemi határozat született arról, hogy a korábban történetekre való tekintettel, a megbékélés szándékával az egyetem egy aranyfedelű ezüst serleget ajándékoz Melanchthonnak.⁵⁵⁸ A becses ajándékot – nem véletlenül – az artész fakultás két (latin és görög) nyelvészprofesszora: Hermann von dem Busche (Buschius v. Sylvius, 1468k–1534) illetve Grynaeus kézbesítették Brettenbe.⁵⁵⁹ Melanchthon május 6-án kelt köszönőlevelében – szerény természetéhez híven – az elismerés helyett a tudományok művelésének fontosságát hangsúlyozta, és utalt arra, hogy ő maga továbbra is minden erejével ennek művelésén fáradozik.⁵⁶⁰

IV. 7. Griner Budáról való távozásának lehetséges okai

⁵⁵³ Wespemeri, S.: *Succinta Medicorum*. 4,673.

⁵⁵⁴ A wittenbergi friss, reformszellemű egyetemi légkör után azonban elég lehangoló lehetett számára a heidelbergi egyetemen még teljes mértékben uralkodó skolasztikus szellem.: Hautz, J. F.: *Geschichte der Uni. Heidelberg*. 1,373k, Streuber, W. Th.: *Simon Grynaeus*. 8 és 1. m. Gryn./35. j., 80. j., 147. j., 177. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁵⁵⁵ Camerariushoz 1. Gryn./38. j., 58. j., 251., 343. j.

⁵⁵⁶ MBW 1,162 (Nr. 323).

⁵⁵⁷ Hautz, J. F.: *Geschichte der Uni. Heidelberg*. 1,399 és 1. m. Gryn./38. j., 148. j., 263. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.; Melanchthonhoz 1. m. Buda II./5. j., Buda III./74. j.

⁵⁵⁸ Vö. Bornkamm, H.: Melanchthon. 25k, SM 6/1,242 (Nr. 341).; Frechtről 1. RGG 3,289, TRE 11,482–484, BBKL 2,115–116 és vö. m. Gryn./388. j., 435. j., Füg./21. j., 127. j. 162. j.; A marburgi egyetem első bölcsész professzoráról, Buschéről 1. RGG 1,1899, CE 1,233–234, BBKL 1,828–829 ill. 1. m. Gryn./75. j.

⁵⁵⁹ Vö. SM 6/1,242 (Nr. 341), Bornkamm, H.: Melanchthon. 26 és 1. m. Gryn./38. j., 148. j., 261. j., 403. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.; Melanchthonhoz 1. m. Buda II./5. j., Buda III./74. j.

⁵⁶⁰ A teljes levél: CR 1,656–657 (Nr. 276).

A Budáról történt távozás időpontjának meghatározását követően most próbáljunk meg arra a kérdésre válaszolni, hogy – alig két esztendő elteltével – vajon miért ment el Griner a magyar fővárosból? Ehhez mindenképp előtt vessünk újra egy pillantást az erre az időszakra vonatkozó történeti eseményekre.⁵⁶¹

Az 1522 augusztusában Budán megtartott részleges diétán, ahogy említettük már – többek között az egyre fokozódó törökveszélyre való tekintettel – kijelölték a novemberi német birodalmi gyűlés magyar követeit. Az év folyamán – valószínűsíthető módon II. Lajos előző karácsonyi rendeletének köszönhetően – Griner budai prédikátor barátai, Cordatus és Kresling jobbnak látták,⁵⁶² ha a fővárosból továbbállnak, és a német-ajkú bányavárosokban próbálnak szerencsét.⁵⁶³ Az ifjú iskolamester számára az alakuló politikai helyzet illetve a társak továbbállása egyértelművé teheték, hogy – távol hazájától – tulajdonképpen nincs miért hosszabb időre berendezkednie Budán.

Mindeközben a *Wormsi Ediktum* sem érte el igazi célját. A reformáció terjedése és a reformátori tanok iránti érdeklődés nem hogy alább hagyott volna Európa-szerte, sokkal inkább felfokozódott. A szász választófejedelem, Bölcs Frigyes (1463–1525, 1486-tól választófejedelem) által alapított (1502) wittenbergi egyetem az 1520-as évek elejétől – leginkább Luthernek és Melanchthonnak köszönhetően – igazi virágzásnak indult. Az öreg kontinens majd minden tájáról érkeztek a diákok, hogy személyesen találkozhassanak és hallgathassák a „pápás egyházzal” szembeszegülő Ágoston-rendi szerzetest, és neves humanista tanártársát, a Praeceptort. A diákáramlás hullámai nem csak Angliáig,⁵⁶⁴ hanem amint utaltunk már rá, egészen a Kárpát-medencéig elérték. S ez az az esztendő (1522), amikor megjelentek az első magyarországi peregrinusok is Wittenbergben.⁵⁶⁵

A volt pforzheimi diáktárs, az időközben neves professzorral lett Melanchthon személye éppen elég okot adhatott volna arra, hogy Griner a török fenyegetettségnek kitett magyar fővárosból a reformátori tanok fellegváraként számon tartott Wittenberg felé vegye az útirányt. Ezen lépésével – diákkori barátja viszontlátásán túl – egyben arra is lehetősége nyílt,

⁵⁶¹ L. Gryn./220kk. j-eket.

⁵⁶² Cordatus például már 1521-ben az eretnokség gyanújában állt: Sólyom J.: Luther. 30k és vö. m. Gryn. /16. j., 171. j., 214. j.

⁵⁶³ Vö. a már többször idézett –1522. május 18-án kelt – Francfordinus levéllel. I. Füg./V. 1.1. (Nr. 2) ill. Gryn./16. j., 171. j., 209. j., 214. j., 218. j., 240. j.

⁵⁶⁴ Az egyik első angolszász hallgató, „Gullielmus Daltici Ex anglia” (William Tyndale, 1490k–1536) néven 1524. május 27-én iratkozott be a wittenbergi egyetem matrikulájába. Az ő nevéhez fűződik az első, már Luther szellemében készített angol Biblia-fordítás (1525/26), amely minden későbbi angol Szentírás-fordításnak az alapját képezte. Vö. AAV 1,121, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,221.; Bölcs Frigyeshez I. NDB 5,568–570, BBKL 2,128–129, Gryn./206. j.

⁵⁶⁵ Vö. Gryn./223. j., 308. j.

hogy – Zwingli után – személyesen megismerje a korszak egyik leghíresebb egyéniségét, a nála alig 10 évvel idősebb Luthert. Miért is indult volna Griner másfelé?

Griner döntésében ugyanakkor nagyban közrejátszhatott a reformátori tanok iránti mentális nyitottsága is. Az ifjú humanistát egész biztos foglalkoztatta a római egyház tanítását alapjaiban megrengető hit által való megigazulás tana ugyanúgy, mint például az úrvacsora kérdése. A wittenbergi látogatás arra is lehetőséget nyújtott, hogy Zwingli formálódó úrvacsora-tana mellett első kézből hallja és ismerje meg e tárgykörben a „másik oldalt”, Luther és Melancthon tanítását. Az eucharisziáról alkotott meggyőződésének forrás értékű írásos emléke egyébként az a néhány évvel később, 1526. január 7-én íródott levele,⁵⁶⁶ amit Bázél egyik – akkor már nyíltan reform-szellemű és zwingliánus – plébánosának, a város későbbi reformátorának, Johannes Oekolampadnak (1482–1531) írt.⁵⁶⁷

Griner Budáról történt távozásának fő oka a hagyomány szerint azonban egészen más volt. Végigvezethető, ahogy a történészek az évszázadok során – tényként – adták tovább egymásnak azt az információt, mely szerint Grinert az 1523-as országgyűlést megelőzően „lutheránus”(?) nézetei miatt „az inquisitor dömések szorgalmazására” Szalkai László esztergomi érsek,⁵⁶⁸ vagy éppen Országgh János váci püspök (1485k–1532k, 1520-tól váci megyés püspök) börtönbe vettette.⁵⁶⁹ A börtönből azonban – előkelő és befolyásos barátainak köszönhetően – végül is sikerült megszöknie, majd azt követően Wittenbergbe mennie.

E kérdéskörben feltétlen utalnunk kell újra a – jelen főfejezet elején, a IV. 2-ben – már idézett klasszika-filológus, Borzsák István által írt tanulmányra. Ebben a szerző, ha nem is teljes határozottsággal ugyan, de – dokumentumok híján – Grinernek szerzetesek általi börtönbe kerülését és szabadulását csupán mendemondának és a kutatók divinatórikus

⁵⁶⁶ S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 33k (Nr. 25), Briefe... Oekolampads (Staehelin, E.). 1,449k (Nr. 323). A levél teljes szövegét (latinul és magyarul) ill. további adatokat l. Füg./V. 1.1. (Nr. 4a ill. 4b); Vö. m. Gryn./145. j., 386–395. j., 402. j., 419. j., Füg./21. j. és a hozzájuk tartozó főszöveget.

⁵⁶⁷ Oekolampad tanulmányit Tübingenben, Stuttgartban, Bolognában ill. Heidelbergben végezte, majd ezután Bázélbe került (1515), ahol azon túl, hogy kapcsolatba került Erasmussal, teológiai doktorátust szerzett. Kisebb kitérőt követően (pl. dómprédikátor Augsburgban, majd félrevonult az Augsburgtól mintegy 30 km-re, Dachau mellett Észak-nyugatra található és 760-ban alapított altomünsteri bencés-kolostorba), 1522-ben végleg visszatért Bázélbe, ahol amellet, hogy elkezdett tanítani az egyetemen, a Szent Márton-templom prédikátora, majd 1525-től plébánosa lett. Erasmus még mindig ugyanaz volt, mint egykor, Rómához hű keresztyén humanista, Oekolampad azonban alaposan megváltozott: a kezdetben szemlélődő erazmistából időközben Rómellenes prédikátorrá lett. Vö. Teuteberg, R.: Johannes Oekolampad. 23–25 ill. 1. m. Gryn./84. j.

⁵⁶⁸ „A Szalkai érseket név szerint elsőnek említő Bod Péter (Hist. Hung. eccl., I. 162) Turóczy Lászlóra (Ungaria suis eum regibus data... 88. l.) hivatkozik forrásként”: Borzsák I.: Simon Grynaeus. 271: 51.j.; Szalkai 1523-ban még egri püspök, s csak 1524-től követte Szatmári Györgyöt az esztergomi érseki székben.

⁵⁶⁹ Ezen hagyomány útja: id. Révész Imre (Révész Imre: *Dévay Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei*. Pest 1863. 21) – Balogh Ferenc (Balogh Ferenc: *A magyar protestáns egyháztörténelem részletei*. Debrecen 1872. 22, csak hivatkozásból ismerem) – Zoványi Jenő (Zoványi J.: *A reformáció*. 31: 1.j.) – Harsányi András (Harsányi A.: *A domonkos rend*. 333) ill. 1. m. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 271: 52.j., Botta I.: *Dévai*. 23.

képességének tartja.⁵⁷⁰ Borzsák párhuzamot vél felfedezni – tegyük hozzá, nem alaptalanul – Pál apostol és a reformátorok olykor kalandos, fogságoktól sem mentes életútja között, amit a történészek természetesen igyekeztek ki is színezní: „Tény, hogy a reformáció akárhány főhősének – Luthertől és Kálvintól elkezdve – vagy névtelen mellékszereplőjének bőven lehetett része «vereségben, tömlöcben, háborúságban» (II Kor. 6,5), de az is tény, hogy Pál apostol késői utódai sem áttaláltak «gyengességükkel dicsekedni» (II Kor. 11,30 és 12,5) és arra hivatkozni, hogy ők «még inkább (Krisztus szolgálói): több fáradság, több vereség, több börtön, gyakorta való halálos veszedelem által» (uo. 11,23)” illetve Grynaeus „Budai, majd speyeri kalandjával kapcsolatban rámutattunk a reformáció prótagonistáinak Pál apostoli szerepjátszására. [...] Megvilágosodott előttünk, hogy egy korai reformátor [...] mint válhatott (tudniillik Budai működését illetően) fiktív összé, a felekezeti vetélkedések kisajátított hőségévé, az ágostai és a helvét hitvallást vallók elé egyformán állítható példaképpé, historiográfiai ravaszságok objektumává.”⁵⁷¹ Az egész budai működés hátterében szerinte tulajdonképpen az áll, hogy miközben a protestáns történetírók például a Wittenberggel való magyar kapcsolatok révén arra törekedtek, hogy minél előbbre hozzák és igazolják a reformáció térhódítását Magyarországon, addig a katolikus szerzők – ezzel éppen ellenkezőleg – azon fáradoztak, hogy még a valós állításokat is cáfolják.⁵⁷² A neves klasszika-filológus annál is inkább kétségesnek látja Griner szerzetesek általi börtönbe kerülését, mivel erről, a Magyarországon majd mindenki által forrásként használt „ősforrásban”, Sculteti *Hypomnema sive...* (Bartphae, 1599) című munkájában még egyetlen szó sem esik.⁵⁷³

Borzák Istvánnak Griner raboskodására vonatkozó megállapításaiban nagy valószínűséggel közrejátszhatott az a tény, hogy esetleg akkor még – tanulmányából úgy tűnik – nem ismerte az általunk 4. forrásként megadott Pantaleon-féle életrajzot (*Prosopographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae*, Bazel, 1565–1566). Az ebben tényként szereplő s már idézett két mondatban fedezhetjük fel az „ősforrást” arra nézve, hogy: Griner egy iskola vezetője volt Budán, illetve hogy szerzetesek által börtönbe került, és onnan csak előkelő ismerősei által tudott kiszabadulni, majd pedig Wittenbergbe menni.⁵⁷⁴ Pantaleon kijelentéseivel kapcsolatban mindenképpen elgondolkodtató, hogy ezen sorok mindössze alig

⁵⁷⁰ Borzsák I.: Simon Grynaeus. 273.

⁵⁷¹ Uo. 267, 273k.

⁵⁷² További részletek ezzel kapcsolatban: Uo. 272.

⁵⁷³ Uo. 268k, 271 és l. m. Gryn./14. j., 46. j., 292. j., 362. j., 363. j.

⁵⁷⁴ Ezen adatok az évszázadok során a következő „útvonalon” gyűrűztek tovább: Debreceni Ember Pál (Debreceni Ember P.: *Historica ecclesiae*. 65) – Timon Sámuel (Timon Sámuel: *Epitome chronologica rerum Hungaricarum... usque ad A. 1736*. Cassoviae 1736. 106) – Weszprémi István (Weszpremi, S.: *Succinta Medicorum*. 4,671) – Sólyom Jenő (Sólyom J.: *Luther*. 60) – Hammann, Gustav (Hammann, G.: *Bartholomeus Francfordinus*. 242); L. m. Gryn./1. j. 3. p., 15. j., 64. j., 85. j., 176. j., 183. j., 364. j. és l. *Függ./V. 1.2.* (Nr. 17) ill. *Függ./94. j.* és Borzsák I.: Simon Grynaeus. 271: 51.j., 272: 54.j., Botta I.: Dévai. 16–18.

25 évvel Grynaeus halálát követően Bázelen íródtak, ott, ahol Grynaeus élete utolsó 12 évét töltötte! Vajon Pantaleonnak miért lett volna érdeke, hogy életrajzában Budáról és Griner fogságba kerüléséről szót ejtsen? Egy másik, feltétlen megfontolandó tény az is, hogy – amint utaltunk is már rá – Grynaeus levelezéséből családja segítségével 26 darab látott napvilágot Arisztotelész *Topicaja* második kiadásának függelékeként, 1556-ban s ugyancsak Bázelen!⁵⁷⁵ A kérdést az döntené el igazán, ha tudhatnánk, hogy Pantaleon kijelentését vajon mire alapozta az 1560-as évek közepén? Mivel azonban a szerző sajnos semmilyen irodalmat vagy forrást nem közölt művében, ennél többet – ezzel kapcsolatban – mi sem mondhatunk vagy állíthatunk.

A fentieket figyelembe véve azonban érdemes még a következőket is végiggondolnunk. Megfontolandó például az, hogy az első olyan országgyűlést, melyen törvényi úton is szankcionálni készültek a lutheránusokat (fej- és jószágvesztésre ítélték őket), eredetileg – már – 1523. február 14-ére akarták összehívni.⁵⁷⁶ Ez alapján nem feltétlen spekulatív következtetés az, hogy a lutheránus „eretnek-tanok” terjedése és egyre csak fokozódó térhódítása kapcsán már jóval a diéta összehívását megelőzően felvetődhetett a „lutheránusokat” szankcionáló törvény meghozatalának igénye és gondolata. Ez ugyanakkor éppen az az időszak, amikor Griner elhagyni készült, illetve el is hagyta Budát. A budai rektor kötődését a reformáció eszméihez aligha lehetne kétségbe vonni, mint ahogy azt sem, hogy tanárként miért ne beszélt volna erről diákjainak.⁵⁷⁷ A „dömésekkel” való összeütközés sem zárható ki teljesen, mint légből kapott ötlet, vagy mint egyszerű fantáziaszülemény. Gondoljunk ezzel kapcsolatban mindenek előtt arra, hogy a domonkosok budai kolostorában székelt az inkvizíció.⁵⁷⁸ S amennyiben topográfiailag képzeljük magunk elé Buda későközépkori németlakta negyedét, Griner szinte állandó kontroll és ellenőrzés alatt állhatott, mivel a Boldogasszony Plébániához tartozó városi humanista iskola és a Domonkos-rendiek kolostorban működő studium generale szinte egymással tőszomszédságban működött. Ezért a két oktatási intézmény között, ha nem is szoros, de valamilyen szintű kapcsolat – feltétlen – létezhetett.⁵⁷⁹ Egyébként – érdekes módon – az újabb irodalom sem tartja kizártnak, hogy a

⁵⁷⁵ Vö. Gryn./25. j., 26. j.

⁵⁷⁶ Miként arra már utaltunk, az országgyűlés – megvárva a királyi pár visszaérkezését Csehországból – végül is csak 1523. április 24-én kezdődött el, s Griner ekkor már (1523. április 17-e óta) be volt iratkozva a wittenbergi egyetemre.

⁵⁷⁷ Weszpremi, S.: *Succinta Medicorum*. 4,671.

⁵⁷⁸ Vö. Harsányi A.: *A domonkos rend*. 330kk, MPEL 225. A budai domonkosokkal kapcsolatban I. m. Buda III./100–110. j-eket ill. a hozzátartozó főszöveget.

⁵⁷⁹ Harsányi pl. azt sem tartja kizártnak, hogy Griner esetleg elő is adhatott a domonkosok studium generaléjában: uo. 230k, 281 és vö. m. Gryn./46. j., 332. j., 362. j.

domonkosok nem csak nemtetszésüket nyilvánították ki Luther és követőivel szemben, hanem esetlegesen fel is jelentették az általuk eretneknek tartott polgárokat.⁵⁸⁰

Mindezek mellett azt sem szabad elfelejtenünk, hogy nem sokkal korábban a dominikánusok Németországban, éppen Reuchlinnal szemben folytatták le inkvizíciós eljárásukat.⁵⁸¹ Nincs kizárva, hogy a budai rendtársaknak tudomásuk lehetett arról, hogy Griner középfokú tanulmányait Reuchlin alma materében, Pforzheimben végezte. S amennyiben a budai iskolarektor reformbarát meggyőződését sem rejtette véka alá, könnyen megeshetett, hogy az iskola szomszédságában élő Domonkos-rendű atyáktól ő maga is zaklatásoknak volt kitéve.⁵⁸² A vele szemben érlelődő ellenszenvet csak tovább fokozhatta a reform szellemű prédikátor, Cordatushoz⁵⁸³ fűződő baráti viszonya is. Az ifjú iskolarektor helyzetét tovább gyengíthette az is, hogy 1522-ben főpatrónusa, Brandenburgi György – egy kiküldetés miatt – ugyancsak eltávozott Budáról.⁵⁸⁴

Mindezek alapján – összefoglalásképpen – azt mondhatjuk, hogy Griner Budáról történt távozásához több minden hozzájárulhatott: a politikai helyzet ugyanúgy, mint a protestánsellenesség fokozódása, sőt egy esetleges konkrét konfliktus is a domonkos atyákkal.

A távozás körülményeivel kapcsolatban arról is szólnunk kell, hogy egyes kutatók szerint Griner Cordatussal, míg mások szerint egy bizonyos Balthazar Glebával együtt távozott el Budáról Wittenbergbe.⁵⁸⁵ Miként azt fentebb már jeleztük, Cordatus még Griner távozása előtt (1522-ben) továbbállt Budáról és Grinert követően csak egy évvel később, 1524. június 19-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre.⁵⁸⁶ Hasonló lehet a helyzet Glebával kapcsolatban is, akinek a neve csak 1523. október 18-át követően – egy a téli szemeszterre negyedikként beiratkozott másik magyarországi diák, Dionisius Luicius Pannoniust követően – tizedikként jelenik meg a wittenbergi matrikulában.⁵⁸⁷

Itt kell visszaaltnunk arra a már tárgyalt, ám még további kutatást igénylő és Sculteti műve által felvetődött kérdésre: vajon Grinerrel együtt esetleg Winsemius is Budán

⁵⁸⁰ BT 2,164, Csepregi Z.: Udvari papok. 46.

⁵⁸¹ A Reuchlin-Pfefferkorn vitához l. Gryn./106. j. ill. l. m. Buda II./5. j., 33. j., Buda III./75. j., Gryn./108. j., 219. j-eket és hozzátartozó főszöveget.

⁵⁸² Vö. Streuber, W. Th.: Simon Grynaeus. 7.

⁵⁸³ L. az: (1.) forrást: Gryn./16. j. és az azt követő jegyzetekhez tartozó főszöveget.

⁵⁸⁴ Vö. Gryn./224. j. és a hozzátartozó főszöveget, és l. m. Gryn./210. j., 234. j., 236. j.

⁵⁸⁵ Harsányi A.: A domonkos rend. 333, Csepregi Z.: Udvari papok. 46 ill. Bencze I.: Konrad Cordatus. 141.

⁵⁸⁶ „Conradus Cordatus de Weissnkirchn.” Ahol Weissenkirchen nem a születési-származási helyet jelöli, mind inkább az egyházi hovatartozást (ti. püspökség szerint). Vö. Bencze I.: Konrad Cordatus. 133 ill. Gryn./16. j.

⁵⁸⁷ „Balthazar Gleba Buden”: AAV 1,120.

tartózkodott, és főhősünk vele együtt indult volna el Budáról Wittenbergbe? Miként azonban azt már láttuk, a kérdést sokkal inkább csak feltenni tudjuk, mint érdemben megválaszolni.⁵⁸⁸

IV. 8. Griner mint budai iskolamester

A középkori magyar főváros legnagyobb temploma a német-ajkúak Boldogasszony Plébániatemploma volt, s a hozzátartozó Schola Beatae Mariae Virginis városi iskola pedig az 1480-as évektől kezdődően egészen Mohácsig a régió legjelentősebb középfokú oktatási intézménye.⁵⁸⁹

A plébánia az iskolával együtt, mint már említettük a városi magisztrátus fennhatósága alá tartozott.⁵⁹⁰ A plébános választásba azonban a templom főkegyurának, – a királyi alapítás miatt – a mindenkori magyar királynak is beleszólási joga volt. A plébánián igen nagy számú, mintegy harminc főt számláló papság működött. A plébános mellett a fennhatósága alá tartozó káplánok, javadalmas papok,⁵⁹¹ valamint a kápolnák és oltárok igazgatói látták el a különféle papi szolgáltatásokat. Sok-sok viszálykodás mellett, egészen a magyar és német plébániakörzet 1441-ben történt kijelöléséig Buda főtemploma magának vindikálta a plébániajogot, s ezen jogcímen a magyarok Mária Magdolna-templomától is adót szedett.⁵⁹²

Tárgyalt korszakunkhoz kapcsolódóan röviden emlékezzünk meg most Griner néhány jeles rektoreldjéről,⁵⁹³ akiknek a közvetlen felettese a mindenkori Boldogasszony-templom plébánosa volt. A 15. század közepéről feltétlen meg kell említenünk a bajor származású és Bécsben magiszteri fokozatot szerzett Konrad Wann nevét,⁵⁹⁴ aki a néhány évi rektorságot idővel városi jegyzőségre, tanácstagságra, majd – őseit követve – kereskedésre cserélte, s a század második felére a budai vezetőréteg legtekintélyesebb német üzletemberévé vált.

A következő iskolamesterek a Bécsben megszerzett tudásukon túl tagjai voltak a budai királyi palota humanista körének és – amíg működött – a már említett Sodalitas Litteraria

⁵⁸⁸ L. Gryn./44kk j-ekhez tartozó főszöveget ill. Gryn./14. j., 46. j., 362. j., 363. j.; Winsemiuszhoz l. m. Gryn./9. j., 40. j., 50. j., 292. j., 340. j., 342. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁵⁸⁹ Vö. A magyar nevelés (Mészáros). 17 és Mészáros I.: A katolikus iskola. 88. L. m. Buda III./115. j., Gryn./16. j., 76. j.

⁵⁹⁰ L. Gryn./235. j.

⁵⁹¹ A javadalmakat a kancellária tisztviselőinek tartották fenn. A királyi alapítás visszaélésekre is okot adott.: Gerő L.: Mátyás király. 126.

⁵⁹² Uo. 126.

⁵⁹³ Akik neveit – ahogy már említettük – 1480-tól egészen Mohácsig ismerjük.

⁵⁹⁴ Konrad testvérét, Pault követően 1441-ben, a téli szemeszterre iratkozott be a bécsi egyetemre, ahol az 1450-es évek elejéig folytatta tanulmányait. Három fia közül Pál a Boldogasszony-templom plébánosa, János pedig passzauai hitszónok lett. Vö. Kubinyi A.: Buda. 61k, Huber, A.: Egy budai iskolamester. 52k, 56.; A Wann-család leszármazási táblája: Huber, A.: Egy budai iskolamester. 58.; L. m. Gryn./233. j.

Danubiana tudós társaságnak.⁵⁹⁵ 1480-ban lett az iskola vezetője az osztrák Laa-ból⁵⁹⁶ származó Pangratus Rorbeck,⁵⁹⁷ aki Bécsben lett „magister et liberalium artium professor”.⁵⁹⁸ Rorbecket szoros szálak fűzték egykori alma matere, a bécsi egyetem rektorához, Briccius Cilliensishez (Briccius de Cilli). A barátság kölcsönös lehetett közöttük, erre következtethetünk ugyanis Cilliensisnek abból az 1481-ben, a bécsi pestis járvány idején kelt, és Rorbeckhez címzett leveléből, amelyben arról értesülünk, hogy tanulmányai folytatása céljából egyik – akkori – kedves tanítványát, az immár budai iskolamesterré lett – korábbi tanítványa –, Rorbeck szárnyaira bízta.⁵⁹⁹ A levélből bátran következtethetünk a budai iskola akkori magas nivójára. Az ő rektorsága alatt készült el ugyanakkor a plébániai iskola új épülete is.

A városi iskola a Jagelló-korban sem vesztett színvonalából! Az osztrák Villachból (Karintia) származó Ulrich Tobriacher⁶⁰⁰ 1512-ben került az iskola élére, akit – miként arról már tettünk említést – Griner bécsi humanista tanárai, Gergius Collimitius és Joachim Vadianus (1513-ban) meglátogatott Budán.⁶⁰¹ Tobriacher, aki a megtisztelő „humanissimus” jelzőt is kiérdemelte Vadianustól,⁶⁰² elődjéhez, Rorbeckhez hasonló ívű pályát futott be, mivel 1518-tól pozsonyi plébános, majd ugyanott kanonok is lett.⁶⁰³ Talán az sem véletlen, hogy a Wittenbergben elsőként beiratkozott magyarországi diákok közül többen éppen Pozsonyból érkeztek.⁶⁰⁴

Tobriacher utódjáról, az első magyarhoni komédiairóról, Bartholomeus Francfordinus Pannoniusról már több ízben ejtettünk szót.⁶⁰⁵ Az osztrák elődöktől eltérően ő már egy budai (német) polgárcsalád sarja, aki a felső szintű humanista képzettségét Krakkóban és Bécsben szerezte. Fennmaradt egyik levelében a következőképpen vall mozgalmas budai hétköznapjairól: „... annyira szét vagyok szabdalva kellemetlen elfoglaltságokkal, az iskolai

⁵⁹⁵ Ezzel kapcsolatban l. m. Buda II./76. j., 92. j., Buda III./76. j., 116. j., Gryn./59. j., 122. j., 128. j-et és a hozzá tartozó főszöveget.

⁵⁹⁶ Bécsből mintegy 35-40 km-re, északra.

⁵⁹⁷ Tanulmányit 1470 tavaszán kezdte meg Bécsben („Pangratus Rorbeck de Laa”). Közvetlen felettese Budán a már említett Marcin Bylica z Olkusa volt (Buda II./19. j.). 1494-től pozsonyi plébános, majd kanonok. Vö. MUW 2,116, Mészáros I.: Az iskolaügy. 192k, Spekner, E.: Das geistige Leben. 316, Huber, A.: Egy budai iskolamester. 56, Gryn./233. j.

⁵⁹⁸ Ábel Jenőre (Ábel J.: Egyetemeink. 90) hivatkozva közli Mészáros: Mészáros I.: Az iskolaügy. 192.

⁵⁹⁹ Kubinyi A.: Buda. 62, Huber, A.: Egy budai iskolamester. 56, Mészáros I.: Az iskolaügy. 192.

⁶⁰⁰ Tanulmányit 1496 tavaszán kezdte meg Bécsben („Vdalicus Toberlacher de Villaco”). Vö. MUW 2,246, Mészáros I.: Az iskolaügy. 193 és l. m. Gryn./131. j., 233. j., 305. j.

⁶⁰¹ Vö. Gryn./131. j.

⁶⁰² Mészáros I.: Az iskolaügy. 193.

⁶⁰³ Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában* – A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával. (TMT 12) 1994. 457, 475–476.

⁶⁰⁴ Vö. Gryn./223. j., 269. j.

⁶⁰⁵ Vö. Gryn./171. j. ill. Buda II./96. j., 97. j., 99. j., Gryn./16. j., 172. j., 209. j., 234. j., 311. j., 312. j.

tanítás dolgaival, hogy nem marad csöppnyi időm, sem magam, sem barátaim részére.”⁶⁰⁶ Csak érdekességként említjük meg, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában Werbőczy István *Tripartium*-ának egy olyan első, 1517-es kiadású példányát is őrzik, melynek tulajdonosa Griner rektorelődje, Bartholomeus Francfordinus volt.⁶⁰⁷ Már utaltunk Francfordinus irodalmi tevékenységére is, mint iskolamester rendezte sajtó alá két – kifejezetten nevelői szándékú – iskoladramáját: *Comoedia Gryllus (Tücsök)* illetve *Inter Vigilantiam et Torporem dialogus (Az Éberség és Tunyaság vetélkedése)* címmel (Bécs, 1519). A humanista szellemiségű budai iskolamester műveiben, melyeket a hagyományos budai farsangi kakasviadal előtti diák-színelőadásra szánt, óva int a morális fellazulástól és az iszákosságtól.⁶⁰⁸

Francfordinus fent idézett soraiból nagy vonalalakban következtethetünk a rektori teendőkre. A mindenkori iskolamesternek az iskola működtetésének technikai feltételei megteremtésén túl, természetesen oktatnia is kellett. A humanista képzésben részesült tanítók azonban már új szellemiséget hoztak magukkal a középszintű oktatásba. A középkori iskolára oly jellemző rideg, rigorózus, engedelmességre és tekintélytiszteletre nevelő pedagógiai módszert – gondoljunk a találó diákmondásra: „Sub virga vivere”⁶⁰⁹ – az új szellemiséget képviselő rektorok által lassan felváltotta egy humánusabb, egyénre szabottabb, s ezáltal szabadabb, az egyéni véleményalkotás lehetőségét is biztosító nevelési mód. Mind nagyobb teret hódított magának a földközéppontú, természetelvű és az emberre irányuló szellemiség. A városi iskolák diákjai tagozódtak. A második szinten már humanista latin tankönyveket használtak, és a felső – harmadik – szinten pedig a korábban használatos kommentárok helyett a latin antik klasszikus szerzők műveit eredeti nyelven olvasták, elemezték, melyhez az oktató – a reneszánsz szabadabb szellemének megfelelően – saját magyarázatát fűzte. Egy-

⁶⁰⁶ „... adeo enim istis tempestatibus sordidis passim distrahor scolasticis negotiis, ut nec tempusculum quidem mihi aut amicis supersit.” Vargha A.: Bartholomeus Frankfordinus. 11: 47.j.

⁶⁰⁷ Werbőczy művében két bejegyzést is találunk: „Bartholomaeus Francfordinus Pannonius P. Budensis” ill. „per Bartholomeum Francfordinum Artium M.”, azaz a Boldogasszony városi iskola praefectura rendelkezett az artész fakultás magiszteri fokozatával. Közli Mészáros: Mészáros I.: Az iskolaügy. 194 és vö. m. Vargha A.: Bartholomeus Frankfordinus. 4k, Buda II./105. j. ill. Francfordinushoz l. m. Gryn./171. j. ill. Buda II./96. j., 97. j., 99. j., Gryn./16. j., 172. j., 209. j., 234. j., 309. j., 312. j.

⁶⁰⁸ Francfordinus két komédiája magyarul: Janus Pannonius (Klaniczay T.). 527–541. A *Tücsök* antikizáló vígjáték (Plautus) és egyértelműen Erasmus hatására (*A balgaság dicsérete*, l. még Buda II./28. j.) íródott. *Az Éberség és Tunyaság vetélkedése* című darabját pedig minden valószínűséggel Hagymássy Bálint *Művecske a bor és víz dicséretéről, illetve kárhoztatásáról (Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae*, Hagenau, 1517) című deklamációja ihlette (l. m. Buda II./96. j.). A művek ajánlásáról ejtettünk már szót (Gryn./234. j.). Vö. Vargha A.: Bartholomeus Frankfordinus. 4: 3.j., 7–8, 11, Kardos T.: A magyarországi humanizmus. 269–272, Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 231k, ARM 483–498, Janus Pannonius (Klaniczay T.). 1327, Mészáros I.: Az iskolaügy. 194, MTK 1,337k és vö. m. Buda II./97. j., Gryn./171. j., 172. j., 234. j., 309. j., 311. j.

⁶⁰⁹ Ezen pedagógia létjogosultságát teológiai alapon is magyarázták. Mivel minden ember bűnben (eredendő bűnben) és rosszra hajló akarattal születik, ezt egyedül ezzel a pedagógiával lehet féken tartani és helyes irányba terelni. Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 26 ill. Buda III./ 66. j., 75-76. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

egy kiválóbb tanárnak köszönhetően – mint például Griner is – a tehetségesebb növendékek a görög nyelvtannal és a klasszikus görög szerzők műveivel is megismerkedhettek. A tanulócsoporthok („osztályok”) tagolódása – miként arról már volt szó – idővel még tovább bővült, s lassan 5-6, később pedig 8-9 tanulócsoporthot is működött egy-egy városi iskolában. A legelső humanista hatás egész biztos – Vitéz Jánosnak és Janus Pannoniusnak köszönhetően – már a 15. század második felében elérte több káptalani iskolánk felső szintjét (mint például a nagyváradit, a pécsit és esztergomit). Az első, Mohács előtt már igazán jelentősnek számító városi humanista iskolává azonban – elsősorban a rektorelődöknek köszönhetően – feltétlen Griner iskolája vált.

Miből és mit taníthatott az ifjú iskolamester? Ismert az első két hazai tankönyvkiadó: Johannes Paep (v. Pap János) és Urban Kaym (Keym) személyében, akik 1507 és 1519 között Budán tevékenykedtek.⁶¹⁰ Paep nevéhez fűződik az első budai tankönyv, egy – Velencében nyomtatott – *Doctrinale* megjelentetése 1507-ben,⁶¹¹ valamint egy – ugyancsak Velencében napvilágot látott – Donatus-kötet⁶¹² kiadása 1509-ből.⁶¹³ A tankönyvkiadásban Paepet Kaym követte, akinek a nevéhez ugyancsak számos kötet megjelentetése fűződik. 1509-ben egy Donatus-változattal jelentkezett a könyvpiacra, amely egy újabb átdolgozást és megrendelést követően még két alkalommal került sajtó alá (1515-ben, Strassburgban illetve 1517-ben, – újra – Velencében). Ezt követte a Paep által már megjelentetett *Doctrinale* kiadása két részletben, a tankönyv második része 1518-ban, míg az első része 1519-ben került Kaym jóvoltából piacra.⁶¹⁴ Végül még ugyanebben az évben, újra egy velencei nyomdászt megbízva jelentette meg a teljes *Doctrinalét*. Ezekből a Budán piacra került tankönyvekből sajnos csak néhány kötet maradt fenn az utókor számára. Így például a gyöngyösi Bajza József Tudományos Könyvtárban őriznek egy kolligátumot, mely alapján a kezdő tagozatosok teljes latin tananyaga rekonstruálható.⁶¹⁵

⁶¹⁰ Paep 1497 és 1511 között. Vö. A magyar nevelés (Mészáros). 17 és 1. m. Buda III./117. j.; A régebbi szakirodalom további két budai kiadóról is tud, akik tankönyveket jelentettek meg: Murarius Antalról és Leonardus de Sessardiáról. Murarius 1513-ban jelentette meg Budán Mathias Paulinus Pludentius Rhetus: *De scientias discendi arte* című művét, Szekszárdi pedig 1523-ban Georgius Sabinus: *Index geographicus locupletissimus veterum auctorum latinorum* című tankönyvét. A legújabb könyvtörténeti kutatások alapján azonban vannak (pl. Ritoók Zsigmondné), akik megkérdőjelezzik ezen adatok valóságát: Mészáros I.: XVI. századi. 28 ill. vö. Spekner felsorolásával: Buda II./108. j.

⁶¹¹ L. Buda III./37. j. és a hozzátartozó főszöveget is.

⁶¹² L. Buda III./35. j. és a hozzátartozó főszöveget is.

⁶¹³ Mészáros I.: Az iskolaügy. 158, Mészáros I.: XVI. századi. 26.

⁶¹⁴ Mindkét tankönyvet Johannes Glogoviensis (Jan z Glogowa, Glogowczyk v. Glogowita 1445k–1507), a krakkói egyetem magisztere dolgozta át, és látta el saját magyarázataival, aki csaknem negyven éves oktatói pályája során, 1468-tól kezdve egészen haláláig rengeteg magyar diákot oktatott. Vö. Mészáros I.: XVI. századi. 26, Mészáros I.: A Szalkai-kódex. 98k.

⁶¹⁵ További részletek: Mészáros I.: Az iskolaügy. 159.

Keym gondolt a középső illetve felső tagozatosokra is. Érdekes módon azonban 1515-ben nem a 15. század második felében még oly népszerű Petrus Hispanus-féle logika könyvet (*Summulae logicales*)⁶¹⁶ adta ki, hanem a krakkói Michael de Vratislavia *Introductorium dialectiae* című logikakönyvét, két évre rá egy *Cato moralissimus* című könyvecskét, majd 1519-ben Arisztotelész *Parvulus philosophiae naturalis* című kötetét.⁶¹⁷

Joggal vetődhet fel a kérdés, vajon miért hiányoztak a megrendelések között a latin klasszikusok (mint például Vergilius, Livius, Sallustius, Cicero, Horatius, Ovidius, Plautus és mások) művei? Erre valószínűleg a Budán működő kiadóknak több oknál fogva sem volt szüksége. Egyrészt a felső tagozatot már jóval kevesebben végezték el, s így az itt használatos egyes tankönyvekből nem volt olyan nagy példányszámra igény. Másrészt – éppen a példányszám miatt – ezeket a tankönyveket valószínűleg mindenféle előzetes megrendelés nélkül be tudták szerezni azokból a nyomdákból, ahol a kezdő diákok számára megrendelték az alsós tankönyveket (például Velencéből, Strassburgból, Nürnbergből vagy éppen Bécsből).⁶¹⁸

A Mohácsig Magyarországon is használatba került humanista jellegű tankönyvek közül sajnos csak igen keveset ismerünk. Az itáliai humanista irodalmi szemlélet vezéralakjának, Laurentius Vallának (1405 v. 1407–1457) *Elegantiarum latinae linguae libri sex* című műve volt Európa-szerte az egyik legnépszerűbb, mely köztudottan Magyarországon is használatban volt.⁶¹⁹ A veszprémi, zágrábi káptalani városi iskolák mellett nagy valószínűséggel a budai iskolában is használták azt a Antonius Mancinellus Veliternus (1452–1505) által hat kötetben sajtó alá rendezett tankönyvet, amelyben a Rómában működő szerző az általa oktatott tananyagot jelentette meg (Velence, 1498/99). Az első négy kötet külön, már 1493-ban napvilágot látott, melynek ajánlását Mancinellus a költségegek fedező, két magyar Vitézhez intézte.⁶²⁰ A selmecebányai könyvtár 1501-es lajstromán szerepel Junianus Maius Parthenopaeus *Liber de priscorum proprietate verborum* című szótára, mely már az ókori klasszikus szerzők (részben kikopott, vagy az idők multával jelentésváltozáson átment) szókincsét magyarázta.⁶²¹ Feltételezhetően nem csak a selmecebányai diákok juthattak hozzá és forgathatták Parthenopaeus szótárát. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őriznek egy olyan kolligátumot, amelyben a kezdőknek szóló és a 15. században igen népszerű tanítói kézikönyvecske, a *Compendiosa materia pro iuvenum informatione satis*

⁶¹⁶ Vö. Buda III./38. j. ill. Buda II./120. j., Buda III./113. j.

⁶¹⁷ Mészáros I.: XVI. századi. 27, Mészáros I.: Az iskolaügy. 160.

⁶¹⁸ Mészáros I.: Az iskolaügy. 160.

⁶¹⁹ Mészáros I.: XVI. századi. 37 és l. m. Buda III./75. j.

⁶²⁰ További részletek Mancinellus művéről: uo. 21–25.

⁶²¹ Az első, 1477-es tarvisiumi kiadását követően számos kiadást ért meg. Vö. Mészáros I.: Az iskolaügy. 199.

magistraliter compilata (vagy kezdő szavai alapján: *Es tu scholaris*)⁶²² című tankönyv mellé a 16. század első évtizedében néhány további – humanista szellemiséget tükröző – művet kötöttek. Így például: az itáliai Nicolaus Perottus (1429 v. 1430–1480) *Grammatica clarissimi poete et oratoris Nicolai Perotti cum variis additamentis et praesertim artis metricae ex Guarino Veronensi viro perameni ingenii ad unguem noviter castigata* (Köln, 1503) című igen népszerű humanista nyelvtanát, melynek második részében terjedelmes levélírás-elmélet, a harmadikban pedig verstan található,⁶²³ továbbá két ehhez hasonló tárgykörű – levélgyűjteményt is magába foglaló – művet, a neves német humanista, Franciscus Niger (1450?–1510) *Modus epistolandi* (Lipce, 1497) és a szász Paulus Nivis (1460k–1514u) *Epistolae breves* (Nürnberg, 1503) című munkáit.⁶²⁴

Következzék még néhány további tankönyvszerző, akiknek műveit használták iskoláinkban, köztük nagy valószínűséggel egyiket-másikat Budán is: Albertus de Eyb (1420–1475), Bartholomaeus Coloniensis (1460k–1516k), Laurentius Corvinus (Wawrzyńca Korwinusa, 1465–1527) valamint Jacob Henrichmann (nem Johann, 1481 v. 1482–1561).⁶²⁵

Griner az igazgatási teendőkön túlmenően egész biztos oktatott is a budai iskola középső és felső tagozatán. Görög nyelvre „szakosodott” nyelvtanárként, miként az már a század első évtizedében egykori alma materében, Pforzheimben is gyakorlattá vált, a tehetségesebb növendékeket – ahogy azt fent említettük – görög nyelvi ismeretekre, sőt, egyes kutatók szerint még héber nyelvre is oktatta.⁶²⁶ Emellett vannak, akik azt sem tartják kizártnak, hogy Griner Budán „főiskolai tanár” lett,⁶²⁷ azaz előadott a domonkosok studium generaléjában.⁶²⁸ Figyelembe véve azonban az általunk első forrásként idézett, Cordatustól származó kijelentést – hogy tudniillik Griner „ludimagister” volt Budán⁶²⁹ –, valamint Borzsák István gondolatmenetét, aki ez utóbbi adat ismerete nélkül is leszögezte, hogy Ábel Jenő „józan kritikával lenyesegette a félreértésekből és túlbuzgóságból fakadt

⁶²² Jelzete: Inc.174. Ez a 15. században igen népszerű tankönyv tulajdonképpen a tanítónak vagy a segédtanítónak volt a kézikönyve, amelyből a legkisebbeket (7–10 éveseket) oktatták a latin nyelv alapjaira. Vö. Mészáros I.: A Szalkai-kódex. 276–281, Mészáros I.: XVI. századi. 34k, Mészáros I.: Az iskolaügy. 145.

⁶²³ Perottus nyelvtana először 1468-ban látott napvilágot *Rudimenta grammatices* címmel. További részletek a tankönyvről: Mészáros I.: XVI. századi. 40 és l. m. Buda III./75. j.

⁶²⁴ Mészáros I.: Az iskolaügy. 200.

⁶²⁵ Vö. Mészáros I.: XVI. századi. 36–40, Mészáros I.: Az iskolaügy. 196, 201.

⁶²⁶ Dán szerint a Budáról Griner által Münster birtokába került Maimonides-féle *Logikát* tankönyvként is használhatta, mivel a klasszikus arab-zsidó filozófia gondolkodástörvényeivel foglalkozó mű igen népszerű volt a humanisták körében.: Dán R.: Humanizmus, reformáció. 28. Vö. m. Gryn./30-32. j-eket és a hozzájuk tartozó főszöveget és Kép./7.

⁶²⁷ Pl. Bucsay: Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Gondolat Budapest 1985. 17.

⁶²⁸ S. Szabó J.: A protestantizmus. 16, Harsányi A.: A domonkos rend. 230k, 281, 117k. Vö. m. Gryn./46. j., 283. j., 362. j.

⁶²⁹ Vö. Gryn./18. j., 237. j., 348. j.

kitalálásokat”⁶³⁰ elég határozottan állíthatjuk, hogy Griner nem volt „főiskolai tanár” a domonkosok budai studium generálójában.

A legtöbb diák helyben lakott, azaz bejárt az iskolába, ám arról is vannak adatok, hogy szép számmal voltak „kollégisták”, akik az iskolában laktak. Az egyik rekordálásról szóló bejegyzése tanúskodik erről: „... scholaribus in scola beate Marie virginis commorantibus.”⁶³¹ Ez ugyanakkor nem csak Griner iskolájában volt így, hanem Pest-Buda más tanintézeteiben is. A különféle és különböző ünnepekhez kapcsolódó diákszokások révén, nem volt ritka látvány az egyes iskolák növendékeinek csoportos felvonulása, éneklése vagy éppen egy-egy rövid – olykor tréfás – jelenet előadása a város forgalmasabb utcáin vagy terein. A humanista jellegű oktatás szintén fontos részét képezte, hogy a tanuló ifjúság kirándulásokon és túrákon keresztül ismerje és szeresse meg a természetet. Mindehhez a székváros lábánál hömpölygő Duna, annak szigetei és a budai várat körülölelő hegyek igazi lehetőséget biztosítottak és kínáltak.

Végül felvetődik a kérdés, vajon milyen tanár lehetett Griner? Az egyes levelekben előforduló tanítványi visszaemlékezésekből egyértelműen a tisztelet és a szeretet hangja szólal meg. Köztudott azonban, hogy tárgyalt korszakunkban szinte kötelező és előírászerű volt a tiszteletadás a levelekben, sőt olykor még a hízélgés hangja is megkísértette a humanista értelmiségieket, ennek ellenére figyelemre méltó az a hangnem, amint az egykori Griner tanítványok visszaemlékeznek volt praceptorukra. Ez annál is inkább így van, mivel Griner Bécsben mindössze három-négy évet, Budán szűk két évet, Wittenbergben pedig csupán csak egy esztendőt oktatott. Következzenek most az általunk eddig ismert, s részben már idézett forrásokból a Grinerre, mint tanárra vonatkozó személyes hangvételi, visszaemlékező sorok-gondolatok. A következő felsorolással kapcsolatban ugyanakkor feltétlen meg kell jegyeznünk, hogy érdekes módon Griner oktatói tevékenysége első nagyobb korszakának helyszíneit (Bécs, Buda, Wittenberg és Heidelberg) tekintetbe véve, ha csak egy-egy tanítványtól is, de mindegyikre vonatkozólag van írásos emlékün.

Kezdjük mindjárt a sort az egykori – egyik biztos – bécsi Griner tanítvány, Milichiussal, aki 10 év távlatából nem csak formalitásból használja a kor legnagyobb erkölcsi-

⁶³⁰ Mint például azt, „hogy az 1520-as évek elején a budai egyetemen állítólag tanárkodó «német tudósok» közül Johannes Lang énekmester volt II. Lajos udvarában, Conr. Cordatus is csak tévedésből került az «egyetem» tanárai közé, és hogy Toldy Ferencnek az a «tantárgyfelosztása», amely szerint Winshemius a görög nyelvet, Grynaeus pedig a bölcsészetet adta volna elő, csak Th. Faber (ti. Sculteti «hitelt érdemlő öregje») fentebb idézett közlésére támaszkodhatik.”: Borzsák I.: Simon Grynaeus. 269k.; Langhoz I. m. Buda II./99. j., Buda III./112. j., Gryn./78. j., 354. j.

⁶³¹ Idézi Mészáros: Mészáros I.: Az iskolaügy. 168.

emberi elismerését kifejező jelzőjét – lásd (7.) forrást⁶³² –, amikor „humanissime praeceptor”-aként szólítja meg Grynaeust.⁶³³ Hogy pontosan mi lehetett az a jótétemény, amire Milichius levelében utal, s amit soha sem lesz képes kellőképpen viszonzni, nem tudjuk. Könnyen elképzelhető azonban, hogy a volt növendék nem egyszerűen a görög nyelvi oktatásra s annak színvonalára utalt ezzel, hanem – ezen túlmenően – nagy valószínűséggel Griner más úton-módon is felkarolta és pártfogolta őt.

A máig egyetlen név szerint ismert budai diák, a második forrásban – (2.) – már idézett Georgius Corenbechius Pannon(i)us.⁶³⁴ Az időközben a tiroli Schwazba került Corenbechius nagyrabecsüléséről biztosítja volt tanárát, s szintén a „humanissime” illetve a „doctissime”, jelzőkkel illeti, megköszönve, hogy megtanította a „bonae literae” mellett a múzsák szeretetére is.⁶³⁵ Abból, hogy Griner „nagy szeretettel” oktatta őt, talán arra is következtethetünk, hogy kellő türelemmel és figyelemmel – azaz hivatásszerűen – végezte oktatói-nevelői munkáját Budán és Wittenbergben. Griner nem csak – úgymond – „leadta” a tananyagot, hanem személyes kapcsolatot ápolt növendékeivel, miért kívánta volna egyébként annyira – Milichiushoz hasonlóan, közel tíz év távlatából – ő is, hogy egykori tanárával újra szemtől-szembe találkozhasson, és szóban oszthassa meg vele mindazt, amire a levélírás nem adott lehetőséget.

A volt wittenbergi tanítvány, Winsemius ugyancsak személyes hangvételű leveléből⁶³⁶ – (4.) forrás⁶³⁷ – szintén arra következtethetünk, hogy egy-egy diákja (talán a legtehetségesebbek?) előmenetelét Grynaeus megkülönböztetett figyelemmel kísérte. Erre következtethetünk még inkább akkor, ha Grynaeusnak valóban csak Wittenbergben, azaz csak egy rövid esztendeig állt módjában Winsemiust oktatni. Az egykori tanítvány levelében szívből fakadó szeretetről beszél, melynek intenzitása három év elteltével sem hagyott alább,⁶³⁸ azaz Grynaeus személye – az idő rövidege ellenére is – nagy hatást gyakorolt rá.

⁶³² Vö. Gryn./177kk. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁶³³ In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 151–152 (Nr. 18, számozás tölem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 19 (Nr. 15). A levél teljes szövegét l. Függ./V. 1.1. (Nr. 9).; Feltételezhetően, miként arra utaltunk már, Griner tanára lehetett Bécsben Honterusnak ill. Apiannak is. Vö. Gryn./166. j., 418. j-et és hozzátartozó főszöveget.

⁶³⁴ Vö. Gryn./19kk. j., 418. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁶³⁵ In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 125k (Nr. 6, számozás tölem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 16–17 (Nr. 13). A levél teljes szövegét l. l. Függ./V. 1.1. (Nr. 11).

⁶³⁶ Vö. Gryn./42. j.; Winsemiushoz l. m. Gryn./9. j., 40. j., 46. j., 50. j., 292. j., 342. j., 362. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁶³⁷ Vö. Gryn./40kk. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁶³⁸ „Neque vero est, quod putes amorem illum, quo ego erga te, cum hic esses, accensus fui, iam reffixisse.”: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 157 (Nr. 23, számozás tölem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 19 (Nr. 16). A levél teljes szövegét l. Függ./V. 1.1. (Nr. 5) és l. m. Gryn./40. j., 56. j.

Még további két, hűséges tanítványt feltétlen meg kell említenünk, akiket jóllehet nem Bécsben vagy Budán, hanem azt követően Wittenbergben illetve Heidelbergben oktatott Grynaeus a görög nyelvre. Egyikük az idők folyamán igazi barátjává lett – és már említett – Joachim Camerarius.⁶³⁹ A tőle fennmaradt egyik levél tanúsága szerint Grynaeus igen közeli és közvetlen kapcsolatot ápolt vele. Camerarius levelében többször „mi clarissime Simon”-ként illetve „Grynaee vir optime et sanctissime”-ként szólítja meg volt tanítómesterét.⁶⁴⁰ A másik tanítvány Johannes Sinapius (Senf, †1561), aki későbbi életében igen szép ívű pályát futott be. Grynaeus ajánlására, az ő utódjaként először a görög nyelv professzora Heidelbergben (1529–1531), majd Itáliában próbált szerencsét, ahol az udvari orvoslás mellett az orvostan professzora lett Ferrarában.⁶⁴¹

Ezen visszaemlékezések alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy Griner kezdettől fogva – úgymond – „sikeresen” végezte oktatói munkáját. A növendékek által elmondottakon túl ugyanakkor feltétlen szerény ember lehetett, erre következtethetünk például az 1529-ben írt következő soraiból: „Úgy tanultam a görögöt, hogy mellette mindig valami mással is foglalkoztam. Ha valaki netalántán rávesz arra, hogy görögül beszéljek, barbár szavakat húz majd ki belőlem. Írni sohasem próbáltam görögül. Nagyvonalakban alighanem mindent megértek, amit olvasok, de nem erőfeszítés és fáradság nélkül. Egyszóval: világeletemben arra törekedtem, hogy olyan ember legyek (és olyannak is tartsanak), aki inkább a kézzelfogható dolgokban, mint a beszédben vagy a nyelvben jártas; ezt az elhatározásomat

⁶³⁹ Vö. Gryn./38. j., 58. j., 251., 259. j.

⁶⁴⁰ In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 136–138 (Nr. 9, számozás tőlem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 29–30 (Nr. 21).

⁶⁴¹ A würzburgi püspökséghez tartozó Schweinfurtból (Würzburgtól 40 km-re, Észak-keletre) származó, Sinapius 1524-ben immatrikulált Wittenbergben („Johannes Sinapius Sweinfordianus dioc. Herbipolen. 7. Maij.”), ill. 1526-ban Heidelbergben („Joannes Sinapius de Schweynfart, dyoc. Herbipol., 4. Kal. Octobres.”). Az orvostant a neves ferrarai Giovanni Manardinál (Manardo v. Johannes Manardus, 1462–1536) hallgatta. Csak 1548-ban tért vissza hazájába, amikor is a würzburgi püspök, Melchior Zobel (von Giebelstadt, 1500–1558, püspök 1544-től) udvari orvosa lett. Mindemellett kapcsolatban állt Kálvinnal is: AAV 1,121, *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386–bis 1870*. 1–7. Ed. Toepke, Gustav. Heidelberg 1884–1916. 1,540 (a továbbiakban MUH), S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 48: 3.j., Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,700: 1.j.; Sinapiusról l. m. CE 3,254–255, In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 131–134 (Nr. 8, számozás tőlem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 12–14 (Nr. 10), Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,699k (Nr. 592), 1,782 (Nr. 682), 1,811k (Nr. 717), 1,831k (Nr. 745), 1,843k (Nr. 762).; Grynaeus két volt tanítványához való kötődésének szép írásos emléke az 1536 elején Ambrosius Blarernek (Blaurer, 1492–1564) írt egyik levele, melynek néhány sora így hangzik (sajnos csak német fordításban ismerem): „... solltest Du nach meiner Ansicht keinen anderen als diesen hier an seine Stelle (ti Guillaume Bigot v. Le Bigot à Laval, németül: Wilhelm Bigotius von Laval [1502–1550], francia orvos és humanista helyére) setzen; er (ti. Sinapius) wäre für sie außerordentlich geeignet. [...] Kommt er gegen meine Erwartung nicht, so kenne ich einen in jeder Hinsicht geeigneten, in den Sprachen und Medizin außerordentlich unterrichteten Mann, der das beste verspricht, [...] laß Dir Joachim (Camerarius) empfohlen sei.”: Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,782 (Nr. 682), a levél teljes (német) szövege olvasható: Füg./V. 1.1. (Nr. 14) ill. Füg./83. j. és vö. m. Gryn./38. j., 410. j.; Blarerről l. később Gryn./370. j., 389. j. és a hozzátartozó főszöveget.; Manardiról l. CE 2,372.; Zobelhez l. LThK 10,1479.; Bigotról vö. Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,737: 1.j.

mindezidáig nem bántam meg. Aki ily módon gondolkodik, nyelvet aligha fog jól tanítani.”⁶⁴² Grynaeus ezeket a sorokat már mint jó tíz éve a pályán lévő, s időközben a görög és a latin nyelv professzorává kinevezett tanárként vetette papírra Heidelbergben. Úgy tűnik, önmagával szemben igen kritikus volt, nem tagadta, hogy falusi egyszerű gyökerei miatt sokkal inkább a tettek, a „kézzel fogható dolgok” embere, mint a beszédé vagy a nyelvé (gondoljunk csak újra – például – későbbi nagyszabású kiadói tevékenységére). Hogy ez valóban gátolta volna abban, hogy jól tanítsa akár a görög vagy a latin nyelvet, csak az idézett néhány tanítványra gondolva is, nem valószínű. Elég ha Camerariusra utalunk, akit Erasmus után a 16. század egyik legnagyobb német filológusaként tartanak számon. Sokkal inkább arról lehetett szó, hogy kezdettől fogva úgy tervezte életútját, hogy csak egy bizonyos ideig akart nyelvészkedni. Szerette volna régi álmát valóra váltani, befejezni az egykor, Bécsben már megkezdett orvosi tanulmányokat.⁶⁴³ Ami azonban a humanista nyelvésznek végül sajnos nem sikerült, sikerült több más jeles tanítványának. Egyáltalán nem véletlen, hogy a fent idézett növendékei közül hárman is az orvostan professzorává lettek: Sinapius Ferrarában (1548-ig), Milichius (†1559) és Winsemius (†1570) pedig Wittenbergben.

IV. 9. Griner és a Corvina-könyvtár

Cordatus széljegyzete szerint Griner szabadidejében – az oktatás mellett – élt a magyar főváros kínálta lehetőségekkel, és minden valószínűséggel barátaival együtt teljesen hétköznapi, ifjonti – olykor kicsapongásoktól sem mentes – életvitelt folytatott.⁶⁴⁴ Ezzel párhuzamosan gondolhatunk arra a „vidám életre” is, melyről a budai királyi udvarral és az ifjú királyi párral kapcsolatos elbeszélő források (például követjelentések) számolnak be.⁶⁴⁵

Emellett azonban az ifjú humanista egész biztos rendszeres látogatója volt a Corvina-könyvtárnak, melynek írásos vonatkozásáról részletesebben szóltunk már a harmadik – (3.) – forrás ismertetésekor.⁶⁴⁶ Elsőként tehát felvetődik az a kérdés, hogy az 1520-as évek elején

⁶⁴² „Graeca sic didici, ut aliud semper egerim. Si quis exigat, ut Graece loquar, Scythicam a me linguam exiget. Scribere nunquam tantavi. Intelligo quae lego fortassis magna parte omnia, sed non sine conatu et labore. Summa, rerum quam verborum aut linguae peritior esse haberique studui semper: neque eius me consilii dum poenituit. At qui hoc pacto est animatus, vix linguam recte docebit.”: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.) 4,179v, S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.) 37 (Nr. 28), Briefe... Oekolampads (Stahelin, E.) 2,303 (Nr. 649), Füg./42. j. ill. Füg./54. j. A levél teljes szövegét (latinul és magyarul) l. Füg./V. 1.1. (Nr. 8a ill. 8b). L. m. Gryn./35. j., 37. j., 95. j., 101. j., 161. j., 367. j.

⁶⁴³ Vö. Gryn./161. j-et és a hozzátartozó főszöveget és l. m. Füg./154. j.

⁶⁴⁴ Vö. Gryn./18. j., 237. j., 333. j.

⁶⁴⁵ Vö. Kubinyi A.: Habsburg Mária. 13, 20.

⁶⁴⁶ Vö. Gryn./29-32. j.

vajon milyen állapotban találhatta Griner az Európa-hírű bibliotékát. Erre vonatkozólag következzen most néhány fennmaradt korabeli följegyzés.

Utaltunk már a 16. század legelején Budán megfordult prágai humanista követ, Bohuslav Lobkowicz von Hassenstein levelére, akinek – ott – idézett sorából arra következtethetünk, hogy Mátyás király halálát követően aránylag rövid időn belül igazi felügyelet nélkül maradhatott a királyi könyvtár, s az elhanyagoltságnak köszönhetően a – férgek rágta – kódexek porban, piszokban heverték.⁶⁴⁷ Ebben az ezt követő tizenöt-húsz esztendőben sem történt különösebb változás, mivel 1519-ben Hipolit érsek embere, Celio Calcagnini – Lobkowitzot szinte szó szerint idézve – ezt írta: „A királyi könyvtárban egy-egy férgelékkel és molyokkal viaskodó könyvet vizsgálhatok.”⁶⁴⁸ Ehhez hasonlóan 1520-ban a velencei követet, Francesco Massert is az elhanyagolt, gondozatlan könyvtár látványa indíthatta arra, hogy némi túlzással s talán túl elhamarkodottan is úgy nyilatkozzék, hogy a könyvtárban egyetlen értékesebb könyvvel(?) sem találkozott, mivel „a jókat már mind ellopkodták”.⁶⁴⁹ A következő írásos forrás 1524-ből való, amely egy az úgynevezett Horologium-Corvinában olvasható írásos glossza. E szerint e kódexet a bibliotéka maradványaiból a budai udvarban működő korabeli udvari zenész, Johannes Lang szerezte meg magának.⁶⁵⁰

A velencei követtel ellentétben a humanista – ám haláláig hithű katolikus – jeles kézirat- illetve könyvgyűjtő, Johann Alexander Brassicanus (eredetileg Köll, Köll v. Kohl, 1500k–1539) érdekes módon,⁶⁵¹ mint neves „szakember” még 1525 áprilisában is nagy rajongással szól a királyi könyvtárról: „Megnéztem valamennyi könyvet. De mit mondjak, könyveket? Ahány könyv, annyi kincset láttam. [...] Akkor igazán úgy látszott, nem könyvtárban, hanem – amint mondják – Jupiter ölében voltam. Annyi volt itt a görög, valamint a héber kötet, amelyeket Mátyás király Konstantinápoly eleste és sok más görög

⁶⁴⁷ Buda II./74. j. és a hozzátartozó főszöveget, ill. l. m. Buda II./76. j., 90. j., Gryn./241. j., 375. j.

⁶⁴⁸ „... interea libros quosdam cum tineis et blattis rixantes in bibliotheca regio excutio.” – közli Borzsák: Borzsák I.: Simon Grynaeus. 270. Vö. m. Csapodi Cs.: Bevezető. 27, Buda II./91. j-hez tartozó főszöveget.

⁶⁴⁹ Idézi Borzsák és Csapodi: Borzsák I.: Simon Grynaeus. 271, Csapodi Cs.: Bevezető. 27.

⁶⁵⁰ „... consequutus est ex reliquiis bibliothecae Matthiae Corvini regis Pannoniae” idézi Borzsák: Borzsák I.: Simon Grynaeus. 271.; Langhoz l. m. Buda II./99. j., Buda III./112. j., Gryn./78. j., 334. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁶⁵¹ A kannstatti (ma Stuttgart része) származású Brassicanus Tübingenben végezte felső tanulmányait (1517 magiszter artium). A császári udvari palotagróf miután jogi doktorátust szerzett (1521), 1522-től Reuchlin utódja lett, mint a görög nyelv professzora Ingolstadtban, majd 1524-től a világi jog professzora Bécsben. Grynaeus a *Geoponika* című kertészeti szakkönyvet egy Brassicanus által rendelkezésre bocsátott kézirat alapján rendezte sajtó alá (Bázel, 1539). Brassicanushoz l. CE 1,191–192 és vö. m. Buda II./76. j., Gryn./126. j., 360. j., Füg./173. j.

város pusztulása után mérhetetlen pénzen vásárolt össze Görögország belsejéből. [...] Annyi volt itt a régi és újabb latin könyv [...] mint tudomásom szerint sehol máshol.”⁶⁵²

A következő sorok már a Mohácsi vészt követően születtek, s egytől-egyig a könyvtár teljes pusztulásáról tanúskodnak. Elsőként emlékeztetünk az özvegyé lett Mária királyné titkára, Oláh Miklósnak 1527 őszéről való már idézett soraira, melyből az derül ki, hogy a törökök a könyvtárat teljesen kifosztották. Amellett hogy az általuk értékesebbnek vélt kódexeket magukkal vitték, vandál módon a kívül míves készítésű kódexekről az ezüst vereteket eltávolították s elkobozták, a többit pedig széthajigálták.⁶⁵³ Ugyanebből az időszakból való egy másik szemtanú, a – sziléziai származású – bécsi egyetemi tanár, Caspar Ursinus Velius (Ursing, 1493k–1539) leírása.⁶⁵⁴ A Ferdinánd király kíséretében Budára érkezett udvari történetíró – feltűnő módon – a felégetett városon túl, a királyi palota néhány mondatos jellemzésekor épphogy csak említi a „magas boltozatú” könyvtárat, anélkül hogy könyvekről vagy a könyvállomány maradványairól szót ejtett volna.⁶⁵⁵ E felsorolás zárásaként újra – az egyébként szintén bécsi egyetemi tanár – Brassicanus következzen, aki az 1530-as Salvianus-kiadása előszavában szomorúan így vall: „Esküvel merem állítani, hogy [...] sokkal nagyobb kárt szenvedünk, mint hogy végig lehetne gondolni, vagy ki lehetne fejezni. [...] A budai könyvtárat, mikor jelen állapotába jutott, nemegyszer átkutattam, és a leggondosabb szorgalommal megszemléltem, és már a legszerencsétlenebb módon bizonyos vagyok benne, hogy minden keresztény számára elpusztult”.⁶⁵⁶

Ezen megállapítások alapján, – melyek jöllehet néha egymásnak is ellent mondanak – mégis valamiféle képet alkothatunk a királyi könyvtár Mohácsot közvetlen megelőző állagáról. Egész biztos más szemmel vizsgálta a könyvtárat egy költői vénával megáldott humanista, mint a székvárosba érkezett velencei követ, egy udvari zenész vagy éppen egy még kiadatlan kéziratok és kódexek után lázasan kutató humanista filológus. A némileg ellenmondó véleményeknek oka többek között az is lehetett, hogy a könyveket-kódexeket illetően „a látogatók” érdeklődési köre feltehetően különböző volt. Ami az egyik számára komoly értéket képviselt, nem biztos, hogy a másiknak is ugyanazt jelentette. A követségben Budán járó Masser kijelentését azonban mindenképpen túlzásnak kell tekintenünk. Elég csak néhány bibliofil látogatóra gondolnunk, akik e követjárást követően, egy-két évvel később

⁶⁵² Idézi Csapodi: A Corvin. 22k, Csapodi Cs.: Bevezető. 27, 31 és vö. m. Kubinyi A.: Habsburg Mária. 20.

⁶⁵³ Vö. Buda II./77-78. j. és hozzátartozó főszöveget.

⁶⁵⁴ Ursinushoz I. CE 3,356–357 és vö. m. Gryn./122. j., 172. j., 230. j.

⁶⁵⁵ Az udvari történetíró egyik ismert műve a *De bello Pannonico libri decem* címet viseli, mely Ferdinánd török elleni harcának első éveiről szól. Vö. Csapodi Cs.: Bevezető. 28, Zöllner, E.: Ausztria története. 185.

⁶⁵⁶ Idézi Csapodi: Csapodi Cs.: Bevezető. 29 és vö. m. Borzsák I.: Simon Grynaeus. 271. A kiadás Bázelen látott napvilágot. Vö. m. Buda II./76. j., Gryn./126. j., 355k. j.; A marseillei latin egyházatya Salvianról (400k–480u) I. BBKL 7,1258–1266.

jártak a könyvtárban: például főhősünkre, Grinerre (Maimonides-kódex),⁶⁵⁷ vagy a zenész, Johann Langra (Horologium-Corvina), vagy éppen a Brassicanus által feltételezhetően Budáról megmentett kéziratokra, kódexekre.

Miként utaltunk már rá, évszázadokon át tartotta magát az irodalomban az az adat, mely szerint Griner a rektorkodáson túl – Winsemiussal együtt – a Corvina-könyvtár őre lett volna.⁶⁵⁸ A témánk kapcsán már többször idézett Borzsák István ezt az – évszázadok során – magát szép hagyománnyá kinőtt nézetet (is) alapjaiban cáfolta meg átfogó tanulmányában. Kimutatta, hogy minden későbbi, ezzel kapcsolatos kijelentés ősforrásául Sculteti *Hypomnema sive...* című munkájának következő mondata szolgált: „... inter quos et Simon Grynaeus et Vitus Winshemius viri excellenter docti, qui Scholae Budensis et fortassis etiam bibliothecae relictae ibidem a Matthia rege praefecti fuerant”.⁶⁵⁹ A könyvtárról vagy éppen a könyvtárosságról egyébként a két másik – már idézett – „ősforrás” (Pantaleon illetve Reusner) sem tesz semmilyen utalást vagy említést.⁶⁶⁰

Griner állítólagos könyvtáros ténykedésére vonatkozólag talán érdemes még a következőket is végiggondolnunk. Amennyiben Mátyás halálát követően – a korábbiakhoz hasonlóan – igazi gazdája lett volna a híres bibliotékának, akkor a könyvtárosok (ill. örök) valószínűleg nem engedték volna, hogy humanisták, külföldi követek vagy éppen bibliofil látogatók csak úgy kényük-kedvük szerint széthordják a könyvvállomány legjavát. Az se valószínű, hogy amennyiben a könyvtárnak fizetett gazdája vagy gazdái lettek volna, azok nyugodt lelkiismerettel teljesen felhagytak volna annak további bővítésével, őrzésével. Az sem valószínű, hogy a „magas boltozatú” bibliotékában nyugodt lélekkel végignézték volna, miként válnak a por és piszok, valamint a férgek martalékává a javarészt 40–50 évvel korábban drága pénzért külföldön vásárolt, beszerzett és megrendelt kódexek és kéziratok.

⁶⁵⁷ Vö. m. Buda II./93. j., Gryn./32. j., 114. j., 243. j., 376. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁶⁵⁸ Vö. Gryn./14. j., 46. j., 277. j., 283. j., 292. j., 332. j., 363. j.; S. Szabó József a múlt század húszas éveiben például ezt írja: „A budai Corvin-könyvtár tudós őrei, Grynaeus Simon és Windsheimius Vitus német származású emberek.”: S. Szabó J.: A protestantizmus. 16. Bucsay Mihály 1985-ben pedig ezt: „... Grynaeus Simon (1493–1541) [...] Budán lett főiskolai tanár és könyvtáros.”: Bucsay M.: A protestantizmus. 17. Ez az adat már jóval korábban bekerült a külföldi irodalomba is. Vö. pl. Bonjour, E. (Ed.): Die Universität Basel. 230. Scheible, H.: Melanchthon Beziehungen. 36k, GChRPK 7,776 és vö. m. Gryn./78. j.; Winsemiushoz l. m. Gryn./9. j., 40. j., 46. j., 50. j., 340. j., 342. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁶⁵⁹ Borzsák I.: Simon Grynaeus. 269. A teljes idézet l. Gryn./14. j., 46. j., 277. j., 292. j., 362. j.; Hogy csak Griner lett volna a könyvtár őre vö. Timon Sámuel (Timon S.: Epitome chronologica. 106) – Wespriemi István (Wespriemi, S.: Succinta Medicorum. 3,863).

⁶⁶⁰ Pantaleonhoz l. m. Gryn./1. j. 3. p., 64. j., 85. j., 176. j., 183. j., 278. j.; Reusnerhez l. m. Gryn./1. j. 4. p., 5. j., 86. j., 87. j. és a hozzájuk tartozó főszöveget.

IV. 10. A Budán töltött két esztendő szerepe Griner későbbi életében

Lassan végére érünk Griner budai működésére vonatkozó vizsgálódásunknak. Szükséges azonban, hogy Griner későbbi életpályáját tekintve feltegyünk még egy fontos kérdést: vajon a magyar fővárosban töltött két esztendőnek volt-e valamilyen – kimutatható – következménye vagy hatása Griner későbbi életútjára nézve?

A budai rektorkodás mindenek előtt a gondtalan diákévek igazi végét jelentette Griner életében. Iskolamesterként a magyar fővárosban kezdte el az önálló, felnőtt „nagybetűs életet”. Mi sem igazolja ezt jobban, minthogy a Budát közvetlen követő wittenbergi alig egy esztendő után, szinte a heidelbergi professzori állás elfoglalásával párhuzamosan elérkezettnek látta az időt a családalapításra. Az immár 30 évesé lett humanista tanár 1524-ben megnősült.⁶⁶¹ Első feleségéről, Magdalena Spirensisről (†1536) azonban – nevén túl – sajnos vajmi keveset tudunk. Mindössze annyit, hogy Magdalena asszony a Heidelberg melletti Speyerből származott, és hogy férjének s rokonainak egész biztos nagy fájdalmat okozva, mindössze tizenkét évi házasság után, 1536-ban – Grynaeus édesanyjának február eleji halálát⁶⁶² követően nem sokkal – elhunyt Bázelen. Feleségéhez és annak családjához fűződő szoros kapcsolatáról Grynaeus egyik igen személyes hangvételű levelében, melyet Oekolampadnak címzett, s melyből már többször idéztünk,⁶⁶³ így vall: „Városotoknak (tudniillik Bazel) az egyetem megújításáról szóló határozatát amilyen nyomatékosan helyeslem, olyan nyomós kétségeim vannak magamat illetően. Krisztust hívom tanúul, hogy veled mindenről úgy fogok beszélgetni, mint ahogy önmagammal szoktam. Mindenekelőtt: bár talán gyengébb érv annál, hogy mérlegelést érdemelne, mégis megfontolandónak tartom, hogy feleségemnek, anyósomnak, hozzátartozóimnak ez a hazája; bár úgy áll a helyzet, hogy boldogulásuk tőlem függ, mégis – ki tudja, miért – igen nagy vigaszomra szolgálnak, én pedig nekik (ha nem tévedek) még inkább. Úgy fog tűnni, hogy hazámat és szüleimet hagyom el, ők pedig fiúkat. De minthogy ez kívül esik a rám váró feladaton, úgy kevésbé is hat rám. Erőm és tehetségem a sarkalatos kérdés.”⁶⁶⁴ E személyes vonatkozású sorokból egyértelműen

⁶⁶¹ Tehát nem 1523-ban, miként I. Roth, C.: Stammtafeln. 398, Blázy Á.: Ötszáz éve. 296.

⁶⁶² Vö. Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,779 (Nr. 678), Gryn./370. j.; A levél teljes szövegét I. Füg./V. 1.1. (Nr. 13) ill. Füg./78. j.

⁶⁶³ L. a következő jegyzetet.

⁶⁶⁴ „Consilium urbis vestrae de schola instauranda ut vehementer probo, sic de me sum vehementer dubius. Christum voco testem, non aliter me tecum de rebus omnibus deliberaturum, quam mecum soleo ipse. Primum omnium, quanquam istud tenuius fortassis est, quam ut rationem habeat ulla, tamen considerandum esse puto, uxori, socru, affinibus haec est patria: quorum fortuna, quanquam ita est ut in me respiciat, tamen nescio quo pacto solatio mihi sunt multo maximo, et ego illis (nisi fallor), maiori. Videbor patriam, parentes relinquere ego, isti filium. Verum ut haec extra negocium sunt, sic minus me movent. In meis viribus, in meo ingenio cardo omnis vertitur.”: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,179v, S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.).

kitűnik Grynaeus ragaszkodása szeretett hitveséhez és annak családjához, valamint pátriája iránt érzett hazaszeretete is. Feltehetően Magdaléna asszony valamilyen egészségügyi problémával küzdhetett, erre következtethetünk például abból, hogy házasságukat nem kísérte gyermekáldás, továbbá a halála előtt nem sokkal – 1536 februárjában – férje által Ambrosius Blarernek (Blaurer, 1492–1564)⁶⁶⁵ írt egyik levélből, melyben többek között ez áll: „Életemmel tartozom Neked (tudniillik Blarernek) hűséges szolgálataidért, amelyet szülőföldemért végzel. Bárcsak módomban állhatna fele ennyit is megtenni hitvesemért! Könyörögjünk Krisztus Lelkéért!”⁶⁶⁶

A bázeli egyetem nyelvi és immár újszövetségi professzora,⁶⁶⁷ Grynaeus azonban mégsem maradt utód nélkül. 1538 szeptemberében újra megnősült,⁶⁶⁸ s Katharina Lombard (Lombart, Lompart) személyében egy tehetős özvegyasszonyt vett el feleségül.⁶⁶⁹ Tőle született első és egyetlen gyermeke, Samuel (1539–1599), aki – apjához méltóan – igen szép ívű tanári pályát futott be a bázeli egyetem jogi karán.⁶⁷⁰

A bécsi humanista-kör után a budai Corvina-könyvtár megismerése csak még tovább mélyíthette és erősíthette Grinerben a régi kódexek, kéziratok iránti kutatási vágyat. Már többször esett szó arról – az előző fejezetben (IV. 9.) pedig részletesebben is –, hogy a királyi könyvtár Griner budai tartózkodáskor már jócskán veszített eredeti fényéből és

37 (Nr. 28), Briefe... Oekolampads (Staehelin, E.). 2,303 (Nr. 649), Füg./41. j., 53. j. A levél teljes szövegét (latinul és magyarul) l. Füg./V. 1.1. (Nr. 8a ill. 8b). Vö. m. Gryn./37. j-tel, ill. 35. j., 95. j., 101. j., 161. j., 346. j.; Grynaeus levelében konkrétan ugyan nem említi, de vívódása mögött esetleg az a családjára valószínűleg negatívan hatható és szomorú tény is állhatott, hogy a család egyik rokona (lelkész), egy bizonyos Johannes Grynaeus alig néhány évvel korábban (1525-ben), mindössze negyven évesen a Bazel melletti Münchensteinban hunyt el. Vö. Bietenholz, P. G.: Simon Grynaeus. 143, Gryn./99. j.

⁶⁶⁵ Blarerről l. alább Gryn./389. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁶⁶⁶ A levél ugyanakkor nem sokkal Grynaeus édesanyjának halálát (vö. Gryn./366. j.) követően íródott: Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,782 (Nr. 682), Füg./86. j.; A levél teljes szövege (németül) olvasható: Füg./V. 1.1. (Nr. 14) ill. Füg./83. j. és l. m. Gryn./345. j., 389. j.

⁶⁶⁷ Vö. Staehelin, E.: Simon Grynaeus. 32.

⁶⁶⁸ Grynaeus a szeptember végi menyegzőjét arra is szeretne volna felhasználni, hogy egyúttal sor kerüljön egy újabb regionális zsinatra Bazelben. Meghívta a régió szinte valamennyi jelentős teológusát (Strassburgból, Bernből és Zürichből), hogy a reformátorok között időközben kialakult bizalmatlanságot és nézeteltéréseket (pl. az úrvacsorátant illetően) megpróbálják tisztázni, ill. tárgyaljanak arról, hogy Kálvin (l. Buda II./5. j, Gryn./395. j.) és Farel (l. Gryn./396. j.) miként térhetnének vissza Genfbe (ahonnan 1538 áprilisának végén kellett eltávozniuk). A nagy tervből sajnos nem lett semmi, mivel – Bucer és Capito személyében (l. m. Buda II./91. j., Buda III./74. j., Gryn./104. j., 387k. j. és a hozzátartozó főszöveget) – csak a strassburgiak képviseltették magukat.: Wernle, Paul Prof. D.: *Calvin und Basel bis zum Tode des Myconius 1535–1552*. Basel 1909. 23 és vö. m. Gryn./388. j., 394. j.

⁶⁶⁹ Jakob Lombard testvérét: Bietenholz, P. G.: Simon Grynaeus. 146, S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 100: 1.j.; A Lombard családdal kapcsolatban l. Gryn./26 j-ben megadott bázeli levéltári anyagot ill. vö. m. Gryn./439. j.

⁶⁷⁰ Samuel Grynaeus 1559. március 1-jén immatrikulált Tübingenben. 1564-től a retorika, majd 1571-től a jog professzora Bazelben, ahol 1591-től beválasztották a városatyák közé. Vö. *Die Matrikel der Universität Tübingen*. 1–3. Ed. Hermelink, Heinrich. Tübingen 1906–1953. 1,399 (a továbbiakban MUT), Roth, C.: *Stamtafeln*. 398, G. Vargha Z.: A Grynaeus család. A tanulmányhoz mellékelt családfa (külön, oldalszám nélkül), S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 100: 1.j., és vö. m. Gryn./398. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

gazdagságából.⁶⁷¹ Ennek ellenére a „megmentett” Maimonides kódex éppen azt mutatja,⁶⁷² hogy nem teljes egészében volt még kifosztva, s ki tudja, lehetséges, hogy ezen kívül is talált az ifjú humanista értékes és számára kincset érő kézírato(ka)t. A megdézsmált könyvtár látványa ugyanakkor tovább mélyíthette a benne ébredt és szinte életre szóló bibliofil érzést. Újra gondoljunk akár a lorsche-kalandra (1527),⁶⁷³ vagy a nagyszabású angliai vállalkozásra (1531),⁶⁷⁴ nem is szólva az 1530-ban Bázelen kezdetét vett, – s Melanchthonhoz hasonló – széleskörű posterazmista tendenciát mutató könyvkiadásra.⁶⁷⁵ Élete még hátralévő tizenegy évében közel 30 művet rendezett sajtó alá, amiről a dolgozat Függelékében (V. 2.) olvashatunk további részleteket.⁶⁷⁶

A Budán töltött évek ugyanakkor Grinerre nézve minden bizonnyal tovább erősíthették a reformáció melletti elkötelezettségét. A budai udvari káplán, Szerémi György (1490–1548u) szerint a királyi udvaron keresztül érkezett el a lutheri-eretnység a magyar székvárosba.⁶⁷⁷ Osztozva Péter Katalin véleményén, az 1520-as évek elejének budai királyi udvaráról már aligha mondható el, hogy ott szigorúan római katolikus légkör uralkodott volna. Az ifjú Mária királyné Budára érkezésével pedig – 1521 nyarán – szellemileg még nyitottabbá vált a hangulat.⁶⁷⁸ Utaltunk már arra, hogy határozott reformátori nézetekkel még nem igen rendelkezhetett Griner Budán, személyét inkább csak mint életre szólóan elkötelezett humanistát képzelhetjük magunk elé. Erről tanúskodik például az a néhány, szinte utópisztikusnak is tűnő mondata, amely jó másfél évtizeddel később a *Geóponika* (Bázel, 1539) címet viselő – földműveléssel és kertészettel – foglalkozó s általa sajtó alá rendezett mű előszavában olvasható. Ebben többek között fontosnak tartja a képzett, művelt emberek egyetértését és összetartását. Erre szerinte mindenképp azért van nagy szükség, hogy a tudósok serege felülkerekedhessen a barbár tömegeken. Reméli, hogy a tudományok jóvoltából minden tekintetben Isten vezetése győzedelmeskedik majd: így a vallásban a babonás tévhitel szemben a hit; a teológiában a ésszerűnek tűnő koholmányokkal szemben a nyilvánvaló isteni igazság; a filozófiában a barbár durvasággal szemben a tudományok oktatása és művelése; a jogban a nem jártas tanítók és kellően fel nem készült emberek

⁶⁷¹ Vö. Gryn./241. j., 351–361. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁶⁷² Vö. m. Buda II./93. j., Gryn./32. j., 114. j., 243. j., 361. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁶⁷³ Vö. Buda II./93. j., Gryn./80. j., 149. j., 242. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁶⁷⁴ Vö. Gryn./158–160. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁶⁷⁵ Zömében neves ókori görög, latin és ókeresztény auktorok művet rendezte sajtó alá. L. m. Gryn./33. j., 137. j., 160. j., 438. j-et, a hozzátartozó főszöveget és a következő j-et.

⁶⁷⁶ Vö. Gryn./33. j., 137. j., 160. j., 438. j-et és az előző j-et. A Grynaeus által sajtó alá rendezett művek katalógusát l. Függ./V. 2.3. ill. Függ./V. 2.4.

⁶⁷⁷ Szerémi a korszak (1456–1543) jelentősebb eseményeiről emlékezik meg híres, *Epistola de perditione Regni Hungarorum* című nyers, magyaros latinsággal megírt emlékirataiban. Vö. Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Ford. Juhász László, bev. és jegyz. Székely György. (MONHU 5) Magyar Helikon [Bp.] 1961.

⁶⁷⁸ Vö. Péter K.: A reformáció. 93.

képződéseivel szemben a kellő érettséggel, tapasztalattal rendelkezők szakavatott autoritása; s végül az orvostanban az arab szerzőkkel szemben a görög szerzők, miként szamarakkal szemben a lovak. Ugyanígy reméli, hogy a jövőben: minden iskolában a civakodás, perlekedés helyett a szakszerű, tudományos és humánus vitatkozás; az egyes tantárgyakban (diszciplínákban) a tananyag zűrzavara és esetlegessége helyett annak rendezett és igazi tanmenete (tanrendje); az élet egészét nézve pedig az ostobaság és üres locsogás helyett az életbölcseesség és igazság túlsúlya fog érvényesülni, és az egész keresztyén világban felülkerekedni. Ennek köszönhetően majd a szántó föld, a vetés, sőt az egész földkerekség fogja észlelni minden emberrel és élőlényel együtt a tudományok (áldásos) segítségét, ami nem más, mint Isten mennyei ajándéka.⁶⁷⁹

Grynaeus reformatori gondolkodása valószínűsíthető módon 1529 tavaszára vált igazán tudatossá. Ekkor fontos döntés előtt állt: marad-e továbbra is a még igencsak „ódivatú” heidelbergi egyetemen, vagy eleget tesz a reformációt már hivatalosan is elfogadott helvét város, Bazel egyetemi meghívásának. Teológiai látásával a Wittenbergben töltött esztendő ellenére sokkal inkább kötődött a svájci reformátorokhoz (Zwinglihez,⁶⁸⁰ Oekolampadhoz⁶⁸¹), mint Lutherhez.⁶⁸² Marburgot (1529) követően Bucer Márton (1491–1551) vezetésével

⁶⁷⁹ Vö. „Spero equidem, ut quemadmodum in religione, pro superstitioso cultu fides: in theologia, pro commentis rationis, veritas evidentiisque oracularis: in philosophia, pro barbara achiarta scabricie, doctrina & cultus literarum: in iure, pro opinionibus neque doctorum neque exercitatorum satis hominum, vetustissimorumque prudentum autoritas: in medicina, pro Arabibus Graeci, id est equi pro asinis usurpari recipique eodem omnia literarum beneficio duce Deo coeperunt: sic in omnibus porro scholis, pro rixa & contentione legitimi doctique & humani congressus: in omnibus disciplinis, pro tumultu ac temeritate discendi, ordo ac vera discendi ratio: in omni denique vita, pro stultitia ac vanitate, sapientia ac veritas vivendi toto orbe Christiano valeat ac vigeat. Agrique ipsi & sata, omnisque cum animantium & hominum genere terra beneficium litararum, hoc est coeleste Dei donum ut sentiant.”: Grynaeus, Simon: Praefatio Iano Svollae praestanti viro. In: *Geóponika*. De re rustica selectorum lib. XX. Graeci Constatino quidem Caesari nuncupati ac iam non libris sed thesauris annumerandi Io. Alexandri Brassicani opera in lucem editi. Una cum rerum quae in hisce tractantur diligentissimo indice. Item Aristotelis de plantis libri duo Graeci nuper ab interitu liberati ac studiosorum usui hac primum editione restituti. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1539. 2a–8b. 3b–4a (A mű megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Bc VIII 67:2, és UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 3102, oldalszámozás tölem.). L. m. Füg./140. j., 173. j.

⁶⁸⁰ Zwinglihez l. Gryn./139. j.

⁶⁸¹ Oekolampadhoz l. Gryn./84. j., 271. j.

⁶⁸² Ékes bizonyítéka az a még 1526 januárjában Oekolampadnak írt levele, melyre már tettünk utalást s mely – két nyelven, latinul és magyarul – teljes egészében olvasható: Füg./V. 1.1. (Nr. 4a ill. 4b). Az ezt követő években a helvét irányú úrvacsora felfogása csak tovább erősödött, 1529-ben így írt Oekolampadnak: „... miután az a nézet [ti. Zwingli ill. Oekolampad úrvacsoratana] egyszer meggyökerezett bennem, nemcsak nem ingatták meg ellenfeleim, hanem egyre inkább helyesnek látom: egészen annyira, hogy én, aki idáig önmérsékletet tanúsítottam, nehogy valaki útmutatásom alapján kövesse – ettől neked levelet írván is óvakodtam –, ezek után már habozás nélkül megvallom azt. Jézus Krisztus biztosan el fogja érni, hogy nyilvánvalóvá legyen: nem ti győztetek, hanem az igazság; és hogy alázatosságban meg az Úr félelmében legyünk bölcsek.”: Füg./V. 1.1. (Nr. 8a ill. 8b) ill. Füg./41. j., 50. j. és vö. m. Gryn./145. j., 270. j., 402. j., 419. j. és a hozzátartozó főszöveget.; Grynaeus nevéhez is fűződik többek között az 1536 januárjában Bazelben megfogalmazott, majd kiadott I. Helvét Hitvallás (*Confessio Helvetica Prior*) létrejötte. További részletek: Blázy Á.: Ötszáz éve. 300k, Hammann, Gottfried: Die Entstehung der konfessionellen Kirchen. In: *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*. Hg. Vischer, Lukas et alii. Freiburg – Basel 1994. 135–147. 140k és l. m. Gryn./145. j., 270. j., 388. j., 419. j. és a hozzátartozó főszöveget.; Helvét irányú kötődéséhez l. Vadianushoz 1532-ben írt egyik levelét: Füg./V. 1.1. (Nr. 10) ill. Füg./69. j.

elsősorban a strassburgi reformátorok fáradoztak azon,⁶⁸³ hogy az úrvacsoratan kérdésben egyesség (konkordátum) jöjjön létre Wittenberg, a felnémetek és a svájciak között.⁶⁸⁴ Grynaeus nem volt hajlandó az olcsó kompromisszumra. Jól tükrözi ezt a következő levélrészlet, melyet 1534. szeptember 30-án konstanzi reformátor barátjának, – az imént említett – Ambrosius Blarernek⁶⁸⁵ közös tübingeni reformtevékenységük megkezdése előtt

⁶⁸³ Graham, T.: Luther. 147–152 és I. m. Buda II./91. j., Buda III./74. j., Gryn./104. j., 392. j., 393. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁶⁸⁴ Vö. Graham, T.: Luther. 170–172.; A Marburgot megelőző „tárgyalásokhoz” vö. Füg./21. j. A Marburgot (1529) követők pedig (az 1536-os Wittenbergi konkordátumig v. konkordiáig): 1530. szeptember 26–27-én Bucer Lutherrel tárgyalt Coburg várában. 1534. augusztus 2-án megszületett az un. Stuttgarti (v. Württembergi) konkordátum (Erhard Schnepf [1495–1558] és Ambrosius Blarer [I. kötetkező jegyzet] között), melynek alapjául Bucer két korábbi irata szolgált (*Eine Schrift über die Taufe* [Strassburg, 1533], *Bericht aus der heyligen geschrift...Haltung und brauch der heyligen Sacramenten...* [Strassburg, 1534]). Még ugyanez év decemberében került sor az un. Konstanzi Konferenciára (1534. december 15–18.), melyen Buceren kívül több felnémet város (Augsburg, Konstanz, Ulm, Memingen, Isny, Lindau és Kempen) reformátora részt vett. Ezt követően és ehhez kapcsolódóan találkozott Bucer Melancthonnal Kasselben 1534. december 27–29. között. 1535. május 28-án Grynaeus elnökletével – többek között – egy további teológiai disputára került sor Tübingenben: a vitázók egyik oldalán Kaspar von Schwenckfeld (1489–1561), a másikon Bucer, Blarer és Martin Frecht (1494–1556, Ulm prédikátora, vö. Gryn./262. j., 435. j.) állottak. Ugyancsak 1535-ben a birodalmi város, Augsburg korábban zwingliánus nézeteket valló prédikátorai elfogadtak egy közös hitvallást, mely Bucer úrvacsora értelmezésén alapult. 1535. december elsején svájci teológusok (Zürichből: Leo Jud [Keller, 1492–1542], Konrad Pellikan [1478–1556, I. m. Gryn./29. j., Buda II./5. j.], Theodor Bibliander [1504k–1564], Bázélből Oswald Myconius [1488–1552], Grynaeus és Bernből Berchtold Haller [1492–1536, I. m. Gryn./103. j-et és a hozzátartozó főszöveget]) részvételével egy újabb tárgyalásra került sor Aarauban. Végül még egy fontos „zsinatra” kell utalnunk, melyet 1536. január 30 és február 4 között tartottak Bázélben (vö. Füg./V. 1.1. (Nr. 13) ill. Füg./81. j. és a hozzátartozó főszöveget). E zsinat végén a résztvevők (Bucer, Heinrich Bullinger [1504–1575, I. m. Buda II./5. j., Gryn./422. j.], Capito [I. m. Buda III./74. j., Gryn./104. j., 372. j.], Grynaeus, Leo Jud, Kaspar Megander [Großmann, 1495–1545] és Myconius) aláírták az ekkor született I. Helvét Hitvallást (*Confessio Helvetica Prior*, I. m. Gryn./386. j.). Vö. Köhler, Walther: *Zwingli und Luther Ihr Streit über das Abendmahl nach seinen politischen und religiösen Beziehungen*. 1–2. Leipzig 1924–1953. 2,330–344, 2,355–370, 2,394–408, 2,410–422, Brecht, Martin – Ehmer, Hermann: *Südwestdeutsche Reformationsgeschichte*. Stuttgart 1984. 206–209, 236–239, Chadwick, O.: A reformáció. 75k, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,381, 2,392–394, Corpus Schwenckfeldianorum (Hartranft, Ch. D.). 5,327.; Biblianderhez I. RGG 1,1538–1539, CE 1,145–146, NDB 2,215, BBKL 1,577–578, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,71.; Bullingerhez I. Reuser, N.: *Icones sive*. X 8, RGG 1,1858–1859, TRE 7,375–387, NDB 3,12k, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,194k, Bullinger, H.: Briefwechsel (Gäbler, U.). 1–10, Bullinger, H.: Briefwechsel Ergänzungsband (Bächtold H. U.); Judhoz I. RGG 4,596–597, CE 2,248–250, BBKL 14,1118–1122, LThK 5,1022–1023, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,69.; Meganderről I. RGG 5,989, NDB 16,610, LThK 7,64, BBKL 14,1245–1249.; Myconiushoz I. RGG 5,1633, CE 2,475, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,69.; Schnepfhez I. TRE 18,233–235, NDB 5,384–385, LThK 9,193, BBKL 9,574–576, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,129k, Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,594 (Nr. 487a), Gauß, K.: Die Berufung. 92kk, Corpus Schwenckfeldianorum (Hartranft, Ch. D.). 5,282k, I. m. Gryn./408. j., Füg./21. j.; Schwenckfeldhez I. RGG 7,1072–1074, Söveges D.: Fejezetek a lelkiesség. 223, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,84, Brecht, M.: *Südwestdeutsche*. 172k, Grynaeussal való kapcsolatához I. Corpus Schwenckfeldianorum (Hartranft, Ch. D.). 5,282–295 (Nr. 186), 5,304–306 (Nr. 189), 5,326–342 (Nr. 195, a fent említett tübingeni kollokviumról készült jelentés), 354k (Nr. 200), Gryn./213. j.; I. m. Gryn./372. j., 387. j., 393. j.

⁶⁸⁵ Blareréről I. RGG 1,1638–1639, CE 1,151–152, TRE 4,711–714, BBKL 1,612–614, kettőjük levelezéséhez I. Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,520k (Nr. 436), 1,557k (Nr. 464), 1,586 (Nr. 479), 1,596–598 (Nr. 490), 1,630k (Nr. 522), 1, 640 (Nr. 527), 1,693k (Nr. 585), 1,695 (Nr. 587), 1,700k (Nr. 593), 1,702–704 (Nr. 596), 1,711k (Nr. 608), 1,713k (Nr. 611), 1,730 (Nr. 624), 1,736–738 (Nr. 632), 1,750 (Nr. 648), 1,755k (Nr. 654), 1,768k (Nr. 669), 1,779 (Nr. 678), 1,782 (Nr. 682), 1,802 (Nr. 703), 2,781 (Nr. 34–36) és vö. m. Gryn./345. j., 369. j., 370. j., 423. j., továbbá I. m. *Quellen zur Geschichte der Reformationsbündnisse und der Konstanzer Reformationsprozesse 1529–1548*. Hg. Fabian, Ekkehart Dr. phil. (Schriften zur Kirchen- und Rechtsgeschichte 34) Tübingen – Basel 1967., Buck, Hermann Dr. jur. – Fabian, Ekkehart Dr. phil.: *Konstanzer Reformationsgeschichte in ihren Grundzügen I. Teil: 1519–1531*. (Schriften zur Kirchen- und Rechtsgeschichte 25/26) Tübingen 1965.; Kettőjük baráti viszonyáról néhány évvel később (1538. január 23-án) Grynaeus egyik bázeli tanítványa, Johannes Jung (1500?–1562) így írt Blarernek: „Grynaeus liebt mich wie einen Sohn oder

nem sokkal írt: „Az evangélium ügyéről azt tartom, amelyre most intelek, hogy állhatatosságodat ennek az igazságnak a megőrzésében teljes odaadással tartsd meg, és ne tūrd, hogy az egységet (concordia) ígérgeessék és siettessék. Jól tudod, drága hősünk és díszünk, hogy nem egység az olyan egység, ami nem alapszik megingathatatlanul az igazságon. [...] Mert a legkörültekintőbben arra kell ügyelni, nehogy a most rosszul összefoltozott szétszakítottság (discordia) később még nagyobb pusztítással törjön újra a felszínre, hacsak nem a legragyogóbban fénylő igazságon nyugszik az egység; kérlek, hogy ez ügyben szüntelenül intsd a herceget (tudniillik Württembergi Ulrichot).”⁶⁸⁶ Grynaeus nem csak hogy nem volt hajlandó az olcsó kompromisszumokra, hanem személyében Bucer az 1530-as évek közepére már egyenesen az egységes úrvacsoratan létrejöttének ellenlábását vélte felfedezni. Az 1536 májusára Wittenbergbe megszervezett teológiai konferenciára Strassburg reformátora jobbnak látta,⁶⁸⁷ ha a svájciakat nem Grynaeus képviseli, mert „er ist zu vil verirret und griblich”.⁶⁸⁸ Bucer véleményének komoly oka volt, mivel Grynaeusnak igen csak alaposan sikerült megkritizálnia az általa korábban megfogalmazott konkordátum-formulát.⁶⁸⁹ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezen nézeteltérések miatt teljesen hátat

Bruder; falls Du (ti. Blarer) ihm einmal schreibst, danke ihm für seine Wohltaten gegen mich. Du glaubst nicht, wie sehr er Dich liebt und hochhält und wie gern er mit Dir zusammenkäme. Er versicherte neulich, daß er sich nach Konstanz begäbe, wüste er, daß Du zufällig dort wärest.”: Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,865 (Nr. 795).; Junghoz vö. Bullinger, H.: Briefwechsel (Gäbler, U.). 1–10, Bullinger, H.: Briefwechsel Ergänzungsband (Bächtold H. U.), melyben 64 Bullingerrel váltott levele olvasható.

⁶⁸⁶ „De ipso evangelii negotio hoc habeo, quod nunc moneam, ut pro summa virili constantiam in tuenda hac veritate serves nec patiare concordiae pollicitationem induci praecipitarique. Nosti, charissime heros et ornamentum nostrum, quae innixa solide veritati non sit, concordiam non esse. [...] Cavendum est enim istuc circumspicissimum, ne sarta male nunc discordia, maiore cum detrimento postea rursus erumpat, nisi est in ipsa lucidissima veritatis luce posita concordia; qua quidem de re assidue ut admoneas principem, rogo.”: Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,557–558 (Nr. 464), Füg./76. j., 77. j.; A levél teljes szövegét l. Füg./V. 1.1. (Nr. 12).

⁶⁸⁷ További részletek: Köhler, W.: Zwingli und Luther. 2,432–455, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,392–394 és vö. m. Sólyom Jenő: Dévai Mátyás tiszántúli működése. *EhT* 18 (1959) 193–217. 210, Gryn./388. j.

⁶⁸⁸ Idézi Köhler: Köhler, W.: Zwingli und Luther. 2,432.; Bucerhez l. m. Buda II./91. j., Buda III./74. j., Gryn./104. j., 387. j., 393. j.

⁶⁸⁹ Bucer úrvacsoratanához l. Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 2,776–778 (Nr. 20). Grynaeus Bucer úrvacsora magyarázatának gyenge pontját a következőkben látta: számára érthetetlen Bucer azon kijelentése, mely szerint az úrvacsorában Krisztus ”(hús)testéből” szellemi értelemben részesülünk (geistieges Genießen). Újra a marburgi vitapont került elő, ti. a „hit általi evés” (fide editur). Grynaeus szerint ez csak a Krisztus által bemutatott üdváldozat megértése vagy felfogása (apprehendere) értelmében érvényes Krisztus testére. Egyébként bármely más testi valóság (res corporea) által a szellem (mens) nem táplálható (omnis mens circa corporum essentias et rationes est). Krisztus testét is csak a hit szemével láthatóm, s ebből az ételből közvetlen hatásként csak a lélek (animi) magasztos megelevenedését észlelhetem. A hit csak az intellektuális igazságot képes megragadni, ez jelenti számára a fényt s az életet. Azaz Krisztus testének úgymond „leküldése” a mennyből semmit sem használna a szellemnek. Krisztus ugyanis valóban semper praesentissimus, etiam absentissimus est, cum fide cernitur (megmutatkozik, valósággá lesz). Azt hangoztatni, hogy Krisztus szubsztanciája valóságosan jelen van az úrvacsorában, azt jelentené, mintha magát Istent vennénk szubsztanciálisan magunkhoz, s mivel Krisztus egy az Istennel, ezt követően mi magunk is Isten lennénk. Ehhez hasonlóan, a lelkünk sem szubsztanciális valóság, sőt Isten Szentlelkének hatóereje sem szubsztanciálisan működik bennünk. Lelkünket a Krisztustól tanult barátság, szeretet és bizalom táplálja. „Ez a bizalom nem (magában) Krisztus testében van, hanem Krisztus – testének – halálában ragadható meg. S ez a bizalom egyedül a hit által lehet a mienk, a hit tárgya pedig a Krisztusról szóló igazság, ami ugyan az ő testével van kapcsolatban, de nem önmagában jelenti

fordítottak volna egymásnak, vagy hogy a későbbiekben ne tisztelték volna kölcsönösen egymást.⁶⁹⁰ Főhősünk egyre határozottabb véleményalkotása mögött ugyanakkor nagy valószínűséggel az is állhat, hogy ebben az időszakban (1535 második fele) ismerte meg Genf későbbi reformátorait, az ifjú Kálvint (Johannes Calvinus, Jean Cauvin, 1509–1564),⁶⁹¹ és annak hűséges munkatársát, Guillaume Farel (1489–1565).⁶⁹²

Végül Griner budai tanárkodásával kapcsolatban még egy évszázadokkal későbbi, ám de annál izgalmasabb vonatkozásra is hadd hívjuk fel a figyelmet. Tesszük ezt annak ellenére, hogy ezen összefüggés hátterének megvilágítása tudományos módon aligha lehetséges. Elgondolkoztató és érdekes, hogy a Grynaeus nemzettség egyik ágának leszármazottai a későbbi évszázadok során – amiként arra már tettünk utalást – „visszakerültek” a magyar székvárosba. Így például ma Budán él a neves – és vallására nézve evangélikus – neurológus-pszichiáter, Dr. Grynaeus Tamás családjával együtt. Most néhány mondat erejéig ennek rövid történetéről is hadd essék szó.

Említettük, hogy a veringeni földműves, Jakob (vagy Thomas) Grinernek három fia: Simon, Johannes és Jakob és egy leánya született.⁶⁹³ Főhősünk fivére, Jakob Veringenben

Krisztus testét.” Azaz nincs szó – az úrvacsorában – Krisztus testével való bármilyen kapcsolatról (coniunctio). Grynaeus tehát rendkívül éles módon éppen azt az objektív momentumot kérdőjelezi meg, amin Luther egész tanítása áll, és amit Bucer a „testi” jelenlét kifejezésén értett. S teszi mindezt éppen Bucer terminológiáját használva, hogy ti.: fide editur. Vö. Köhler, W.: Zwingli und Luther. 2,436k.; Bucerhez vö. m. Buda II./91. j., Buda III./74. j., Gryn./104. j., 387. j., 392. j.

⁶⁹⁰ Gondoljunk akár csak az imént említett 1538-as esküvőre, l. Gryn./372. j.

⁶⁹¹ Grynaeus – tübingeni reformtevékenységét befejezván (l. Gryn./38. j., 232. j., Füg./117. j.) – 1535 júliusában érkezett vissza Bázélbe. Ekkor az Ágoston-rendiek szekularizált – kleinbaseli – kolostorában lakott, melynek kollégiummá alakított szárnyában számos francia diák kapott elszállásolást. Köztük I. Ferenc francia király (1515–1547, l. m. Füg./10. j., 170. j.) volt titkára, Antoine Morelet de Museau (Maurus Musaeus, 1500k–1552), akin keresztül személyesen megismerte Kálvint. Az ifjú Kálvin 1536 tavaszáig – nem egészen az *Institutio Christianae Religionis* (Bázél, 1536) megjelenéséig – tartózkodott Bázélben. Kálvin és Grynaeus baráti kapcsolatának szép írásos emléke az a személyes hangvételi előszó (1539. október 18.), melyet Kálvin a Római levélhez írott kommentárja (Strassburg, 1540) előszavaként Grynaeusnak címzett. Vö. Marczali Henrik (Főszerk.): *Nagy képes világtörténet*. 1–12. Frankili-Társulat – Révai Testvérek Bp. 1898–1905. 7,332–337 (a továbbiakban NKV), Wernle, P.: Calvin. 3–10, Higman Francis: Die Reformation in der Westschweiz. In: *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*. Hg. Vischer, Lukas et alii. Freiburg – Basel 1994. 123–134. 128k, Kálvin János: Ajánlólevél Grynaeus Simonhoz. In: *A Rómaiakhoz írt levél magyarázata*. MREKLLK Bp. 1992. XIII–XVI, Bottyán János: *Hitünk hősei*. RZsIS Bp. 1989. 20, McGrath, A. E.: Kálvin. 90k, 149–151, Chadwick, O.: A reformáció. 77k, Blázy Á.: Ötszáz éve. 300, 301.; Levelezésükhöz l. S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 50–56 (Nr. 37–42), *Correspondance des Réformateurs dans les Pays de Langue française*. 1–9. Ed. Herminjard, A.-L. Genf, Paris. 1866–1897. 4,204k (Nr. 619), 4,239–242 (Nr. 634), 4,251–253 (Nr. 639), 4,326–330 (Nr. 672), 4,337k (Nr. 676), 4,360k (Nr. 681), 4,361–364 (Nr. 682), 4,379–385 (Nr. 691), 4,401k (Nr. 693), 5,275k (Nr. 777), 6,35k (Nr. 820), 6,74–78 (Nr. 828, a Római levél kommentárjának előszava), 6,108k (Nr. 831), 6,261k (Nr. 875) (a továbbiakban CdR.); Kálvinról l. Reusner, N.: *Icones sive*. R, RRG 2,16–36, TRE 7,568–592, BBKL 1,866–889, Franzen, A.: *Kis egyháztörténet*. 298–303, Gárdonyi M.: *Egyháztörténet*. 54–58.; L. m. Buda II./5. j., Gryn./372. j., 422. j.; Morelethez l. CE 2,460–461.

⁶⁹² Farelről l. RGG 3,34–35, CE 2,11–13, BBKL 1,1597–1598 és l. m. Higman F.: Die Reformation. 124k, 127, 132k.; Levelezésükhöz l. CdR 3,163–165 (Nr. 460), 3,372–374 (Nr. 533), 3,385–387 (Nr. 538), 3,394k (Nr. 542), 4,147–149 (Nr. 598), 4,361–364 (Nr. 682), 4,379–385 (Nr. 691), 4,401k (Nr. 693), 5,158–161 (Nr. 753), 5,274k (Nr. 776). L. m. Gryn./372. j., 422. j.

⁶⁹³ Vö. Gryn./65. j., 98. j., 398–399. j. és a hozzátartozó főszöveget.

maradt, ahol községi bíró lett.⁶⁹⁴ Két fia (Jakob és Philipp) és leánya (Dorothea) közül, Philipp (†1564) ugyancsak Bázélbe került, ahol önöntő mesterként működött. Tizenkét gyermeket nemzett, akik közül Thomas nevű fiának fia, Johann-Jakob (1571–1638, azaz a Grynaeusok ősatyjának ükunokája) a Sáros vármegyei Kisszebenbe került evangélikus lelkésznek. Felesége az eperjesi származású Elisabeth Metzner lett. Hét gyermekük született, aki közül az egyik, Jakob (1618–1682 vagy 1682u) a heidelbergi tanulmányok végeztével visszatért Kisszebenbe, ahol először jegyző, majd városi bíró lett. Hűségese szolgálataiért 1673. szeptember 18-án I. Lipót császártól (1640–1705, magyar király 1655, német-római császár 1658) címeres nemeslevelet kapott. Több mint két évszázadot ugorva az időben a család ezen ágából származó jeles matematikus, Grynaeus István (1893–1936) már Budapesten működött, mint egyetemi magántanár.⁶⁹⁵ Három fia közül a fent már említett és Budán élő neurológus-pszichiáter, Dr. Grynaeus Tamás az egyik.

IV. 11. Grynaeus életrajzi adatai

Mielőtt a dolgozat végéhez érünk, a következő időrendi táblázatban soroljuk fel Grynaeus életútjának máig ismert főbb állomásait és legfontosabb eseményeit:⁶⁹⁶

1494 szeptembere és 1495 márciusa között	megszületik Simon Griner Veringenben.
1501k–1507	alapismeretek megszerzése az 1478 óta működő veringeni plébániai iskolában.
1507–1511 nyaráig	középfokú tanulmányok a híres Pforzheimer Lateinschulében (Melanchthon, Haller, Hedio).
1511. október 13.	beiratkozik a bécsi egyetemre.
1514/1515k	elnyeri a Magister Artium-i fokozatot.
1518-tól	egyik ismert bécsi tanítványa: Milichius.
1519 tavasza	Zürichben és Bázélben jár (Zwingli és Rhenanus).
1520 decembere – 1521 nyara között	Bécsből Budára jön, és a Boldogasszony-templomhoz tartozó városi plébániai iskola rektora lesz, egyik

⁶⁹⁴ A következőket vö. G. Vargha Z.: A Grynaeus család. 12–14, A tanulmányhoz mellékelt családfa (külön, oldalszám nélkül), Szabó A.: Johann Jacob Grynaeus. 10: 3.j., Roth, C.: Stammtafeln. 398, 402, Wespzpremi, S.: Succinta Medicorum. 4,677.; A család svájci ágából származó nevesebb Grynaeusokhoz l. Roth, C.: Stammtafeln. 398–402, Blázy Á.: Ötszáz éve. 303 és vö. m. Gryn./374. j.; L. m. Gryn./65. j., 66. j., 98. j., 99. j., 397. j., 399. j.

⁶⁹⁵ Adatok: G. Vargha Z.: A Grynaeus család. 14 és Dr. Grynaeus Tamástól.; Vö. Gryn./65. j., 98. j., 397–398. j.

⁶⁹⁶ A következőkhöz vö. Wernle, P.: Calvin. 4–33, Rädle, H.: Ein bisher. 41k, Bietenholz, P. G.: Simon Grynaeus. 142–146, Blázy Á.: Ötszáz éve. 296–302.

	tanítványa: Corenbechius.
1523 eleje	Bécset érintve Budáról Wittenbergbe megy.
1523. április 17.	mint Magister Artium-i fokozattal rendelkező beiratkozik a wittenbergi egyetemre.
1523 tavaszán	felveszi a Grynaeus nevet, s tanítványai között ott találjuk Camerariust és Winsemiust.
1523 szeptemberében	Grynaeusnak ajánlva – nyomtatásban is – megjelenik Melanchthon <i>Necesarias esse ad omne studiorum genus artes dicendi</i> című beszéde Hagenauban.
1524 tavasza	meghívják a görög nyelv tanárának a heidelbergi egyetem artisztikus karára.
1524. május 5–6.	professzortársával, Hermann von dem Buschéval Brettenbe utaznak, hogy kézbesítsék a hazalátogató Melanchthonnak a heidelbergi egyetem „engesztelő” ajándékát (egy aranyfedelű ezüst serleget).
1524 második fele	megnősül, első felesége Magdalena Spirensis.
1524. november első fele	a Wittenbergből száműzött Karlstadt – Bázelt követően – Heidelbergben felkeresi elsőszülött fiának keresztapját, Grynaeust. ⁶⁹⁷
1525. december végén	hitvita az úrvacsoráról (Johannes Brenzzel) Gemmingenben. ⁶⁹⁸
1526-tól	a görög nyelv mellett matematikát és latin nyelvet is oktat Heidelbergben, ⁶⁹⁹ két jól ismert tanítványa Sinapius és unokaöccse, Thomas Grynaeus.
1527 tavasza-nyara	egészségi okokra hivatkozva lemond a latin nyelvi professzorságról, a lorschei felfedezés.
1529 tavasza	részt vesz a speyeri birodalmi gyűlésen (Melanchthon).
1529. május 8.	meghívják a görög nyelv professzorának a bázeli egyetemre.
1529. november	Freiburgban. ⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Barge, H.: Andreas Bodenstein. 2,217k és l. m. Gryn./206. j., 409. j., 416. j.

⁶⁹⁸ Egész pontosan az ott található festői fekvésű Guttenberg várában (Heilbronn és Mosbach között, Gundelsheimmel átellenben, a Neckar bal partjától 1,5–2 km-re). A találkozóról szóló beszámolója Grynaeusnak: Füg./V. 1.1. (Nr. 4a ill. 4b) ill. Füg./25. j. és vö. m. Köhler, W.: Zwingli und Luther. 1,220k, Brecht, M.: Südwestdeutsche. 117, Lesebuch zur Geschichte (Gottschick K.) 1,78–85.; Brenz (1499–1570), mint egyetemi hallgató részt vett az emlékezetes Heidelbergi Dispután (1518. április. 26-án), melynek keretében az Ágostonos-rend jóvoltából, az akkorra már tételeiről híressé vált Luthert hívták meg nyilvános vitára. Hozzá hasonlóan kaptak életre szóló indítást a reformáció követésére: Martin Bucer (l. Gryn./104. j.), Erhard Schnepf (l. Gryn./388. j.), Theobald Billicanus (Diepold Gerlacher v. Gerenolt, 1493k–1554) vagy Martin Frecht (l. Gryn./262. j.); Brenzhez l. Reusner, N.: Icones sive. V 5, RGG 1,1751–1752, CE 1,193–194, Lesebuch zur Geschichte (Gottschick K.) 1,77k, Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,60k, 2,427, Ehmer, H.: Gott und Welt. 71, 81k, 85, 87, Blázy Árpád: 500 éve született Württemberg reformátora, Johannes Brenz. *EvÉlet* 64 (1999/27) 3, és l. m. Gryn./145. j., 270. j., 386–395. j., 419. j., Füg./21. j. és a hozzátartozó főszöveget.; Billicanushoz l. RGG 1,1598, NDB 2,238, BBKL 1,589–591.

⁶⁹⁹ Hermann van dem Busche utódaként, aki Marburgban folytatta pályáját.: Hautz, J. F.: Geschichte der Uni. Heidelberg. 1,375 és vö. m. Gryn./263. j.

1530	élete végéig tartó, nagyszabású kiadói tevékenységbe kezd Bázelen (közel 30 művet rendez sajtó alá).
1531. március-július	utazókönyvet tesz Johannes Bebel Angliában (például Oxford – Corpus Christi College).
1531. június 6.	fogadja VIII. Henrik angol király.
1531. július 13.	részt vesz a berni teológiai-vitán (az újrakeresztelő, Hans Pfyster Meyer). ⁷⁰¹
1531 augusztusában	Melanchthon Grynaeushoz címzett előszavával megjelenik de Sacro Busto (1195k–1256) <i>De sphaera</i> című munkája Wittenbergben. ⁷⁰²
1531. augusztus illetve október	az Angliában kapott megbízásnak eleget téve összegyűjti a neves teológusok (Zwingli, Oekolampad, Phrygio, Bucer, Capito illetve Luther, Melanchthon) VIII. Henrik válaszával kapcsolatos véleményét illetve teológiai nézeteit tartalmazó leveleit, melyeket ezt követően Londonba továbbít. ⁷⁰³
1534. január 21.	megjelenik az I. Bázeli Hitvallás (tagja az előkészítő bizottságnak).
1534. október 27.	Strassburgot érintve Stuttgartba érkezik.
1534. november	éles vitát folytat az úrvacsoráról Erhard Schnepffel Stuttgartban. ⁷⁰⁴
1534. december – 1535. július	részt vesz a tübingeni egyetem megreformálásában.
1535. május 28.	társelnökletével hitvitára kerül sor Schwenckfelddel Tübingenben (Bucer, Blarer, Frecht).
1535	az unokaöcs, Thomas mint latin-görög szakos nyelvtanár megkezdte működését Bernben.
1535. július	a beteg Erasmus visszatér Bázelbe, ahol a híres könyvkiadó, Froben házában talál otthonra és gondozásra.
1535 augusztusában	Milichius gondozásában és Melanchthon Grynaeushoz címzett ajánlásával napvilágot lát Georg von Peurbach <i>Theoricae novae Planetarum</i> című népszerű asztronómiai tankönyve Wittenbergben.
1535 második fele – 1536. március	Grynaeus barátságot köt a Bázelbe menekült Kálvinnal.

⁷⁰⁰ Bietenholz, P. G.: Simon Grynaeus. 143.

⁷⁰¹ Vö. Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 2,193, 2,379k ill. I. m. Gryn./130. j.

⁷⁰² A párizsi egyetemen működő angol származású, Busto legismertebb műve *Tractatus de Sphaera* címmel 1230-ban látott napvilágot először. Vö. CR 2,530–537 (Nr. 1002).

⁷⁰³ Vö. Grynaeus ezzel kapcsolatos leveleit (angol fordításban), melyeket VIII. Henriknek ill. Bucernek írt (mindkettőt 1531. szeptember 10-én): *Original letters relative to the english reformation, written during the reigns of King Henry VIII., King Edward VI., and Queen Mary*. 1–2. Ed. Robinson, Hastings. Cambridge 1846–1847. 2,552–554 (Nr. 256), 2,554–556 (Nr. 257) és I. m. Gryn./160. j. és hozzátartozó főszöveget.; Paulus Constantinus Phrygioról (Seidensticker, 1485k–1543) I. CE 3,79–80, BBKL 7,559–561, S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 67: 8.j., 72: 6.j.

⁷⁰⁴ Gauß, K.: Die Berufung. 92kk.; Schnepfhez I. m. Gryn./388. j., Füg./21. j.

1535. december 1.	svájci teológusok találkozója Aarauban.
1536. január 30. – február 4.	zsinat Bázelen, megszületik az I. Helvét Hitvallás.
1536 első fele	meghal édesanyja, Anna asszony és első felesége, Magdalena.
1536. július 14.	Erasmus halálát (július 11.) követően Karlstadtta Strassburgba indul. ⁷⁰⁵
1536	kinevezik az ÚT professzorának Bázelen.
1537 tavasza	Sinapius látogatóban Grynaeusnál. ⁷⁰⁶
1537. szeptember 22–23.	a berni zsinat, ahol aláírásra kerül Kálvin és Farel trinitárius alapú hitvallása. ⁷⁰⁷
1537/38	a bázeli egyetem bölcsészkarának (artisztikus fakultás) dékánja.
1538. április 29. – május 4.	svájci zsinat Zürichben. ⁷⁰⁸
1538. május-augusztus	Kálvin újra Bázelen, ahol többek között ismét Grynaeus barátságát és vendégszeretetét élvezi a – szekularizált és részben kollégiummá alakított – Ágoston-rendi kolostorban.
1538. szeptember második fele	másodszor nősül, felesége Katharina Lombard (Lompart) lesz, az esküvő kapcsán tervezett bázeli teológiai disputa azonban elmarad.
1538 – 1539	konfliktus Bazel lelkészei, az egyetem, és az önkormányzat között. ⁷⁰⁹
1539 során	az ifjú Matthias Flacius (Vlacich, 1520–1575) tőle tanulja a görög nyelvet, ⁷¹⁰ megszületik első és egyetlen gyermeke, Samuel (1539–1599).
1540	Strassburgban – Grynaeusnak címzett előszóval – megjelenik Kálvin híres Róma-kommentárja.
1540. november – 1541. január 18/19.	a német-ajkú svájciak egyetlen képviselőjeként részt vesz a wormsi vallási tárgyaláson (Kálvin, Bucer, Capito, Sturm ⁷¹¹).

⁷⁰⁵ Vö. Barge, H.: Andreas Bodenstein. 2,479, Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,810–813 (Nr. 716, 717), S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 76k (Nr. 31), Gryn./206. j., 401. j., 416. j., Füg./118. j.

⁷⁰⁶ Vö. Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,843k (Nr. 762), l. m. Gryn./38. j., 345. j.

⁷⁰⁷ Vö. Wernle, P.: Calvin. 14k, S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 92: 6.j.

⁷⁰⁸ Vö. Wernle, P.: Calvin. 18.

⁷⁰⁹ Vö. Barge, H.: Andreas Bodenstein. 2,485–495, Bonjour, E. (Ed.): Die Universität Basel. 211, Blázy Á.: Ötszáz éve. 301k.

⁷¹⁰ És tőle kap elszállásolást is: Diener, Ronald Ernst: *The Magdeburg centuries* A bibliothecal and historiographical analysis. Cambridge – Massachusetts 1979. 27.; Matthias Flacius Illyricus ezután Tübingenben folytatta tanulmányait, majd 1541-től Luther és Melanchthon tanítványa, 1544–1549-ig a héber nyelv professzora Wittenbergben, mint a gnesiolutheránusok vezetőegyenisége leghatározottabb ellenfele az un. adiaphoristáknak (*De veris et falsis Adiaphoris*, 1549). Működött Magdeburgban (1549–1557), Hamburgban, Jenában, Regensburgban. Lelkészkedett Antwerpenben, majd Frankfurt a. Mainban és Strassburgban is. Vö. Reusner, N.: *Icones sive*. X 6, Ulrich, Abraham: Flacius Illyricus, Matthias. *DWGSB* 291–292., NDB 5,220k, RGG 3,151–152, TRE 11,206–214, BBKL 2,43–48.

⁷¹¹ Johann Sturm Grynaeusához fűződő barátságát és a Wormsban töltött hónapok emlékét őrzi a következő levél: S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 15k (Nr. 12). L. m. Buda III./74. j., Gryn./169. j. ill. Buda III./74. j.,

1541. május 1.	a bázeli egyetem rektorául választják. ⁷¹²
1541. augusztus 1.	Grynaeus áldozatául válik az Elzász után Bázelen is pusztító pestisnek.
1542	a bázeli székesegyház kerengőjében felállítják a „Reformatorentafel”-t.

IV. 12. Grynaeus életének néhány további érdekes, és még kutatásra váró pontja

Az előző alfejezet táblázatából jól kiviláglik, hogy még igen sok érdekes és további kutatást igénylő epizódot, eseményt foglal magába Grynaeus életútja. A dolgozat záró gondolatait megelőzően röviden vázoljuk fel azokat a pontokat, kérdésköröket, amelyekkel – az értekezés folytatásaként – a későbbiekben még feltétlen érdemes lenne foglalkozni.

A bécsi matrikula tanúsága szerint szinte Grinerrel együtt iratkozott be az egyetemre egy ugyancsak Veringenből származó bizonyos Sabastianus Griuner.⁷¹³ Vajon ki lehet ő, esetleg Griner rokona, unokatestvére, vagy egyszerűen csak névrokona?

Ahhoz, hogy Grynaeus budai működéséről még teljesebb képet nyerhessünk, feltétlen szükséges lenne Vitus Winsemius, Georgius Corenbechius, Peter Apian (Bienewitz v. Bennewitz, 1495 v. 1501–1552) és mindenek előtt Johannes Honterus (1498–1549) – e két utóbbinak mindenek előtt a Béccsel illetve Bázellel kapcsolatos – életútjának és pályájának további kutatására.⁷¹⁴

Láttuk már, hogy Grynaeus életét végigkísérte az úrvacsora-vita. Ezért jó lenne részleteiben is megvizsgálni Grynaeusnak e fontos vitasorozatban játszott szerepét, a Guttemberg várában (1525. december végén) Brenzzel folytatott úrvacsorával kapcsolatos hitvitától kezdve, egészen a 1538 tavaszán Zürichben megtartott – svájci – zsinatig.⁷¹⁵

E gondolatot folytatva, fontos lenne azt az általa írt jegyzőkönyvet is behatóbban tanulmányozni, amelyet – 1541. február 25-i dátummal – a Wormsban megtartott vallási tárgyalásról készített. A harmincnegyzet oldalas jegyzőkönyvet *Acta conventus Wormatiensis a*

Gryn./109. j., 125. j., Füg./108. j. és a hozzátartozó főszöveget.; A tárgyalások végeztével Wormsban megfogalmazott ún. *Wormser Buch* szolgált alapjául az 1541-ben Regensburgban tovább folytatott tárgyalásoknak, valamint az ott megszületett *Regensburger Buch*-nak. Ennek központi, *Az ember megigazulásáról* szóló 5 fejezete német fordításban (Ulrich Köpf) olvasható: DGiQuD 3,411–415 (Nr. 72).

⁷¹² A rektorválasztó ülésen Karlstadt nem vett részt. Írásban mentette ki magát, s nem Grynaeust javasolta rektornak. Vö. Barge, H.: Andreas Bodenstein. 2,497, 2,609, Blázy Á.: Ötszáz éve. 302 és l. m. Staehelin, E.: Simon Grynaeus. 32.; Karlstadthoz l. Gryn./206. j., 401., 409. j.

⁷¹³ „Sabastianus Griuner de Feringen”: MUW 2,382.

⁷¹⁴ Vö. Gryn./19. j., 40. j., 166. j., 337. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁷¹⁵ Vö. Füg./V. 1.1. (Nr. 4a ill. 4b), Gryn./145. j., 270. j., 386-395. j., 402. j., Füg./21. j. és a hozzátartozó főszöveget.

D. Simone Grynaeo descripta címmel a Zürichi Állami Levéltárban (Zürcher Kantonal Staatsarchiv) őrzik.⁷¹⁶

Ehhez hasonlóan érdekes feladat lenne a – részben az *I. Bázeli Hitvallás* (1534. január 21.) alapján – 1536 januárjában elkészült *I. Helvét Hitvallást* (*Confessio Helvetica Prior*) összevetni az 1566-ban elfogadott *II. Helvét Hitvallással* (*Confessio Helvetica Posterior*),⁷¹⁷ s ezáltal a reformációról, mint „konfesszionális” korról még teljesebb képet nyerni. A Bazelben született első két hitvallás megfogalmazásában komoly szerep jutott Grynaeusnak is.

Várat még magára az is, hogy a fennmaradt levelek alapján részleteiben is megvizsgáljuk Grynaeusnak Kálvinhoz, Farelhez, Heinrich Bullingerhez (1504–1575)⁷¹⁸ vagy éppen Blarerhez fűződő baráti viszonyát.⁷¹⁹ Ennek folyományaként pedig egy további érdekes kérdés vetődhet fel: vajon kimutatható-e egyfajta „Grynaeus-hatás” a svájci reformáció Zwingli halála utáni időszakának két legjelesebb alakja, Kálvinnak és Bullingernek az életében, teológiai látásában(?), s ha igen, akkor mely vonatkozásokban?⁷²⁰

Emellett aligha lenne kevésbé izgalmas téma például: Grynaeusnak a tübingeni egyetem megreformálásában játszott szerepének vizsgálata. Blarerrel egyetemben például nevéhez fűződik az új tübingeni egyetemi rend elkészítése és bevezetése (1535. január 30.). Életének erre az időszakra datálható a rajongókkal való konfrontációja is, ezért – a fennmaradt források alapján – ugyancsak izgalmas lenne górcső alá venni Grynaeusnak az anabaptista, Schwenckfeldhez fűződő kapcsolatát.

Már Borzsák István felvetette, hogy Grynaeus „életútjának nyomozása nem egy vonatkozásban segítséget jelenthet Dévai Biró Mátyásnak, a magyar reformáció egyik kezdeményezőjének [...] megismerésében.”⁷²¹ Erre vonatkozóan hadd hívjuk fel a figyelmet Dévai (Devay, 1500k–1545) életútjának két – témánkat is érintő – érdekes és részben máig kérdéses pontjára.⁷²² Az újabb irodalom egyhangúan hallgat már arról a korábban elterjedt

⁷¹⁶ S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 101: 3.j.

⁷¹⁷ Vö. Das Buch der Basler... (Stahelin, E.) 241–251 (Nr. 70), Nagy Barna: Bevezetés a II. Helvét Hitvalláshoz. In: *A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai / I. A Heidelbergi Káté – II. A Második Helvét Hitvallás*. MREZSI Sajtóosztálya Bp. 1989. 83–111, Tóth Endre Dr.: *A Második Helvét Hitvallás története Magyarországon*. (StudAecl 2) MREZSI Sajtóosztálya Bp. 1967. 13–53, Hammann, G.: Die Entstehung. 140k, 145k.

⁷¹⁸ L. m. Buda II./5. j., Gryn./388. j., 395. j., 396. j. ill. vö. Bullinger, H.: Briefwechsel (Gäbler, U.). 1–10, Bullinger, H.: Briefwechsel Ergänzungsband (Bächtold H. U.), Hammann, G.: Die Entstehung. 142–144, 146k.

⁷¹⁹ Vö. Gryn./389. j.

⁷²⁰ Kálvin például Bazelben Münstert és Grynaeust is hallgatta.: Wernle, P.: Calvin. 3.; Münsterhez vö. Gryn./29. j. ill. Buda II./5. j., Gryn./36. j., 164. j., 166. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁷²¹ Borzsák I.: Simon Grynaeus. 274 és vö. m. uo. 268: 24.j.

⁷²² Dévaihoz vö. m. Révész I.: Dévay., NKV 7,352–354, Súlyom J.: Luther. 113–119, Súlyom J.: Dévai. 193–217, Botta István: „A magyar Luther” *Diak* 1 (1979/1) 45–51., Botta István: Dévai Mátyás és Serédy Gáspár További szempontok a Dévai-kutatáshoz. *Diak* 1 (1979/2) 72–79., Botta I.: Dévai. 26–29., Fabiny, T.: Luthers

hagyományról, mely szerint Dévai (Griner és Winsemius keze alatt) Budán végezte középfokú tanulmányait, és 1523 őszén innen indult tovább a krakkói egyetemre.⁷²³ Erre vonatkozólag egyelőre csak annyit tudunk mondani, hogy a korábbi századok feltételezésein túl mi sem találtunk semmilyen erre utaló közelebbi, forrásértékű adatot.

Dévai életének azonban – többek között – van egy másik izgalmas pontja is, amely a jól ismert *Disputatio de statu, in quo sint beatorum animae post hanc vitam ante ultimi iudicii diem [...]* (Nürnberg, 1537)⁷²⁴ című művéhez kötődik.⁷²⁵ A bázeli egyetemi könyvtár kéziratárában őriznek egy 16. század közepéről származó és a „magyar Luthernek” eme híres hitvitázó művét tartalmazó kéziratot.⁷²⁶ Mielőtt bárminemű találgatásba kezdenénk, mindenképp előtte érdemes összevetetni az ebben olvasható kézírást Dévai fennmaradt sajátkezű leveleinek kézírásával.⁷²⁷ Ezt követően határozottan megállapíthatjuk: egyáltalán nem valószínű, hogy a Bazelben őrzött kézirat Dévai által íródott volna. Egyébként már a kézírathoz tartozó kísérő szakszöveg is felhívja az olvasó figyelmét, hogy a három iratot magába foglaló kolligátum legkevesebb két különböző kézírással készült.⁷²⁸ Ennek ellenére továbbra is izgalmas kérdés, hogy mikor és milyen céllal került eme kézirat éppen Bazelbe? A helyzetet tovább bonyolítja a levéltárosi szakvélemény azon megállapítása, mely szerint a kézirat nem az – egyébként Nürnbergben – nyomtatásban megjelent mű alapján készült.⁷²⁹ Ebből mintha arra

Beziehungen.1,643k, Ágoston István György: Dévai Mátyás életműve és korszakos vonatkozásai. Dévai művei. *ThSz* 39 (1996/1, 3) 23–24, 162–170, Szabó, A.: Die Universität Wittenberg. 58, RGG 2,773, LThK 3,170.

⁷²³ Pl. Révész I.: Dévay. 6: 1.j., MPEL 148 és vö. m. Sólyom J.: Luther. 113, Borzsák I.: Simon Grynaeus. 273: 63a.j.; Botta István is már csak feltételesen fogalmaz ezzel kapcsolatban (1990-ben): „Simon Grynaeus (1493–1541), talán mestere is budai működése idején Dévainak.”: Botta I.: Dévai. 30.

⁷²⁴ Klaus, Bernhard: *Veit Dietrich* Leben und Werk. Nürnberg 1958. 19, 179, Sólyom, J.: Zwei Bekenntnisse. 154, Steinmann, Martin: *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Basel*. Basel 1982. 563.; Mások szerint Bazelben jelent meg pl.: MPEL 148. Ezzel kapcsolatban l. és vö. Sólyom J.: Dévai. 203–205.

⁷²⁵ A mű teljes címe: *Disputatio de statu, in quo sint beatorum animae post hanc vitam ante ultimi iudicii diem. Item de praecipuis articulis christianae doctrinae. Per Matthiam Devay Hungarum. His addite est expositio examinis quomodo a Fabro in carcere sit examinatus*. Nürnberg (Johannes Ott?) 1537.: Steinmann, M.: Die Handschriften. 563.; E művével kapcsolatban került elő a régebbi irodalomban, hogy Dévai 1537 nyarán Bazelben járt volna, ahol felkereste a volt budai tanár(á)t, Grynaeust is. Elsősorban Sólyom Jenő józan forráskritikai vizsgálódásának köszönhetően azonban az újabb irodalom már hallgat erről. Vö. Révész I.: Dévay. 45, Sólyom J.: Dévai. 203kk, Borzsák I.: Simon Grynaeus. 273: 64–65j., Botta I.: „A magyar Luther”. 45–51, Botta I.: Dévai (1979). 72–79, Botta I.: Dévai. 26–29.

⁷²⁶ A kézirat jelzete: (UB Basel) A VI. 46.

⁷²⁷ Fotokópiák Dévai egy-egy leveléről: Sólyom, J.: Zwei Bekenntnisse. 171, Ritoókné Szalay Ágnes: Dévai Mátyás egy ismeretlen levele? *Diak* 6 (1984/1) 17–23. 18.

⁷²⁸ „1r–33v. – azaz 66 oldal – *Confutatio apologiae cuiusdam Gregorii Seghediensis, ordinis s. Francisci, super quadam sententia Matthiae Devay, editae per eundem Devay Hungarum*. 35r–64 v. – azaz 59 oldal – *Apologia quarundam propositionum summam doctrinae christianae continentium, contra indoctas censuras, indocti Franciscani Gregorii Zegeiens. Per Matthiam Devay Hungarum. Propositio prima Matthiae Davay Hungari* (35r Widmung an: Reverendo Domino Francisco Batzi, praeposito Sepusiensi et secretario regio, Matthias Devay S. D.). 65v–73v. – azaz 18 oldal – *Articuli in quibus Matthias DEVAY UNGARUS Viennae a reverendo patre Ioanne Fabro Constantiensi damnatus est, non eo prorsus ordine quo examinatus est, sed quem memoriae beneficio teneri potuit, conscripti. Wittenberga.*(65–67v. Widmung eines Dritten an: Reverendo Domino Francisco Batzi Praeposito sepusiensi ac secretario regio, Domino et Amico Suo. I. juni 1537.)”: Steinmann, M.: Die Handschriften. 563.

⁷²⁹ „Vorliegende Handschrift ist wohl keine Kopie des Druckes!”: uo. 563.

következtethetnénk, hogy a kézirat akár a nyomtatást megelőzően is íródhatott volna, sőt, esetleg maga a szerző által kerülhetett a Rajna-menti városba? Ezen következtetéseinket azonban sajnos hamar szerte foszlatta az a tény, hogy a kézirat papírlapjain látható vízjelek egy része egész pontosan azonosítható és datálható. Ezen vizsgálódásunkban nagy segítségünkre volt Walter Fritz Tschudin (1898–1987) 1958-ban napvilágot látott nagyszabású *The ancient paper-mills of Basle [...]* (Hilversum, 1958) című műve.⁷³⁰ Ebben a szerző szemléltető ábrák segítségével részletesen bemutatja a híres „Baselstab” vízjel alkalmazásának történetét, pontosan megadva, hogy hol és mikor milyen „pásztorbotot” használtak vízjelként az adott papírmalomban. Ennek alapján az derült ki, hogy a három Dévai művet magába foglaló kolligátum 3. részéhez használták a legkorábban készített papírt (a 298-as sorszámút – Colmar, 1545), az első két művet tartalmazó kézirat lapjain azonban vegyesen, többféle vízjel is felfedezhettünk. A már említett és Colmarban készült (papír)lapokon kívül időben még későbbi vízjelű papírlappal (például 147-es sorszámúval – Bazel, 1567) is találkoztunk. Ez alapján tehát sajnos azt kell mondanunk, hogy Dévai 1545-ben bekövetkezett halála miatt egyáltalán nem valószínű, hogy e kézirat általa került volna Bazelbe. Köztudott ugyanakkor, hogy Dévai műve a későbbiekben is megjelent nyomtatásban – igaz nem Bazelben, hanem – Strassburgban, mégpedig Ludwig Rabus (1523–1592)⁷³¹ *Historien der Märtyrer* című történeti műve 1556-os illetve 1572-es kiadásaihoz csatolva.⁷³² Ezért még inkább izgalmas kérdéssé válik, hogy vajon mikor, hogyan és miért került a jelenleg Bazelben őrzött Dévai-kézirat a Rajna-parti városba?! Feltétlen szükséges lenne ezért ennek a kéziratnak további szakszerű vizsgálata, amely a Dévai-kutatásra vonatkozólag esetleg – még eddig ismeretlen – újabb információkkal is szolgálhat.⁷³³

További érdekes és fontos feladat lehetne Grynaeus kiadói tevékenységének részletes bemutatása, s átfogó értékelése. Ehhez mindenképp előt kellene dolgozni az általa sajtó alá rendezett művekben található előszavakat, melyek esetleg tartalmazhatnak Grynaeus életére, pedagógiai és teológiai látására vonatkozólag eddig még publikálatlan adatokat. A kérdést csak még érdekesebbé teszi az a tény, hogy az 1559-ben Rómában először napvilágot látott,

⁷³⁰ A mű teljes címe: Tschudin, Walter Fritz: *The ancient Paper-Mills of Basle and theirs marks Monumenta Chartae Papyraceae Historiam Illustrantia*. Hilversum 1958.

⁷³¹ Evangélikus lelkész majd szuperintendens, aki előbb Strassburgban (1544–1556), majd – Martin Frecht utódjaként – Ulmban (1556–1590) működött. Az ulmi egyháztörténet egyik legjelentősebb alakja. További részletek Rabusról: BBKL 7,1177–1180. Vö. m. Gryn. /262. j., 388. j.

⁷³² MPEL 148k.; Rabus 1–8 részes művének egyes részei tanulmányozhatóak az OSzK-ban. Az 1, 2 és 5. rész 1556-os ill. 1558-as kiadásának jelzete: Ant. 4946 ill. Ant 4947. Az 1572-es kiadás (1–2. rész) jelzete: Ant. 385.

⁷³³ A kéziratról – még 1989-ben – mikrofilmet készítettem. A kézirat négy oldalának – olvasható – másolata megtalálható: Kép./19–22.

Index Librorum Prohibitorum jegyzékén az igencsak népes és ábécés sorrendbe szedett szerzők között maga Grynaeus is szerepel.⁷³⁴

Végül, de nem utolsó sorban érdemes lenne a Grynaeus-családfát is tovább kutatni és pontosítani. A dolgozat jegyzetében tettünk már arra utalást, hogy tisztázásra vár még Grynaeus több – közvetlen – rokona nevének és kilétének pontosítása.⁷³⁵ A Bullingerrel folytatott levelezéséből nemcsak magánéletével kapcsolatban derülhet fény újabb – személyes – adatokra, hanem esetleg az ismeretlen nevű leánytestvéréről is megtudhatunk egyet s mást.⁷³⁶ Emellett fontos lenne összevetetni a Vargha-féle családfát a Roth-félével, majd ezt kiegészítve az újabb adatokkal, el lehetne készíteni a Grynaeusok korábbiánál pontosabb családfáját is.⁷³⁷

IV. 13. Az értekezés eredményei – összegzés

Értekezésünk végén röviden foglaljuk össze mindazt, amire Griner budai működésével kapcsolatban vizsgálódásunk során jutottunk.

Mindenek előtt a Griner név használatán túl pontosítottuk a humanista tudós évszázadokon át pontatlanul használt születési dátumát. Fény derült arra, hogy a család első őseinek, Griner apjának három fián túl volt még egy lánya is.

Az eddig ismert és – (1.)-(4.)-ig – idézett források alapján egyértelművé vált, hogy Griner járt Budán, és a magyarországi városi humanista iskolák egyik legkiemelkedőbbike, a Buda főtemplomához tartozó Schola Beatae Mariae Virginis iskola rektora volt. Ezzel párhuzamosan pontosítottuk az ifjú magiszter budai működésének időkereteit, amivel kapcsolatban – valószínűleg egy banális tévedés folytán – mindeddig nem volt egységes az irodalom. Eszerint Griner bécsi működését legkorábban 1520 decemberében, legkésőbb 1521

⁷³⁴ Vö. *Index Librorum Prohibitorum*. Romae 1559. Faksimile. Cambridge – Massachusetts 1980. B2 (a „G” betűnél, a faksimile kiadás digitalizált formában megtalálható a Világhálón a következő címen: <http://www.aloha.net/~mikesch/ILP-1559.htm>) és vö. m. Hauschild, W.-D.: *Lehrbuch der Kirchen*. 2,496, 2,509, Dowley, T. (Ed.): *Die Geschichte*. 423k, Heussi, K.: *Az egyháztörténet*. 347, AKK 259.; Ennek ellenére Bázelen, Tübingenben és az OSzK-ban a Grynaeus által sajtó alá rendezett művek szinte teljes vertikuma megtalálható és tanulmányozható. L. *Függ./V*. 2.3., *Függ./V*. 2.4. ill. *Gryn./33*. j., 137. j., 160. j., 379. j., 380. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁷³⁵ Pl. hogyan hívták apját, ki volt a lánytestvére stb. Ehhez esetleg újabb adatokkal szolgálhat a Bazel-város levéltárában (Staatsarchiv des Kanton Basel-Stadt, Martinsgasse 2, CH-40001 Basel) őrzött, s már említett két családi levéltári anyag feldolgozása. L. és vö. *Gryn./26*. j., 373. j-eket és hozzátartozó főszöveget ill. l. m. *Gryn./99*. j.

⁷³⁶ Vö. *Gryn./99*. j.

⁷³⁷ Roth, C.: *Stammtafeln*. 398–402, G. Vargha Z.: *A Grynaeus család*. 11, a tanulmányhoz mellékelt családfa (külön, oldalszám nélkül).

nyarának elején fejezte be, s ezt követően érkezett Budára, ahonnan – Bécszet érintve – valamikor 1523 februárjában indult Wittenbergbe.

Egyértelműbbé vált az is, hogy Griner Bécsből miért éppen Budára jött iskolarektornak. Gondoljunk itt akár – a Budát is megjárta – legkedvesebb bécsi tanáraitra, az életre szóló példaképre, Vadianusra, Collimitiusra, vagy akár bécsi barátaira, a később szintén Budán működő Francfordinusra és Kreslingre, vagy az 1521-ben Németországból ugyancsak Budára visszaérkező „földijére”, Brandenburgi György örgrófra.

Továbbra is nyitott kérdés maradt azonban, hogy Griner másodmagával (Winsemiussal) jött-e Budára, vagy egyedül? A negyedik – (4.) – forrás alapján egyelőre úgy tűnik, hogy inkább csak egyedül, s természetesen ebből az is következik, hogy Griner csak Wittenbergben oktatta Winsemiust.

Amennyiben Georgius Corenbechius Pannon(i)us – feltételezésünk szerint – valóban azonos az 1522. november 3-án, „Georgius kirenbeck Egenburgen” néven a wittenbergi egyetemre beiratkozott diákkal, úgy sikerült az egyetlen, – máig – név szerint is ismert budai Griner-tanítvány személyének kilétét némileg pontosítanunk.

Csatlakozva Borzsák gondolatmenetéhez, a főtémánkkal való foglalkozás során még megalapozottabbá vált, hogy Griner minden bizonnyal jól ismerte a Corvina-könyvtárat, sőt, sok más humanistához hasonlóan, neki is sikerült kivenni részét a „corvinamentésből”. Az állítólagos könyvtárosi megbízás azonban, hogy tudniillik Griner is öre lett volna Budavárának eme világhírű, ám kezdeti pompáját fokozatosan elvesztő gyöngyszemének, valószínűtlen feltételezésnek bizonyult.

Némileg világosabbá vált az is, hogy jóllehet Griner Budát követően közel egy esztendőt töltött Wittenbergben (1523/24), és személyesen megismerte Luthert, mégis teológiai látásában szinte kezdetektől fogva közelebb állt a reformáció helvét ágához. Erre vonatkozólag elég csak a már említett svájci származású tudós mesterére, Vadianusra gondolnunk, illetve az 1519 tavaszán tett svájci (bázei) útjára, melynek során Zürichben személyesen találkozott Zwinglivel.

Részben ehhez kapcsolódik az a két igen fontos tartalmú Grynaeus-levél, amely teljes magyar fordításban először olvasható az értekezés Függelékében. Emellett – a dolgozat kiegészítéseként – publikálásra kerül több más forrásértékű latin levél is, melyek nyomtatásban még nem jelentek meg a hazai szakirodalomban.

Ehhez hasonlóan először kerül publikálásra néhány fotókópia a Képek (VI.) fejezetben. Mindenek előtt az a Grynaeust ábrázoló, valószínűleg legrégebbi metszet, amely

egyben a legelső Grynaeus életrajzot is magába foglaló Pantaleon-féle életrajzi gyűjteményben található. Egy – Grynaeus halála alkalmából íródott – nekrológ, melyet a neves Grynaeus-tanítvány, Joachim Camerarius írt közvetlen a mester halálát követően. A Grynaeus Imre által – 1764 táján – íródott Grynaeus-családtörténet Simonnal foglalkozó részének másolata. Valamint a már említett és a bázeli egyetemi könyvtárban tanulmányozható Dévai-kézirat néhány oldalának fotókópiája, melynek további tüzesebb vizsgálata a későbbiekben esetleg újabb információkkal szolgálhat a Dévai-kutatásra nézve.

Végül, az értekezés zárásaként egy személyes befejező gondolat is engedtessek meg. Dolgozatom megírásával mindenek előtt az volt a célom, hogy magam is hozzájáruljak az egykori bécsi tanítvány, Milichius egyik prófétainak is mondható kijelentésének valóra válásához. Az immár, 1529-től wittenbergi egyetemi tanárrá lett Milichius, egyik – 1531-ben kelt, s már idézett – személyes hangvételű levelében többek között ezt írta volt mesterének, Grynaeusnak: „Quod si praesens aetas non respondebit tuis laboribus, at certe melius iudicium posteritatis erit.”⁷³⁸

⁷³⁸ In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 151 (Nr. 18, számozás tőlem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 19 (Nr. 15), Füg./63. j. Vö. m. Gryn./179. j.; A levél teljes szövegét l. Füg./V. 1.1. (Nr. 9).

V. Függelék

V. 1. Források⁷³⁹

V. 1.1. Idézett levelek

Az idézett levelek jegyzéke

- 1 Beatus Rhenanus Zinlio (1519. május 7.)
- 2 Bartholomeus Francfordinus Pannonius N. György jegyzőnek (1522. május 18.)
- 3 Philippus Melanchthon Simoni Gryneo (1523. április)
- 4a Simon Grynaeus Ioanni Oecolampadio (1526. január 7.)
- 4b Simon Grynaeus Johannes Oekolampadnak (1526. január 7.) – magyar fordítás
- 5 Vitus Vuinsemius Simoni Grynaeo (1527. május 14.)
- 6 Simon Grynaeus Philippo Melanchtoni (1527. szeptember 8.)
- 7 Simon Grynaeus Sigismundo Gelenio (1527?)
- 8a Simon Grynaeus Joanni Oecolampadio (1529. április 1.)
- 8b Simon Grynaeus Johannes Oekolampadnak (1529. április 1.) – magyar fordítás
- 9 Jacobus Milichius Simoni Grynaeo (1531. január 21-e utáni vasárnap)
- 10 Simon Grynaeus Vadiano (1532. augusztus 21.)
- 11 Geirgius Corenbechius Pannonus Simoni Grynaeo (1533. november 5.)
- 12 Simon Grynaeus Ambrosio Blaurero (1534. szeptember 30.)
- 13 Simon Grynaeus Ambrosio Blaurero (1536. február 7.)
- 14 Simon Grynaeus an Ambrosius Blaurer (1536. február?) – német fordítás

1

Beatus Rhenanus Zinlio⁷⁴⁰ S. D.

Basileae, 7. Maii 1519.

Briefwechsel... Rhenanus. (Horawitz, A. – Hartfelder, K.) 155–156 (Nr. 109)

⁷³⁹ A források felsorolásban az időrendet tartottam szem előtt. A belőlük idézett szövegekben megtartottam az eredeti írásmódot, ezért előfordulhat, hogy ugyan az a személynév vagy városnév többféleképpen is megtalálható (pl. Ioannes v. Johannes, Melanchton ill. Vuittenberga v. Vuittemberga, Vuiteberga v. Vitemberga). A görög nyelvű címek, szavak fonetikusán, a közölt művek kiadási éve pedig arab számokra vannak átírva (a szövegben ill. könyvcímekben).

⁷⁴⁰ Ti. Zwingli (1484–1531), l. Gryn./139. j.

Gratissimae mihi fuerunt literae tuae, quemadmodum erant humanitatis plenissimae; sed non paulo gratius fuit, quod ore nobis retulit Simon⁷⁴¹ noster, pergere te videlicet in assarendo Christianismo, quem partim impietas manifesta, partim fallax superstitio non istic modo, sed ubivis gentium indignis modis conspurcarunt. Et quanquam, ut non caret aemulatione virtus, obstrepant quidam, tamen a proposito tuo, quod instanter urges, adhuc nemo te retrahere potuit.⁷⁴² In qua re constantiam tuam admirari subimus, qua nobis apostolici illius seculi virum repraesentas. Obganniunt quidam, rident, minantur, petulanter incessunt, at tu vere christiana patientia suffers omnia. Sic agendum est, mi Zuingli, quemadmodum facis: connivendum, inquam, ad multa ei, qui velit malos Christo lucrifacere. Beneficiis ad se traxit Judaeos Servator noster, non convitiis. Gratum quoque fuit audire d. Conradum Fabrum Künsnachtensem,⁷⁴³ commendatorem ut vocant, abs te donato libello penitus inflammatum, ut purioribus istis literis ex animo favere coeperit. Laudo consilium tuum, quod tam feliciter tibi successit. Animabit hic alios ad bona studia, aut certe non praeefracte prohibebit. Fonteium monui, ut chartam, quae defuit, ad te mitteret. Alit tamen pridem eandem se misisse. Libros Sanderii puto dudum istuc delatos. Nam sacrificus domini cardinalis illos vectori cuidam vestrati commisit. Habebis mox positiones Martini Lutheri, quas contra novos et veteres errores Lipsiae defensurus est, una cum epistola, qua Eccium sic depingit, ut nullus pictor potuerit melius.⁷⁴⁴ Allati sunt multi novi libelli, de quibus longum esset scribere. Commenda me d. M. Sanderino! Bene vale, mi Zinli!

Basileae, 7. Maii 1519.

2

Bartholomeus Francfordinus Pannonius N. György jegyzőnek⁷⁴⁵

Selmec(bánya), 1522. május 18.

MHL 477–478 (Nr. 247)

Bartholomeus Francfordinus N. György körmöci jegyzőnek.

Üdvözöl testvéred s barátod, Bartholomeus, miután szerencsésen visszatért Babilonból,⁷⁴⁶ főleg híreket hozván magával. Sok szóbeszéd jár ellenségünkről,⁷⁴⁷ ki országunk elfoglalására készül. A mieink vaksága a hibás; a minap csapatostul hajtotta el Horvátország szerencsétlen s műveletlen népét, nagyon sok még szánandóbb rabot hajtott el Karintiából is. Próbálkozott a közeli tengeren is, Zengg és a folyóparti Szent Vitus mellett, de hús velencei gálya szembeszállt velük, s elűzte őket; nagy diadalünnepet is tartottak emiatt. Azt mondják, a Gall⁷⁴⁸ a közelmúltban megszállta Milánó városát, a várat már előzőleg diadallal bevette. A pápa⁷⁴⁹ még nem látta Rómát s Szent Péter székesegyházát. A császár

⁷⁴¹ Ti. Griner.

⁷⁴² Vö. Gryn./140. j. és a hozzá tartozó főszöveget.

⁷⁴³ Konrad Schmidt von Künsnacht (†1531), Zwingli egyik leghűségesebb barátja, aki ugyancsak a kappeli ütközetben esett el.

⁷⁴⁴ Minden bizonnyal Luther Eckhez címzett *Disputatio et excusatio F. Martini Luther adversus criminationes D. Joannis Eccii* (Wittenberg, 1519) iratáról van szó. Vö. Gryn./140. j.; A Lipcsei-vitához l. Brecht, M.: Martin Luther. 285–332.

⁷⁴⁵ A Körmöc(bánya)-i N. György Hammann szerint nem más, mint Georg Eysker: Hammann, G.: Bartholomeus Francfordinus. 233 és l. m. Gryn./218. j.

⁷⁴⁶ Vagyis Rómából. L. m. Gryn./209. j., 218. j.

⁷⁴⁷ Ti. a törökről.

⁷⁴⁸ Ti. I. Ferenc (1494–1547) francia király (1515–től). L. TRE 11,385–389 és vö. m. Gryn./395. j., Füg./170. j.

⁷⁴⁹ VI. Hadrián (Adorján, 1522–1523). L. m. Gryn./228. j.-hez tartozó főszöveget.

birodalmi gyűlést tart Nürnbergben, ott van Lutherunk is, kit megidéztek. Segítse meg őt az Úr Jézus, mert állhatatos hirdetője. Hallgasd meg azt is, amit röviden a királyunkról⁷⁵⁰ írok. Jubilate előtti szombaton⁷⁵¹ a csehek igen méltányosan megszavazták a királyi koronát jegyesének, Máriának. Bizonytalan, hogy mikor tér vissza, mert csak most hirdették meg a csehek az országgyűlést, hogy miért, azt nem tudni, fordítsa azonban jóra a jóságos és hatalmas Isten. A vajdánk (helyesebben a király vajdája),⁷⁵² egyes hírek szerint keményen szembeszállt a törökkel, mások szerint az erdélyiekkel, akik ellene szegülnek a mostani adózásnak, megegyezvén, hogy egyetlen erdélyi város sem pártol el tőlünk, egyhangúlag elhatározták, hogy együttesen elpusztítják azt a várost, amelyik megszegi a szövetséget. Eddig mindegyik elfogadta a határozatot.

Ezt akartam neked, testvéremnek, mosdatlan s kissé bárdolatlan barbár stílusommal röviden megírni. Üdvözöld nevemben Konrádunkat⁷⁵³ (ha nálatok van, mert a hírek alapján mindennap ide várjuk). Írtam volna neki, ha nem várnám őt ide. Ha ott lenne, értesüljön általad az új hírekről. Sokszor üdvözölöm Pál urat. Úgy élj boldogan Krisztusban, ahogyan nem feledkezel meg rólam, s ha szeretsz, válaszolj barátságos hangon, hagyd el már végre velem szemben a dagályosságot. Isten veled.

Kelt Selmecen, 1522. május 18.

Ne döbbenj meg a levelemben hemzsegő sok hibától, mert száguldó lélekkel és tollal írtam.

3

Simoni Gryneo suo Phil. Mel.⁷⁵⁴

Vitembergae, 1523. (április)

CR 1,644–645 (Nr. 263), SM 1,218–219 (Nr. 298), MBW 1,147 (Nr. 277)

S. Usu comperimus, eam esse optimarum rerum conditionem, ut vulgo fere fastidiantur. Nam cum literis nihil neque melius neque pulchrius habeant humana, tamen vix paucos, divino haud dubie beneficio nuper restituta, admiratione sui cepere. Etenim quod Pindarus⁷⁵⁵ optimam rerum aquam et pulcherrimam possessionem aurum essececinit, nae ille, nisi multitudinis auribus inservisset, rebus omnibus literas antettulisset. Neque enim quidquam est, cuius vel usus latins pateat, vel dignitas harum amplitudinem superet. At ea est vulgi amentia, ut non aliud perinde contemnat, atque elegantiozem literaturam: eamque cum viderem hoc potissimum tempore nostris sordere, brevi declamatione laudavi. Institueram equidem pro eo, ac res merebatur, *epidejkszin* copiosiozem. Sed cum immorari non liceret, malui qualicunque oratione revocare in viam studiosos, quam caussam literarum, ut graece dicam, *diagrafejn*, planeque accidit, ut, cum amphora, iuxta Poëtam, institui coepisset, corrente rota urceus exierit. Verum, quidquid hoc est operis, tibi, mi Simon, propter

⁷⁵⁰ II. Lajos király. L. m. Buda I./66. j., Buda II./98. j., Gryn./209. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁵¹ Ti. május 10-én.

⁷⁵² Szapolyai János. L. m. Buda I./66. j-hez tartozó főszöveget.

⁷⁵³ Konrad Cordatus. L. m. Gryn./16. j., 214. j., 218. j.

⁷⁵⁴ Az ajánlás háttéréről l. Gryn./251. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁵⁵ Az ókori költő, Pindaros (Kr. e. 522/518–445k) az *Ódák* című írásával az óda megteremtője. Vö. LThK 7,971–972, Ferguson, E.: A kereszténység. 144.

incredibilem amorem tuum erga meliores disciplinas dedicare visum est, ut vel tuo exemplo nonnullos ad literarum studium invitem.⁷⁵⁶ Vale. Vitembergae.

4a

Simon Grynaeus egregio Ioanni Oecolampadio suo amico apud Basilienses⁷⁵⁷

Heidelberg, Altera Epiphaniae (1526)

S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 33–34 (Nr. 25), Briefe... Oekolampads (Stachelin, E.). 1,449–450 (Nr. 323)

Sententiam suam de coena domini Grynaeus scriptis mandaverat et Oecolampadio transmiserat, quem hortatur, ne, bono spiritu invito, quicquam in publicum divulget. Grynaeus ad Zwinglii et Oecolampadii sententiam prope accedit et id praecipue probare conatus erat, ex scripto quaestionem hanc disputari non posse. A Brentii sententia utpote frigidissima abhorret. Scripta est epistola, ut indicavi in novis ephemerid. Jenens. 1845. Nr. 289. sq., anno 1526.

Salve vir egregie. Exposui nuper meam *peri tész eücharisztiasz* opinionem, sed ita, ut fortasse tibi et pluribus aliis dubio procul in mentem venire potest. Argumenta sunt plane vulgaria et quae passim in animis omnium suppullent, si pro tyrannide loqui dicerer omnibus. Verum enim vero cum negotium totum huius generis sit, ubi nil ratio, nil consuetudo, sed unica illa anchora verbi Dei valere potest, video periculosam esse plane aleam, suam opinionem vulgo prodere, nisi certo verbo Dei nitamus, praecipue hac tempestate, qua propemodum omnia tumultibus et seditionibus aliqui flagrant. Et periculum, ne id quoque ad morbum, vides enim quam sit res perniciosa, in religione temere novare, nisi *ton kairon* etiam in Evangelii negotio observemus. Proinde te per ipsam hortor pietatem, quae ad te scripsi, ne mea autoritate ductus (qua tamen duci plane non potes ut quae nulla sit, praecipue in hoc negotio) quicquam meo nomine divulges in publicum, nisi certus hic aliquid compereris. Certum autem esse indicabit spiritus tuus bonus. Ego sane, utcunque me excutio, nondum plane habeo quid statuam, et ut maxime apud me statuam, nolim tamen illico cuiquam conscientiae praescribere, id quod propemodum accidit, abi contumacius et veluti rerum nostrarum certi, contendimus. Age itaque, praetissime vir, consule meae in Christo imbecillitati et respice plebem Jesu Christi. Docebit te spiritus bonus quid facias. Mea omnis opinio id propemodum agit, ut probet, ex scripto quaestionem hanc disputari non posse. Sunt enim scripta repugnantia, quod si sensum scripturae requirimus, certe Christus non nisi fide manducatur⁷⁵⁸, postremo coenae forma ipsa nihil plane iubere videtur, quale illi dicant, ut ad haec verba: Hoc est corpus Christi, repetita, verum sit corpus Christi in pane esse, et sunt haec absque dubio mera somnia atque immodicae superstitiones, atque hic haerendum puto diligenter, adeoque statum esse disputationis (quandoquidem illi a scripto descedere nolunt) quid iusserit Christus, cum dixit: hoc facite, mihi videtur iubere fieri, quod tum praecepit. Scheda meae opinionis puto iam est apud Lutherum, ita enim audio Brentium cum suo

⁷⁵⁶ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./255. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁵⁷ A levél háttéréről l. Füg./21. j.

⁷⁵⁸ Ad explicandum hanc Grynaei de coena Domini sententiam dabo etiam locum ex epistola eius ad Bonofacium Amerbachium, Lutheri expositionem amplexum, data (Ms. tabularii ecclesiae Basil.): «In sacra sacramenti nihil potes maius, quam si mysterii huius profunditatem vivis animis metiare. Fides est, qua contingimus coelestia, et carnem Christi epulamur, quae res sat scio iam olim sic lucide cernetur, ut nemo pius sit repugnaturus.» S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 33 (Nr. 25) és vö. Füg./24. j.

conciliabulo, quicquid a nobis est Guttenbergae disputatum, transmisisse Vittembergam, et gaudeo. Est enim Brentii sententia in totum plus quam frigidissima, citra omnem scripturae sensum nititur verbis rudissimis, ut omnibus superstitione quadam agi videatur. Scio non esse discedendum a verbo, sed quid est verba consecrari aliud quam calumnia et superstitio. Sed tu vale. Erasmus omnibus seculis incomparabilem virum quaeso mihi quam diligentissime saluta. Faxit Christus, ut is nobis diu sit superstes, unicum patriae specimen.

Altera Epiphaniae (1526).

Tuus Simon Grynaeus

4b

Simon Grynaeus barátjának, a kiváló Johann Oekolampadnak Bázelen⁷⁵⁹

Heidelberg, 1526. január 7.

S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 33–34 (Nr. 25), Briefe... Oekolampads (Stahelin, E.). 1,449–450 (Nr. 323)

Grynaeus az úrvacsoráról vallott nézeteit írásba foglalta, és elküldte Oekolampadnak, akit arra bízta, hogy legjobb belátása ellenére abból nyilvánosan semmit ne terjesszen. Grynaeus véleménye Zwingliéhez és Oekolampadéhoz közeledik,⁷⁶⁰ és különösen azt próbálja nyomatékosítani, hogy az Írás alapján ezt a kérdést nem lehet megtárgyalni. Brenz

⁷⁵⁹ A levél háttérül feltétlen meg kell jegyeznünk, hogy a hebraista és teológia doktorátust is szerzett Oekolampad 1525 szeptemberében jelentette meg Bázelen *De genuina verborum Domini: Hoc est corpus meum iuxta vetustissimos auctores expositione liber* című, az úrvacsora szereztetési igéinek – Zwinglihez hasonló – szimbolikus értelmezéséről szóló írását. Polemikus iratának zárszavában kérést intézett azon „Testvéreknek a Krisztusban, akik a Krisztust hirdetik Svábországban” (köztük Kraichgau, Heilbronn és Schwäbisch Hall reformra nyitott lelkészeinek), hogy sajátos értelmezéséért ne egyszerűen elvessek, hanem vitassák meg és szóljanak hozzá. A sváb prédikátorok (köztük Johann Lachmann [Heilbronn reformátora, 1491k–1538], Erhard Schnepf [l. Gryn./388. j., 408. j.], Johann Geyling [Gayling v. Geiling, Württembergi Ulrich herceg udvari papja, 1495–1559], Johann Isenmann [Eisenmenger, Hall prédikátora, 1495k–1574] és Johann Brenz [l. Gryn./402. j.]) vitájára szeptember végén került sor, akik egyhangúan elvetették Oekolampad szimbolikus úrvacsora-magyarozatát. A válaszirat sem váratott sokáig magára. Az élete végéig hűséges Luther-tanítvány, Johannes Brenz (1499–1570) *Syngramma Suevicum* címmel elkészült iratát október 21-én hagyta jóvá az egyház reformációját – egyébként – feltétlen szükségesnek tartó sváb prédikátorok. A vita természetes ezzel közel sem ért véget, s levélváltás formájában tovább folytatódott, amelybe – mintekint arra már utaltunk (l. Gryn./388. j.) – a strassburgi reformátorok, Martin Bucer és Wolfgang Capito is aktívan bekapcsolódtak. Hogy a kép még színesebb legyen, a Wittenbergből „menesztett” örök nyughatatlan és iratainak kiadót kereső Karlstadt (l. Gryn./206. j.) 1525 novemberében Bázelnél Heidelbergbe érkezvén felkereste első gyermeke keresztpapját, Grynaeust is, és többek között megvitatták az úrvacsora kérdését is. A kialakult vita folytatásaként még ugyanez év karácsonyát követően sor került egy következő teológiai disputára a Gemmingen melletti Guttenberg várában. A Brenz vezette „helyi zsinat” részleteiről nem sok mindent tudunk. A résztvevők közül is mindössze még két név ismert, a svájciak ill. a strassburgiak nézeteit képviselő Grynaeusé ill. az őt Heidelbergből elkísítő Martin Frechté (l. Gryn./262. j., Füg./127. j., 162. j. és a hozzátartozó főszöveget). A guttenbergi úrvacsora-dispután az egymásnak feszülő különböző értelmezéseket nem sikerült közös mederbe terelni, s egységre jutni, ezért a szakirodalom a guttenbergi találkozót – okkal – a Marburgi kollokvium (1529) előfutáraként tartja számon. Az itt közlésre kerülő levél ezen disputát követően íródott... Vö. Brecht, M.: *Südwestdeutsche*. 115–117, Köhler, W.: *Zwingli und Luther*. 1,220, 2,4.; Vö. m. Gryn./270. j. és l. m. Gryn./145. j., 386–395. j., 402. j., 419. j. és a hozzátartozó főszöveget.; Lachmannhoz l. RGG 5,8, NDB 13,370–371, BBKL 4,934–935.; Isenmannhoz l. BBKL 2,137.

⁷⁶⁰ Vö. Gryn./145. j. és a hozzátartozó főszöveget ill. l. m. Oekolampadhoz Gryn./84. j., 271. j., Zwinglihez Gryn./139. j.

rendkívül riasztó véleményét elutasítja.⁷⁶¹ A levél, miként arra a Jénai Új Naplóban 1845-ben (No. 289 sq.) rámutattam, 1526-ban született.

Légy üdvözölve jeles férfiú! A minap fejttem ki az úrvacsoráról vallott nézeteimet, de úgy, hogy talán neked és másoknak is könnyű lesz felidézni. Érveim egészen közönségesek, és olyanok, amilyenek bárkiben fölmerülhetnek, még ha azt is mondaná rólam mindenki, hogy zsarnokian beszélek. Véleményem szerint ugyanis, amikor az egész munkálkodás olyan jellegű, hogy sem az ésszerűség, sem a közvélekedés, egyedül csupán az Isten igéje képes számára horgonyként szolgálni, veszélyes játék nézeteinket szélteben közzétenni, ha csak nem az Isten megingathatatlan igéjére támaszkodva – különösen e zivataros időkben, amikor minden viszályoktól és más meghasonlásoktól izzik. Sőt, féltő, hogy még ez is rosszra vezet, hiszen látod, hogy milyen ártalmas dolog a vallásban megfontolatlanul újításokat bevezetni, hacsak nem figyelünk a kellő időzítésre az evangéliumi tevékenységben is.

Éppen ezért magára az Isten iránti szeretetre kérlek téged, hogy amely dolgokat neked írtam, azokat ne a tekintélyem által vezetve hirdesd (ez annál is inkább lehetetlen volna, hiszen semmiféle tekintélyem nincs, különösen ebbéli tevékenységemben), szóval semmit se tégy közzé az én nevemben, csak akkor, ha magad is megbizonyosodtál valamely tétel helyességéről. Ebben pedig a te jóra való lelked lesz az irányadó.

Ami pedig engem illet, akárhogy is kérdezem önmagamtól, még koránt sem tudom, hogy milyen álláspontra helyezkedjem - persze mindenekelőtt csupán a magam részéről, mert mégsem akarnék legott bárki lelkiismeretének előírásokat szabni: csaknem ez történik mindig, valahányszor konokabban, saját nézeteinkről mintegy teljességgel meggyőződve képviseljük álláspontunkat.

Kérlek ezért, kiváló férfiú, adj tanácsot nekem, a Krisztusban oly bátortalannak, és viseld gondját Jézus Krisztus népének! Meg fogja mutatni jóra való lelked, hogy mit tegyél. Teljes meggyőződéssel csaknem arra jutottam, hogy elismerjem: ezt a kérdést az Írás alapján nem lehet megvitatni. Az Írás értelmét keresve ugyanis vannak egymásnak ellentmondó helyek, s az úrvacsorában bizonyosan nem magát Krisztust vesszük magunkhoz, hanem csak hitben.⁷⁶² Végül pedig úgy tűnik, hogy magának az úrvacsorának a formája sincs egyértelműen meghatározva úgy, ahogyan ők állítják, hogy tudniillik ezen szavak ismételt kiejtésekor: „Ez Krisztus teste” a kenyérben Krisztus teste valóságosan megjelenik. Mindez kétségkívül merő képzelődés és féktelen babonaság, és itt kitartóan helyt kell állnunk. Sőt, nézeteim szerint a vita lényege az (mivel ők nem akarnak eltérni az Írástól), hogy mit parancsolt Krisztus, amikor ezt mondta: „Ezt tegyétek!” Számomra úgy tűnik, ezzel csak annyit hagyott jóvá, hogy az történjék, amit akkor elrendelt.

⁷⁶¹ L. Gryn./402. j.

⁷⁶² Streuber a következő jegyzetet közölte a levél ezen pontján: „Grynaeus az úrvacsoráról vallott ezen nézetének magyarázatához közlök egy másik helyet is Bonifacius Amerbachhoz írott leveléből, amely Luther okfejtését is tartalmazza (a kézirat a bázeli gyülekezet levéltárában található): «A szentség titkai tekintetében nem tudsz nagyobb dolgot cselekedni, mint ha rejtelmének mélységét megpróbálsz az élő lelkekkel megosztani. A hit az, amely által a mennyei dolgokhoz eljutunk, és Krisztus testét fogyasztjuk, ami, ha jól tudom, már régóta olyan világosan eldöntött tény, hogy egyetlen hívő sem készül ennek ellentmondani.»”. L. Füg./20. j.; Bonifacius Amerbach (1495–1562) a híres bázeli nyomdász, Johannes Amerbach (1440–1513) három fia (Bruno [1485–1519], Basilius [1488–1535], Bonifacius) közül a legkisebb. A jogtudományok professzoraként – Erasmus utódjaként – működött Bázelen, és közeli barátságot ápolt Grynaeussal (ő volt a legkisebb gyermekének, Basiliusnak a keresztapja): RGG 1,397, S. Grynaeus... Briefe (Rädle, H.). 51: 1.j. és vö. m. Gryn./138. j.

A véleményemet tartalmazó levél, gondolom, már Luthernél van, mert úgy hallom, hogy Brentius a gyülekezőhelyével mindent, amiről csak Guttenbergben eszmét cseréltünk,⁷⁶³ megküldött Wittenbergbe, és ennek örülök. Brentius álláspontja egészében véve több mint elrettentő, hiszen az Írás igazi értelmén túli, teljességgel alkalmatlan igékre épít olyannyira, hogy mindenki számára nyilvánvaló, hogy valamiféle babona befolyása alatt áll. Tudom, hogy nem szabad eltérni az Igétől, de szavakhoz ragaszkodni mi más, mint félremagyarázás és babonáság? Most pedig Isten veled! Erasmusnak, minden idők legkiválóbb férfiújának kérlek, add át lehető legszeretetteljesebb üdvözetemet! Tartsa meg őt nekünk sokáig Krisztus, hazánk rendkívüli ékességét!

Epiphania másnapján, 1526-ban.

A te Simon Grynaeusod.

5

Vitus Vuinsemius Simoni Grynaeu S. P. D.

Vuittembergae, prid. id. Maii. Anno XXVII.

In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 157–159 (Nr. 23, számozás tőlem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 19–20 (Nr. 16)

Iuvenis quidam, qui Vuittembergae studia exercebat, Grynaeo praeceptorum maximas gratias agit, Sianpium laudat, quas scholas Melanchthon habeat quidque novi ex Austria sibi allatum sit, Grynaeum docet.

S. D. Litterae tuae, observande mi Simon, quas iampridem cupidissime expectabam, fuere mihi iucundissimae. Animum enim tuum nostri adhuc amantem et summam humanitatem testabantur. Neque vero est, quod putes amorem illum, quo ego erga te, cum hic esses, accensus fui, iam refrixisse. Ille enim, dum memor ipse mei fuero, dum spiritus hos reget artus (ut ille inquit) apud me nunquam exolescet: faxit modo Deus, ut illum tibi aliquando re ipsa et officio aliquo non vulgari possim declarare. Nam id ex animo opto, ut ea mihi aliquando dies elucescat, quae occasionem bene merendi de te afferat: quae si quandoque oblata fuerit, praeclare mecum agi putabo daboque operam, ut quidvis potius in me competat, quam nomen ingrati. Sinapium⁷⁶⁴ nostrum apud te esse, tuaque familiaritate uti, vehementer gaudeo: et opto, ut ille tibi fiat quam coniunctissimus. Est enim summa probitate adolescens, et ingenio haud poenitendo, speroque, illius tibi consuetudinem fore voluptati. Ego quoque, si me aliquis casus Vuittembergae avelleret, non scirem, quo me reciperem, nisi ad vos. Nunc vero Vuittembergae esse, et Philippo uti, malo: quem ego virum quotidie magis magisque amoque et admiror. Praelegit ille hac hyeme nobis privatim dialectica, exactius multo et copiosius quam unquam antea. Iam orationem peri sztefanu finiet, Topica Ciceronis paucos ante dies absolvit. Neque cessat unquam, neque ullum ociosum spiritum ducit, quanquam admodum affecta valetudine est, quin studia nostra adiuvet et promoveat assidue. Sunt vero omnia hic quieta et pacata. Princeps noster ille iunior⁷⁶⁵ post

⁷⁶³ Vö. Gryn./402. j.

⁷⁶⁴ L. Gryn./345. j.

⁷⁶⁵ Videtur intelligendus esse Ioannes Fridericus, qui patri Ioanni Electori a. 1532 successit, de quo cf. Menzel neuere *Geschichte der Deutschen* II. p. 18.: S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 20 (Nr. 16).

pauculos dies nuptias faciet, in quibus parandis omnes sunt occupati. Principem vestrum⁷⁶⁶ quoque advenire fama est, et alios praeterea multos: magnus et apparatus, magni sumptus. Faxint superi, ut principique reique publicae foelix ac faustum sit hoc matrimonium. Accepi hisce proximis diebus literas a Rythaymero, qui Austriam totam fervere bello, quod in Ungaros paratur, scribit. Viennam vallo fossisque muniri, literas iaceras prostratas, Ferdinandum quotidie saeviolem fieri in Lutheranos. Vix sibi amplius tutum fore illic morari: si metu abeundum fuerit, Vuittembergam se recepturum. Haec ferme illius epistolae capita sunt. Tu, si quid illi scribere voles, huc mittas: ego ut ad illum perferatur curabo. Sunt enim mihi, quibus sane tuto mandere possim.⁷⁶⁷ Meque fac ut ames tui amantissimum. Inquit enim Hesiodus *ton fileonta filejn kaj tó proszionti proszejnaj*.

Vale Vuittemb. Prid. Id. Maii. Anno XXVII.

Vitus Vuinsemius tuus

6

Philippo Melanchtoni Simon Grynaeus s. d.

Heydelbergae, VI id. VIIbr. an. M.D.XXVII.

Melanchthoniana (Hartfelder, K.). 31–35 (Nr. 12.), SM 1,380–383 (Nr. 576)

Grynaeus, miként azt néhány évvel korábban, volt tanuló társa, Melanchthon ajánlotta, felkereste a Heidelberg környéki neves könyvtárakat (a Neckar-menti ladenburgi püspöki palotában és lorsch-i bencésmonostorban lévőket), hogy ismeretlen kéziratok után kutasson. A felfedezett Livius-kézirat öröme adott alkalmat arra, hogy írásban is kifejezze köszönetét gyerekkori barátja, Melanchthonnak. A Livius kiadás előszavát feltétlen a Praeceptornak fogja majd ajánlani. Ugyanakkor aggodalmát fejezi ki a sok fékvesztett tollforgató miatt.

Cum nuper bibliothecas eas, Philippe praeceptor, quaecunque ab Heydelberga nostra haud ita procul sunt sitae, praecipue vero Dalburgianam⁷⁶⁸ et Lorsemsensem,⁷⁶⁹ quarum illam Rudolphi Agricolae⁷⁷⁰ consilio, hanc Caroli magni illius ductu et auspiciis iam olim conditam ferunt, partim quod tu superiori anno apud nos tarnsiens hoc mihi officii dedisses,⁷⁷¹ partim vetustatis eius noscendae gratia perlustrarem, et, quod nemo quisquam nostra aetate, puto, ne optare quidem a diis etiam bene propitiis fuisset ausus, in Liviana aliquot volumina⁷⁷² nusquam hactenus visa nostris in Lorsemsensi inciderem, vix credis, quantum ea mihi res attulerit gaudii, tum quod nobilis et tot iam saeculis desperati ab omnibus margariti pars saltem aliqua sese nobis quondam obtulisset, totius haud dubie thesauri praenuncia, tum quod hac potissimum tempestate, qua vix discernas, maioribusne iuventur an premantur copiis litterae,

⁷⁶⁶ Ludovicum V. Electorem, qui regnavit ab a. 1508 usque ad a. 1544. de cuius ingenio cf. Seisen *Geschichte der Reformation zu Heidelberg*. Heid. 1846. p. 7 sq. Et Hautz *Lycei Heidelbergensis origines et progressus* Heid. 1846. p.: Uo.

⁷⁶⁷ L. Gryn./42. j., 43. j.

⁷⁶⁸ A híres, a korábbi worms-i püspök, Johannes von Dalberg (1455–1503) által alapított könyvtár. Vö. Gryn./148. j.

⁷⁶⁹ A lorsch-i bencésmonostor. Vö. Gryn./148. j., 149. j.

⁷⁷⁰ Agricolához I. Buda III./70. j.

⁷⁷¹ Grynaeus minden bizonnyal az 1524 tavaszán történt brettener találkozásokra utal. Vö. Gryn./258kk. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁷² A kézirat történetéhez I. Gryn./150. j.

praetantissimus autor in medium rerum omnium discrimen haud contemnenda manu ita sese ingesserit, veluti qui nobis propemodum iam trepidantibus spem facere et animos coniunctis ex insperato suppetiis reddere decrevisset, ne quisquam deinceps, ubi intelligeret praeclara ingeniorum monumenta haud ullo pacto extingui posse, in hoc certamine daefatigaretur succumberetve. Accessit et illud, quod cum alii vel facultatum vel ingenii viribus pulcherrima litterarum studia pro suo quisque modulo iuvet, neque fere quisquam sit, ingenuus saltem et candidus vir, qui non vel litteris vel illis ipsis, nde profecit, acceptum aliquando beneficium reponere studeat, et mihi esset utriusque facultatis praeclusa omnino via perpetuo obnoxius futurus debereque et litteris et tibi, quantulumcunque est, quod ex immenso opum illarum ecervo decerpsi, videbar, qui nunquam quicquam vel hoc saeculo vel te praeceptore dignum praestare possem, ni me, quod dicitur, ex improvise deus aliquis, iucundissimus scilicet Fortunae error (haud absurde enim gallus gemmam offendisse videri potest), hoc gratitudinis debito, quod libenter tamen, quoad vixero, tibi debebo, liberasset monstrassetque non solum, quomodo tibi, cui totum me debeo, sed bonis omnibus vehementer gratificarer. Nam quis est, qui non auctos reipublicae litterariae thesauros hac gemmula adiecta aut non exhilaratos bonos omnes vehementer Liviani maris insulula quandam reperta confiteatur? Equidem non video, quis maiori cum expectatione investigari a nobis autor possit, quam qui principis terrarum populi Romani res ab ipsius incunabulis gestas non solum ad fastigium imperii huius, sed ad senectam usque summis eloquentiae viribus unus omnium conscripsit, opus quo nullum unquam fuit maius aut excellentius, in quo uno scis, Philippe, quanta memorabilissimarum rerum cognitio nobis interierit, qui quanquam vix minima parte sit a nobis repertus, tamen quia divulsa videbatur a magno quodam volumine particula et indices plura promittebant, nihil dubitabam, quin plura alicubi in Germaniasuperessent. Atque haec quidem erant, cur ego mihi, velut in immensas quasdam opes incidissem, congratularer. Contestandae igitur gratitudinis meae erga te bonasque litteras occasione dat illico Livium a praetantissimo bibliopola nitidissime excusum, veluti totus extaret velutique iam totus noster esset, tibi offerre, muneri dare, tibi et rei publicae litterariae consecrare volui.⁷⁷³ Neque dubito, quin ut hoc munere, cuius tu pretium rectissime perpendere et virtutes quam maxime admirari solitus es, nullum unquam iucundius offerri potuisset, sic ab eo, cuius tu vitam primus ad bonam, ut spero, frugem reduxisti, te honorari aequissime feras. Neque ego enim ab illa divina conversatione tua quicquam hic mihi vel nominis vel autoritatis aucupari studebo, quorum tamen utrunque, siquid omnino est, tibi debetur. Cur enim, quaeso, nomini tuo inclypto, Philippe, meae obscuritatis consortio nubecula ulla accedat, aut c.....⁷⁷⁴ verear tua in me pia officia, quae tanta tamque conspicua sunt, erga omnes? Sed hoc satis.

Iam vero, quod propemodum in consuetudine est, quanquam convenisset ut Livii, cuius me sors indicem et acquisitae libertatis velut autorem fecerat, eiusdem praeco essem et *egkómiasztész*, ut quantula in sese nobis forte fortuna particula obtulerat, tantus industria et eloquentia nostra huius igniculus amorque in animis studiosorum accenderetur, quo gratius cumulatusque beneficium esset et iam non solum fortunae, sed etiam nobis aliquid a studiosis deberetur, tamen quia sub tuo patrocínio iamdegit, non aliis certe auspiciis quam gratiosissimi nominis tui splenrore prodibit, praesertim cum impudens videatur esse tuo in conspectu loquacius agere causam auctoris eius, qui nisi qua scripsit eloquentia, pro merito laudari non potest. Et ego vixdum reiectis te duce barbarorum libris, in quibus educatus fueram, parte aetatis floridissima peracta hosce autores⁷⁷⁵ aut percipere iam primum aut nihil illorum perceptum a me hactenus esse intelligere coepi; quae quidem etiam si non obstarent, tamen haud scio an sine acerba saeculi nostri reprehensione possit Livii causa dici. Quo enim,

⁷⁷³ Ez, mivel a kiadó másképpen gondolta, végül nem valósult meg. Vö. Gryn./151. j., 156. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁷⁴ Valószínűleg itt olvashatatlan a szöveg.

⁷⁷⁵ Ez mintha azt sugallná, hogy Melanchthon már Pforzheimban oktatta volna Grynaeust. Erre utal a levél legelején illetve végén lévő „praceptor” megszólítás is. Vö. Gryn./102. j-hez tartozó főszöveget.

quaeso, pertineat veterum monumenta laudibus vehere, quorum exempla tam sobrie, tam enucleate, tam circumspecta omnia scribendi usque adeo negliguntur despiciunturque, quosque in manibus cum habeamus, legamus, teramus, veluti non illi sint, quos sequi aut imitari conveniat, nostra potius nulla omnino in re cum illis conferenda miramur et velut (siquidem mihi, Philippe, de re tanta dicere apud te fas sit aut tua gravitas permittat) insanire lubeat, non solum nullus est scribando pudor hodie, verum etiam nulla plane fides, nullus neque divinorum neque humanorum respectus; postquam semel inventa describendorum librorum compendiosior ratio, fanda atque nefanda omnia divinae artis ministerio peraguntur. Nihil tam tenue, tam leve, tam deforme, tam stultum, tam pestiferum probatis moribus, tam denique impium, quod non effundere et in publicum orbis theatrum spectandum praebere lubeat. Sed nae ego homo vehementer sum ineptus, qui de studiis et moribus huius praecipue saeculi nostri dicere et tam graviter contra me ipsum statuere pergo. Quin tu, mi praeceptor, quae tua foelicitas est et autoritas, haec aliquando pro sapientia tua castigabis et splendidissimi nominis tui umbone totas barbarorum phalangas repellis. Vale.

Heidelbergae, VI id. VIIbr. an. M.D.XXVII.

7

Simon Grynaeus Sigismundo Gelenio S. P. D.

Heidelbergae, 1527⁷⁷⁶

In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 160 (Nr. 24, számozás tölem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 14 (Nr. 11)

S. Tuam amicitiam, mi Sigismunde, munificentiamque Frobenii neutiquam recuso, quod te mihi Philippus⁷⁷⁷ in hunc modum commendarit, ut non possim non optime de te sentire. Porro autem quid ita accidit, ut ad vestram officinam Livius ille squalidus et lacer appulerit, proditurus scilicet iam tandem et nitidior et locupletior, non est id omnino mei consilii. Quid enim mihi patiar adscribi, quod, ut ingenue fatear, sortis est potius. Repertum a me Livium dedi ei viro, qui ex negotio primum Hageneam, deinde Argentinam, postremo Basileam erat petiturus. Iussi, ut hisce in locis exemplar procuderetur, ea lege, ut in huius operis limine mihi licerat ad Philippum Melanchthonem nonnihil praefari. Appulit igitur, ut audio, apud vos foeliciter, ut arbitror: ita tamen optime, ut spero, adornabitur. Lucri ego quicquam, neque concepi ex eo facere, neque concepi ex eo facere, neque hodie flagito: si quid huic vero autem, ob impensas vel gratificati estis, vel gratificaturi etiam, id totum erit vestrae humanitatis. Neque is dum rediit.

Vale mi Sigismunde, et me commenda bonis omnibus, imprimis autem Erasmo.

8a

Simon Grynaeus Joanni Oecolampadio suo s.⁷⁷⁸

Heidelbergae, Cal. Aprilib. (15)29.

⁷⁷⁶ Nagy valószínűséggel 1527-ben, jöllehet a levél nem tartalmaz sem aláírást, sem keltezt. Ehhez és a levél háttéréhez vö. Gryn./152. j.

⁷⁷⁷ Ti. Melanchthon.

⁷⁷⁸ A levél háttéréhez ill. a hozzátartozó jegyzeteket l. a magyar fordításnál Füg./49. j.

I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,179a–180a, S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 36–38 (Nr. 28), Briefe... Oekolampads (Staehelin, E.). 2,302–304 (Nr. 649)

Priusquam Grynaeus Oecolampadii epistolam supra scriptam acciperet, a Bedroto de munere a Basiliensibus ei oblato certior factus erat. Oecolampadio igitur quae sibi in nova condicione arrideant, quae deterreant, quo ingenium tendat, exponit.

Scribit ad me Iacobus Bedrotus Pludentinus, Argentinensis professor, amicus meus, datum a Bucero negocium, ut certiosem me reddat, conditionem mihi a Basiliensibus offeri, Graece istic praelegendi, liberale: neque conducturos alium, nisi nolim ego; studium denique illorum erga me vehementer praedicans, monet ut quam ocysissime, quid facere cogitem, rescribam. Equidem, quanquam summa Bedroto apud me fides est, summa etiam inter meos amicos autoritas, ut neque de istis promissis quicquam dubitem, neque communicare illi meam sententiam verear: tamen eam omnem, tibi, quam illi exponere, visum est esse commodius, ne longius ea vel tibi, vel ipsi Senatui foret ex aliis pervestiganda, simulque Bedrotus meus, et Bucerus, et tu ipse quoque, labore hoc toto exoneraremini. Erit id eo facilius, quod alioque scripturus ad te necessario fueram: et *peri eücharisztiasz* quod dudum facere (nimis fortasse magnifice) promisi, meam tibi cognitionem semel universam effusus. Nam illa mihi sententia postquam semel insedit, non solum non commota ab adversariis est, sed magis magisque placet: adeo profecto, ut qui mihi temperaverim hactenus, ne quis me duce eam sequeretur, quod etiam epistola ad te scripta cavi, iam posthac illam profiteri non dubitem. Christus Iesus faxit, ut ne vos vicisse, sed veritas videatur, ac ut in humilitate timoreque Domini sapiamus. De natura humana, quod scribis, corporis dimensionumque rationem obtinere, cupio ut eum locum undique firmissime habeas communitum, ut conscientiae etiam super eam petram inaedificare tuto possint. Nam caetera omnia consistunt. *Peri tropón, quod en meszébria lüchüon diazétuszi*, omnem prorsus apud me fidem in hac causa amittunt. Sed de his satis. Nam scribam alias. Consilium urbis vestrae de schola instauranda ut vehementer probo, sic de me sum vehementer dubius. Christum voco testem, non aliter me tecum de rebus omnibus deliberaturum, quam mecum soleo ipse. Primum omnium, quanquam istud tenuius fortassis est, quam ut rationem habeat ullam, tamen considerandum esse puto, uxori, socru, affinibus haec est patria: quorum fortuna, quanquam ita est ut in me respiciat, tamen necsio quo pacto solatio mihi sunt multo maximo, et ego illis (nisi fallor), maiori. Videbor patriam, parentes relinquere ego, isti filium. Verum ut haec extra negitium sunt, sic minus me movent. In meis viribus, in meo ingenio cardo omnis vertitur.⁷⁷⁹ Graeca sic didici, ut aliud semper egerim. Si quis exigat, ut Graeca loquar, Scythicam a a me linguam exiget. Scribere nunquam tantavi. Intellego quae lego fortassis magna parte omnia, sed non sine conatu et labore. Summa, rerum quam verborum aut linguae peritior esse haberique studui semper: neque eius me consilii dum poenituit. At qui hoc pacto est animatus, vix linguam recte docebit.⁷⁸⁰ Accedit illud, quod aetas mea iam huiusmodi est, quae abhorrere propemodum a docendo incipit. Videtur enim omnio genus hoc totum profitendi suam quandam habere aetatem, dum ostentatio et contentionis calor viget. Supra quicquid est, certum amat, solidumque studium, et rerum cognitione graviore solatium quaerit. Excessi ego iam annum tricesimum quartum, miserque mihi videri incipio, nugis posthac si sit opera collocanda. Quanquam nugae fortassis sunt etiam seria quibus occupamur.⁷⁸¹ Verum rei familiaris necessitas, illa summa, cogit quantum libet infimatem conditionem tentare. Atque ut intelligas non ita pridem captum hoc mihi deserendae professionis huius consilium, libros

⁷⁷⁹ Az előző mondatok – két részletben – idézve vannak, l. Gryn./368. j, 386. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁸⁰ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./346. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁸¹ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./95. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

Galenus⁷⁸² dudum omnes comparavi, et in Aristotelis de natura libris ita iam aliquandiu fui occupatus, ut qui serio medicinam sequi, vitam omnem in pulcherrima rerum illarum conditione traducere decreverim:⁷⁸³ non quaestus gratia, Deus novit (sic enim de pectore meo solum testari possum) sed quia gravis illa profitendi ratio, molestaque esse videbatur, et maior omnino quam cui diu praeesse possum: et hoc studium simul et pium, et multis utile futurum, et ad vitam reliquam sustinendam satis idoneum putavi, tum ad ingenii mei rationem proxime accedens. Natura enim scrupuliosiore et exacta rerum cognitione gaudeo, et quae ab ostentatione quam longissime absit. Ad eam rem plurimum aduocatio illa rustica, et fortunae tenuitas fecit.⁷⁸⁴ Istuc igitur dum animo volvo, relinquere meam illam conditionem cogitabam, et in istis comitiis quaerere patronum aliquem, qui mea mihi studia triennium saltem fovet, aleretque.⁷⁸⁵ Sperabam hoc pacto, imo polliceri possem, minime protritam vulgaremque rerum medicarum cognitionem indipisci. Multum refert, quo te ferat ingenium. Sed dum patronum circumspicio, et meam sortem in omnes eventus libro, incredibile est quam me omnis deliberatio haec habuerit ancipitem. Facit primum *peri eucharisztiasz* mihi non ampliusdissimulanda, ut locum tutum inter nostrates, quod equidem sciam, nullum habeam, et ut dissimulare illam possim, et me ferre Princeps aliquis possit (quod utrumque tamen video impossibile) tamen aula terret, extra quam egressus quam ingressus est difficilior. Neque vero simul et efficere quod volo, et conditioni pristinae praeesse possum. Ita fit ut patrono habeam opus: et tamen vel qui me ferre, vel qui me ferre, vel quem ego possim, video neminem. Quam calamitatem Christi doctrinae debemus, quae nos undique (Deo gratia) vel eiicit, vel decerte excludit. Intelligis ingenium, intelligis animi voluntatem et consilium. Iam illud est quod mirificemihis ad vos migraturo obstat: Excitandum de novo studium, magna novae scholae exspectatio, gravis eorum qui urbe vel pulsati sunt, vel sponte vestro consilio offensi dicesserunt, invidia, omnia in me incumbent; facit etiam peculosa inter ipsos Helvetios dissensio. Quae quidem omnia eadem illa constantia ferenda esse, qua tu tuam fers conditionem, intelligo, si ulla in me istas ad res idonea sit facultas. Experior quotidie meas vires, minus quotidie (sic me Deus amet) reperio, quam tribuant amici. Animo concutior, quoties ad praelegendum accessi. Sunt haec in illa parte. Nunc vide, quae sint in altera. Primum omnium esse, ubi verbo Dei sit locus, percipio, effugere Pharisaeorum consuetudinem vellem, esse tecum vellem, in ista urbe vellem: in ea gente, quae eadem et humanissima, et fortissima semper fuit: neque me ulla res moraretur, nisi me mei ingenii tenuitas, et toties periclitatae vires suaderent, ut ab hoc munere mihi temperarem, ad studium privatum quod me aleret deflecterem. Haec ego nec lucri, nec liberalitatis vestrae tentandae gratia scribo. Sic mihi Christus testis est. Sed ut tuo consilio uterer: cui rem omnem ita committam, ut quicquid tu statuas, id ego quantum omnino licet, sim maxime secuturus. Quod si mihi, literis, sibi, vestra Respublica velit bene consultum, sic ego censeo, ut a tuo consilio nusquam deflectat.

Vale. Heidelbergae, Cal. Aprilib. 29.

8b

Simon Grynaeus (az ő) Joannes Oekolampadjának üdvözlétét küldi

Heidelberg, 1529. április 1.

⁷⁸² Claudius Galenus (Pergamoni Galenus, Galenos Claudios, 129k–200k) Kis-Ázsiában élő római orvos és filozófus, 168-tól császári házi orvos: LThK 4,268.

⁷⁸³ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./161. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁸⁴ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./101. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁸⁵ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./35. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,179a–180a, S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 36–38 (Nr. 28), Briefe... Oekolampads (Stahelin, E.). 2,302–304 (Nr. 649)

Mielőtt Grynaeus Oekolampad fent idézett levelét⁷⁸⁶ megkapta, Bedrottól értesült a bázeliak által neki felajánlott munkáról.⁷⁸⁷ Ezért Oekolampadnak kifejti, hogy az új helyzetben mi tetszik neki, mi riasztja el, és mire irányul tudományos érdeklődése.

Azt írja barátom, a Bludenzből való strassburgi professzor, Jakob Bedrot, hogy Bucer azt a feladatot adta neki, hogy értesítsen engem: a bázeliak felajánlják, hogy ott szabadon adhasak elő görög nyelvet; csak akkor fognak mást alkalmazni, ha én esetleg nem akarom elfogadni; végül az ő irántam való rokonszenvüket nyomatékosan előadva arra int, hogy a lehető leggyorsabban írjam meg nekik, mit akarok tenni. Jóllehet Bedrotban teljesen megbízom, s barátaim között is teljes tekintélynek örvend, úgyhogy egyáltalán nem kételkedem ezekben az ígéretekben, és attól sem félek, hogy vele közöljem véleményemet, mégis jobbnak tűnt, hogy mindezt inkább neked, mint neki fejtsem ki, nehogy akár neked, akár magának a szenátusnak hosszadalmas utánajárással másoktól kelljen véleményemet megtudni; egyszersmind hogy (az én) Bedrotom, Bucer és te magad is letehesétek ennek az egész feladatnak a terhét.

Ez annál is könnyebb lesz, mert már egyébként is akartam neked írni: mégpedig – azt ígértem (talán túlzottan is nagyvonalúan), hogy ezt korábban megteszem – az eucharisziáról [*peri eücharisztiasz*] való elképzelésemet akartam végre teljes egészében eléd tární. Mert miután az a nézet egyszer meggyökerezett bennem, nemcsak nem ingatták meg ellenfeleim, hanem egyre inkább helyesnek látom: egészen annyira, hogy én, aki idáig önmérsékletet tanúsítottam, nehogy valaki útmutatásom alapján kövesse – ettől neked levelet írván is óvakodtam –, ezek után már habozás nélkül megvallom azt. Jézus Krisztus biztosan el fogja érni, hogy nyilvánvalóvá legyen: nem ti győztetek, hanem az igazság; és hogy alázatosságban meg az Úr félelmében legyünk bölcsek.⁷⁸⁸ Ami természetes emberi adottságaidat illeti: azzal kapcsolatban, amit írsz, hogy testedre és méreteidre fokozottan ügyelsz, azt kívánom, hogy ez egy olyan igen erősen körülbástyázott hely legyen számodra, hogy erre a sziklára is biztonsággal építhessen szellemi tudásod. Hiszen minden más rendelkezésedre áll. *Peri tropón*,⁷⁸⁹ mivel azok délidőben keresnek lámpást [*en meszémbría lüchiön diazétuszi*], ebben az esetben nálam minden hitelüket elvesztik. De elég is ennyi. Máskor írok majd erről.

Városotoknak⁷⁹⁰ az egyetem megújításáról szóló határozatát amilyen nyomatékosan helyeslem, olyan nyomós kétségeim vannak magamat illetően. Krisztust hívom tanúul, hogy veled mindenről úgy fogok beszélgetni, mint ahogy önmagammal szoktam. Mindenekelőtt: bár talán gyengébb érv annál, hogy mérlegelést érdemelne, mégis megfontolandónak tartom, hogy feleségemnek, anyósomnak, hozzátartozóimnak ez a hazája; bár úgy áll a helyzet, hogy boldogulásuk tőlem függ, mégis – ki tudja, miért – igen nagy vigaszomra szolgálnak, én nekik pedig (ha nem tévedek) még inkább. Úgy fog tűnni, hogy hazámat és szüleimet hagyom el, ők pedig fiukat. De minthogy ez kívül esik a rám váró feladaton, úgy kevésbé is hat rám. Erőm

⁷⁸⁶ A levél tartalmának ezen összefoglalója Streuber leveleskönyvéből való, így a „fent idézett levél” nem más, mint egyszerű utalás az ugyanezen a napon Oekolampad által Bazelben megírt levélre, amely Streuber leveleskönyvében megtalálható: S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 35–36 (Nr. 27)

⁷⁸⁷ Grynaeus a strassburgi Jakob Bedrottól (1494k–1541) hallott először a bázeli meghívásról, még mielőtt Bazelből kézhez kapta volna Oekolampadnak erről szóló „hivatalos felkérő” levelét. Vö. Gryn./168. j.

⁷⁸⁸ Vö. Gryn./386. j., 419. j.

⁷⁸⁹ A *ho troposz* gazdag jelentésű szó: irány, fordulat, mód, életmód, életvitel, viselkedés, jellem, irányzat, eljárás. Mondatunkban Grynaeus valószínűleg a bázeli reformációs fordulattal kapcsolatban használja.

⁷⁹⁰ Ti. Bazel.

és tehetségem a sarkalatos kérdés.⁷⁹¹ Úgy tanultam a görögöt, hogy mellette mindig valami mással is foglalkoztam. Ha valaki netalántán rávesz arra, hogy görögül beszéljek, barbár szavakat húz majd ki belőlem. Írni sohasem próbáltam görögül. Nagyvonalakban alighanem mindent megérték, amit olvasok, de nem erőfeszítés és fáradság nélkül. Egyszóval: világéletemben arra törekedtem, hogy olyan ember legyek (és olyannak is tartsanak), aki inkább a kézzelfogható dolgokban, mint a beszédben vagy a nyelvben jártas; ezt az elhatározásomat mindezidáig nem bántam meg. Aki ily módon gondolkodik, nyelvet aligha fog jól tanítani.⁷⁹² Abba az életkorba kerültem, amikor a tanítás kezd már teher lenni. Úgy tűnik, meg van a maga ideje az előadói tevékenységnek, addig tudniillik, amíg a magamutogatás és a küzdés heve töretlen. Ezen élethatár túlsó oldalán az ember inkább a konkrét s a lényegre érintő munkálkodást kedveli, és tudásának egyre mélyebbé válása jelent számára vigasztalást. Betöltöttem harmicnegyedik életévemet, s egyre inkább felvetődik bennem, hogy szerencsétlen volnék, ha ezután is játszadozásokban merülne ki a tevékenységem, ámbár meglehet, hogy komolynak tűnő fáradozásunk sem egyéb, mint játék csupán.⁷⁹³ Családi körülményeim nehézsége – ez a legfontosabb – mégis arra ösztökél, hogy én, aki alacsony sorban élek – amennyiben kedvemre van – megkísértem a körülményeket. És hogy megértsd, nem épp az imént határoztam el, hogy ezt a foglalkozásomat elhagyom, régen megvásároltam Galenus összes könyvét,⁷⁹⁴ és már egy ideje annyira belemerültem Arisztotelész természettudományos könyveibe, hogy egyszer s mindenkorra elhatároztam, komolyan az orvostudománnyal foglalkozom, és egész életemet ezen dolgok gyönyörűsége megismerésével töltöm;⁷⁹⁵ Isten a tudója, nem anyagi haszna miatt (ezt őszintén tanúsíthatom), hanem mert az oktatói tevékenységet nehéznek és terhesnek éreztem, egészében pedig nagyobb feladatnak annál, hogy azt tartósan be tudjam tölteni; viszont úgy gondoltam, hogy ez a tudomány egyrészt Istennek tetsző, sokak hasznára szolgáló lesz, és kellően alkalmas hátralévő életem fenntartására, másrészt szellemi tehetségemhez is ez áll a legközelebb. Természetemnél fogva az egzakt tudományokban lelem örömeimet, s ezzel szemben utálok minden magamutogatást. Ezt leginkább vidéki neveltetésem és egyszerű származásom teszi.⁷⁹⁶ Tehát miközben ezt fontolgatom lelkemben, azon gondolkodtam, felhagyok korábbi életvitelemmel, és azokban a testületekben olyan pártfogót keresek, aki legalább három évig támogatja és elősegíti tanulmányaimat.⁷⁹⁷ Ily módon reméltem, sőt akár meg is ígérhettem volna, hogy a kevesek által művelt és kevésbé közismert orvostudományt behatóan megismerem. Sokat számít, mire sarkall tehetséged. De miközben pártfogó után nézek, és sorsomat minden kimenetelt illetően mérlegelem, hihetetlen, mennyire elbizonytalanított ez a mérlegelés. Először is: az eucharisziáról [*peri eücharisztiasz*] vallott, tovább már titokban nem tartható nézetem oda vezet, hogy földijeink között – ezt pontosan tudom – nincs biztos helyem, hogy még képes vagyok titokban tartani azt, és így egy fejedelem is megtűr maga mellett (ezt a két lehetőséget mindazonáltal lehetetlennek látom); mégis riaszt az udvari élet, melyből kikerülni nehezebb, mint oda bejutni. Bizony sem azt nem tudom véghez vinni, amit akarok, sem korábbi életvitelemet nem tudom fenntartani. Ebből az következik, hogy pártfogóra van szükségem: mégsem látok senkit, aki engem elvisel, vagy akit én el tudok viselni. Ez a nyomorúságunk a Krisztusról szóló tanításnak köszönhető, mely minket (Istennek hála) mindenhonnan vagy kivét, vagy legalábbis kizár.

Ismered tehetségemet, ismered lelkem szándékát és gondolatát. Ami különös módon akadályt gördít elélem, hogy hozzátok átköltözzem, az a következő: a tudományos műhelyek újraélesztése; az új iskolával kapcsolatos várakozás; azoknak a súlyos ellenszenve, akiket a

⁷⁹¹ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./368. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁹² Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./346. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁹³ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./95. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁹⁴ Vö. Függ./44. j.

⁷⁹⁵ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./161. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁹⁶ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./101. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁷⁹⁷ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./35. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

városból vagy elűztek, vagy a ti elhatározásotoktól megbántva önként távoztak onnan – mindez rám fog nehezedni,⁷⁹⁸ közrejátszik a svájciak egymás közti veszedelmes nézeteltérése is. Tudom, hogy mindezeket ugyanazzal az állhatatossággal kell elhordoznom, mint amellyel te hordozod a te körülményeidet, ha történetesen megvan bennem bármiféle, ezekre a feladatokra alkalmassá tévő képesség. Nap mint nap megvizsgálom erőmet, és (Isten engem úgy segítse) nap mint nap kevesebbet találok annál, mint amennyit én magam reméltem, s mint amennyit barátaim nekem tulajdonítanak. Lelkem mélyéig meg vagyok rendülve, valahányszor előadni készülök. Ez a dolgok egyik oldala. Most lásd, mi a másik oldaluk. Mindenekelőtt nagyon vágyom oda, ahol Isten Igéjének van helye; szívesen menekülnék a farizeusok társaságából; szívesen lennék veled; szívesen lennék abban a városban: a között a nép között, amelyik mindig is ugyanolyan volt, a kultúrára igen nyitott és nagyon bátor; egy dolog sem marasztalna, ha szűkös tehetségem és gyakran veszélyeztetett testi erőm nem javallaná, hogy ettől a megtisztelő feladattól tartózkodjam, s forduljak inkább a magántanulmányokhoz, hogy azok tápláljanak. Ezt sem nem pénzsóvárság, sem nem nagyvonalúságotok próbára tétele miatt írom – Krisztus a tanúm. De hogy tanácsoddal éljek: egész ügyemet úgy bízom rád, hogy bárhogy is határozol, azt én – amennyire az minden szempontból lehetséges – a legteljesebb mértékben követni fogom. Ha pedig államotok nekem, a tudományoknak és saját magának kedvező döntést akar hozni, úgy az a véleményem, hogy semmiben se térjen el a te tanácsodtól.

Minden jót! Heidelbergben, 29. április elsején.

9

Jacobus Milichius Simoni Grynaeo S. P. D.

Vuittenbergae, dies solis post Agnet. M. D. XXXI.

In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 150-152 (Nr. 18, számozás tőlem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 18-19 (Nr. 15)

Alius discipulus Grynaei medicinae studiosus, quem Viennae instituerat, ob Aristotelis opera Graece edita ei gratiam habet,⁷⁹⁹ pro eius salute vota facit atque Bebelium omnium chalcographorum principem pronunciat.

S. D. Scripsit mihi nuper Bedrottus,⁸⁰⁰ tua opera et studio edita esse Aristotelis opera Graece: pro qua re ego privatim meo nomine tibi habeo gratiam. Publice vero omnes boni ac honestarum artium studiosi tibi summa animi gratitudine summas gratias referent. Nemo enim ex illo numero est, qui sua studia tuis istis honestissimis laboribus adiuta et confirmata esse sentiat. Multi nostra aetate novos libros scribunt, qui omnium ore feruntur, et quibus omnes applaudunt. Verum ego existimo, maius beneficium conferri in studiosos ab illis, qui hos autores in lucem proferunt, qui tot saeculorum consensu a maximis hominibus summa in

⁷⁹⁸ Pl. a teológia professzora, Ludwig Ber (Bär, Berus, 1479–1554), a bázeli székesegyház prédikátora, Augustinus Marius (1485–1543), a dominikánusok hitszónoka és a szentírás oktatója, Ambrosius Pelargus (Storch, 1493k–1516), a tudósfejedelem, Erasmus, és már jóval korábban – 1527-ben – a humanista és zeneelmélettel foglalkozó tudós, Glarean(us) (Heinrich Loriti[s] v. Loritti, Loretti, 1488–1563).: Streuber, W. Th.: Simon Grynaeus. 19.; Berhez l. NDB 1,525, BBKL 1,340, LThK 2,306, GChRPK 7,664, 7,863, Glareanhoz l. LThK 4,662–663, BBKL 23,530–537, Pelargushoz l. NDB 20,163–164, LThK 8,12, BBKL 10,1561–1565.

⁷⁹⁹ Arisztotelész műveinek görög kiadásához l. Füg./V. 2.4. (Nr. 1) és a hozzátartozó Füg./158. j.

⁸⁰⁰ Bedrothoz l. Füg./49. j.

admiratione fuerunt, et ex quorum lectione optimarum rerum cognitio percipi potest: quam ab illis, qui imperiti communium rerum, novos libros scribunt. Vereor enim, ne ubi istis libris detracta fuerit novitatis commendatio, qua unica re ad vulgus in admiratione et precio existunt, parum auctoritatum reliquum maneat. Ego itaque, humanissime praeceptor, Deum precor, ut tuis sanctissimis laboribus foelices successus praebeat, teque diu superstitem ac incolumen nobis servet, ut adhuc multos clarissimos autores in lucem proferre possis. Quod si praesens aetas non respondebit tuis laboribus, at certe melius iudicium posteritatis erit.⁸⁰¹ Cupio, ut aliquando per ocium nos de tuis rebus certiores reddas. Non credis, quantum cupiam, te aliquando coram cernere et colloqui. Haerent enim adhuc in animo meo maxima tua beneficia, quae in me Viennae contulisti, pro quibus Deus reddat tibi gratiam: ego enim nunquam ex aequo respondere possum. Dabo tamen operam, ne queri possis, te in immemorem et ingratum haec contulisse.⁸⁰² Ego adhuc hic haero, mediocri conditione contentus, non enim video locum aliquem studiis commodiorem, atque est Vuittenberga, in qua viri summa eruditione ac fide docent: quos ut Deus diu salvos et incolumes servet, precor. Ignosce rudibus literis: in istis enim studiis versor, quae non sinunt esse facundum ac disertum. Scis enim, ut tota medicina hodie barbarorum scriptis plena est. Feceris itaque rem omnibus studiosis gratissimam, si Galenum⁸⁰³ quoque castigatiorem nobis exhibueris. Bebelium⁸⁰⁴ quoque arbitror magnum operae precium facturum, qui nobis illos autores exhibet, quos reliqui Chalcographi⁸⁰⁵ prae inbecillitate animi non audent attingere, qui nihil cudunt, nisi, quod statim a praelo distrahitur. Itaque hunc Bebelium omnium Chalcographorum primum et principem esse, vere ac recte iudicemus. Christus te diu salvum et incolumem nobis servet. Bene vale.

Vuittenbergae, dies solis post Agnet. M. D. XXXI.

10

Simon Grynaeus an Vadianus

Basel, 1532. August 21.

Vadianische Briefsammlung (Arbenz, E.). 5/1,89–93 (Nr. 710)

Freude über den Brief Vadians an Marcus Bersius.⁸⁰⁶ Wie der Streit mit Luther zu führen sei.⁸⁰⁷

S. Annus est vigesimus, arbitror, aut amplius, ex quo audire te desii et iucundissima oratione frui. Memini enim, cum nihil esset iucundius, quam te auscultare. Sic enim semper iudicavi, solidem te habere doctrinam; quae opinio ex eo insedit, quia absolutius nihil iuvenis isto tempore videram Vadiano.⁸⁰⁸ Hanc persuasionem de te meam epistola ad Marcum nostrum scripta vix dico verbis quam confirmarit. Quid enim dicam, quomodo tollam? Cum

⁸⁰¹ A mondat idézve l. Gryn./442. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁸⁰² Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./179. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁸⁰³ L. Füg./44. j.

⁸⁰⁴ Johannes Bebelhez l Gryn./158. j.

⁸⁰⁵ Kalkográfia, azaz rézmetszés.

⁸⁰⁶ Bersius (Marx Bertschi, 1483–1566) a bázeli St. Leonhard templomának prédikátora, a bázeli reformáció buzgó szószólója.

⁸⁰⁷ A levélben Grynaeus egyértelmű jelét adja – a reformációval kapcsolatban – helvét irányú elkötelezettségének. Vö. Gryn./386. j.

⁸⁰⁸ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./136. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

tanta fide et studio pietatem colis, veritatem tueris, cum adeo sollicite evangelii casum ingemiscis, tanto gaudio reviviscenti applaudis! Tametsi enim propter perspectam mihi iam olim rectitudinem animi tui et innatam constantiam virtutesque ceteras nunquam aliud quidquam expectarim, tum etiam ex nostris hominibus, quicumque te norunt, dudum de pietate tua intellexerim, tamen nova letitia afficis me, cum plenam pietate et animi robore epistolam legissem. Ac ego quidem mi Vadiane praeceptor, istuc prorsus consentio tibi: pro veritate standum, facienda, amittenda, periclitanda omnia, ac etiam illud: nulla charitatis specie dissimulandum, quominus pro ea palam, quantum poscit res, dimicemus.⁸⁰⁹ Male enim praeteritur, meo etiam videre, pietas, cum eadem in periculum venit, cum laborat, cum opprimitur; atqui nusquam magis potest, quam veritate oppressa.

Sed enim, optime vir Vadiane, cum ista consentiamus, videndum est, quomodo rectissime et evangelicae professioni accomodatissime adversarium illum, sane violentum et pertinacem, repellamus. Video enim nostris hominibus ad eam rem nec animum nec facultates deesse; sed qui id fecerit sic, quemadmodum est non indecorum evangelicae gravitati, vixdum, arbitror, invenias quenquam. Calore nimio ferimur omnes et adversarium magis, quam causam, quam praesentem occasione(m) respicimus ac propemodum imprudenter et incaute dixerim prae studio certamus, quae res etiam in bello quam non solum inutilis, sed etiam perniciose sit, quanquam viribus tantum res agitur, saepenumero ex te audivi et quotidie res declarat. Luculentum praeterea adversarii nostri exemplum satis commonet, qui clamoribus istis suis, sua importunitate et violentia omnes propemodum abs te alienavit. Lubet igitur mihi, doctissime vir, postquam ex te, quemadmodum video, consilium persaepe capitur, ad te in his rebus concurritur, verbis paucis explicare, quomodo mihi contra Lutherum certandum videatur, siquidem perrexerit in nos sibi permittere. Principio, quod Argentinenses prudenter monet et charitas dictat, considerare profecto universam Christi ecclesiam oportet, atque id veris animis, veris, non simulatis amoribus; tum etiam adversarium ipsum iisdem charitatis manibus excipere oportet, summam charitatem, siquidem fructificare doctrinam Christi volumus, in omnibus praeferre, non fictam, sed veram, quae una solaque mirum est glutinum, quo etiam dissidentia inter (se) copulentur. Nam hanc vim sola charitas habet. Ergo quia inter fratres et cum fratribus contenditur, non cum hostibus, Vadiane, sed in theatro ecclesiae Christi, in conspectu et coetu piorum, in oculis eorum, qui Christum omnis lenitatis exemplum in vita sibi proposuerunt, vides, quanta necessitas sit, summam in omni illa disputatione modestiam observare et ne vocem quidem ridiculam aut scurrilem et vel adversarium provocantem vel spectatores illos pios offendentem emittere. Quid enim? Non scurris scribimus nec quemadmodum oratores isti popularem auram et vanos vanissimorum hominum plausus quaerimus. Nam hoc hominum genus, siquidem in sententiam nostram iis artibus, cuiusmodi dicacitas, urbanitas, risus, ioci, sales sunt, attrahatur, causam certe non meliorem, sed deteriolem reddit. Ergo sic pugnamus nos, ut non studio hominum velut calculo quodam approbari, sed solide et cum veritate cogitemus, nec quemlibet suffragatorem moramur, sed pium illum cordatumque et solidum, securi, ceteri quid de nobis sentiant. Vidisti nuper, cum esset periculum et certum discrimen fidem et constantiam hominum desideraret, quam male incertum hominum plausam simus secuti. Erant tot millia hominum evangelicorum, atque id in armis; sed quotusquisque pro ea veritate, cui nomen dederat, paratus fuit exponere vitam? Nempe cum tentaret nos dominus, dubitabant, ecquid veritas esset, pro qua certaretur. Itaque tum maxime destituebamur, cum res maxime constantiam flagitaret. Ergo contemnere plausum hominum oportet et sic proeliari, ut de victoria simus certi, quomodocumque interea, quod frivoli omnes solent, ante victoriam quidem triumphant. Haec paucis de charitate et modestia in omni re custodiendis praeferendisque. Equidem video, unam esse viam optimam et tutissimam: ut neque nos, quemadmodum nec vulgem specie armorum circumducamus, sed presse, sed perspicue, sed potenter veritatem lucida et omni virtute et modestia praedita oratione in conspectum hominum producamus. In omni causa

⁸⁰⁹ Az előző mondat idézve van, l. Gryn./136. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

iugulum sic feritur certissime adversarii, si vim(?) causae totius ipsi primum teneramus, mox sumpto spatio, addita diligentia, sic verborum luce sub conspectum hominum referamus, ut tam clare ceteris appareat et elucescat, quam nobis ipsis. Haec summa vis et *energia* oratoris, cui si adiungit eas virtutes, quas moderatum et prudentem virum in omni actione obtinere decet, dubium non est, quin optime dixerit et praeclarissime dimicavit. Scio enim, cui scribam; scio, quam intelligas, quid istuc sit: presse, perspicue, potenter rem producere. Zwinglius sane noster omnia potuit, nisi amore certandi et calore nimio congregi solitus fuisset, quanquam cupiam, tempus su(m)psisset et diligentiae adhibuisset plus et, quod dixi, aeternam spectasset victoriam potius quam praesentem. Imponit mirabiliter in istis certaminibus expectatio hominum nostrorum. Ruere ad arma absque mora iubet itaque potissimas occasiones nec videmus saepe nec occupamus facimusque ex certa causa ancipitem nulla alia re quam festinatione. Haec, arbitror, nec tu quidem ipse improbabis. Sed istuc est, quod video disputari, cum non argumentis, sed clamoribus et nominis auctoritate valeat Lutherus: non solum causam agendam recte, sed auctiratem imminuendam(?) detrahendamque larvam, siquidem errore liberare simplices volumus. Istuc ipsum est, Vadiane, doctissime vir, in quo cogitandum nobis etiam atque etiam video, quid agamus. Primum omnium Lutherus is est, cuius spiritus dei Babilonem Romanam deiecit, lucem evangelii terris infudit; qui si nullus est caditque, scias, nullum esse renatum evangelium in eorum animis, qui hactenus receperunt. Obsecro enim te, si, quantus Lutherus est, cadit et ille annorum decem plausus piorum hominum, illa congratulatio tacita, cum ruere passim catervas Phariseorum videremus et omnem superstitionem ire praecipitem, si fefellit prorsusque Sathan est Lutherus: cui spes erit, aut tutum nos sequi aut postea ulli homini credere, etiam de coelo venienti, aut quis non habebit suspecta omnia nostra dogmata? Ergo abiici totus nec debet nec potest. Qua igitur parte abiiciendus? Nulla dico, sed sanandus ea, qua laborat, nec mutilandus membris omnibus, quia putrescit unum. Quis istuc medendi genus ferat, praesertim in necessarium hominem et fratrem? Cum autem per cetera pie doceat, sinamus cetera, et contentionis vincendique studio, quod sanum est et bonum, non recidamus. Aggrediamur, qua parte laborat. Sed quae erranti medicina est? Neque enim ego Lutherum eum virum esse credo, qui veritatem desperatis animis scelestae et sacrilegae oppugnet, sed errare dico. Errorem igitur quomodo Luthero et Lutheranis exinemus? Credo, si, quod dixi, lucide, prspicue, pressissime, et penitissime rem tractemus nec pigeat, quia non successit statim, accuratius malagma tetare. Haec si, priusquam fratrem prorsus tanquam immedicabilem abiicimus, bona fide, summa ope, summo studio et certa erga dominum Christum fiducia tentaverimus, aut Christo dice succedet nobis, aut iudicabitur sic inter nos, ut perspicuum sit omnibus futurum, unde veritas stet. Aio enim, in hoc nos peccasse et peccare vehementer, quod aegruis est, nos succumbere quam veritatem, quodque de veritate contendimus nimis accensi, nimis prae fracti, absque, omni charitate et lenitate christiana. Ideo tentat nos dominus et, quod solet, prius suos castigavit. Comperio usu, nullam rem esse potentio rem ad efficienda omnia quam charitatem. Haec volui, charissime pater Vadiane, egregium ornamentum patriae tuae, ad te, principem virum, scribere idcirco, quod sperem per te effectum iri, ut nomen Christi apud nos, ut coeptum est, praeclare apud omnes homines audiat. Equidem nihil minus unquam consulo, quam ut ne respondeatur Luthero. Pugnandum est contra, sed sic quemadmodum Christianos decet: fortiter, constanter, sapienter, amanter ac, ut uno verbo dicam, vere. Sed tu mihi ignoscas, dum te occupo diu nimis? Quanquam, si frui conspectu tuo dabitur aliquando, occupabo te quantumvis occupatum totos dies. Vale, Mitto tibi Benedicti nostri Ducis, tibi iam olim familiaris, dulcissimi musici, cantilenas quasdam, quibus ille in memoriam tibi revocari voluit. Agit apud me, iste quoque propter veritatem exsul. Uxorem tuam et liberos et familiam omnem diligenter mihi salutabis. Vale in Christo Iesu domino. Amen.

Tuus discipulus S(imon) Grynaeus.

[Basel, 1532. August 21.]

Geirgius Corenbechius Pannonus Simoni Grynaeo S. P. D.

Swatzii, V. Cal. Nov. Anno 1533.

In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 125k (Nr. 6, számozás tőlem), S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 16–17 (Nr. 13)

Pannonus quidem, quem Grynaeus Budae et Vitebergae instituerat, gratissimam praeceptoris memoriam recolit.

Si vota, Simon doctissime, valerant, optarim certe, me nunquam abs te amotum, vel hodie saltim apud te esse.

Ego quanta iactura bonarum literarum te reliquerim, non sane ignoro, haberam utique amiciores Musas. Quae tamesti me non penitus destituerint, tamen parum abfuit, quin dum aulae atque victui servio, ipse me ab his, temetsi sedulo reluctatus sum, abdicarim. Sed quis durae necessitatis leges perfringat? Quae me diis testibus, invitum abs te abstraxerunt. Quare etiamsi tua me praesetia sors dura fraudaverit, tamen memoriam nunquam abolebit, qua creberrime absens etiam, praesens mihi esse videris. Atquae haec causa est, quod nullum unquam ad te commodum nuncium proficiscentem, sine literis mei passus sum abire. Eae gratiae tibi fuerint, aut etiam omnino ad te pervenerint, nescio. Nullas enim a te invicem accepi. Sed quum is vir ad te proficiscatur, qui mihi maxime est amicus, quem etiam tu propter singularem et eruditionem et humanitatem amas, et in amicitiam tuam haud dubie, si non recipisti, recipies: nolui committere, ut is quem tibi amicum esse, nihil ambigo, sine meis qualibuscunque tandem literulis te conveniret. Valide enim cuperam, vestro congressui interesse. Hoc quia non licet, volui tamen literis meas partes mandare: quas nisi colloquio vestro exemeris, effecturas scio, ut et tuae aliquando ad me recurrant. Quod ut facias, te pro pristina tua erga me fide, obtestor, neque tabellionum penuriam causeris, quum D. doctor Viglius Zwichemus Phrysius,⁸¹⁰ qui meas ad te perfert, ad me relegare queat. Tu Simon humanissime age, perspiciam te mei necdum immemorem esse. Ego sane connitar, ut intelligas, me tui semper cum dignitate meminisse. Vale, et tuum Georgium, quem et Budae et Vitebergae diligenter instituisti, etiam hodie, fide tua ne destituas. Iterum vale, et quidem in Christo multo placidissimo. O Simon, quam velim me coram tibi loqui posse.⁸¹¹ Sed age, me literis tuis doctissimis non dedigneris, qui me eruditione et dignitate tua ornare semper voluisti.

Datum Swatzii, V. Cal. Nov. Anno 1533.

Simon Grynaeus Ambrosio Blauro

⁸¹⁰ Viglius von Aytta von Zuychem (frízül Wigle v. Wiger, 1507–1577) holland jogász és államférfi, a bázeli jogász, Bonifacius Amerbach jó barátja. Vö. Füg./24. j.

⁸¹¹ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./20. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

Basilea pridie calendas Octobres.⁸¹²

Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,557–558 (Nr. 464)

Hajlandóság arra, hogy eleget tegyen a tübingeni meghívásnak, és további részletekre lenne kíváncsi ezzel kapcsolatban.⁸¹³ Továbbá állhatatosságra és óvatosságra való buzdítás.

Gratiam et pacem per Christum dominum, amen. Voluntatem meam sanatus nostri de eadem re sententiam intellexi. De missione perpetua rectius tractabitur, istic cum fuero et de viribus meis erit perspectum; nam nec ego hic cuiquam obstrictus sum, ut iuris non sim mei, nec ipsi, si qua mihi fuerit utilitas, non libenter principi gratificabuntur. Interea hoc curandum meo quidem videre diligenter est, ut quam bene, non dico de me, sed et de principe et evangelio toto sunt meriti, tam liberaliter et pie a nobis vicissim tractentur. Secus sine magna offensione fieri non potest, et ego hercle non minus hinc aegre quam a patria divellor nec nisi in patriam divelli paterer, ac quia abduci familia et res tatisper non poterunt, dum de perpetua missione ab his sit impetratum transactumque, vehementer gratum facias, si in ista tabellionum copia scribas, et quando vocandum et quid me futurum putes, alterum quo in hyemen rectius omnia domi disponere abiens possim – habeo enim, quod tu scis, familiam non parvam –, alterum ut, si qua nova obeunda provincia sit, animo saltem ad eam me comparare queam rectius et istam de me expectationem minus fallere, novam voco, ut si quid aliud praeter literas philosophiamve sit profitendum. Haec de meis rebus.

De ipso evangelii negotio hoc habeo, quod nunc moneam, ut pro summa virili constantiam in tuenda veritate serves nec patiare concordiae pollicitationem induci praecipitarique. Nosti, charissime heros et ornamentum nostrum, quae innixa solide veritati non sit, concordiam non esse.⁸¹⁴ Igitur utrumque, et quod nuper hortatus sum, pro singularidomini gratia praestabis, ut feras adversarios ac omnia fias omnibus, et quod nunc moneo, in ista veritate tuenda summa animi constantia perdures nec unquam ea maiore fuisse opus credes, quam cum tibi placidissime obviam ibitur. Cavendum est enim istuc circumspectissime, ne sarta male nunc discordia, maiore cum detrimento postea rursus erumpat, nisi est in ipsa lucidissima veritatis luce posita concordia; qua quidem de re assidue ut admoneas principem, rogo.⁸¹⁵ Solide extruere necesse est aut non solum operam perdere, sed damnum opera nostra accersere. Vale et me ama in domino Christo, amen.

Basilea pridie calendas Octobres.

Grynaeus tuus

13

Simon Grynaeus Ambrosio Blaurero⁸¹⁶

Basilea, 7. Februarii (1536)

Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,779 (Nr. 678)

⁸¹² A címzett a levélen lévő feljegyzés szerint 1534. október 7-én kapta kézhez a levelet.

⁸¹³ További részletek ezzel kapcsolatban l. Gryn./38. j., 232. j., 388. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁸¹⁴ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./390. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁸¹⁵ Az előző mondat idézve van, l. Gryn./390. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁸¹⁶ Utalás a levélre: Gryn./366. j. és a hozzátartozó főszöveg.

Híradás anyja haláláról. Unokaöccse ajánlása.⁸¹⁷ A bázeli összejövételről.

Kürzlich ist meine Mutter gestorben; wegen der kleinen Erbschaft reist meine Nefte, den ich bei mir erzogen habe, in die Heimat. Ich wünsche, daß er Dich sehe und Deinen Segen erhalte; er ist einfach und rechtschaffen.⁸¹⁸

In synodo nostra sic est actum:⁸¹⁹ quas formas Lutherus requirit, eas ut in nostram confessionem, quam communem et generalem ecclesiis Helvetiae comprehendimus, expresse inseramus, Bucerus et Capito obtinerunt;⁸²⁰ sperant posse hiis Lutherum placari. Vehementer obstestor te, ut iram principis avertas. Vale in domino Christo, amen.

Basilea, 7. Februarii.

14

Simon Grynaeus an Ambrosius Blaurer⁸²¹

Basel, 1536 Februar(?)

Briefwechsel... Blaurer (Schieß, T.). 1,782 (Nr. 682)

Allfälliger Ersatz für Bigotius.⁸²² Sianpius. Dank für Blaurers treue Dienste gegen Württemberg. Grüße.

Wenn Bigotius, wie er mir kürzlich offen geschrieben hat, nicht bleiben will, solltest Du nach meiner Ansicht keinen anderen als diesen hier an seine Stelle setzen: er wäre für sie außerordentlich geeignet. Sinapius sucht Aufschub; er hängt von dem Wettbewerb der Fürsten ab;⁸²³ können sie sich einigen, so ist er, wie er schon zweimal schrieb, bereit zu kommen. Ich habe ihn am letzten Markt brieflich dringend gemahnt, aber keine Antwort erhalten. Kommt er gegen meine Erwartung nicht, so kenne ich einen in jeder Hinsicht geeigneten, in den Sprachen und der Medizin außerordentlich unterrichteten Mann, der das beste vespricht. Das Übrige überlasse ich Dir im Herrn. Mein leben schulde ich Dir für Deine truen Dienste gegen mein Vaterland. Wäre es mir nur meiner Gattin halber möglich gewesen! Wir wollen Christus um seinen Geist bitten. Grüße die Freunde und laß Dir Joachim⁸²⁴ empfohlen sein. Grüße den Vogt (Harter)⁸²⁵ etc.

Basel.

⁸¹⁷ Ti. Thomas Grynaeusnak (1512–1564), aki Bázelen, Bernben lett tanár, majd Röttelnben lelkészkedett. Vö. Gryn./98. j. ill. a IV. 11. fejezet Thomasra vonatkozó adataival (1526, 1535).

⁸¹⁸ Hogy a levél első mondatai eredetileg németül íródtak volna, vagy ez már annak fordítása lenne, sajnos a Schieß-féle leveleskönyvből nem derül ki.

⁸¹⁹ A zsinathoz vö. Gryn./386. j., 388. j.

⁸²⁰ Bucerhez és Capitohoz l. Gryn./104. j.

⁸²¹ Az eredetileg latin levelet Schieß már német fordításban adta közre. A levélből idézve: Gryn./345. j.

⁸²² Ti. Guillaume Bigot à Laval, vö. Gryn./345. j.

⁸²³ Ti. Württembergi Ulrichtól. Vö. Gryn./38. j., 186. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁸²⁴ Ti. Camerarius. L. Gryn./38. j.; Az előző mondatok idézve, l. Gryn./370. j.-hez tartozó főszöveget.

⁸²⁵ A tübingeni kormányzót, Hartert.

V. 1.2. Egyéb idézett források

Az idézett források jegyzéke

15 Camerarius nekrológja (1541)

16 A bázeli Reformatorentafel szövege (1541)

17 A Pantaleon-féle Grynaeus-életrajz (1566)

18 A Reusner-féle Grynaeus-életrajz (1587)

19 Grynaeus Imre által írt Grynaeus-életrajz (1764 táján) – magyar fordítás

15

Camerarius nekrológja, melyet Grynaeus elhunytá alkalmából írt⁸²⁶

Tubingae, XI. Cal. Septembris. Anno Salutiferi partus M. D. XLI.

Camerarius, I.: Praefatio. 2a–5b.

A Praefatio teljes szövegének olvasható másolata: Kép./8–15.

16

A bázeli székesegyház kerengőjében található Reformatorentafel Grynaeusra vonatkozó szövege⁸²⁷

Az epitáfiumot 1542-ben állították fel

Teuteberg, R.: Die Reformatorentafel. 10–11.

DN SIMONI GRYNAEO ALMAE HUIUS ACADEMIAE RECTORI, ET LAUDE,
ET MEMORIA SEMPITERNA OB LINGUARUM LATINAE GRAECAE ET
HABRAICAE PERITIAM,⁸²⁸ OMNISQUE PHIAE AD MIRACULUM USQUE
COGNITIONEM, OB THEOLOGIAE VERAЕ SCIENTIAM ET USU DIGNO
MONUMENTUM HOC DICATVE ~

⁸²⁶ A nekrológra utalás történik, vö. Gryn./39. j-et és a hozzátartozó főszöveget ill. l. m. Gryn./1. j. 1. p.

⁸²⁷ Vö. Gryn./82. j., Füg./99. j. és a hozzátartozó főszöveget. A Reformatorentafelről képek l. Kép./17a, 17b.

⁸²⁸ A mondatra utalás történik, vö. Gryn./115. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

SIMON GRINAEUS THEOLOGUS BASILIENSIS (a Pantaleon-féle Grynaeus-életrajz)⁸²⁹

Basel, 1566

Pantaleon, H.: Prosopographiae. 3,211–213.

Simon natus est honestis parentibus & rei rusticae studiosis, circa oppidum Sueviae Feringen, Anno millesimo quadringentesimo nonagesimo tertio, ditionis comitum in hohen Zolleren.⁸³⁰ Is cum praeclara indole esset praeditus, a pueris operam literis dedit, & earum rudimenta facile in patria, atque 1507 Pfortzheimii sub Gerbelio & Simlero, una cum Melanchtone percepit. Inde sese ad varias Academias contulit, atque artibus & linguis praeclaram operam navavit. Postea quoque Viennam Austriae pervenit, et liberalium Magister creatus, in ea schola Graecae linguae professor constituitur.⁸³¹ Eam functionem is magna laude obiit, atque etiam Medicinae & sacrae Theologiae studium sibi familiarissimum reddidit. Itaque cum Euangelii doctrinam percepisset, eam suscepit, & contra aduersarios fortiter defendit, ita ut etiam multis periculis expositus fuerit, quibus tamen Deus ipsum mirabiliter liberavit. Potissimum aut id Budae Ungarorum apparuit, ubi per aliquot annos scholae praefuerat. Ibi enim a monachis accusatus incarceratur, & nobilium quorundam opera liberatur. Inde Vuitebergam pervenit,⁸³² & cum Luthero & Melanchtone de variis rebus contulit. Postea in patriam reversus, a Ludovico Palatino Heydelberga ad Graecam professionem vocat, anno 1523. Ibi magna dexteritate docuit, & Euangelicam religionem quanta potuit promovit. Accidit quandoque, cum Spire conventus religionis gratia Imperii haberetur, ut etiam Grynaeus ex Heydelberga se eo conferret, ut Melanchton & alios amicos salutaret. Ibi cum Fabrum praesulem Viennensem audivisset in concio ne quosdam errores defendere, sequitur egredientem ex templo, ac reverenter salutatur. Postea narrat, se non petulantia aliqua sed bono studio moveri, ut quaedam dicat. Non detrectat Faber colloquium.

Ibi Grynaeus, dolere se, ait, quod vir eruditus & pollens autoritate confirmet errores manifestos adversus Deum, qui etiam apertis testimonis primae Ecclesiae confutari queant.⁸³³ Scribit Irenaeus Polycarpum solitum aures obstruere audientem portentosos errores fanaticorum hominum: quo te animo putas audivisset Polycarpus differentem: Quid mus comedit, arrodens panem cosecratum: Quis non deploret Ecclesiae tenebras: Interpellat Faber plura additurum, ac nomen eius interrogat. Nihil ille dissimulat, sed placidem fatetur, se Grynaeum esse. Erat Faber in doctorum congressibus pavidus & insidiosus. Quare cum

⁸²⁹ Vö. Gryn./64. j. és a hozzátartozó főszöveget.; Itt található az – általam eddig ismert – legrégebbi Grynaeus metszet-ábrázolás. L. Kép./3.; A szöveg tipográfiaiilag követi az eredeti szöveget. A rövidítéseket azonban igyekeztem a jobb érthetőség kedvéért kiegészíteni, így pl. az accusativus vagy egyéb szavak (pl. con, com, cum stb.) hiányzó „m”-jét, az „ae”-t helyettesítő „e” rövidítést, a „-que” rövidítését. Ehhez hasonlóan korrigálásra került a mai írásmód szerint az „u” ill. „v” betűk, ill. a mondatkezdő kisbetűk helyett nagybetű került a szövegbe. Az életrajz első oldaláról készült – olvasható – másolat megtalálható: Kép./16.

⁸³⁰ A bekezdés mellett a margón ez olvasható: „Anno salutis 1538”; A mondat idézve van, l. Gryn./85. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁸³¹ A mondatra utalás történik, l. Gryn./176. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁸³² Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./64. j., 183. j., 278. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁸³³ A bekezdés mellett a margón ez olvasható: „Gynaei periculum Spiraee”

Grynaei eruditionem, copiam, & ardorem animi in tali causa metueret, simulat se a rege vocatum esse, nec nunc habere otium ad disputationem de re omnium maxima instituendam. Simulat se interim maxime cupidum amicitiae Grynaei, & longioris colloquii, & cum sua causa tum propter rempub. orare coepit, ut cras ad seredeat, monstrat hospitium, & horam designat. Grynaeus haec serio dici putans, non gravatim promittit. Relicto itaque Fabro ad suos amicos rediit. Vix assederat mensae, ecce senex quidam, singularem gravitatem vultu, oratione, & vestitu prae se ferens (cuius quidem nomen vel conditio nunquam postea ab ullo deprehensum, ita ut angelum multi praedicent) comparet, & Grynaei quodam amico evocato, ostendit mox iussu regis in hospitio lictores adfuturos, ut Grynaeum in carcerem abducant. Iubet igitur ut illico urbe cedat, & haec monita non contemnat. Ita dicta salute senex abiit. Ille ad sicios veniens, quid senex nunciarit significat. Mox viri quidam docti Grynaeum in medium agmen acceptum per publicam viam deducunt, & ad Rhenum pergunt, ubi etiam in ripa citeriore tantisper restiterunt, donec Grynaeus cum suo comite in parua cymba ad alteram ripam transueheret. Deinde reversi in hospitium, intellexerunt post eorum abitum statim lictores magna ira percitos adfuisse. Grynaeus autem incolumis ad suos Heydelbergam rediit.

Cum hoc modo Grynaei eruditio & pietas passim innotesceret.⁸³⁴ Iohannis Oecolampadius antistes Basiliensis, magistratus iussu, Grynaeum Basileam vocat, atque Graecam professionem cum liberali stipendio offert. Eam vocationem is suscepit, atque 1529 Basileam veniens magna laude peregit, atque publicem & privatim optimos quosque autores enarravit. Tum etiam Plutarchi librum De ratione in bestiis, & Agesilai vitam ex Graeco vertit. Aristotelis elenchorum libros duos latinitate donavit. Eiusdem de mundo librum ad Alexandrum comentariis illustravit. In lib. 8 Topicorum annotationes composuit. Quin etiam homelias Chrysostomi in. D. Pauli ad Corinth. Latinas fecit. Multos etiam autores suo nitore restituit, & in eos Praefationes scripsit, ut in Iulium Pollucem, Lexikon Graecolatinum, Plutarchi vitas, Euclidis elementa Geometrica, Claudii Ptolomaei magnae constructio & tionis libros Graecos, Platonem, & Aristotelem. Carmine etiam heroico somnium scripsit, et multa alia in usum studiosorum evulgavit. Ad hanc eius eruditionem accedebat morum integritas, vitae innocentiam & naturalis quaedam facundia. Hinc factum ut etiam S. literarum professio ei commissa fuerit. Ibi S. Pauli praeclaram Epistolam ad Roman. Exposuit, & tanta perspicuitate verum Apostoli sensum ostendit, ut in omnium admiratione esset. Hinc factum ut anno 1534 a principe Huldricum cum aliis doctissimis viris Tubingam vocatus, eam schola & Ecclesiam reformarit, & viris optimis exornarit. Ipse verom vocatus Basileam rediit, & Erasmo morienti, sibi amicissimo, anno 1536 extrema pietatis officia exhibuit, atque suam domum ceu doctorum hominum comunem habitationem constituit, dum undique ad ipsum optima quaeque ingenia confluerent. Aliquoties etiam magistratus sui nomine ad Imperii conventus missus, ut doctum virorum colloquiis interesset, & adversarios erroris convinceret, id quod potissimum 1540 Hagenoae et Vuormatiae manifestum fuit. Mox etiam sequenti anno communi procerum Academiae suffragio Rector scholae eligit. Ibi cum nihil intentatum relinqueret, ut bona studia adiuveret, crudeli peste (quae tum Basileae saeviebat) correptus, anno aetatis 48, salutis verom 1541, calend. Augusti placidem in Domino obdormivit,⁸³⁵ atque nobis filium M. Samuelem Grynaeum, professore Rhetorices nostrae scholae, magnae spei adolescentem reliquit, qui nobis cum tempore sua eruditione & pietate patrem referet. Postera autem die Grynaeus iuxta Ioannem Oecolampadium antistitem, & Iacobum Meyerum consulem, in ambulacro summi templi, magno omnium luctu, sepultus fuit, cum tali lapidis ad parietem inscriptione.

DN. Simoni Grynaeo almae huius Academiae Rectori, & laude & memoria sempiterna ob liguarum Latinae, Graecae, & Hebraicae peritiam,⁸³⁶ omnisque Philosophiae ad miraculum

⁸³⁴ A bekezdés mellet a margón ez olvasható: „Grynaeus Basileam venit.”

⁸³⁵ A mondat idézve van, l. Gryn./85. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁸³⁶ A mondatra utalás történik, l. Gryn./115. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

usque cognitionem, ob Theologiae verae scientiam & usum digno, monumentum hoc dicatum est.⁸³⁷

Subiicitur etiam Germanicae.
So ehr, gut kunst hulffen in nott,
Vuer keiner von diesen dreyen todt.

Cum etiam Simon Grynaeus, praeceptor meu charissimus, me singulari semper amore dignatus fuerit, atque Heydelbergam petiturum D. Nicolao Steiner⁸³⁸ suo affini unicum per literas commendarit in eius obitum statim post eius mortem Heydelbergae existens tale Epicedion conscripseram, quod hoc loco subiiciendum censeo.

Ponte tuam subito cytharam modo pulcher Apollo,
Abiice faltantis dulcia plectra lyrae.
Ponite Sueuiades ridentia carmina Nymphae:
Sumite moeroris Coelicolaeque sonos.
Cai Deus ipse novem lustris tres adiicit annos,
Invidet heu Plures Parca maligna dies.
Nanque sub Elysias Grynaeum transtulit umbras,
Quem nobis primo Sueuica terra dedit.
Dona quid eximiae referam coelestia mentis,
Cum dotes animi vincere plura sciam.
Hinc si lege aliqua possent fera Fata repelli,
Hic certem dignus ne mereretur erat.
Hoc meruere bonae praeclari pectoris artes,
Quae vitam atque animos excoluere simul.
Hinc magno pascens animo quos norat egentes,
Et miseris promptam saepe ferebat opem.
Compulit verbum gentili errore vagantes,
Doctrina Christi maximus ille fuit.
Leges hic docuit, Medicos, sanctosque Poetas,
Artibus in pulchris conspiciendus erat.
Non erat eloqui potior virtute Latini,
Graecia Grynaeo cognita tota fuit.
Astronum coelique vias & sidera monstrans,
Monstrat inauditae plurima regna plagae,
Neglexisse suas rutilantia sidera leges
Illa, quae facta est ultima, luce puto.
Dignus cum fuerat vel multis vivere seclis,
Bestia ne raperet semper ovile Dei.
Helvetii extinctum lugent fortesque Pagani,
Ante sua & raptum tempora Morte dolent.
Ipse viri mortem flavus deflevit Apollo,
Fregit & ignara spicula sumpta manu.
Sed tibi cum placeat summi sic Rector Olympi,
Posthac non fas est displicuisse bonis.
Docta tamen doctus nobis monumenta reliquit,
Signa haec virtutis non moritura suae.
Expectata igitur laetus nunc regna capescit,
Quae meruit pietas atque sacrata fides.
Quin etiam doctis. Vir Ioachimus Camerarius tale Grynaeo

⁸³⁷ A bázeli Reformatorentafel szövege. Vö. Gryn./82. j., Füg./89. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁸³⁸ D. Nocolaus Steinerust eddig még nem sikerült azonosítani.

amico suo Epitaphium posuit.
Condita Grynaei tumulo hoc sunt ossa Simonis,
Qui tua vicinus flumina Rhene videt.
Hic ubi praeteriens Basileam dividis urbem,
Quo de Danubii venerat ille iugis.
Nanque fuere huius patria oppida parua Feringe,
Nunc fama ciuis magna sed illa fui.
Heu dolor. Hic nomen iacet illud Apollinis, & sunt
Hoc sacra Musarum corpora tecta loco.
Nam Grynae tibi ingenuae quid defuit artis,
Quae laus doctrinae, qui que honor ingenii.
Quod studium veri: quantus fuit ardor honesti:
In primus sanctae qui pietas amor:
Haec nos amisisse dole & lachrymare viator,
Res caret hoc magnó publica morte bono.
Tu vivis Grynae quidem in coeloque, soloque:
Vere ibi, nobiscum fama decusque tuum,
Phil, Mel, Con, Gess, Ioan, Iacobus Grynaeus.

18

Simon Grynaeus (a Reusner-féle Grynaeus-életrajz)⁸³⁹

Strassburg, 1587

Reusner, N.: Icones sive. G iij–G V.

Simon Grynaeus Feringae sueviae oppido natus anno M.CCCCXLIII.⁸⁴⁰

In quo modestia, & morum suavitas singularis cum pietatis & disciplinarum omnium exactâ cognitione certavit.

Magni illius Melanthonis in scholâ Portae Hercinae condiscipulus:

Philosophiae Magister Viennę Astriae nuncupatus:

Modis omnibus vir & laude, & memoriâ, ob linguae Latinae, Graecae, Hebraicae paritiam,⁸⁴¹ omnisque Philosophiae ad miraculū usque cognitionem & ob Theologiae verae scientiam & usum, dignissimus sempiternâ:

Quas ipse doctrinas passim in Academiis Viennae, Vitebergae, Heidelbergae, Basileae multis annis publicè privatimque professus est:

Multis egregiè Latinis & Graecis auctoribus suo nitori & lumini restitutis:

Sibi ipse quidem fati longaeuus: licet vigente adhuc aetate mortuus: utpote cui nihil amplius, quod disceret, superesse videretur:

Caeteris verò in rem pestiue nimium ereptus, quos scilicet, quò plura didicerat, eò docere plura, vir iuuandis aliorum studiis natus, potuisset:

Obiit Basileae ex peste, Cal. Augusti, anne M.D.XLI. Aet. XLIIX.⁸⁴²

⁸³⁹ Az életrajz teljes egészében a nyomtatott szöveget követi (az abban szereplő rövidítésekkel és írásjelekkel együtt). L. m. Gryn./5. j. és hozzátartozó főszöveget.

⁸⁴⁰ A mondat idézve van, l. Gryn./87. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁸⁴¹ A mondatra utalás történik, l. Gryn./115. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

IN SIMONEM GRYNAEUM

Theol. & Philos.

EPIGRAMMATA.

THEOD. BEZAE.⁸⁴³

Te quicumque Simon Grynae aspexit, amavit:

Splenduit in vultu gratia tanta tuo.

Te quicumque Simon Grynae audivit, amavit:

Facundo fluxit tantus ab ore lepos.

Amplius at cur non audire & cernere fas est?

Scilicet hoc fati vis inopina vetat.

Immò fallor ego nam sint paucißima quamuis

Ingenii nobis scripta relicta tui:

Te spectamus adhuc, te nos mir amur in illis:

Aeternoque manes dignus amore Simon.

Suos deus tegit.

IOAN. LAUTERBACHII.⁸⁴⁴

Non deserit malis timentes se Deus,

Haec fuit effigies celebris virtute Grynaei:

Quem mirè Spirâ textit in urbe Deus.

Quum blasphema Faber docuisset Episcopus ore

Indigno, verbis longè aliena Dei:

Accedit cupidus placidè conuellere dicta:

E'que sacris hominem vera docere libris:

Colloquium metuens, fingit se a Rege vocatum:

Cras & ad hospitii tecta redire iubet.

Intereâ defert ad Regem labe carentem:

Suppliciique pio trux meditator onus.

Vix coenae, repetens socios, assederat, atque

Colloquii brevibus dixer at ore scopum:

Quàm priùs exciptat lictorum turba Grynaeum,

Vir canus celeri mandat abire fugâ.

A sociis Rheni sic mox deductus ad undam,

Lictorum Christo fugit agente manus.

Deserit addictos nunquam Deus, e'que periclis

Praesidio clemens eripit usque suo.

MICHAELIS TOXITAE.⁸⁴⁵

Quis hic sit, Hospes, scire vis:

Grynaeus ille maximus

Virtutibus, scientiâ,

Vitae probitate, moribus:

⁸⁴² A mondat idézve van, l. Gryn./87. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁸⁴³ Bezához (1519–1605) l. RGG 1,1401–1402, BBKL 1,572–574,

⁸⁴⁴ Johann Lauterbach (1531–1593) heilbronni iskolarektor.

⁸⁴⁵ Michael Toxites (1515–1581) Paracelsus követője, orvosként működött Strassburgban és Hagenauban.

Utraque sub Solis domo
Piis amatus omnibus.
Vin' plura dicam? Apollonis
Decus fuit cognominis:
Nuncornat aetheris domos.

IOANNIS SAPIDI.⁸⁴⁶

Quaeris, Simon Grynaeus ille quis fuit?
Attende, dicam: magnus ille vir fuit:
Decreta Grammatices nihil novit minus
Quam Priscianus: tam propè eloquentiae
Ciceronianae accebit, ut nemo propiùs:
Chrysippon exaequavit in Dialecticis:
Non hoc Iopas melius increpuit Iyram:
Numeri scientiâ *ton authon* rettulit:
Talis Geometer, qualis Archit as fuit:
Cognitionem habuit, ut Atlas, siderum:
de moribus consimili Aristoteli modo
disseruit & sapientiâ coelestium:
Non Plinio Physice priores detulit:
Non cebit Hippocrati medendi indagine.
Fuit alter Aurelius sacris in litteris.
Iam quid sacrae non attigit Poëseos?
Quid est ralatu dignum in histiriis novis
Et veteribus, simulque miscellaneis
In lucubrationibus, quod nesciit?
Linguus Palestinâ, Latinâ & Atticâ
Non aliter ac sermone plebeio usus est.
Sed quid opus est multis, fuit planè Hippias:
Aut altor, aut vel praefendus Hippiae:
Grege disciplinarum cui paruit omnium:
Quem luget extinctum meritò Cyclopaedia:
Sui colit Grynaei quae tumulum sacrum,
Ut Apollini huius nominis suum nemus.

IOACH. CAMERARII.⁸⁴⁷

Condita Grynaei tumulo hoc sunt ossa Simonis:
Qui tua vicinus flumina Rhene videt: Hic ubi praeteriens Basileam dividis urbem:
Quò de Danubii venerat ille iugis,
Namque fuère huius patria oppida parva Feringae:
Nunc famâ ciuis magna sed illa sui.
Heu dolor, hîc nomen iacet illud Apollinis, & sunt
Hoc sacra Musarum corpora tecta loco.

⁸⁴⁶ A schlettstadi (sélestati) humanista pedagógus, Johannes Sapidus (Hans Witz, 1490 –1561) Beatus Rhenanussal (l. Gryn./138. j.) egyetemben a párizsi egyetemen végezte felsőbb tanulmányait. Iskolarektorsága alatt virágzott fel igazán a híres schlettstadi városi humanista iskola (1517-ben 900 diákja volt). 1526-tól Strassburgban folytatta oktatói pályáját. Az általa vezetett dominikánus iskola lett az őse az 1538-ban alapított híres strassburgi protestáns gimnáziumnak. Sapidushoz l. CE 3,195–196 és vö. m. Buda III./74. j., Gryn./109. j., 125. j., 169. j., 415. j.

⁸⁴⁷ Joachim Camerariushoz l. Gryn./38. j.

Nam Grynae tibi ingenuae quid defuit artis?
Quae laus doctrinae? quibus honor ingenii?
Quod studium veri? quantus fuit ardor honesti?
Inprimis sanctae qui pietatis amor?
Haec nos amisisse dole, & lacrymare viator:
Res caret haec magno publica morte bono.
Tu vivis Grynae quidem in coeloque, soloque:
Verè ibi, nobiscum fama decusque tuum.⁸⁴⁸

IOSEPHI àPINV.⁸⁴⁹

Eteostichon.
Grynae es duro resolutus carcere carnis:
Urbs Rheni iuncta est quae Basilea vadis

19

Simon Grynaeus (a Grynaeus Imre által írt Grynaeus-életrajz magyar fordítása)⁸⁵⁰

[Eperjes], 1764 táján

Grynaeus, E.: De Grÿnaeis. 1–2, G. Vargha Z.: A Grynaeus család. 10–11.⁸⁵¹

Simon, a Hohenzollern grófság városkájában, Weringenben született 1493-ban. Kezdetben Pforzheimben tanult Melanchthonnal együtt, majd Bécsbe ment, ahol nemsokára magiszter és a görög nyelv tanára lett;⁸⁵² amikor ezt követően kiállt a protestáns vallás mellett, titokban támadás(ok)nak volt kitéve, később Budán – Magyarországon –, ahol iskolaigazgató volt, (ugyan)ezzel szerzetesek vádolták meg (ott) helyben és börtönbe juttatták, ahonnan a magyar nemesség közbenjárására azonban szerencsésen megmenekült. Magyarországról Wittenbergbe ment,⁸⁵³ ahol Lutherrel és Melanchthonnal tárgyalt vallási kérdésekről. 1523-ban meghívták Heidelbergbe, hogy a görög nyelvet tanítsa. 1529-ben ott volt a speyeri birodalmi gyűlésen, hogy néhány barátjával találkozzék. [...]

1531-ben Angliába utazott, ahol Rotterdami Erasmus ajánlása folytán Morus Tamás nagy udvariassággal fogadta. Nem sokkal ezután Bazelbe kapott meghívást, hogy a Szentírásról kívül a legkiválóbb írókat magyarázza. Itt lett teológiai doktor (vö. Comped. Seckendorf Tom. III. pag. 391).⁸⁵⁴ 1534-ben Württembergi Ulrich hívta meg Tübingenbe, hogy megreformálja az egyházat és az iskolát. Két év múlva azonban visszament Bazelbe,⁸⁵⁵ és ott Erasmus mellett volt annak haláláig.⁸⁵⁶ 1540-ben Melanchthonnal, Capitoval, Bucerrel,

⁸⁴⁸ A két utolsó sor idézve van a Témaválasztás – bevezető gondolatok legvégén.

⁸⁴⁹ Iosephus Ápinust nem sikerült azonosítani.

⁸⁵⁰ L. a IV. 2. fejezetet, és abban a (6.) sorszámmal megadott forrást (Gryn./65–73. j-eket és a hozzátartozó főszöveget). L. m. Kép./18.

⁸⁵¹ Az itt közreadott szöveg a G. Vargha-féle fordítás Simon Grynaeusra vonatkozó része alapján készült, kisebb-nagyobb javításokkal, és kiegészítve a Grynaeus Imre által megadott források pontos közreadásával. L. Füg./119. j.

⁸⁵² Szó szerint: professzora

⁸⁵³ Az előző mondatok idézve vannak, l. Gryn./69. j-et és a hozzátartozó főszöveget.

⁸⁵⁴ Grynaeus teológiai doktorátust nem szerzett, csak felkészültségére való tekintettel nevezték ki az ÚT professzorául (1536). Vö. Gryn./74. j.

⁸⁵⁵ Grynaeus mindössze alig több mint nyolc hónapot töltött Tübingenben 1534/35-ben. L. Gryn./232. j. és vö. m. Gryn./ 38. j., 395. j.

⁸⁵⁶ Vö. Gryn./409. j-tel a hozzátartozó főszöveggel ill. a időrendi táblázat 1535 júliusához tartozó mondatával.

Kálvinnal és másokkal részt vett a wormsi vallási tárgyaláson. 1541. augusztus 1-én halt meg pestisben, 48 éves korában. [...] ⁸⁵⁷

V. 2. A Grynaeus-bibliográfia

V. 2.1. Levélgyűjtemények

1. *Ioannis Oecolampadii et Huldrichi Zwinglii Epistolarum libri quatuor.* (1–4.) [Ed. Platter, Thomas – Lasius B.] Basileae 1536. ⁸⁵⁸

Ebben összesen öt, Oekolampad és Grynaeus között váltott levél található, melyek közül négyet Oekolampad írt Grynaeusnak és – értelemszerűen – egyet Grynaeus Oekolampadnak. ⁸⁵⁹

2. *In librum octavum Topicorum Aristotelis, Simonis Grynaeis Commentaria dostissima. Adiectae sunt ad libri calcem selectiores aliquot eiusdem S. Grynaei Epistolae.* [Ed. Keller, Isaac.] Basileae 1556. ⁸⁶⁰

Ebben a Grynaeus által írt Arisztotelész kommentárban – mellékletként – 26 Grynaeusnak címzett, általa írt vagy vele kapcsolatos levél került kiadásra. ⁸⁶¹

⁸⁵⁷ A Simonról szóló rész a következő irodalom felsorolással zárul: „Pantaleon Prosop. III. Adami Theolog. p. 56. Treler. Theatr. Pesner. Bibl. Pope Blomet. Censura celebr. Auctor. P. 570. Sqq Reiman Histor. Litterar. Vol. IV. p. 207. Sqq. Vol. V. 497. Nachricht von der Stolllichem Bibliothec. Th. I. p. 65. justa allgemeinen Lexicon Bu: [...] Litter. Pr. et Universal Lexicon Gedlus Litt. Pr. 8.” L. m. Gryn./72. j.

⁸⁵⁸ A mű tanulmányozható az UB Basel-ben, jelzete: FN VII 4 és vö. m. Gryn./92–93. j-eket és a hozzátartozó főszöveget. Az első kötet elején található és Oekolampaddal kapcsolatos Grynaeus visszaemlékezésről l. Füg./148. j.; Platterről l. BBKL 7,730–7832.

⁸⁵⁹ Az öt levél a következő (szögletes zárójelben megadom az adott levélgyűjteményeket is, melyekben az adott levél újra megjelent nyomtatásban): 1. *Ioannes Oecolampadius Simoni Grynaeo Graecarum literarum professori.* Basileae, pridie Cal. April. Anno 1529: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,178v–179r [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 35k (Nr. 27), Briefe... Oekolampads (Staehelin, E.). 2,295–297 (Nr. 646)]; 2. *Simon Grynaeus Ioanni Oecolampadio suo.* Heideberge, Cal. Aprilib. 29: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,179v [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 36–38 (Nr. 28), Briefe... Oekolampads (Staehelin, E.). 2,302–304 (Nr. 649), e levél teljes szövegét és fordítását l. a Füg./V. 1.1. (Nr. 8a ill. 8b)]; 3. *Ioannes Oecolampadius Simoni Grynaeo.* Basileae, 11. Aprilis [1529]: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,180r–180v [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 38–40 (Nr. 29), Briefe... Oekolampads (Staehelin, E.). 2,311k (Nr. 653)]; 4. *Ioannes Oecolampadius Simoni Grynaeo.* Basileae, 10. Maii [1529]: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4,206r [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 40 (Nr. 30), Briefe... Oekolampads (Staehelin, E.). 2,326k (Nr. 663)]; 5. *Ioannes Oecolampadius Simoni Grynaeo et Martino Frechto.* Basileae, Anno [15]26 die Aprilis 20: I. Oecolampadii... Epistolarum (Platter, Th.). 4, 212 r–212v [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 34 (Nr. 26), Briefe... Oekolampads (Staehelin, E.). 1,484k (Nr. 352)].

⁸⁶⁰ A mű tanulmányozható az UB Basel-ben, jelzete: Bc V 51:3 és vö. m. Gryn./25–26. j-eket és a hozzátartozó főszöveget. Vö. Füg./155. j.

⁸⁶¹ A 26 – egyébként számozatlan – levél, a levélgyűjtemény sorrendje szerint a következő (a nevek szöveghűen vannak közölve, és szögletes zárójelben megadom az adott levél pontos helyét – amennyiben benne van – a Streuber-féle leveleskönyvben is): 1. *Erasmus Roterodamus Simoni Grynaeo S. P. D.* Basileae, natali Stephani protomartyris.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 114 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 2 (Nr. 1)]; 2. *S. P. Sebastiano Munstero.* Argenterati quarto idus Iulias 1541: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 115–118; 3. *Vives S. Grynaeo suo S. P. D.* Bredae, X. Novem. M. D. XXXVIII.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 118–120 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 10–11 (Nr. 7)]; 4. *Erasmus Roterodamo Simon Grynaeus S. P. D.*: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 121–122 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 2–3 (Nr. 2)]; 5. *Erasmus Roterodamus Simoni Grynaeo S. P. D.*: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 123–125 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 3–4 (Nr. 3)]; 6. *Georgius Corenbechius Pannonus Simoni Grynaeo S. P. D.* (Swatzii, V. Cal. Nov. Anno 1533. – csak Streubernél): In librum... Grynaei Epistolae (Keller,

3. *Simonis Grynaei clarissimi quondam academiae Basiliensis theologi ac philologi epistolae*. Accedit index auctorum eiusdem Grynaei opera et studio editorum. Ed. Streuber, Guil. Theodor. Basiliae 1847.

Ez az első szerkesztett Grynaeus-leveleskönyv, mely a bázeli filológus és történész professzor, Guilelmus Theodor Streuber (1816–1857) szerkesztésében jelent meg Bázelen, és 52 levelet tartalmaz.⁸⁶²

4. Simon Grynaeus (1493–1541): Briefe. Ausgewählt, übersetzt Rädle, Herbert. *BZGA* 90 (1990) 35–118.

Ebben a leveleskönyvben, melyet a német (neumarkti) nyelvész, Herbert Rädle szerkesztett, 47 Grynaeus-levél látott napvilágot német fordításban, köztük több, addig még publikálatlan is.

V. 2.2. Előszók

1. Grynaeus, Simon: Praefatio iuveni studioso s. In: *ARISZTOPHANOUSZ EUTRAPELÓTATOU kómóidiai hendeka*. Aristophanis facetissimi comoediae undecim. [Ed. Cratander, Andreas – Grynaeus, Simon.] Basileae 1532. 2a–3b.⁸⁶³

I.). 125–126 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 16–17 (Nr. 13)]; 7. *Simon Grynaeus D. Guilielmo Budaeo S. D.* Basileae, XIII Cal. Iul. Anno M. D. XXX.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 127–130 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 5–6 (Nr. 5)]; 8. *Ioannes Sinapius Simoni Grynaeo S. P. D.* Belloriguardi (Palatium id est Ducis Ferrariensis, duodecimo a Ferrara lapide) XIII Idus Septembris (1534 – évszám csak Streubernél): In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 131–134 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 12–14 (Nr. 10)]; 9. *Ioachinus Camerarius Simoni Grynaeo S. P. D.* Non. Iunii.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 135–138 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 28–30 (Nr. 21)]; 10. *Simon Grynaeus Sixto Dietricho S. P. D.* Basileae, Calend. Octob. 1534.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 138–139 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 20–21 (Nr. 17)]; 11. *Philippus Melanthon Simoni Grynaeo S. P. D.* pridie Bartolomei (1525 – évszám csak Streubernél): In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 139–140 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 28 (Nr. 20)]; 12. *Ioachinus Camerarius Simoni Grynaeo S. P. D.* III Id. Octob. (1538 – évszám csak Streubernél): In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 140–143 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 30–31 (Nr. 22)]; 13. *Ioanni Sinapio Erasmus Roterodamus*. Datum Friburgi, XII Calen. Apr. 1531.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 143–144; 14. *Ioanni Sinapio Philippus Melanthon*. die Martini.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 144–145; 15. *Morus Ioanni Sinapio*. Ex rure nostro chelcheico, secundo die Maii.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 145–146; 16. *Erasmus Roterodamus Simoni Grynaeo S. P. D.*: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 146–147 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 4 (Nr. 4)]; 17. *Simoni Grynaeo Iodocus Angeliaphorus S. D.* Primo Cal. Martias, Anno 1533.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 147–150 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 17–18 (Nr. 14)]; 18. *Iacobus Milichius Simoni Grynaeo S. P. D.* Vuitenbergae, die Solis post Agnes M. D. XXXI.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 150–152 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 18–19 (Nr. 15)]; 19. *Simon Grynaeus Caspari Currero S. P. D.* Prid. Cal. Nov. Stutgardi (1534. – évszám csak Streubernél): In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 152 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 32 (Nr. 24)]; 20. *Philippus Melanthon Guillelmo Bellaio*. Die Decembris VII Anno 1540.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 153–155; 21. *Simon Grynaeus Ambrosi Blauro S. P. D.* (1534. – évszám csak Streubernél): In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 155–156 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 32 (Nr. 23)]; 22. *Vives D. Simoni Grynaeo suo S. P. D.*: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 156–157 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 11 (Nr. 8)]; 23. *Vitus Vuinsemius Simoni Grynaeo S. P. D.* Vitemb. prid. id Maii Anno XXVII.: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 157–159 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 19–20 (Nr. 16)]; 24. *Simon Grynaeus Sigismundo Gelenio S. P. D.*: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 160 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 14 (Nr. 11)]; 25. *Ioannes Claimondus Simoni Grynaeo S. P. D.* Oxoniae, tertio idus Maias: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 161–162 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 21 (Nr. 18)]; 26. *Simon Grynaeus Thomae Grynaeo suo S. P. D.*: In librum... Grynaei Epistolae (Keller, I.). 162–175 [S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 22–27 (Nr. 19)].

⁸⁶² Ő írta az első részletesebb Grynaeus-életrajzot is: Streuber, W. Th.: Simon Grynaeus. További jelentősebb munkája Bazel város történetével és topográfiájával foglalkozik: Streuber, Wilhelm Theodor Dr.: *Die Stadt Basel, historisch-topographisch beschrieben*. Basel 1854.

2. Grynaeus, Simon: Praefatio excellenti viro Georgio Collimitio Danstettero artis medicae et disciplinarum mathematicarum omnium facile principi. In: *Novus orbis regionum et insularum veteribus incognitarum* una cum tabula cosmographica et aliquot aliis consimilibus argumenti libellis. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1532. 2a–3a.⁸⁶⁴

3. Grynaeus, Simon: Praefatio Martino Frechto amico suo s. In: *Joannis Oecolampadi doctoris undecunque doctissimi in librum Job exegetata*, eruditum sane opus ac omnibus divinae scripturae studiosis utile. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1532.⁸⁶⁵

4. Grynaeus, Simon: Praefatio Reverendissimo in Christo patri et domino Georgio Armignaco, episcopo Rutinensi, clarissimo heroi domino et patrono suo. In: *Lexikon Graeco – Latinum* supra omneis omnium hactenus accessiones multis milibus vocabulorum annis iam aliquot ex assidua scriptorum omnium lectione congestis auctum. Authore Petro Gillio Albiense. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1532.⁸⁶⁶

5. Grynaeus, Simon: Praefatio Severino Hangiam. In: *De mundo Aristoteleis lib. I. Philonis lib. I. Gulielmo Budaeo interprete, Cleomedis lib. II. Georgio Valla interprete*. Ad haec scholin doctissimum in Aristotelis libellum de mundo Simone Grynaeuo authore. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1533.⁸⁶⁷

6. Grynaeus, Simon: Praefatio Johanni Oporino. In: *PLOUTARCHOU PARALLÉLA EN BIOISZ HELLÉNÓNTE KAI RÓMAIÓN*. Pultarchi quae vocantur parallela: hoc est vitae illustrium virorum graeci nominis ac latini. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1533.⁸⁶⁸

7. Grynaeus, Simon: Praefatio doctissimo viro Cutberto Tonstallo pontifici. In: *EUKLEIDOU SZTOICHEIÓN BIBL[IA]IE EK TÓN THEÓNOSZ SZUNOUSZIÓN. EISZ TOU AUTOU TÓN PRÓTÓN EKSZÉGEMATÓN PROKLOU BIBL D*. Adiecta praefatiuncula in qua de disciplinis mathematicis nonnihil. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1533. 2a–5b.⁸⁶⁹

8. Grynaeus, Simon: Praefatio Thomae Cronmaro, archiepiscopo Cantuariensi. In: *Sitne rationis aliqua in bestiis vis, tum utra animantium plus huius habeant, terrestriane an aquatica, Plutarchi libellus* perquam elegans & eruditus Simone Grynaeuo interprete. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1534.⁸⁷⁰

9. Grynaeus, Simon: Praefatio Ioanni Moro, Thomae filio, inscripta continet brevem narrationem profectionis Angliae, codicum Prokli Oxonio ablatorum mentionem laudesque

⁸⁶³ A mű megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Bc IV 45, UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 1530, és egy későbbi kiadása – Franconfurt, 1544 – az OSzK-ban, jelzete: Ant. 7578 és vö. Füg./160. j.

⁸⁶⁴ A mű megtalálható: UB Tüb-ben, jelzete: Fa. 19,2 és az OSzK-ban három példányban, az első – 1532-es – kiadás két példányban, jelzete: Ant. 372(1), Ant. 1498(1), és az 1537-es kiadás jelzete: Ant. 475 és vö. m. Gryn./163. j. és a hozzátartozó főszöveget ill. Füg./161. j.

⁸⁶⁵ S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 45–47 (Nr. 32), 59. Vö. m. Gryn./262. j., Füg./21. j., 162. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁸⁶⁶ Vö. Füg./164. j.

⁸⁶⁷ Vö. Füg./145. j.

⁸⁶⁸ Ez az előszó tulajdonképpen Grynaeusnak a *De utilitate legendae historiae* címmel, először 1539-ben megjelent (vö. Füg./152. j.) és számos újrakiadást megért rövid írásának első – rövidebb – változata. A kiadás tanulmányozható az OSzK-ban, jelzete: Ant. 769. Vö. Füg./146. j.; Johannes Oporin (Herbst, 1507–1568) a festő, Hans Herbst fia, neves bázeli nyomdász, aki néhány évig (1537–1542) görög nyelvet oktatott a bázeli egyetemen.

⁸⁶⁹ Euklidész – újra kiadott – műve előszavának jelentőségét mi sem mutatja jobban, minthogy Grynaeust úgy is emlegetik, mint René Descartes (Renatus Cartesius, 1596–1650) előfutárát, útkészítőjét. A mű megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Ke I 5, UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 2187 és vö. m. Füg./165. j. ill. Füg./174. j.; Proclusról (410k–485) l. RGG 6,1684–1685, TRE 27,468–471, BBKL 7,988–989, LThK 8,618–619.; A londoni, majd durhami püspökről, a birodalmi levéltár elnökéről, Cuthbert Tunstallról (Cutbert Tonstallus, 1474 –1559) l. BBKL 20,1471–1474, GChRPK 7,750, 7,867.; Descartesről l. BBKL 1,1265–1272

⁸⁷⁰ Cranmer 1533-ban lett érsek. Vö. Grn./160. j. és a hozzátartozó főszöveget.; A mű megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: DC VII 15:8 és vö. Füg./147. j.

philosophiae. In: *HAPANTA PLATÓNOSZ METH UPOMNÉMATÓN PROKLOU EISZ TON TIMAION KAI TA POLITIKA [...]*. Platonis omnia opera cum commentariis Prokli in Timaeum et Politica, thesauro veteris philosophiae maximo. Adiectus etiam est in Platonis omnia sententiarum et verborum memorabilium index. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1534.⁸⁷¹

10. Grynaeus, Simon: Praefatio ad ludimagistros. In: *IOULIOU POLUDEUKOUSZ ONOMASZTIKON [...]*. Julii Pollucis onomasticon hoc est instructissimum rerum ac synonymorum dictionarium decem libris constans summo studio et cura emendatum inque studiosorum gratiam tribus nunc demum locupletissimis indicibus auctum. Cum praefatione Simonis Grynaei ad ludimagistros. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1536. 2a–3b.⁸⁷²

11. Grynaeus, Simon: Praefatio ad philologum. In: *ORGANON ORGANÓN HÉ HÉ TÉSZ FILOSZOFIASZ HEIR*. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1536.⁸⁷³

12. Grynaeus, Simon: Praefatio praestanti virtute iuveni Ioanni Zobelo. In: *TÓN HIPPIATRIKÓN BIBLIA DUÓ*. Veterinariae medicinae libri duo a Ioanne Ruellio Sussionensi olim quidem latinitate donati, nunc vero iidem sua hoc est Graeca lingua primum in lucem aediti. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1537. 2a–4b.⁸⁷⁴

13. Grynaeus, Simon: Praefatio Hugoni Latimero. In: *Oratio Hugonis Latimeri ad ecclesiasticorum conventum ante consultationem de regni statu per evangelium reformando*. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1537.⁸⁷⁵

14. Grynaeus, Simon: Praefatio Henrico eius nominis VIII, Anglorum regi invictissimo. In: *KL. PTOLEMAIOU MEGALÉSZ SZÜNTAXEÓSZ BIBL. IG. THEÓNOSZ ALEXANDREÓSZ EISZ TA AUTA HÜPOMNÉMATÓN BIBL. IA*. Claudii Ptolemaei magnae constructionis id est perfectae coelestium motuum pertractationis lib. XIII. Theonis Alexandrini in eosdem commentariorum lib. XI. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1538.⁸⁷⁶

15. Grynaeus, Simon: Praefatio. In: *Aristotelis Stagiritae philosophorum omnium facile principis opera quae quidem extant omnia latinitate* vel iam olim, vel nunc recens a viris doctissimis donata et graecum ad exemplar diligentissime recognita. Accesserunt in singulos libros optimis ex autoribus argumenta, commentarii vice studiosis futura. Item Io. Ludovici Vivis Valentini de libris Aristotelicis censura, nunc recens et nata et edita. Ad haec vita Aristotelis deque genere philosophiae ac scriptis eiusdem commentatio doctissima per Philippum Melanchthonem. 1–2. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1538.⁸⁷⁷

16. Grynaeus, Simon: Praefatio Iano Svollae praestanti viro. In: *GEÓPONIKA*. De re rustica selectorum lib. XX. Graeci Constatino quidem Caesari nuncupati ac iam non libris sed thesauris annumerandi Io. Alexandri Brassicani opera in lucem editi. Una cum rerum quae in

⁸⁷¹ A görög nyelvű Platon „Összes” kiadása megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Bc I 37 N2. 2., Bc. II 87. Vö. m. Gryn./159. j., 160. j. és a hozzátartozó főszöveget. Vö. Füg./166. j.

⁸⁷² A mű megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Bc III 153:1, Bot 4847:1, UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 8367. Idézet belőle: Gryn./75. j.; Vö. m. Füg./168. j.

⁸⁷³ Az előszó megszólításában névtelenül szereplő filológus személye mögött Grynaeusnak nem valamelyik kortársát kell keresnünk, aki a retorika és az irodalom szerelmese, hanem – egyszerűen – az emberi értelem (logos) megszemélyesítéséről van szó.; A kiadás megtalálható: OSzK-ban, jelzete: Ant. 2010, UB Basel-ben, jelzete: Bc VII 36:1 és vö. Füg./169. j.

⁸⁷⁴ Az ifjú Johannes Zobelus Grynaeus tanítványa volt 1528-ban Heidelbergben, és 1537 elején egykori tanára vendégszeretettel élvezte Bazelben. A kötet megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Lr XII 2, UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 9745 és vö. Füg./170. j.

⁸⁷⁵ A kiadás megtalálható: OSzK-ban, jelzete: Ant. 5455 és vö. Füg./171. j.

⁸⁷⁶ VIII. Henrikről vö. Gryn./160. j. A kötet megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Ki I 9 és vö. Füg./172. j.

⁸⁷⁷ A praefatio tulajdonképpen egy ajánlás az olvasónak, melyben Grynaeus Arisztotelész páratlan jelentőségét hangsúlyozza. A mű megtalálható: OSzK-ban, jelzete: Ant. 103, UB Basel-ben, jelzete: Bc I 12, Bc I 13. Vö. Füg./149. j.

hisce tractantur diligentissimo indice. Item Aristotelis de plantis libri duo Graeci nuper ab interitu liberati ac studiosorum usui hac primum editione restituti. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1539. 2a–8b.⁸⁷⁸

17. Grynaeus, Simon: Praefatio Ioanni Reifsteino adolescenti ingenuo. s. In: *PROKLOU DIADOCHOU HUPOTUPÓSZISZ TÓN ASZTRONOMIKÓN HUPOTÉSZEÓN*. Procli Diadochi Hypotyposis astronomicarum positionum. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1540.⁸⁷⁹

V. 2.3. Fordítások, kommentárok, egyéb kiadványok és írások⁸⁸⁰

1. Khrüszosztomosznak (Aranyszájú Szent János, 344k v.354–407) az első korinthusi levélhez írott homíliái közül, a 30–44. sorszámúak – görög kéziratok összevetését követő – latin fordítása. In: *D. Joannis Chrysostomi archiepiscopi Constantinopolitani opera*, quae hactenus versa sunt omnia, ad Graecorum codicum collatione multis in locis per utriusque linguae peritos emendata. [Ed. Erasmus, Roterodamus.] Basileae 1530.⁸⁸¹

2. Plutarchosz: *Vitae Graecorum Romanorumque illustrium*. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1531.⁸⁸²

3. *De mundo Aristoteleis lib. I. Philonis lib. I. Gulielmo Budaeo interprete, Cleomedis lib. II. Georgio Valla interprete*. Ad haec scholin doctissimum in Aristotelis libellum de mundo Simone Grynaeuo authore. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1533.⁸⁸³

4. *PLOUTARCHOU PARALLÉLA EN BIOISZ HELLÉNÓNTE KAI RÓMAIÓN*. Pultarchi quae vocantur parallela: hoc est vitae illustrium virorum graeci nominis ac latini. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1533.⁸⁸⁴

5. *Sitne rationis aliqua in bestiis vis, tum utra animantium plus huius habeant, terrestriane an aquatica, Plutarchi libellus* perquam elegans & eruditus Simone Grynaeo interprete. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1534.⁸⁸⁵

⁸⁷⁸ Svolla Ianus v. Zvolzky ze Zvole Jan (Volscius) morva nemesi családból származó jogász és humanista. A mű megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Bc VIII 67:2, és UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 3102. Idézet belőle: Gryn./383. j.; Vö. m. Füg./173. j.

⁸⁷⁹ Johann (Wilhelm) Reiffenstein (1520–1575) – wittenbergi tanulmányait (1533-tól) követően – Grynaeus tehetséges tanítványa volt Bázelen (1538/39-ben). A kötet megtalálható: több példányban UB Basel-ben, jelzetek: Bc IV 36:2, CC IV 27:2, K1 XII 1:2. Vö. Füg./174. j.

⁸⁸⁰ Mint azt már a főszövegben említettük, Grynaeus neve is szerepelt az első és IV. Pál pápa (1555–1559) által 1559-ben jóváhagyott könyvindex lajstromán. Vö. Gryn./418. j.

⁸⁸¹ A kiadás megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: F J V 2–5.

⁸⁸² A középplatonista Plutarkhosz (50k–120u) híres művének – görög és latin kéziratok alapján készült – javított latin fordítása. A kiadás megtalálható: OSzK-ban, jelzete: Ant. 804, UB Basel-ben, jelzete: Bc I 88.; Plutarkhosz ezen műve 1533-ban görög nyelven is napvilágot látott (vö. Füg./146. j.), jelen latin fordítása pedig 1535-ben másodszor is kiadásra került Bázelen.; Plutarkhoszról l. Ferguson, E.: A kereszténység. 330k.

⁸⁸³ Ez tulajdonképpen egy színopszis, amely a világról szóló antik teóriákat állít egymás mellé. Az előszóból az is kiderül, hogy Grynaeus egyik első Bázeli tanítványa, egy bizonyos Severinus Hangia (akinek az előszót is címezte) javaslatára és ötletére született meg a (tan)könyv. Ez a kiadás megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: K1 XII 2.; L. m. Füg./129. j.; Alexandriai Philónról (Kr. e. 20/13–Kr. u. 45) l. Ferguson, E.: A kereszténység. 405–410, RGG 6,1286–1288, TRE 26,523–531, Budéról (1468–1540) l. RGG 1,1851–1852, CE 1,212–217, TRE 7,335–338, LThK 2,769, Valláról (1447k–1500) l. CE 3,371.; Kleomedész személye egyelőre a homályba vész, neve mindössze két könyvből álló – fennmaradt – asztronómiai traktatusán keresztül ismert.

⁸⁸⁴ Plutarkhosz két évvel korábban latinul már megjelent művének (l. Füg./144. j.) görög nyelvű kiadása. A kiadás tanulmányozható az OSzK-ban, jelzete: Ant. 769. és vö. Füg./130. j.

⁸⁸⁵ Plutarkhosz (l. m. Füg./144. j.) dialógusa arról, hogy vajon a szárazföldi vagy a víziállatok az okosabbak. A mű először jelent meg önállóan és latin nyelven, megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: DC VII 15:8 és vö. Füg./132. j.

6. De Ioannis Oecolampadii obitu per Simonem Grynaeum. In: *Ioannis Oecolampadii et Huldrichi Zwinglii Epistolarum libri quatuor*. (1–4.) [Ed. Platter, Thomas – Lasius B.] Basileae 1536. 1,28r–29v.⁸⁸⁶

7. *Aristotelis Stagiritae philosophorum omnium facile principis opera quae quidem extant omnia latinitate* vel iam olim, vel nunc recens a viris doctissimis donata et graecum ad exemplar diligentissime recognita. Accesserunt in singulos libros optimis ex autoribus argumenta, commentarii vice studiosis futura. Item Io. Ludovici Vivis Valentini de libris Aristotelicis censura, nunc recens et nata et edita. Ad haec vita Aristotelis deque genere philosophiae ac scriptis eiusdem commentatio doctissima per Philippum Melancthonem. 1–2. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1538.⁸⁸⁷

8. *Lexicon Graecum*. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1539.⁸⁸⁸

9. *Aristotelis de virtutibus* libellus plane aureus nuper quidem Graece inventus iam vero primum per Simonem Grynaeum latinitate donatus, cum exactiore quadam virtutum divisione per eundem Simonem Grynaeum. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1539.⁸⁸⁹

10. Grynaeus, Simon: De utilitate legendae historiae. In: Justinus, Marcus Junianus: *Ex Trogi Pompeii historiis externis libri XLIII*. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1539. 1,2r–4r.⁸⁹⁰

⁸⁸⁶ A már említett – négy kötetes – leveleskönyv (l. Függ./120. j.) első kötetének bevezetőjében olvasható – többek között – Grynaeusnak Oekolampad haláláról írt négy oldalas megemlékezése. Vö. Gryn./97. j. és a hozzátartozó főszöveget ill. l. m. Gryn./92. j.

⁸⁸⁷ Arisztotelész műveinek teljes kiadása revideált latin fordításban, melyet Grynaeus és a korszak sok más neves tudósa készített. A fordítás alapjául – elsősorban – a Grynaeus által 1531-ben megjelentetett görög nyelvű kiadás szolgált (l. Függ./158. j.). A nagy mű címében említett Ludovicus Vivès (l. Buda III./73. j.) alapos lektori munkát végzett, s Melancthonnak köszönhető a második kötet elején található Arisztotelész életrajz. A mű megtalálható: OSzK-ban, jelzete: Ant. 103, UB Basel-ben, jelzete: Bc I 12, Bc I 13 és vö. Függ./139. j.

⁸⁸⁸ A lexikon tanulmányozható az OSzK-ban, jelzete: Ant. 13259.

⁸⁸⁹ Ebben az Arisztotelésznek tulajdonított rövid iratban az ismeretlen szerző a – Platón besorolását követő – négy fő erényről és a szenvedélyről értekezik, mely tulajdonképpen nem más, mint Arisztotelész egy ugyanezzel kapcsolatos iratának egy későbbi rendszerező és sztereotipizáló variánsa. A kis könyvecske először Párizsban látott napvilágot görög nyelven, 1531-ben, majd 1538-ban is. Ennek – első – latin fordítását készítette el Grynaeus 1538/39-ben, és jelentette meg bilingvis formában Bazelben, kiegészítve azt – a két fordítás közötti – saját rövid értekezésével az erények négy főfajtájáról. Előszóként az 1538-as párizsi kiadás előszava jelent meg újra, melyet Alexandre Chamaillard írt a Châtillon-i (Chrétien Wechel mellett) bíboros, a későbbi hugenottavezérré lett, Odet de Coligny-nak (1517–1571) címezve. A mű megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: FNP VII 53:2.; A teljes Arisztotelész 1539-es – görög nyelvű – újrakiadásába (vö. Függ./158. j.) már ez az irat is bekerült. Grynaeus latinfordítása pedig ugyancsak számos kiadást ért meg a későbbiekben különböző, az erkölccsel ill. a morállal foglalkozó művekben, mint pl. a következő – az élet és halál problematikáját tárgyaló – kétnyelvű szöveggyűjteményben: *Doctrina recte vivendi ac moriendi ad mores pie ac honeste conformandos atiam adultis, ad linguae utriusque exercitia iuvenibus potissimum conducens*. [Ed. Wolf, Hieronymus.] Basileae 1577., melyet tovább bővített formában, 1586-ban újra kiadtak: *Vitae & mortis compendium Auctorum diversorum graece & latine ad morum honestatem & linguae exercitia*. [Ed. Thilo, Valentin] Basileae 1586.; Az elsősorban bizánci irodalom kiadásával foglalkozó humanista és nyelvész, Wolftól (1516–1580) származik a „bizánc” kifejezés: LThK 2,868, 11,35.; A jog doktora, Thilo (Thilo von Thilau, 1564–1616) 1584 és 1589 között több más iratot is sajtó alá rendezett Bazelben.

⁸⁹⁰ A 2. században (valószínűleg) élt római történetíró, Marcus Junianus Justinus *Historiarum Philippicarum libri XLIV* című nagyszabású művének az utókor számára is fennmaradt prologusa vagy összefoglalása. A mű második, 1562-es kiadásának egy példánya megtalálható: OSzK-ban, jelzete: Ant. 6714. Oldalszámozás – ez alapján – tölem. Grynaeusnak eme írása rövidebb – első – változatában már 1533-ban, mint Johannes Oporinnak címzett előszó napvilágot látott (l. Vö. Függ./130. j.). Az első kiadásban olvasható és már címmel is ellátott írása pedig ezt követően még számos alkalommal került (újra)kiadásra egyéb különböző művekben, így pl.: Livius, Titus: *Decades tres cum dimidia*. Basileae 1554. mint előszó (vö. Függ./159. j.); Bodin, Jean: *Methodus historica*. Basileae 1576. 1133–1137.; *Artis historicae penus octodecim scriptorum*. 1–2. Ed. Wolf, Johannes. Basileae 1579. 2,595–599. Mind három mű tanulmányozható az OSzK-ban, jelzeteik: Ant. 6322, Ant. 5739 ill. Ant. 5758.

11. *Alexandri Aphrodisei Medici et Philosophi praecellentis, de Februm causis et differentiis, opusculum comprimis eruditum a Georgio Valla Placentino latinitate donatum.* In librum Ioannis Damasceni principis Arabum medici, de exquisita Februm curatione compendiosum Diegma. Albano Torino Authore. Eiusdem Aphorismorum libellus eodem Torino Paraphraste. Ad haec Simonis Grynaei viri claris. Medicinae commentatio⁸⁹¹ sive Encomium. [Ed. Torinus, Albanus.] Basileae 1542.⁸⁹²

12. *Aristotelis philosophorum principis octavus topicorum liber absolutam quandam disputandi methodum continens doctissimisque annotationibus D. Simonis Grynaei illustratus.* Una cum epistola nuncupatoria Sabastiani Lepusculi Basiliensis, in qua aeditionis huius ratio redditur simulque academiae Basiliensis institutum obiter indicatur. [Ed. Lepusculus, Sebastian.] Basileae 1545.⁸⁹³

13. *Die ächten Werke apostolischer Männer.* Die Briefe des Clemens, Ignatius, Polycarpus und Barnabas, sammt den Nachrichten von dem Marterthume des Ignatius un Polycarpus, und dem Hirten des Hermas, übersetzt von Simon Grynaeus. [Ed. Mösl, Vital.] Augsburg 1774.⁸⁹⁴

V. 2.4. Szerkesztett és sajtó alá rendezett művek⁸⁹⁵

1. *ARISZTOTELOUSZ HAPANTA.* Aristotelis summi semper viri, et in quem unum vim suam universam contulisse natura rerum videtur, opera, quaecunque impressa hactenus extiterunt, omnia, graece summa cum vigilantia excusa. Per Desiderum Erasmum Roterodamum. 1–2. [Ed. Erasmus Roterodamus – Grynaeus, Simon.] Basileae 1531.⁸⁹⁶

2. *En magnis impendiis summisque laboribus damus, amice lector, T. Livii Patavini Latinae historiae principis quicquid hactenus fuit editum, sed aliquanto quam antea tum magnificentius, tum amculatius.* Accesserunt autem quintae decadis libri quinque nunquam antehac editi, quos adiecimus ex vetustissimo codice, cuius copiam nobis fecit celebre monasterium Lorsense. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1531.⁸⁹⁷

⁸⁹¹ Helyesen: commendatio

⁸⁹² A híres Arisztotelész kommentátor, Aphrodisziázi Alexandrosz (Kr. u. 300k) művének ezen bázeli kiadásában kapott helyet – többek között – Grynaeusnak, egy az orvostant dicsőítő beszéde is. A mű megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Lm V 1:2. A mű szerkesztője az – elméleti – orvostan bázeli tanszékvezető professzora (1537-től), Albanus Torinus (Alban Thoror, 1489–1550).; Vö. m. Gryn./161. j., 347. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.

⁸⁹³ Vö. Gryn./24. j. és a hozzátartozó főszöveget. A mű két példányban megvan az UB Basel-ben, jelzete: Bc VII 53:1, DF IV 12:6. A könyv editora, Sebastian Lepusculus (1501–1576) Grynaeus harmadik utódja a görög nyelvi tanszéken (Bázelben). Arisztotelész *Topica*jának Grynaeus általi magyarázata 1556-ban újra megjelent, Isa(a)c Keller gondozásában (vö. Gryn./20. j. 25. j., 26. j-et és hozzátartozó főszöveget). Ez annyival bővült az első kiadáshoz képest, hogy Keller 26 Grynaeussal kapcsolatos levelet is csatolt mellé. Vö. Füg./122. j., 123. j.

⁸⁹⁴ Sajnos csak utalásból ismerem.

⁸⁹⁵ Ebben a pontban kerülnek felsorolásra azon művek, melyek editálását és sajtó alá rendezését – szinte teljes egészében – Grynaeus végezte.

⁸⁹⁶ Az Erasmus által John Morenak (apja Thomas More, I. Buda III./73. j.) címzett előszóból kiderül, hogy a munka dandárját – nagy szakértelemmel – az ifjú görög filológus, Grynaeus végezte. A kiadás megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Bc I 1, melyből az is kiderül, hogy egykor – éppen – Heinrich Pantaleon (I. Gryn.64. j. és a hozzátartozó főszöveget) tulajdonát képezte. A teljes Arisztotelész – az 1538-as latin fordítás (vö. Füg./149. j.) követően – 1539-ben újra napvilágot látott, kiegészülve egy további Arisztotelésznek tulajdonított rövid irattal, melynek latin fordítását és sajtó alá rendezését ugyancsak Grynaeus végezte el, 1538/39-ben (vö. Füg./151. j.); L. m. Gryn./159. j.

⁸⁹⁷ Liviusról, a lorsche felfedezésről és a kiadásról I. Gryn./147–157. j-eket és a hozzátartozó főszöveget.; Livius művének egy későbbi 1554-es kiadása, Grynaeus előszavával megvan az OSzK-ban, jelzete: Ant. 6322. Vö. Füg./152. j.

3. *ARISZTOPHANOUSZ EUTRAPELÓTATOU kómóidiai hendeka*. Aristophanis facetissimi comoediae undecim. [Ed. Cratander, Andreas – Grynaeus, Simon.] Basileae 1532.⁸⁹⁸

4. *Novus orbis regionem et insularum veteribus incognitarum una cum tabula cosmographica et aliquot aliis consimilis argumenti libellis*. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1532.⁸⁹⁹

5. *Joannis Oecolampadii doctoris undecunque doctissimi in librum Job exegetata, eruditum sane opus ac omnibus divinae scripturae studiosis utile*. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1532.⁹⁰⁰

6. *Omnia divini Platonis opera translatione Marsilii Ficini emendatione et ad Graecum codicem collatione Simonis Grynaei nunc recens summa diligentia repurgata*. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1532.⁹⁰¹

7. *Lexikon Graeco – Latinum supra omneis omnium hactenus accessiones multis milibus vocabulorum annis iam aliquot ex assidua scriptorum omnium lectione congestis auctum*. Authore Petro Gillio Albiense. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1532.⁹⁰²

8. *EUKLEIDOU SZTOICHEIÓN BIBL[IA]IE EK TÓN THEÓNOSZ SZUNOUSZIÓN. EISZ TOU AUTOU TÓN PRÓTÓN EKSZÉGEMATÓN PROKLOU BIBL D*. Adiecta praefatiuncula in qua de disciplinis mathematicis nonnihil. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1533.⁹⁰³

9. *HAPANTA PLATÓNOSZ METH UPOMNÉMATÓN PROKLOU EISZ TON TIMAION KAI TA POLITIKA [...]*. Platonis omnia opera cum commentariis Prokli in Timaeum et Politica, thesauro veteris philosophiae maximo. Adiectus etiam est in Platonis omnia sententiarum et verborum memorabilium index. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1534.⁹⁰⁴

⁸⁹⁸ Az Arisztophanész (Kr. e. 450k–385) 11 komédiáját tartalmazó könyv előszavát Grynaeus írta a tanuló ifjúságnak címezve. A kiadás megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Bc IV 45, UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 1530, s egy későbbi, 1544-es kiadása pedig: OSzK, jelzete: Ant. 7578.; Vö. Füg./125. j.; Luther műveinek bázeli kiadójáról, Cratanderről (†1540 előtt) l. TRE 21,595, LThK 7,981.

⁸⁹⁹ A válogatott szöveggyűjtemény elején lévő katalógus (részletes tartalom) és Grynaeus előszavát követően a gyűjteményes kiadás 3 részre való felosztását találjuk: 1. Index rerum scitu dignarum ex aloysio Cademusto & Christophro Columbo, aliisque sequentium navigationum scriptoribus; 2. Ex Americo Vesputio & Ludovico Vartomano patritio Romano index collectus; 3. Index e Brocardo, Marco Paulo Veneto – Haiathono, Mathia a Michou, Paulo Ionio, Petro Martyre, atque Erasmo Stella novatus insularum scriptoribus collectus. A kötetben sok érdekességet olvashatunk többek között Etiópiáról, Perzsiáról, Indiáról, a Szentföldről, a tatárok vagy éppen az oroszok hazájáról. A kiadás megtalálható: UB Tüb-ben, jelzete: Fa 19.2, s az OSzK-ban két példányban, jelzetük: Ant. 372(1), Ant. 1498(1), ill. egy 1537-es kiadás, jelzete: Ant. 475. Vö. m. Gryn./163. j., Füg./126. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁹⁰⁰ Oekolampad Jób könyvéhez írt magyarázatát annak halálát követően rendezte sajtó alá, Martin Frechthez írt előszóval. Vö. S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 45–47 (Nr. 32), 59. Vö. m. Gryn./262. j., Füg./21. j., 121. j. 5. p., 127. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁹⁰¹ A revideált latin nyelvű Platon „Összes” nagy siker lehetett, mivel újra meg újra kiadták Bázelen. Másodszor 1539-ben, majd 1546-ban és 1551-ben is. Az utóbbi két kiadás tanulmányozható OSzK-ban, jelzetük: Ant. 9122 ill. Ant. 818. Vö. m. S. Grynaei... epistolae (Streuber, G. Th.). 59, Gryn./160. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁹⁰² A természettudós és fordító, Petrus Gillius (Pierre Gilles v. Gyllius, 1490–1555) szerkesztette szótár egy későbbi kiadása megvan az OSzK-ban, jelzete: Ant. 13258 és vö. Füg./128. j.

⁹⁰³ Vö. Gryn./160. j. és a hozzátartozó főszöveget. A kiadás megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Ke I 5, UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 2187 és vö. Füg./131. j. ill. Füg./174. j.

⁹⁰⁴ A görög nyelvű Platon „Összes” kiadása megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Bc I 37:2, Bc. II 87 és vö. Füg./133. j.

10. *Polydori Vergilii urbinatis Anglica historiae libri vigintiseptem*. Ab ipso autore postremum iam recognit, adq[ue] amussin salua tamen historiae veritate, expoliti. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1534.⁹⁰⁵

11. *IOULIOU POLUDEUKOUSZ ONOMASZTIKON [...]*. Iulii Pollucis onomasticon hoc est instructissimum rerum ac synonymorum dictionarium decem libris constans summo studio et cura emendatum inque studiosorum gratiam tribus nunc demum locupletissimis indicibus auctum. Cum praefatione Simonis Grynaei ad ludimagistratos. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1536.⁹⁰⁶

12. *ORGANON ORGANÓN HÉ HÉ TÉSΖ FILOSZOFIASZ HEIR*. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1536.⁹⁰⁷

13. *TÓN HIPPIATRIKÓN BIBLIA DUÓ*. Veterinariae medicinae libri duo a Ioanne Ruellio Suessionensi olim quidem latinitate donati, nunc vero iidem sua hoc est Graeca lingua primum in lucem aediti. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1537.⁹⁰⁸

14. *Oratio Hugonis Latimeri ad ecclesiasticorum conventum ante consultationem de regni statu per evangelium reformando*. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1537.⁹⁰⁹

15. *KL. PTOLEMAIOU MEGALÉSΖ SZÜNTAXEÓSZ BIBL. IG. THEÓNOSΖ ALEXANDREÓSZ EISZ TA AUTA HÜPOMNÉMATÓN BIBL. IA*. Claudii Ptolemaei magnae constructionis id est perfectae coelestium motuum pertractationis lib. XIII. Theonis Alexandrini in eosdem commentariorum lib. XI. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1538.⁹¹⁰

16. *GEÓPONIKA*. De re rustica selectorum lib. XX. Graeci Constatino quidem Caesari nuncupati ac iam non libris sed thesauris annumerandi Io. Alexandri Brassicani opera in lucem editi. Una cum rerum quae in hisce tractantur diligentissimo indice. Item Aristotelis

⁹⁰⁵ Az Angliában (1502-től) közel félévszázadot kiküldetésben szolgáló, olasz származású humanista, ám mindvégig óhitű klerikust, Polydore Vergilt (Polidoro Virgili, Polydorus Vergilius, Virgilius [1470k–1555]) még VII. Henrik (1485–1509, l. még Gryn./203. j.) angol király kérte fel 1503-ban, hogy írja meg Anglia történetét, ami végül is csak 1534-re készült el. Könyvét, mint az első humanista és forráskritikán alapuló angol történeti művet tartják számon, amely VII. Henrik haláláig kíséri figyelemmel az angol történelem eseményeit. Grynaeus angliai útja során került személyes kapcsolatba Vergillel, s annak jelen kötetét ő lektorálta. Vö. Gryn./160. j. és a hozzátartozó főszöveget.

⁹⁰⁶ Vö. Gryn./74. j. és a hozzátartozó főszöveget. A kiadás megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Bc III 153:1, Bot 4847:1, UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 8367 és vö. Füg./134. j.

⁹⁰⁷ Az egyetemi oktatás egyik „segédeszköze” (=Organon), amely Arisztotelész bizonyos logikai írásainak (Kategoróriák, Hermeneutika, Első Analitika, Második analitika, Topika és Szofisztikus cáfolatok) gyűjteményét tartalmazza. Arisztotelész szerzőségét azonban kétségbe vonják, s az Organon nagy valószínűséggel az első században Rómában működő peripatetikus, Rhodoszi Andronikosz művének tekinthető. Vö. Ferguson, E.: A kereszténység. 288.; A kiadás megtalálható: OSzK-ban, jelzete: Ant. 2010, UB Basel-ben, jelzete: Bc VII 36:1 és vö. Füg./135. j.

⁹⁰⁸ A kiadvány címében megemlített Jean de la Ruelle (Du Ruel of Soissins, du Rueil, Ruell, Ruellins, a Ruella, 1474–1537), botanikus, bizánci orvosok kommentátora és I. Ferenc francia király (l. . Gryn./395. j., Füg./10. j.) udvari orvosa 1530-ban jelentette meg kétkötetes *Veterinariae medicinae libri II*. című művét, amelyben görög állatorvosok írásainak latin fordítását tette közzé. Ennek indíttatására készítette el Grynaeus ezen, 17 bizánci orvos rövidebb írását tartalmazó görög nyelvű gyűjteményes kötetét, melyet eredetileg még VII. Bízorbanszületett Konsztantinosz (Porphyrogenetos, császár: 912–959, l. m. Füg./173. j.) bizánci császár állított össze. A kötet megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Lr XII 2, UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 9745 és vö. Füg./136. j.; Jean de la Ruelléhez l. CE 1,475, VII. Konsztantinoszhoz l. Hauschild, W.-D.: Lehrbuch der Kirchen. 1,395k, AKK 77, MTK 1,74.

⁹⁰⁹ „Az angolok apostola”, Hugh Latimer (1485–1555) VIII. Henrik (l. Gryn 160. j.) udvarának megbecsült klerikusa, 1535-től Worcester püspöke, aki azonban végül Katolikus (I.) Mária (uralkodott 1553–1558) alatt máglyán fejezte be életét. Latimerről l. RGG 5,115k.; A kiadás megtalálható: OSzK-ban, jelzete: Ant. 5455 és vö. Füg./137. j.

⁹¹⁰ Miután a 2. századi matematikus, csillagász és geográfus, Klaudiosz Ptolemaiosz *Geographia* című műve 1533-ban Bázelen is napvilágot látott, jelentette meg elsőként Grynaeus 1538-ban annak matematikai-csillagászati főművét is, a *Megalész szüntaxeosz*-t, ugyancsak Bázelen. A kötet megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Ki I 9 és vö. Füg./138. j.

de plantis libri duo Graeci nuper ab interitu liberati ac studiosorum usui hac primum editione restituti. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae [1539].⁹¹¹

17. *PROKLOU DIADOCHOU HUPOTUPÓSZISZ TÓN ASZTRONOMIKÓN HUPOTÉSZEÓN*. Procli Diadochi Hypotyposis astronomicarum positionum. [Ed. Grynaeus, Simon.] Basileae 1540.⁹¹²

V. 2.5. Róla szóló irodalom⁹¹³

Az V. 1.2. és az V. 2.1. pontokban már felsorolt irodalmon kívül további irodalmat találunk a Gryn./1. j-ben.

⁹¹¹ Ez a kötet egy a mezőgazdaságról szóló bizánci irat és egy pszeudo-arisztotelészi növénytan első görög nyelvű, nyomtatott kiadása. Az első irattal kapcsolatban már Grynaeus kétségbe vonta az első „keresztyén” császár, I. Constantinus (306–337) szerzőségét, mely nagy valószínűséggel a jegyzetben már fentebb említett, VII. Bíborbanszületett Konsztantinosz császár (I. Füg./170. j.), ill. még inkább a császár udvari tudósainak műve. A második irat egy peripatetikus botanikai mű, jóllehet már az ókorban Arisztotelésznek tulajdonították. A kötet megtalálható: UB Basel-ben, jelzete: Bc VIII 67:2, és UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 3102. Brassicanushoz és a kötetrel kapcsolatban I. m. Gryn./355. j., 383. j. ill. Füg./140. j.

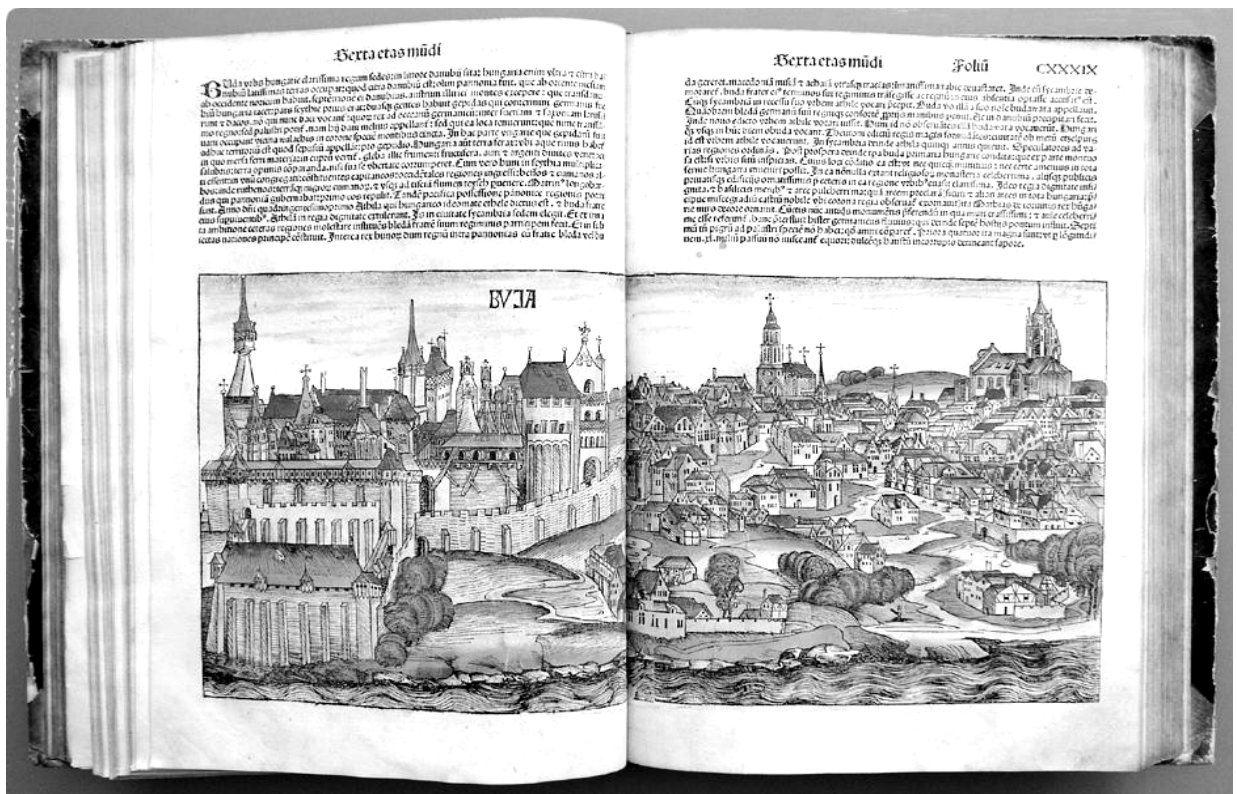
⁹¹² Az újplatonista, Proclus csillagászati tanainak – gazdagon illusztrált – rövid ismertetője. A kötet megtalálható: több példányban UB Basel-ben, jelzetek: Bc IV 36:2, CC IV 27:2, K1 XII 1:2. Vö. m. Gryn./160. j., Füg./165. j. és I. m. Füg./141. j.

⁹¹³ Vö. Gryn./1. j., Füg./V. 1.2., V. 2.1.

VI. Képek

A közreadott képek jegyzéke

1. *Buda látképe* (Schedel-féle metszet, 1493)
2. *Simon Grynaeus* (gouache, papíron, 1530/1550)
3. *A Grynaeust ábrázoló legrégebbi metszet* (1566)
4. *Simon Grynaeus* (rézmetszet, 1587)
5. *Simon Grynaeus* (rézmetszet, 1598)
6. *Grynaeus-családfa* (olajfestmény, 18. század)
7. *LOGIKA* (Moses Maimonides, címlap, Bázél 1527)
- 8–15. Ioachimus Camerarius: *PRAEFATIO ALBERTO MARCHIONI* (1541)
16. Heinrich Pantaleon: *SIMON GRINAEUS THEOLOGUS BASILIENSIS*. (részlet, 1566)
- 17a. *A Refromatorentafel a bázeli székesegyház kerengőjében* (1542)
- 17b. *A Reformatorentafel reprodukciója* (1775)
18. Emericus Grynaeus: *De Grynaeis, Genaologica descriptio* (részlet, 1764 táján)
- 19–22. Matthias Devay: *Disputatio de statu, in quo sint beatorum animae post hanc vitam ante ultimi iudicii diem [...]* (részletek, 16. század közepe)



1. *Buda látképe* (Schedel-féle metszet, 1493)⁹¹⁴

⁹¹⁴ *Nürnberg Chronik* vagy *Schedelsche Weltchronik*. Vö. Buda I./31. j., Buda II./43. j., 108. j.



2. *Simon Grynaeus* (gouache, papíron, 1530/1550)⁹¹⁵



3. *A Grynaeust ábrázoló legrégebbi metszet* (1566)⁹¹⁶

⁹¹⁵ A legrégebbi ismert és leghitelesebbnek mondható Grynaeus ábrázolás, mely a Bázeli Történeti Múzeumban (Historisches Museum Basel) látható. A kép – (17,5X12,8 cm) keretezetlen – papírra készült és kartonlapra kasírozott gouache, amely minden későbbi Grynaeus-ábrázolás alapjául szolgálhatott. Vö. Landolt, Elisabeth – Ackermann, Felix: *Die Objekte im Historischen Museum Basel*. Basel 1991. 28–30.

⁹¹⁶ Jól látható, hogy a legelső Grynaeus-metszet nagy valószínűséggel a legrégebb Grynaeus-portré (l. előző j-et) alapján készült, amely az 1566-ból való Pantaleon-féle életrajz legelején látható.: Pantaleon, H.: *Prosopographiae*. 3,211, OSzK jelzete: Ant. 1604. L. m. Kép./16.



4. *Simon Grynaeus* (rézmetszet, 1587)⁹¹⁷



5. *Simon Grynaeus* (rézmetszet, 1598)⁹¹⁸

⁹¹⁷ A későbbiekben egyik legelterjedtebbé vált – rézmetszet – ábrázolását Grynaeusnak a Reusner-féle életrajzgyűjteményben találjuk.: Reusner, N.: *Icones sive. G ij. oldal hátlapján*, OSzK jelzete: Ant. 5586. Vö. m. Gryn./1. j. 4. p., 5. j., 87. j., 364. j. és a hozzájuk tartozó főszöveget.

⁹¹⁸ A legismertebb Grynaeus-metszetet Jean-Jacques Boissard (1528–1602) ill. Theodor de Bry (1528–1598) tette közzé először nagyszabású – két kötetes – *Icones virorum illustrium doctrina et eruditione praestantium ad vivum effictae cum eorum vitis* című művében (Frankfurt a. M., 1597–1598), amelyben – kerekben – 100 neves humanista tudós metszete kapott helyet. Vö. Gryn./253. j.; A metszetgyűjteményt később tovább bővítették. Először de Bry fiai (Johann Theodor [1561–1623] ill. Johann Israel de Bry [1570–1611]), akik összefogva a frankfurti íróval, Johann Adam Lonicerrel folytatták az elődök munkáját, és 1598/99-ben megjelentették a mű 3. ill. 4. kötetét. A de Bry fivéreket követően Sebastian Furck következett (1600k–1655), majd pedig Klemens Ammon (Johann Theodor de Bry sógora), aki 1650–1652 között készítette el a nagy mű 7. és 8. kötetét. Végül az utolsó 9. kötet a holland származású, Mathias van Somer munkája (1664). A 9 kötet egybe, immár 438 metszettel 1669-ben látott napvilágot Heidelbergben.: Boissard, Jean-Jacques – de Bry Theodor: *Bibliotheca chalcographica, hoc est Virtute et eruditione clarorum Virorum Imagines*. Partes 1–9. Heidelberg – Frankfurt a. M. 1652–1669. A mű tanulmányozható a Világhálón, a következő címen: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/desbillons/aport.html>.



6. Grynaeus-családfa (olajfestmény, 18. század)⁹¹⁹

⁹¹⁹ A – nagyméretű – olajfestmény a Budán élő Grynaeus-családé.



7. *LOGIKA* (Moses Maimonides, címlap, Bázél 1527)⁹²⁰

⁹²⁰ Sebastian Münster az általa sajtó alá rendezett művet Rabbi Simonnak (azaz Grynaeusnak) ajánlotta. Vö. Gryn./29–32. j., 330. j. és a hozzátartozó főszöveget.

IOACHIMVS CAMERARIVS PA-

BERGENSIS ALBERTO MARCHIONI, &c. DV-

ci Prussiae, Illustriss. & laudatissimo Principi, S. D.



TSI mihi dubium non erat, quin tibi, Illustriss. Princeps, grata acceptaq; futura esset uoluntas in hoc munere tibi mittendo nostra, sciebamq; minimè omnium te hoc studiū nostrum repudiaturū esse, saepe tamē subijt ut optarem occasionem hanc oblatam mihi non fuisse, utq; prorsus silerent potius Musæ nostræ, quàm tali uoce te alloquerentur. Cur te autem potissimum? aut quæ huius consilij nostri ratio? Solus tu mihi uisus es non repulsurus hanc communis studiorum damni querelam. Tu & quasi præeuntem dolorem nostrū in primis tuo secuturus. Iam nō nihil recreari me sentio: aliquantulum iam redit ad se animus, tristissimo casu exterminatus, cum te, Illustriss. Princeps, hac uitæ excellentia, hoc fortunæ splendore, hac maximarum rerū laude clarum, hoc reperio sensu etiā humanitatis præditum, literarum & eruditionis respectu maximopere ut tangaris: ut optimarum artium & disciplinarum incrementis gaudeas, detrimentis contristeris: ut harum omnes cupidos & studiosos incredibili fauore prosequaris. Recordor enim, quas cū ad alios, tum me, nuper huius uoluntatis certiss. interpretes literas miseris. Quid enim non promptissimè facturum te significabas, ut doctrina singulari instructos quàm plurimos ad te posses adducere? atq; ostendebas in eo nunc uersari consilia conatusq; tuos, ut Musis, hoc est doctrinæ & studijs bonarum artium & pietatis quasi templa quædam dedicares atq; consecrares. Te igitur eū inuenit doctrina literarū, ad quem confidenter quocunq; tempore accedere ausit. Nullus ianitor hanc repellit à congressu tuo, nulla occupatio excludit. O uerè magnū, & immortalī gloria dignum Principē, qui principatus decus & speciem non in potentiæ seueritate, neq; alijs in rebus quæ uulgò magni fiūt, sed in uirtute & humanitate cōstitutam esse censeat. Omnis fastus, omnis superbix elatio, omnis ferocia à te longis. abest. adest autem mansuetudo, temperantia, moderatio. Sic principem te esse stauis, ut existimes eam quam à maioribus accepisti generis nobilitatem incōparabilem, uirtute tua conseruandam atq; augendam, & hanc unicam ac solem nobilitatem: & miserū esse, aliorū incumbere famæ, ut ait Poeta. Quæ autem uirtus nomen uirtutis tueri possit, ut laudabilis & honesta perhibeatur, à qua humanitas & lenitas aberit? Itaq; tota uia aberrant, si qui excellentiam & illa fastigia nobilitatis in fastidijs aliorū, & sui ueluti exaggeratione status collocant: Cyclopeam quandam altitudinem usurpantes, quos neq; tueri contra neq; affari queas, ut ueterum quidam Poetarum dixit. Ad hos si quis adeat, abitum quàm aditum malit, ut ait Plautus. Si paululum modò molestus sit, quamuis diuina & humana præfatus fuerit, illa tamen audi at, uel horum similia, quæ in Odyssæa efflat Polyphemus, *ὄπιός ἐστι ὄφθαλμοι*.

Licet igitur Illustriss. Princeps, licet queri quoq; apud te, licet tecum communicare omnia, ijs qui colūt ea studia quæ tu incredibili cupiditate et amore maximo complecteris. Me miserum uerò, quale hoc malum obiectū est? Maius profectò atq; grauius, quàm quod luctū ferre posse uideatur, quodq; planè stuporem mihi quendam incussit, Nunciata enim mors fuit his die-

bus

8. Ioachimus Camerarius: *PRAEFATIO ALBERTO MARCHIONI* (2a, 1541)⁹²¹

⁹²¹ Camerarius – nyolc oldalas – előszava látható a következő képeken, melyet Grynaeus halála alkalmából írt. Az antik kiadvány OSzK jelzete, melynek elején található: Ant. 843. Vö. Gryn./1. j. 1. p.

bus SIMONIS GRYNÆI. Heu mihi, quam calamitatem, quam paucis uerbis comprehendī. Quid nunc agam? ut amens opinor, Deum & homines incusem? dolorem ipsum uerbis irriter? malum agitando exasperem? An illum ut mortuū deplem? An uirtutes summi uiri ut commemorem? ut doceam quid detrimenti, quantumq; damnum acceperint hoc amisso literarum studia? Hoc agam. Nam alia uel non decent persuasionem de ueritate nostram, uel cognitione qualicunq; præceptorum sapientiæ indigna sunt. Deplorare autem mortuum, quem tantopere dilexerim, quī possum? Illum optimū, & pietate erga Deum ac homines eximia, uitæ admirabili honestate, moribus sanctissimis: ereptum horum temporum miserie, in his imminentium malorum præfagijs, hac etiam morborum innocentis. uiri molestia & cruciatu. Verè illi mors medicam manum admouit, & pæonijs herbis auocauit in uitam certam & stabilem, ex hac uita fragili & caduca. De qua si unquā, nūc iure quæri possit, Vtrum hoc quod uiuere uocamus, re ipsa mori sit, et quod mori, uiuere. Præclare tecum est actum GRYNÆE. Reliquisti lucē obscuram, et malignam. Excessisti è uita illa, in quā omnes diuini terrores, omnis ira cœlestis, omnis fors mala ac terribilis quasi effluerent. Verè enim, secundum Euripidem,

οὐκ ὄζειν ὀδὲν δεινόν, ὡς ἐπ' αὖ ἐπ' ὄ,

οὐδὲ πικρὸν ὀδὲ θυμφορὰ δειλάτ' ὄ,

quæ non hanc nostram in uitam exundare uideatur. Terras deseruisti, quæ uel re uel spe concupiscendas? Vtrum ob diuini Numinis uenerationem ac cultū? At illud quis metuit, aut colit? Ob ueritatis cognitionem? Omnia errorib. & mendacijs implicantur. Propter eruditionem & pulcherrima studia humanitatis? Barbaria his infesta imminet. Quietis uero & ocij gratia? Dissidijs, contentionibus atq; rixis omnia referta sunt, & bellorum uel tumultibus uel metu perstrepunt. Bene situs es GRYNÆE, humo mandato corpore, in sinu Abraamī conditus, fide erga Deum pura & inuiolata. Optimo iure acclamare tibi possumus illa omnia: Bene placidè molliter sceleratè. Nihil est quod tua causa doleamus, uel cur non potius magnopere lætemur. Restat igitur noster dolor, nostraq; miseria. Nostrā uicē ut desleamus, hoc restat. ut lugeamus opē atq; spem ablatā doctrinæ & sapiētiae. Me quidem tanta tristitia hac morte nunciata inuasit, tantus corripuit mœror, ut doloris magnitudo sensum ipsum doloris aliquantisper quasi retunderet. postea uerò confertim ille erumpens, perdita commoda cum lacrimabili desiderio subiecit. Heu mihi, quam mirificè nos amantem amicum amissimus? quā sincero & candido animo erga nos, quā piè affectū? Quanti nos ille facere iudicio suo, quo honore uerborū, quibus ornamentis grauissimi testimonij afficere consueuerat? Caremus nunc non modò amico carissimo, et socio studiorum iucundissimo, quo ipso quid flebilius dici possit? sed etiam prædicatore & commendatore ingenij, industriæ, studij nostri, etiam profectò eruditionis & doctrinæ. Quales ille literas nobis de pietate, de ratione studiorum nostrorum, de honestatis omni cultu mittere solebat? Hoc quidem sciebat, constantiam et fidem mihi nō deesse. Sed tribuebat intelligentiam quoq; & consiliū, etiam sapientiam et doctrinam: quæ ut nō agnoscebam, ita in me tanti uiri sententiā et affirmatione conferri, admodum, ut uerū fatear, lætabar. Atq; hæc cogitanti, tui uenit mihi in mentem, mi suauissime PHILIPPE, quem cū GRYNÆVS noster eximiū in modum obseruauerit, cui cum omnia summæ amicitiae officia persoluerit,

à quo

PRAEFATIO.

à quo etiam præ reliquis cum ornatus ac posteritati commendatus ille fuerit, quibus uulneribus sauciabitur animus tuus, quam plagam accipiet nuncio mortis tam inopinatae? Sed consolemur sanè ipsi nos, & priuatum dolorem compeſcamus. feramus æquo animo nostrum malum, & ad alia, ut ille sapiens Ithacus de periculis exitij sui dicit, apponamus & istud. hoc amico tanto in hac amicitiae non admodum ferace ætate spoliatos nos esse, non facile quidem, sed patiamur tamen. Quid publicam calamitatem & communia damna pietatis omnisque uirtutis & sapientiae, ullo ne pacto tolerare poterimus? Sit fortitudo tanta quantam maximam capere humana natura potest, ipsa tamen non ferri se res sinet. Superioribus annis nunciata morte Erasmi Roterodami, omnes eruditionis amantes mirabiliter perturbatos fuisse meminimus. sed senem obiisse diem suum, post nauatam operam, cursu quasi confecto, cum lege naturae excedere e uita iussus fuisset, id & leuabat desiderium & dolorem sedabat. Idem accidit postea, cum allatum fuisset de Budaei morte. Idem cum Viuem desisse uiuere audissemus. In Eobano grauiores querelae fuere. Qui conuerso studio suo, & illa diuinae naturae uis atque copia ad res grandiores & dignas facultate ingenij coelestis, ad Hectoris bustum, ut quondam Iliadae Homerus, finiuit uniuersam poësin suam. Cuius tanquam Musarum uocem obticuisse, quis non prorsus *à uiso* non tulit flebiliter? Sensimus & in Vincentio Obsopoeo datum damnum studiis. Sensimus & in alijs, partim progressis ad laudem eruditionis, partim ad hanc strenue tendentibus. quae mala profectio & ostentis, si mens non laeva fuisset, ut ait Poeta, praedici, animaduertere potuimus. Sed nunc quasi colophon imposta his est GRYN EI mors. Quae ita afflixit causam studiorum, ut si non deferenda etiam penitus adhuc illa uideatur, futurum tamen sit multo ut agatur posthac & timidius et remissius, uel etiam oscitantius. Quid enim non iam oppugnare hanc cernimus? Nullo in cultu illa sunt, nullo honore, destituta praemijs, expertia laudis, omnibus commodis priuata. Adhuc tamen fouentur & teguntur à paucis. Hos praecipites actos mors aufert, et adiuar uiuentium iniurias sua inuicta ui. Quid autem omnium non fuit in GRYN EO, quae requiri ad studiorum conseruationem & durabilitatem posse uideantur? ut secundum Cratylum Platonium uere & recte imponi ea quae propria & non aliena sint nomina, huius quoque comprobet Apollineum nomen, eo quidem & celebrius, & illo dignius, quod & Maro nobilitauit carminibus suis. Literarum utriusque linguae cognitio perfecta. Artium earum quae rerum inueniendarum atque cogitationum uias aperiunt, & iudicium ac elocutionem formant, summa peritia. At philosophiae, tam huius quae de moribus, quam illius quae de natura & causis anquirunt, tum uero eius quae progreditur ulterius, & ipsas res extra corporum quasi materiam se uocatas contemplantur, scientia admirabilis. hanc adiurabat augebatque mathematicarum disciplinarum absoluta perspectio. In quarum omnibus partibus nihil hunc fugit, nihil ille non enudeatum habuit studio & industria sua. Geometriam quidem & Musicam, quae difficillimae putantur & intricatissimae, eas uero ad unguem callebat, & id quod de alijs in laudis solemus mentione quadam nimia, de hoc autem uere possumus dicere, memoriter tenebat. Cum autem in ipso haec omnia quae retulimus bona inessent, cum his opibus doctrinae atque sapientiae afflueret, ea tamen hominis erat modestia, ut quemuis plus posse ac pollere ingenio, omnium ut maiorem doctrinam, neminem ut non splendidius eruditionis & literarum bonarumque artium

¶ 3 quamcunque

quamcunq; partem tueri atq; ornare posse crederet, quàm sese. Itaq; erat in hoc diligentia illius immensa, omnes qui aliqua ingenij & doctrinæ fama innotuissent, eos ut scriptis suis sollicitaret, urgeret, planeq; extimularet, ad hæc uel illa suscipienda quasi munia curationum Musicarum. ut componerent ipsi aliquid, ut emitterent quæ elaborassent, ut explicarent & interpretarentur monumenta ueterum. in quibus conquirendis ad editionem cupiditate infinita flagrabat. Itaq; et facere tentareq; omnia literis, & ipse peregrinationes hac de causa suscipere, mare quoq; transire nō dubitauit. Neq; sectabatur in hoc uel lucrum uel gloriam, sed aliorum tantummodo utilitati consulere studebat. si uerò alicui speraret se, opera, labore, consilio, autoritate, gratia, deniq; facultatibus suis, uel cui uel externo gratificari prodesse uel, tanta erat alacritas, tanta propensio, tanta auuiditas, tam parata uoluntas ad danda beneficia, quàm in nullo ad accipienda reperias. Nemini nō accidisse aliquid aduersus rescuerat, ut ipse minus propemodum quàm Iesus affligeretur. Nullius successu atq; prosperitate non æquè, ac ille cui res secundæ essent, gaudebat. Mutuas autem uoluntates & coniunctiones animorū inter doctos, quàm ardēter procurare, quàm anxie retinere nitebatur. Itaq; studio suo hac necessaria in re concordia & consensus nunquā defuit Reipub. opis autem tantum attulit, quantum omnino licuit. Ipse quidem cum nō minus quàm quisquam alius ad omnium bonarum rerū disciplinas studij adhibuisset, tantumq; consecutus esset, ut alijs doctrinæ laude illustrib. superior, alijs par, ab omnibus haberetur, tantum absuit ab obtreccionis & inuidiæ uitio, quod solet plerunq; in uicinitate artium & æmulatione laudis quasi uermiculus in proba materia existere atq; uersari, ut non modò nihil ab hoc calumniatorie aut criminose in ullum, sed ne liberius quidem aut confidentius quicquam diceretur. In primis suauis erat & placido animo, mireq; cum comis, tum affabilis. Nihil iracundè, nihil ferociter, nihil uehemēter aut turbulentè agere. Et si inciderat in eos fluctus cuiusdam fatalis, ut uideretur, tumultus, in quibus & alij boni doctiq; uiri periculose iactarentur. Sed constat GRYNEM suspicionibus quidem fortè quibusdam, nulla tamen iusta aut sua culpa prouocata accusatione uapulasse. Corripuit eundē ea flamma quæ plurimos. quam si uitare noluit, laudanda est fortitudo illius: si non potuit, miseranda fortuna. Sed de his uerba facere non est propositum. Non enim instituimus cursu quodam uitæ illius commemorato, laudationem pertexere. Quantum modò præsidium doctrinæ, quam studij spem, quam opem literis luctuosissima mors GRYN EI, cum ingenio, humanitate, sapientia, eruditione ipsius abstulisset, ostendere uoluimus. Quæ hoc tristior maioriq; curæ ac molestiæ nobis esse debet, quò minus matura & magis subita ac inopinata hac ille extinctus est. Eo autem in dolore & miseria lætior, quo præsentiore animo & magis intrepidè hanc oppetiit. quoq; plures & insigniores dedit significationes piæ & Christianæ mentis, in declaratione sanctissimæ fidei & professione ueritatis. cum etiam patientissimè ferret cruciatuum & morbi acerrimi afflictionem, in planè Herculano exitu uitæ, post similiter plurimos exanclatos in uita labores. O minimè malā, neq; dolendam GRYN EI causa mortem: Nostra uero & calamitosam, & acerbam. Quàm spes nostra miserum in modum decepta: Quàm fortuna studiorum grauiter labefactata est: Quorum autem contentiones non debilitatæ nunc franguntur: Quorum cursus in hoc spacio non retardabitur: Sed finem tandem faciamus lamentandi deflendiq;, & si miseratione fletuq; immodico

modico dignum casum. Qui ut, Illustrissime Princeps, non solum percutiet perturbabitque animum tuum, sed incitabit etiam ad curam & respectum doctrinae ac studiorum humanitatis maiorem: ita optare debemus similiter, ut alios quoque regnorum & ciuitatum gubernatores tangat hic dolor, ut in desperatione spes, in timore fiducia, in ruina instauratio, in ipso etiam interitu salus retineatur. Nam mihi hoc maxime terribile obijcitur, quod saepe uideo notare Reip. aduersissimos & grauissimos casus, ualde leuiter & contemptim ferri. Siue enim non tanti fiunt opinione illi hominum quanti fieri par erat, seu nota & perspecta mala dissimulantur, qui exitus impendeant, nemini paulo cordatiori obscurum esse potest. Ut incendio orto cum nemo aut rari succurrunt, cum augescente flamma auxilium tamen segnus fertur, quae calamitas metuenda sit, facile apparet: ita omnia quae Remp. pessundare commiserunt, de errore, inertia, neglectione magistratuum colliguntur. Quae quanto subtilius dissereret, quanto melius exponeret, quanto diligentius prosequeretur GRYNVS, si ei hunc edere librum cum suo prooemio, ut statuerat, licuisset, sique hoc quoque argumentum illi aliqua occasio subiecisset, quicquid uero ab eo proferretur, optimum profectio esset, & absolutissimum. Sed eripuit etiam hanc commoditatis partem mortis saeuitia studiosis, occasionemque hanc tristis. orationis de illo habitae nobis dedit, & effecit ut qualiacunque nostra hoc loco & tempore pro illius scriptis legerentur, utque hoc opus mediocri praerogatio nostrae commendationis contentum esse cogereetur. Esti autem de alijs quoque non pessima in spe sumus, facturos, ut cum hanc opellam studij nostri & exilis industriae laborem, tum illa quae de summo uiro GRYNEO commemorauimus, boni consulant, uel etiam comprobent, neque ubi legerint cognouisse nolint: De te tamen, Illustris. Princeps, non modo speramus, sed plane confidimus, imo certe exploratum & certum nobis est, hoc & consilium & factum nostrum admodum tibi placitum esse, non modo propter illam eximiam & immortaliter praedicandam cupiditatem erga optimarum artium & disciplinarum ac humanitatis studia, de qua diximus, sed uoluntatem etiam singularem erga me tuam, quae cum literis tuis tum sermonibus aliorum iussu tuo prolixè mihi est declarata. Ut enim quos odimus, illos etiam quae rectè facta sunt, malè & peruerse fecisse nobis uideri solet: ita ineptijs quoque eorum quos beneuolentia nostra complectimur, non sinimus facile nos offendi. Quare cum omnino nostra libenter te admissurum esse persuasum habeo, tum uero in publica causa doctrinae, & erga hanc affectione animi tui mihi sunt omnia. Quod igitur restat, confidenter, sicut superiora, de hoc opere pertexemus. Cuius quidem autorem praclare celebrat nomen ipsius, quod de priore Tyranni, ut accepimus, primùm in Euphrasti, mox Theophrasti appellationem, Aristoteles uir acerrimo ingenio commutauit: qui & hunc iudicio ac sententia sua ad succedendum sibi in doctrinae principatu uniuersis alijs praetulit, & uini Lesbij approbatione, tectius, ut traditum est, designauit. fuit enim huius Eresus oppidum Lesbij patria. Esti autem nihil huius oratione dulcius, neque illo quisquam locutus melius fuit, non tamen sermonis solummodo suauitatem, ut nomen mutaretur, in causa fuisse credendum, sed etiam rationis ac mentis celeritatem atque prudentiam, ut non tam eloquentiae quam intelligentiae diuinae in hoc facultatem atque uim Magistrum huius ipsum, & eloquendi & intelligendi principem, significare uoluisset credendum. Quae non ideo referuntur à nobis, quasi aliquid ponderis conemur addere existimationi auctoris huius,

IOACHIMI CAMERARII

quem inter ueteres maxima in admiratione et laude fuisse scimus, sed ne mentionem prorsus nudam faceremus maximè & præstantiss. sapientia ac doctrina uiri in scriptorū ipsius quasi indicatione. Quæ utinam extarent, conseruataq; essent plura. Sola enim Physica quædam ad nos peruenere, eaq; perpauca: Dialectica & Rhetorica nulla. Sed neq; ulla, maximè quidem illa desideranda, Ethica ac Politica. Cicero Callisthenis, quem librū in luctu ob calamitatē condiscipuli composuit, & libri De uirtute fecit mentionē, quos libros et studiosè eum legisse, & magni fecisse satis apparet. Fecit & Historiæ stirpiū, Cassarumq; id est *ἱστοριῶν καὶ αἰῶνων*, aliq; à Laertio recensentur. Sed & hæ reliquiæ, Italiæ duobus in locis editæ, penuria correctiorum exemplorum, ut libet credere, satis mendosæ exierunt in publicum. atq; etiam tales passim tamen requiri solitas scimus. Nunc uero ut & parabiles omnibus, & castigatiores essent, opera ac diligentia Ioannis Oporini optimi & doctiss. uiri perfectum est, qui summa cum cura & attentione conquisitis exemplaribus, quorū omnino copia fieri potuit, ad eam speciem & bonitatem hanc editionem expressit, ut prioribus nō deterior uspiam, multis in locis melior hæc & purior nunc proferatur. In quo tamen labore atq; studio sic est, quæ admodum decuit, uersatus religiose, nihil ut temerè mutandū, tollendum, abijciendum sibi putarit, ac satius consultiusq; esse, aut qualemcunq; priorē lectionem, aut suam addubitationem notatam relinquere censuerit, quam uel leuiss. in suspicionem uenire, si nō apud alios, at ipse apud se, deprauati ulla in parte tanti auctoris. Addita etiam nunc primū quædam sunt, neq; antè edita, & pergrata futura eruditiss. Quæ ipsa, et in primis Theophrasti ipsius hæc, quæ temporum iniuria & barbariæ uastitas reliqua nobis scripta fecit, ita elaborata, ut diximus: Et si cum uniuersis iam communicantur, tamē ad te, Illustriss. Princeps, nostra dedicatione peculiariter uisum transmittere, hoc simul ut studio gratificaremur tibi, cupientissimo officiorum doctrinæ & literarum: simul ut aueremus institutam à te bibliothecam, quam omnium bonorum librorum copia complere, & præcipua hac etiam in parte ruinam sapientiæ ac uirtutis fulcire nō cessas. Quare & hoc, per se quidem præclarum, sed, ut à nobis, qualecunq; donum libenter admittes, & cupiditatē erga optimas artes ac disciplinās, erga honestatem & decus, erga pietatem, indies maiorem auctioremq; reddes, & uoluntatem erga nos tuam conseruabis. Vale, Tubingæ. XI. Cal. Septembris.

Anno Salutiferi partus M. D. XLI.

DE MORTE

DE MORTE SIMONIS GRY.

NEI *ἠδὲ κείνου.*

Te quoq; Pierij decus & spes unica coetus,
 Doctrinae ingenuaeq; parentem,
 Nunc Simo mors nobis rapuit, lumenq; tenebrae
 Praedarum cohibent Grynee.
 Occidit & satis à nullo laudatus Erasmus,
 Budaeus terrasq; reliquit.
 Nec Viuem ulterius siuit fera uiuere Parca,
 Helio & haec lucem abstulit Hefso.
 Hefso, qui ueteres aequauit carmine uates,
 Atq; nouos superauit cunctos.
 Quosq; alios mora sit nimium mihi longa referre,
 In quos fatum saeuit atrum,
 Annis quam paucis, quam paucis mensibus: ad quae
 Accessit subitus mala luctus,
 Et subitus, nec opinatus, quo tristior ille
 Perturbauit corda bonorum.
 Heu mihi, praesidium quantum mors rebus ademit
 Humanis, qua destituit spe:
 Te doctrina artesq; bonae, sapientia, uirtus,
 Et pietas, & debile uerum,
 Spectabant, de te sibi polliciti omnia, & absq;
 Te consistere posse negabant.
 Auxilium moriens illis cum subtrahis omne,
 Firmus adhuc atq; integer aui.
 An sunt haec studijs quae dantur praemia rectis,
 Artium & haec labor improbus affert:
 Lubrica morborum mala, nec durabile corpus,
 Interitum simul improuisum.
 Quid quereris? mors est cui tanto nostra dolori,
 Cur lacrimas gemitusq; laceffis?
 Triste tuo acciderit quasi quicquam morte sodali,
 Interituq; suo ille miser lit.
 Fundere iam molli de pectore desine questus,
 Nec moeror processerit ultra.
 An me sic malles post longae tempora uitae,
 Effoetum perisse senectae?
 Ut pars magna hominum, quibus aufert omnia letum,
 Et fugiens nil uita relinquit.
 An quasi qui hostili miles configitur ense,
 In dubij certamine Martis?
 Aut etiam, ut pelagi sauis mercator in undis
 Vitam ac merces perdit auarus?
 Immo ego felici functus mea funere mando
 Corpora casta anima, & sine sensu,

a 5

Spi

E P I C E D I O N.

Spiritus at superi petijt loca lucida templi,
 Immortalia gaudia carpens.
 Vnde iterum fragiles quondam demissus in artus,
 Me totum sine fine beabit.
 Hæc ego credebam uiuus, nunc omnia noui:
 Ista fides me conseruauit.
 Te quoq; complexum cœlo mox inferet alto,
 Et morti eripiet morientem.
 Nunc dilecte uale. & quod ego, si uita daretur,
 Fecissem, studio atq; opera omni,
 Fac, pro parte bonas artes Musasq; uirili
 Assiduis tueare, colasq;
 Sic quidem, ut ad Christi referas tamen omnia laudem,
 Cura Deo & tua seruiat uni.
 Tum placatus & ille dabit bona tempora Musis,
 Et studijs reparabit honorem.

Τῷ αὐτῷ.

Μισάων θοράποντα καὶ ἀπόλλωνος ἀνακτῶ
 Γρῦνειον λιθύθει ἠδὲ Σίμωνα κόνις.
 Τὸν ποτε παντοίας ἀρετὰς τέχνας τε διδ' ὤφθαλ.
 Τὸν δ' ὄνομα καὶ τὸ μου νυῦ ἔχει, φοῖβ' ἔφη.
 Ὡς σὲ τίς δὴ ἠδὴ τὸ τ' ὄνομα ἐπέεικον ἀκόσμη
 Ἐν σοφίῃ πάση μηδὲν ὁμοίον ἔχον.
 Τὸν χερῶν τ' ἀρ' μοιροδίωμ' ὠφρα καδ' ἐλεόδοι.
 Κηροφόρος δὲ ἠδὴ νῆμ' ἐκέκοπτο λίνου.
 Ὅς δὲ ἔθαν' ὃ ζωῆς ἰμείρων, ὅτε φοβηθεῖς
 Τὸν μόρον, ἀλλ' ἀμφω ταῦτ' ἐτέλεσε καλῶς.
 Σοὶ ψυχλῶ τ' ἀρ' Χριστὸς διδίδε, κομῆσ' ἀπὸ πτελῶς
 Ἐλπιδ' ἔχον γὰρ καθαρῶ σωσιβίοιο πᾶσι πλῶ.

Τέλος.

VII. Felhasznált irodalom

VII. 1. Rövidítésjegyzék

AAV	Album Academiae Vitebergensis
ACUSD	Acta classica Universitatis scientiarum Debreceniensis. Debrecen 1965–
AKK	A kereszténység krónikája
AKultG	Archiv für Kulturgeschichte. Köln 1903–
AMK	A magyarok krónikája
ARM	A renaissance Magyarországon
AT	Antik tanulmányok. Bp. 1954–
BBKL	Biographisch-Bibliographische Kirchenlexikon. 1–25. Ed. Bautz(†) Friedrich-Wilhelm – Bautz, Traugott. Hamm – Herzberg – Nordhausen 1990– 2005. www.bautz.de/bbkl
BJ	Basler Jahrbuch. Basel 1879–
BT	Budapest története
BTB	Basler Taschenbuch. Basel 1850–
BTM	Budapesti Történeti Múzeum
BZGA	Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde. Basel 1902–
CdR	Correspondance des Réformateurs
CE	Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation. 1–3. Ed. Bietenholz, Peter G. – Deutscher, Thomas B. Toronto 1985–1987.
CR	Corpus Reformatorum
Credo	Credo Evangélikus Műhely. Bp. 1995–
DGiQuD	Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung
DHeHE	Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae. Szerk. Adriányi Gábor. München. 1973–
Diak	Diakonia / Evangélikus szemle. Szerk. Káldy Zoltán dr. et alii. Bp. 1979– 1993.
DWGSB	Das Wittenberger Gelehrtenstammbuch. 1. Aufl. Ed. Ulrich, Abraham – Ulrich, David. Halle 1999.
EhT	Egyháztörténet. Bp. 1943–1959.
EN	Evangélikus Naptár (kezd. Képes Luther-Naptár). Sopron / Bp. 1913–
EvÉlet	Evangélikus Élet. Bp. 1936–
GChRPK	Die Geschichte des Christentums Religion · Politik · Kultur
H&R	Humanizmus és reformáció. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1973–
Hist	História. Bp. 1979–

JdVL	Jahrbuch des Vorarlberger Landesmuseumsverein. Bregenz 1940–
JfSchK	Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte. Würtzburg / Ulm / Düsseldorf 1921–
KI–Úff	A „Keresztyén Igazság – Új folyama” füzetek. Bp. 1990–
KK	Királyok könyve
LMA	Lexikon des Mittelalters. 1–9. Hg. Bautier, Robert-Henri et alii. München – Zürich 1980–1998.
Lp	Lelkipásztor. Magyarbóly / Győr / Bp. 1924–
LThK	Lexikon für Theologie und Kirche. 3. Aufl. 1–11. Hg. Kasper, Walter. Freiburg – Basel – Wien 1993–2001.
MBW	Melanchthons Briefwechsel
MCsSz	Magyar Családtörténeti Szemle. Veszprém 1934–
MD	Melanchthon deutsch
MEE	Magyarországi Evangélikus Egyház
MHL	Magyar humanisták levelei XV – XVI. század
MK	Magyar Középkor 997–1526
MKód	Magyar Kódex
MONHU	Monumenta Hungarica. 1957–
MPEL	Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. 3. kiad. Szerk. Dr. Ladányi Sándor. MREZSI Sajtóosztálya Bp. 1977.
MREKJK	Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója
MREZSI	Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája
MSA	Melanchthons Werke in Auswahl (Studienausgabe)
MTK	Magyarország történeti kronológiája
MUH	Die Matrikel der Universität Heidelberg
MUT	Die Matrikel der Universität Tübingen
MUW	Die Matrikel der Universität Wien
NDB	Neue Deutsche Biographie. Hg. Hockerts, Hans Günter et alii. Berlin 1953–
NKV	Nagy képes világtörténet
OLBK	Ordass Lajos Baráti Kör
OSzK	Országos Széchenyi Könyvtár
PPKE	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
RCMUH	Ruperto-Carola / Mitteilungen der Vereinigung der Freunde der Studentenschaft der Universität Heidelberg e. V. Heidelberg 1948–
RE	Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. 3. Aufl. 1–24. Hg. Hauck, Albert. Hamburg 1896–1909.
RGG	Religion Geschichte und Gegenwart. 4. Aufl. 1–8. Hg. Betz, Hans Dieter von et alii. Tübingen 1998–2005.

RMK	Régi magyar könyvtár
RMNY	Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1655.
RZsIS	Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya
SM	Supplementa Melancthoniana
StudAEccl	Studia et Acta Ecclesiastica. 1–5. Szerk. Bartha Tibor dr. MREZsI Sajtóosztálya Bp. 1967–1983.
ThSz	Theologiai Szemle / Alap. 1925 – Új folyam. Bp. 1958–
TMT	Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp. 1987–
TRE	Theologische Realenzyklopädie. 1–36. Hg. Müller, Gerhard et alii. Berlin 1976–2006.
TVZ	Theologischer Verlag Zürich
UB Basel	Universitätsbibliothek Basel
UB Tüb	Universitätsbibliothek Tübingen
VÉHFK	Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Könyvsorozat
ZfO	Zeitschrift für Ostforschung. Marburg 1951–
ZHG	Zeitschrift für Hohenzollerische Geschichte. Sigmaringen 1965–
ZVKGPS	Zeitschrift des Vereins für Kirchengeschichte der Provinz Sachsen. Magdeburg 1904–

VII. 2. Irodalomjegyzék

VII. 2.1. Kiadott és még kiadatlan források

- A renaissance Magyarországon.* Ed. Kardos Tibor, ford. Áprily Lajos et alii. (Magyar klasszikusok) Szépirodalmi Könyvkiadó [Bp.] 1961. (röv. ARM)
- Album Academiae Vitebergensis.* 1–3. Ed. Foerstemann, Carlus Eduardus. Lipsiae-Halis 1841–1905. (röv. AAV)
- Akten der Familien Meyer zum Pfeil, Lombart und Keller (1515–1578).* In: Staatsarchiv des Kanton Basel-Stadt. jelzete: PA 21. (még kiadatlan)
- Bartholomeus Francfordinus Pannonius: Opera quae supersunt.* Ed. Vargha Anna. Bp. 1945.
- Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei.* Ford. Kulcsár Péter. Balassi Kiadó Bp. 1995.
- Bonfini, Antonio: *Beszélgetés a szüzességről és a házasság tisztaságáról.* 1–2. Ford., bev., jegyz. Muraközy György. Szépirodalmi Kiadó [Bp.] 1985.
- Bonfinis, Antonio: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali.* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum) Ed. Apró, S. Egyetemi nyomda Bp. 1943 (latin nyelvű kiadás)
- Briefe und Akten zum Leben Oekolampads zum vierhundert-jährigen Jubiläum der Basler Reformation.* 1–2. Bearb. Staehelin, Ernst. Leipzig 1927–1934.
- Briefwechsel der Brüder Ambrosius und Thomas Blaurer 1509–1548.* 1–2. Bearb. Schieß, Traugott. Freiburg im Breisgau 1908.

- Briefwechsel des Beatus Rhenanus.* Hg. Horawitz, Adalbert – Hartfelder, Karl. Nieuwkoop 1966.
- Bullinger, Heinrich: *Briefwechsel Ergänzungsband A: Addenda und Gesamtregister zu Band 1–10.* Bearb. Bächtold Hans Ulrich und Henrich, Rainer. Zürich (TVZ) 2004. (A regiszterkötet tanulmányozható a <http://www.unizh.ch/irg/register.html#g> internetes portálon is.)
- Bullinger, Heinrich: *Briefwechsel.* 1–10. Bearb. Gäbler, Ulrich et alii. Zürich (TVZ) 1972–2003.
- Camerarius, Ioachimus Pabergensis: Praefatio Alberto Marchioni, &c. Duci Prußiae, Illustriß, et laudatissimo Principi. In: *THEOPHRASTOU [...] ta mechri nun szodzomena, hapanta.* Theophrasti [...] Opera, quae quidem a tot saeculis adhuc restant, omnia. Basileae 1541. 2a–5b. (A mű megtalálható az OSzK-ban, jelzete: Ant. 843, az UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 4799.)
- Corpus Reformatorum.* 1–28. Hg. Brettschneider, Carolus Gottlieb. Halle / Braunschweig / Berlin. 1834–1860. (röv. CR)
- Corpus Schwenckfeldianorum / Letters and treatises of Caspar Schwenckfeld von Ossig.* 1–19. Ed. Hartranft, Chester David et alii. Leipzig – Pennsylvania 1907–1961.
- Correspondance des Réformateurs dans les pays de langue française.* 1–9. Ed. Herminjard, Aimé-Louis. Genf, Paris. 1866–1897. (röv. CdR)
- D. Luther Márton művei.* 1–6. Sajtó alá rendezte Dr. Masznyik Endre. Pozsony 1904–1914.
- Das Buch der Basler Reformation* Zu ihrem vierhundertjährigen Jubiläum im Ramen der evangelischen Kirchen von Stadt und Landschaft Basel. Hg. Staehelin, Ernst Prof. Dr. Basel 1929.
- Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung.* 1–11. Hg. Müller, Rainer A. Stuttgart 1995–2002. (röv. DGiQuD)
- Devay, Matthias: *Disputatio de statu, in quo sint beatorum animae post hanc vitam ante ultimi iudicii diem...* (Dévai ismert művének kézírata a 16. század közepéről, melyet az UB Baselben őriznek, jelzete: A VI. 46.)
- Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts.* 1–15. Hg. Sehling, Emil. Leipzig / Tübingen. 1902–1913, 1965–
- Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386–bis 1870.* 1–7. Ed. Toepke, Gustav. Heidelberg 1884–1916. (röv. MUH)
- Die Matrikel der Universität Tübingen.* 1–3. Ed. Hermelink, Heinrich. Tübingen 1906–1953. (röv. MUT)
- Die Matrikel der Universität Wien.* 1–6. Ed. Szaivert, Willy et alii. Graz – Wien – Köln – Weimar 1956–1993. (röv. MUW)
- Eheabrede zwischen A. Keller und M. Lombart (1527).* In: Staatsarchiv des Kanton Basel-Stadt. jelzete: PA 21 4. (még kiadatlan)
- Erasmus, Rotterdami: *A Balgaság Dicsérete.* Ford., bev., jegyz. Kardos Tibor. Európa Könyvkiadó Bp. 1987.
- Evangélikus Énekeskönyv.* 12. kiad. MEE Sajtóosztálya Bp. 2001.
- Galeotto, Marzio: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv.* Ford. Kardos Tibor. Magyar Helikon [Bp.] 1977.
- Galeottus, Marzio Narniensis: *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae.*

(Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum). Ed. L. Juhász. Lipsiae 1934. (latin nyelvű kiadás)

- Grynaeus, Simon: De utilitate legendae historiae. In: Justinus, Marcus Junianus: *Ex Trogi Pompeii historiis externis libri XLVIII*. Basileae 1562. 1,2a–4a (A mű megtalálható az OSzK-ban, jelzete: Ant. 6714. Oldalszámozás tölem.) v. In: Bodin, Jean: *Methodus historica*. Basileae 1576. 1133–1137. v. In: *Artis historicae penus octodecim scriptorum*. 1–2. Ed. Wolf, Johannes. Basileae 1579. 2,595–599. (Mindkét mű megtalálható az OSzK-ban, jelzetük: Ant. 5739 ill. Ant. 5758.)
- Grynaeus, Simon: Praefatio ad ludimagistros. In: Pollux, Julius: *ONOMASZTIKON*. Onomasticon hoc est instructissimum rerum ac synonymorum dictionarium decem libris constans summo studio et cura emendatum inque studiosorum gratiam tribus nunc demum locupletissimis indicibus auctum. Basileae 1536. 2a–3b. (A mű megtalálható az UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 8367.)
- Grynaeus, Simon: Praefatio doctissimo viro Cutberto Tonstallo pontifici. In: *Eykleidoy sztoicheiön bibl. ie. ek tón theónosz szynoyziön*. Basileae 1533. 2a–5b. (A mű megtalálható az UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 2187. A mű eredeti görög címe fonetikusán átírva.)
- Grynaeus, Simon: Praefatio excellenti viro Georgio Collimitio Danstettero artis medicae et disciplinarum mathematicarum omnium facile principi. In: *Novus orbis regionum et insularum veteribus incognitarum una cum tabula cosmographica et aliquot aliis consimilis argumenti libellis*. Basileae 1532. 2a–3a. (A mű megtalálható az UB Tüb-ben, jelzete: Fa. 19, és az OSzK-ban három példányban, az első – 1532-es – kiadás két példányban, jelzete: Ant. 372(1), Ant. 1498(1), és az 1537-es kiadás jelzete: Ant. 475.)
- Grynaeus, Simon: Praefatio Iano Svollae praestanti viro. In: *Geóponika De re ructica selectorum lib. XX*. Basileae 1539. 2a–8b. (A mű megtalálható az UB Basel-ben, jelzete: Bc VIII 67:2, és UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 3102. A mű eredeti görög címe fonetikusán átírva, oldalszámozás tölem.)
- Grynaeus, Simon: Praefatio iuveni studioso. In: *Arisztophanoysz eutrapelótatoy kómóidiai endeka*. Aristophanis facetissimi comoediae undecim. Basileae 1532. 2a–3b. (A mű megtalálható az UB Tüb-ben, jelzete: Cd. 1530, és egy későbbi kiadása – Francofurti 1544 – az OSzK-ban, jelzete: Ant. 7578. A mű eredeti görög címe fonetikusán átírva.)
- Grynaeus, Simon: Praefatio praestanti virtute iuveni Ioanni Zobelo. In: *Tón Ippiatrikón biblia dyó*. Veterinariae medicinae libri duo a Ioanne Ruellio Suessionensi olim quidem latinitate donati, nunc vero iidem sua hoc est Graeca lingua primum in lucem aediti. Basileae 1537. 2a–4b. (A mű megtalálható az UB Tüb-ben, jelzete: Fa. 9745, A mű eredeti görög címe fonetikusán átírva.)
- Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, bev. Kulcsár Péter. Magyar Helikon [Bp.] 1981.
- In librum octavum Topicorum Aristotelis, Simonis Grynaei commentaria dostissima*. Adiectae sunt ad libri calcem selectiones aliquot eiusdem S. Grynaei Epistolae. [Ed. Keller, Isaac.] Basileae 1556. (A mű megvan az UB Basel-ben, jelzete: Bc V 51:3)
- Index Librorum Prohibitorum*. Romae 1559. Faksimile. Cambridge – Massachusetts 1980. (A faksimile kiadás digitalizált formában megtalálható a Világhálón a következő címen: <http://www.aloha.net/~mikesch/ILP-1559.htm>)
- Ioannis Iacobi Grynaei Epistolae*. Ed. Apinus, M. Siegmund Jakob. Nürnberg 1720. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Ioannis Oecolampadii et Huldrichi Zwinglii Epistolarum libri quatuor*. (1–4.) Ed. Platter,

- Thomas – Lasius B. Basileae 1536. (A mű megvan az UB Basel-ben, jelzete: FN VII 4)
- Janus Pannonius – Magyarországi humanisták.* Ed. Klaniczay Tibor. Szépirodalmi Kiadó Bp. 1982.
- Kálvin János: Ajánlólevél Grynaeus Simonhoz. In: *A Rómaiakhoz írt levél magyarázata.* MREKLIK Bp. 1992. XIII–XVI.
- Kempis Tamás: *Krisztus követése.* Ford. Jelenits István. Ecclesia Bp. 1988.
- Lesebuch zur Geschichte der Evangelischen Landeskirche in Württemberg.* 1–4. Hg. Gottschick Konrad – Schäfer Gerhard. Stuttgart 1992.
- Luther Márton négy hitvallása* A keresztyén ember szabadságáról, A Kis Káté, A Nagy Káté, A keresztyén hit főtételei. Ford., bev. D. Dr. Pröhle Károly. MEE Sajtóosztálya Bp. 1983.
- Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem.* Kossuth Könyvkiadó [Bp.] 1996.
- Magyar humanisták levelei XV–XVI. század.* Ed. V. Kovács Sándor, ford. Boronkai Iván et alii. Gondolat Bp. 1971. (röv. MHL)
- Magyar középkor 997–1526* (Forrásgyűjtemény). Összeáll. Nagy Gábor. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen 2000(?). (röv. MK)
- Melanchthon deutsch.* 1–2. Hg. Beyer, Michael et alii., übersetzt Steinger, Gerhard. Leipzig 1997. (röv. MD)
- Melanchthoniana Paedagogica* Eine Ergänzung zu den Werken Melanchthons im CR. Ed. Hartfelder, Karl Dr. Leipzig 1892.
- Melanchthons Briefwechsel /* Kritische und kommentierte Gesamtausgabe. Ed. Scheible, Heinz – Loehr, Johanna. Stuttgart-Bad Cannstatt 1977–. (röv. MBW)
- Melanchthons Werke in Auswahl* (Studienausgabe). 1–7/2. Hg. Stupperich, Robert. Gütersloh 1951–1975. (röv. MSA)
- Münster, Sebastian: *Cosmographia.* Basel 1944. Repr. Antiqua-Verlag, Lindau 1984. (A mű 12 antik kiadása – több nyelven – megtalálható az OSzK-ban, az első kiadás jelzete: App. H. 1731.)
- Oláh Miklós: Hungária. Ford. és jegyz. Németh Béla. In: Oláh Miklós: *Hungária – Athila.* Osiris Kiadó Bp. 2000.
- Opus epistolarum Des. Erasmi Roterdami* Denuo recignitum et auctum. 1–12. Ed. Allen, P. S. – Allen, H. M. Oxford 1906–1958.
- Original letters relative to the english reformation, written during the reigns of King Henry VIII., King Edward VI., and Queen Mary.* 1–2. Ed. Robinson, Hastings. Cambridge 1846–1847.
- Quellen zur Geschichte der Reformationsbündnisse und der Konstanzer Reformationsprozesse 1529–1548.* Hg. Fabian, Ekkehart Dr. phil. (Schriften zur Kirchen- und Rechtsgeschichte 34) Tübingen – Basel 1967. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Ransanus, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata.* (Millenniumi Magyar Történelem Források). Ford., utószó és jegyz. Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Osiris Kiadó Bp. 1999.
- Régi magyar könyvtár.* 1–3. Szerk. Szabó Károly – Hellebrandt Árpád. Bp. 1879–1898. (röv. RMK)

- Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1655.* 1–3. Szerk. Borsa Gedeon et alii. Bp. 1971–2000. (röv. RMNY)
- Simon Grynaeus (1493–1541): Briefe. Ausgewählt, übersetzt Rädle, Herbert. *BZGA* 90 (1990) 35–118.
- Simonis Grynaei clarissimi quondam academiae Basiliensis theologi ac philologi epistolae.* Accedit index auctorum eiusdem Grynaei opera et studio editorum. Ed. Streuber, Guil. Theodor. Basiliae 1847.
- Supplementa Melanchthoniana / Werke Philipp Melanchthons die im CR vermisst werden.* 1/1–6/1. Hg. Clemen, Otto D. Dr. Leipzig 1912–1926. (röv. SM)
- Szabó András: *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai.* (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 22) Szeged 1989.
- Szemelvény Publius Vergilius Maro Aeneiséből.* Bev. és jegyz. Dr. Cserép József. Bp. Franklin-Társulat 1905.
- Szerémi György: *Magyarország romlásáról.* Ford. Juhász László, bev. és jegyz. Székely György. (MONHU 5) Magyar Helikon [Bp.] 1961.
- Thuróczy János: *A magyarok krónikája – Rogerius mester: Siralmas ének.* Ford., jegyz. Bellus Ibolya, Kristó Gyula – Ford. Horváth János, jegyz. Zsoldos Attila. Osiris Kiadó Bp. 2001.
- Vadianische Briefsammlung.* 1–7. Hg. Arbenz, Emil – Wartmann, Hermann. St. Gallen 1890–1913.

VII. 2.2. Egyéb irodalom

- Ábel Jenő: *Egyetemeink a középkorban.* Bp. 1881.
- Ágoston István György: Dévai Mátyás életműve és korszakos vonatkozásai. Dévai művei. *ThSz* 39 (1996/1, 3) 23–24, 162–170.
- Ankwicz-Kleehofen, Hans: *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian* Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I. Graz – Köln 1959. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Aristotelis philosophorum principis octavus topicorum liber absolutam quandam disputandi methodum continens doctissimisque annotationibus D. Simonis Grynaei illustratus.* Una cum epistola nuncupatoria Sabastiani Lepusculi Basiliensis, in qua aeditionis huius ratio redditur simulque academiae Basiliensis institutum obiter indicatur. [Ed. Lepusculus, Sebastian] Basileae 1545. (A mű két példányban megvan az UB Baselben, jelzete: Bc VII 53:1, DF IV 12:6)
- Aschbach, Joseph: *Geschichte der Wiener Universität.* 1–3. Wien 1865–1888.
- Az imaórák liturgiája* (Liturgia horarum) a római szertartás szerint. 1–4. Bp. 1991.
- Az OSzK 16. századi nyomtatványainak katalógusa – Nem magyar nyelvű, külföldi kiadványok.* 1–3. Összeáll. Soltész Erzsébet et alii. OSZK Bp. 1990.
- Balogh Edit (Szerk.): *Magyar kárpit.* CD-ROM. 2002.
- Balogh Ferenc: *A magyar protestáns egyháztörténelem részletei.* Debrecen 1872. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában.* 1–2. Akadémiai Kiadó Bp. 1966.

- Barge, Hermann: *Andreas Bodenstein von Karlstadt*. 1–2. Leipzig 1905.
- Bautz, Friedrich Wilhelm: Grynäus, Simon. *BBKL* 2,377.
- Bencze Imre: Cordatus Konrád 1483–1546. In: *Evangélikus arcképcsarnok*. Szerk. Tóth-Szöllös Mihály. Evangélikus Sajtóosztály Bp. 2002. 33.
- Bencze Imre: Konrad Cordatus, Luther Budáról indult küzdőtársa. In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. Szerk. Dr. Fabiny Tibor. MEE Sajtóosztálya Bp. 1984. 132–149.
- Benda Kálmán (Főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája A kezdetektől 1970-ig*. 1–4. Akadémiai Kiadó Bp. 1986–1993. (röv. MTK)
- Benedek István: *Hügieia* Az európai orvostudomány története. Gondolat Bp. 1990.
- Bietenholz, Peter G.: Simon Grynaeus. *CE* 2,142–146.
- Birnstein, Uwe et alii: *A kereszténység krónikája*. Officina Nova – Magyar Könyvklub Bp. 1988. (röv. AKK)
- Blázy Árpád: 500 éve született Württemberg reformátora, Johannes Brenz. *EvÉlet* 64 (1999/27) 3.
- Blázy Árpád: Grynaeus Simon 1493–1541. In: *Evangélikus arcképcsarnok*. Szerk. Tóth-Szöllös Mihály. Evangélikus Sajtóosztály Bp. 2002. 50.
- Blázy Árpád: Grynaeus Simon bázeli működéséről. *Lp* 65 (1990/7–8) 223–225.
- Blázy Árpád: Johannes Honterus erdélyi (szász) humanista és reformátor (1498–1449). *Lp* 81 (2006/4) 129–130.
- Blázy Árpád: Ötszáz éve született Grynaeus Simon (1493–1541). *ThSz* 36 (1993/5) 295–304.
- Blázy Árpád: Ötszáz éve született Grynaeus Simon. *EN* 81 (1993) 48–49.
- Bod Péter: *Historia Hungarorum ecclesiastica*. 1. Lugduni Bat. 1888. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Bogyay Tamás: *Stephanus Rex*. Ecclesia Bp. 1988.
- Boissard, Jean-Jacques – de Bry Theodor: *Bibliotheca chalcographica, hoc est Virtute et eruditione clarorum Virorum Imagines*. Partes 1–9. Heidelberg – Frankfurt a. M. 1652–1669. (A mű digitalizált formában megtalálható a Világhálón a következő címen: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/desbillons/aport.html>)
- Bokeloh, Karl-Heinz: Simon Grynaeus. *RGG* 3,1320.
- Bonorand, Conradin: Jacobus Bedrotus Pludentinus / Beiträge zur Biographie eines Vorarlberger Humanisten. *JdVL* 23 (1962) 75–113. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Bornkamm, Heinrich: Melanchthon und Heidelberg – Zum 400. Todestag Melanchthons am 19. April 1960. *RCMUH* 27 (1960) 24–29.
- Borzák István: Melanchthon születésének 500. évfordulójára. *Credo* 3 (1997/3–4). 21–28.
- Borzák István: Simon Grynaeus – a Corvin-könyvtár öre? *AT* 11 (1964) 263–274.
- Borzák István: War Simon Grynaeus Kustos der Bibliotheca Corviniana? *ACUSD* 1 (1965) 63–75.
- Botta István: „A magyar Luther” *Diak* 1 (1979/1) 45–51.
- Botta István: Dévai Mátyás és Serédy Gáspár További szempontok a Dévai-kutatáshoz. *Diak* 1 (1979/2) 72–79.

- Botta István: *Dévai Mátyás, a magyar Luther* Dévai helvét irányba hajlásának problémája. (KI-Úff 1) Bp. 1990.
- Bottyán János: *Hitünk hősei*. RZsIS Bp. 1989.
- Bonjour, Edgar (Ed.): *Die Universität Basel von die Anfängen bis zur Gegenwart 1460–1960*. Basel 1960.
- Brecht, Martin – Ehmer, Hermann: *Südwestdeutsche Reformationsgeschichte*. Stuttgart 1984.
- Brecht, Martin: *Martin Luther Sein Weg zur Reformation 1483–1521*. Stuttgart 1981.
- Brendle, Franz: *Dynastie, Reich und Reformation Die württembergischen Herzöge Ulrich und Christoph, die Habsburger und Frankreich*. Stuttgart 1998.
- Brighelli, Jean-Paul et alii: *A reneszánsz és a humanizmus fényei*. Larousse-Officina Nova Gütersloh 1994.
- Brighelli, Jean-Paul et alii: *Nagy vándorlások szárazföldön és tengeren*. Larousse-Officina Nova Gütersloh 1994.
- Buck, Hermann Dr. jur. – Fabian, Ekkehart Dr. phil.: *Konstanzer Reformationsgeschichte in ihren Grundzügen I. Teil: 1519–1531*. (Schriften zur Kirchen- und Rechtsgeschichte 25/26) Tübingen 1965.
- Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Gondolat Budapest 1985.
- Chadwick, Owen: *A reformáció*. Osiris Kiadó Bp. 1998.
- Csapodi Csaba: A Corvin könyvtár története. In: *Bibliotheca Corviniana*. 3. kiad. Bp. 1981. 7–28.
- Csapodi Csaba: Bevezető tanulmány. In: *Bibliotheca Corviniana 1490–1990*. Nemzetközi Corvina kiállítás az Országos Széchényi könyvtárban Mátyás király halálának 500 évfordulójára 1990. április 6 – október 6. OSzK Bp. 1990. 13–31.
- Csepregi Zoltán: Udvari papok Mária királyné környezetében. In: *Habsburg Mária. Mohács özvegye A királyné és udvara (1521–1531)*. Szerk. Réthelyi Orsolya et alii. BTM Bp. 2005. 45–55.
- Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. (H&R 2) Akadémia Kiadó Bp. 1973.
- Debreceni Ember Pál: *Historica ecclesiae ref. in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum 1728. (A szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg! Csak hivatkozásból ismerem.)
- Die Geschichte des Christentums Religion · Politik · Kultur*. 1–14. Hg. Brox, Norbert et alii. Freiburg – Basel – Wien 1991–2004. (röv. GChRPK)
- Diener, Ronald Ernst: *The Magdeburg centuries A bibliothecal and historiographical analysis*. Cambridge – Massachusetts 1979.
- Dowley, Tim (Ed.): *Die Geschichte des Christentums*. Wuppertal-Zürich 1992.
- Dutour, Thierry et alii: *Lovagvárak és gótikus katedrálisok*. Larousse-Officina Nova Gütersloh 1994.
- E. Kovács Péter: A Hunyadi-család. In: *Hunyadi Mátyás, Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk. Rázsó György – V. Molnár László. Zrínyi Kiadó Bp. 1990. 29–53.
- Ehmer, Hermann et alii: *Gott und Welt in Württemberg Eine Kirchengeschichte*. Stuttgart

2000.

- Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Osiris Kiadó Bp. 2001.
- Evans G. R.: *Hit a középkor világában*. (Scolar vallástörténet 2) Scolar Kiadó [Bp.] 2003.
- Fabiny Tibor Dr. (Szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. MEE Sajtóosztálya Bp. 1984.
- Fabiny, Tibor: Luthers Beziehungen zu Ungarn und Siebenbürgen. In: *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546*. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag. 1–2. Göttingen 1983. 1,641–646.
- Farbaky, Péter: Der Königspalast von Buda im Zeitalter der Renaissance. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 259–273.
- Fellay Jean-Blaise: Erasmus und der Basler Humanistenkreis. In: *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*. Hg. Vischer, Lukas et alii. Freiburg – Basel 1994. 104–108.
- Ferguson, Everett: *A kereszténység bölcsője*. Osiris Kiadó Bp. 1999.
- Feuerné Tóth Rózsa: Humanista hatás Mátyás építkezéseiben. In: *Mátyás király 1458–1490*. Szerk. Barta Gábor. Akadémia Kiadó Bp. 1990. 136–155.
- Fitz József: *A magyar könyv története 1711–ig*. Magyar Helikon Bp. 1959.
- Fitz József: *A magyar nyomdászat könyvkiadás és könyvkereskedeleme története*. 1–2. Akadémiai Kiadó Bp. 1959–1967.
- Fraknói Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Pest. 1873.
- Franzen, August: *Kis egyháztörténet*. Agapé Szeged 1998.
- G. Sándor Mária: A pécsi egyetem helye és épülete. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 87–91.
- G. Szende Katalin: Tárgykatalógus. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 143–245.
- G. Vargha Zoltán Dr.: A Grynaeus család. *MCsSz* 7 (1941) 10–14.
- Gäbler, Ulrich: Die Reformation in der Deutschschweiz. In: *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*. Hg. Vischer, Lukas et alii. Freiburg – Basel 1994. 116–123.
- Gäbler, Ulrich: *Huldrych Zwingli Eine Einführung in sein Leben und sein Werk*. München 1983.
- Gárdonyi Máté: *Egyháztörténet II. Újkor, modernkor*. (VÉHFK 4) Veszprém 2004.
- Gauß, Karl: Die Berufung des Simon Grynäus nach Tübingen. *BJ* 33 (1911) 88–130.
- Geiger, Max: Die Basler Kirche und Theologie im Zeitalter der Hochorthodoxie (Diss. Basel). Zollikon – Zürich 1952. 40–48.
- Gerő László: *Mátyás király budai palotája*. de Csejte Kiadó Kiskőrös 1994.

- Glatz Ferenc (Összeáll. és szerk.): *A magyarok krónikája*. Magyar Könyvklub Bp. 2000. (röv. AMK)
- Graham, Tomlin: *Luther és kora*. (Scolar vallástörténet 1) Scholar Kiadó [Bp.] 2003.
- Griener, Ludwig: Wer war Simon Grynaeus? In: *Veringendorf in Wort und Bild*. Veringendorf 1986. 20–27.
- Grimal, Pierre: *A latin irodalom története*. Akadémiai Kiadó Bp. 1992.
- Gritsch, Eric W.: *Isten udvari bolondja* Luther Márton korunk perspektívájából. Luther Kiadó Bp. 2006.
- Grynaeus, Emericus: *De Grynaeis, Genaologica descriptio*. [Eperjes] 1764 táján. 1–6. (6 kézzel írott lap, a kézirat eredetije ma a Budán élő Grynaeus család levéltárában található.)
- Guttman Barnabás: Stöckel Lénárd és a bártfai reformáció fénykora. In: *Tanulmányok évszázadok történelméből*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. PPKÉ Piliscsaba 2006. 73–90.
- Haller, Johannes D. Dr.: *Die Anfänge der Universität Tübingen 1477–1537*. 1–2. Stuttgart 1927–1929.
- Hamann, Brigitta (Szerk.): *Habsburg lexikon*. Új Géniusz Kiadó Bp. 1990.
- Hamann, Gottfried: Die Entstehung der konfessionellen Kirchen. In: *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*. Hg. Vischer, Lukas et alii. Freiburg – Basel 1994. 135–147.
- Hammann, Gustav: Bartholomeus Francfordinus Pannonius – Simon Grynäus in Ungarn / Ein Beitrag über den Humanismus und die Anfänge der Reformation in Ungarn. *ZfO* 14 (1965) 228–242.
- Hammann, Gustav: Johannes Kresling. *JfSchK* 44 (1965) 7–12. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Hangay Zoltán: *A pápák könyve*. Trezor Kiadó Bp. 1991.
- Harsányi András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen 1938. Repr. Kairosz Kiadó [Bp.] 200(?).
- Hauschild, Wolf-Dieter: *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*. 3. Aufl. 1–2. Gütersloh 2005–2007.
- Hautz, Johann Friedrich: *Geschichte der Universität Heidelberg*. 1–2. Mannheim 1862–1864.
- Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (DHeHE 1) Aurora Kiadó München 1973.
- Heussi, Karl: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület Bp. 2000.
- Higman Francis: Die Reformation in der Westschweiz. In: *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*. Hg. Vischer, Lukas et alii. Freiburg – Basel 1994. 123–134.
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. 1–5. Bp. 1935–1936. Repr. Maecenas Bp. 1990.
- Hóman Bálint: *Magyar középkor*. 1–2. (Historia incognita I./3) Attraktor Máriabesnyő – Gödöllő 2003.
- Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása Magyar humanizmus*. Magyar Szemle Társaság Bp. 1944.

- Horváth Jenő (Szerk.): *Királyok könyve*. Magyar Könyvklub Bp. 1999. (röv. KK)
<http://mek.oszk.hu/01900/01918/html/index385.html>
<http://www.melanchthon.de/leben/leben2.html>
<http://www.terrasoft.hu/kultura/kaboca/zeneilex/orgona.txt>
- Huber, Alfons – Kubinyi András: Egy budai iskolamester pályája a XV. század második felében. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 51–60.
- Ipolyi, Arnold: *Geschichte der Stadt Neusohl*. Wien 1875. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Jászay Magda: Milyen volt Mátyás király? In: *Mátyás király 1458–1490*. Szerk. Barta Gábor. Akadémia Kiadó Bp. 1990. 156–183.
- Kardos József – Kelemen Elemér: *1000 éves a magyar iskola*. Korona Kiadó Kft. [Bp.] 1996.
- Kardos Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Akadémia Kiadó Bp. 1955.
- Kardos Tibor: Bevezetés a magyar renaissance-ba. In: *A renaissance Magyarországon*. Ed. Kardos Tibor. (Magyar klasszikusok) Szépirodalmi Könyvkiadó [Bp.] 1961. 7–92.
- Kelecsényi Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Gondolat Bp. 1988.
- Kisfaludy Katalin: *Matthias Rex*. (Magyar História) Gondolat [Bp.] 1983.
- Klaniczay Tibor: *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*. (H&R 20) Balassi Kiadó Bp. 1993.
- Klaniczay Tibor: *Pallas magyar ivadékai*. Szépirodalmi Kiadó Bp. 1985.
- Klaus, Bernhard: *Veit Dietrich Leben und Werk*. Nürnberg 1958.
- Kósa László: *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó Bp. 1998.
- Köblös József: *Az egyházi középélet Mátyás és a Jagellók korában – A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*. (TMT 12) 1994.
- Köhler, Walther: *Zwingli und Luther Ihr Streit über das Abendmahl nach seinen politischen und religiösen Beziehungen*. 1–2. Leipzig 1924–1953.
- Körmendy Kinga: Literátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Gondolat Bp. 1986. 176–202.
- Kubinyi András: A Jagelló-kori magyar állam. *Hist* 28 (2006/3) 1–4 (melléklet).
- Kubinyi András: A várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: Szakály Ferenc – Szűcs Jenő: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. (História könyvtár Okmánytárak 4) Bp. 2005. 11–33.
- Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. In: *Mátyás király 1458–1490*. Szerk. Barta Gábor. Akadémia Kiadó Bp. 1990. 62–79.
- Kubinyi András: A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején (II. Ulászló választásai feltételeinek létrejötté). In: *Mátyás király 1458–1490*. Szerk. Barta Gábor. Akadémia Kiadó Bp. 1990. 184–199.
- Kubinyi András: Buda, Pest, Óbuda és környékük 1686-ig. In: Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. (Budapest Főváros Levéltára Várostörténeti tanulmányok) Bp. 2000. 13–76.

- Kubinyi András: Budai Kakas János és történeti feljegyzései. In: Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp. 1999. 193–212.
- Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: *Budapest története*. 1–5. Főszerk. Gerevich László. Bp. Főváros Tanácsa 1973–1980. 2,7–240. (röv. BT)
- Kubinyi András: Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526. In: *Habsburg Mária. Mohács özvegye A királyné és udvara (1521–1531)*. Szerk. Réthelyi Orsolya et alii. BTM Bp. 2005. 13–23.
- Kubinyi András: *Mátyás király*. Vince Kiadó Bp. 2001.
- Kubinyi, András: Buda – Die mittelalterliche Hauptstadt Ungarns / Eine deutsch-ungarische Stadt in Ostmitteleuropa. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 15–41.
- Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor*. (Magyar História) Gondolat [Bp.] 1981.
- Kulcsár Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. (H&R 1) Akadémia Kiadó Bp. 1973.
- Landolt, Elisabeth – Ackermann, Felix: *Die Objekte im Historischen Museum Basel*. Basel 1991.
- Léderer Emma: *Egyetemes művelődéstörténet*. Bp. 1938. Repr. Aqua Kiadó [Bp.] 1992.
- Lohr, Carolus: *Aristotelica Helvetica: Catalogus codicum litinorum in Bibliothecis Confederationis Helveticae asservatorum quibus versiones expositionesque operum Aristotelis continentur*. Freiburg/Schweitz 1994. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Lohr, Charles H.: Latin Aristotle Commentaries II. In: *Renaissance Authors*. 1–2. Ed. Olschki, Leo S. Firenze 1988–1995. 1,175–176. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Löcher, Kurt: Hans Krell – II. Lajos magyar király és Habsburg Mária udvari festője. In: *Habsburg Mária. Mohács özvegye A királyné és udvara (1521–1531)*. Szerk. Réthelyi Orsolya et alii. BTM Bp. 2005. 63–71.
- Madas Edit: Esztergomi iskoláskönyv a XV. század első negyedéből. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Gondolat Bp. 1986. Gondolat Bp. 1986. 159–175.
- Magyar Károly: „Et ... introvit ad Hungariam sola germanica ancilla nomine Maria...” Habsburg Mária és Buda. In: *Habsburg Mária. Mohács özvegye A királyné és udvara (1521–1531)*. Szerk. Réthelyi Orsolya et alii. BTM Bp. 2005. 87–105.
- Magyar, Károly: Buda im 13. Jahrhundert. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 153–184.
- Magyar, Károly: Der Königspalast in Buda. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 201–235.
- Marczali Henrik (Főszerk.): *Nagy képes világtörténet*. 1–12. Frankili-Társulat – Révai Testvérek Bp. 1898–1905. (röv. NKV)
- McGrath, Alister E.: *Kálvin*. Osiris Kiadó Bp. 1996.
- Medvigy Mihály: *Pápa életpályák*. Panoráma [Bp.] 1991.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó Bp. 1999.
- Mészáros István (Összeáll.): *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996*.

- Nemzeti Tankönyvkiadó Bp. 1996.
- Mészáros István: *A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században*. Tankönyvkiadó Bp. 1984.
- Mészáros István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat – Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója Bp. 2000.
- Mészáros István: *A Szalkai-kódex és a XV. század végi Sárospataki iskola*. Akadémia Kiadó Bp. 1972.
- Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Akadémia Kiadó Bp. 1981.
- Mészáros István: Hat évszázad iskolái a Kárpát-medencében. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 21–30.
- Mészáros István: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*. (H&R 11) Akadémia Kiadó Bp. 1981.
- Müller, Julius: Conrad Cordatus, der erste evangelische Superintendent in Stendal. *ZVKGPS* 14 (1917) 111–114.
- Nagy Barna: Bevezetés a II. Helvét Hitvalláshoz. In: *A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai / I. A Heidelbergi Káté – II. A Második Helvét Hitvallás*. MREZSI Sajtóosztálya Bp. 1989. 83–111.
- Nagy, Emese: Die gotische Architektur im Königspalast von Buda. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 236–250.
- Németh András – Pukánszky Béla: *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat Kiadó Bp. 2004.
- Nigg, Walter: *Morus Tamás – A lelkiismeret szentje*. Budai Ferences Rendház Bp. 199(?).
- Orthbandt, Eberhard – Teuffen, Dietrich Hans: *Ein Kreuz und tausend Wege Die Geschichte des Christentums im Bild*. Konstanz 1962.
- Pajorin Katalin: A humanista symposionrendezvények. In: *Uralkodók és corvinák*. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulójára. Bp. 2002. 111–115.
- Pajorin Katalin: Humanista irodalmi művek Mátyás király dicséretére. In: *Hunyadi Mátyás, Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk. Rázsó György – V. Molnár László. Zrínyi Kiadó Bp. 1990. 333–361.
- Pantaleon, Heinrich: *Prosopographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae*. pars I–III. Basileae 1565–1566. (A három részből álló kötet fatáblás bőrkötésben egybekötve megtalálható az OSzK-ban, jelzete: Ant. 1604.)
- Pantaleon, Heinrich: *Prosopographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae*. pars III. Basileae 1566. (A három részes mű III. része különálló pergamenkötésben is megvan az OSzK-ban, jelzete: Ant. 1605.)
- Payr Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története*. 1–2. Sopron 1924.
- Pedionius, Johannes Rhetus: *In Simonem Gryneum antistitem, pietatis et doctrinae vindicem praeclarissimum, epicedion / à Ioanne Pedionio Rheto, gratitudinis ergo celebratum. Unà cum epithaphiis quibusdam*. Basileae 1541. (A mű megtalálható az UB Baselben,

jelzete: FP XI 7:8)

- Péter Katalin: *A reformáció: kényszer vagy választás?* Nemzeti Tankönyvkiadó Bp. 2004.
- Pierrard, Pierre: *A katolikus egyház története.* Agapé Novi Sad 1987.
- Pollet, Jacques V.: *Martin Bucer Études sur la correspondance, avec de nombreux textes inédits.* 1–2. Paris 1958–1962. 2,370–400.
- Pollux, Julius: *Onomasticon hoc est instructissimum rerum ac synonymorum dictionarium decem libris constans summo studio et cura emendatum inque studiosorum gratiam tribus nunc demum locupletissimis indicibus auctum.* Ed. Simon Grynaeus. Basileae 1536. (A mű megtalálható az UB Tüb-ben, jelzete: Cd 8367.)
- Rädle, Herbert: Ein bisher unbeachteter Lebenslauf des Veringendorfer Humanisten Simon Grynaeus aus dem Jahr 1587. *ZHG* 22 (1986) 41–44.
- Rainer, Johann: Die Glaubensspaltung. In: *Religion und Kirche in Österreich.* Hg. Institut für Österreichkunde. Wien 1972. 45–57.
- Reingrabner, Gustav: *Aus der Kraft des Evangeliums* Evangelisch in Österreich. Erlangen 1986.
- Reusner, Nicolaus: *Icones sive imagines virorum literis illustrium.* Argentorati 1587. (A mű OSzK-i jelzete: Ant. 5586.)
- Révész Imre: *Dévay Biró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei.* Pest 1863.
- Ribini, Johannes: *Memorabilia ecclesiae Augustanae Confessionis in regno Hungariae.* 1–2. Posonii 1787. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Ritoókné Szalay Ágnes: Dévai Mátyás egy ismeretlen levele? *Diak* 6 (1984/1) 17–23.
- Romhányi Beatrix: A koldulórendek szerepe a középkori magyar oktatásban. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526).* Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 35–38.
- Roth, Carl: Stammtafeln einiger ausgestorbener Basler Gelehrtenfamilien. *BZGA* 16 (1917) 397–402.
- S. Szabó József: A protestantizmus Magyarországon / Történeti és helyrajz. In: *A protestantizmus Magyarországon.* 5. kiad. Sajtó alá rendezte Dr. Vida Gyula. Bp. Bethlen Gábor Szövetség 1928. 9–114.
- Scheible, Heinz: Melanchthon Beziehungen zum Doanau-Karpaten-Raum bis 1546. In: *Luther und Siebenbürgen Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus.* Hg. Weber, Georg und Renate. Köln – Wien 1985. 36–67.
- Sculteti, Severinus: *Hypomnema sive admonitio brevis ad Christianos regni Ungarici cives de asseranda et retinenda veteri seu avita vere Christiana doctrina.* Bartphae 1599. fol. 17–19.
- Sólyom Jenő: Dévai Mátyás tiszántúli működése. *EhT* 18 (1959) 193–217.
- Sólyom Jenő: *Luther és Magyarország.* Bp. 1933.
- Sólyom, Jenő: Zwei Bekenntnisse – ein Glaube. In: *Reformation in Europa.* Hg. Thulin, Oskar. Leipzig 1967. 153–176.
- Southern, Richard W.: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban.* Gondolat Bp. 1987.

- Söveges Dávid OSB: *Fejezetek a lelkiség történetéből*. Pannonhalma 1993.
- Spekner, Enikő: Das geistige Leben in Pest und Buda um die Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 315–332.
- Staehelin, Andreas (Ed.): *Professoren der Universität Basel aus fünf Jahrhunderten*. Basel 1960.
- Staehelin, Ernst: Simon Grynaeus. In: *Professoren der Universität Basel aus fünf Jahrhunderten*. Ed. Staehelin, Andreas. Basel 1960. 32–33.
- Steinmann, Martin: *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Basel*. Basel 1982.
- Streuber, Wilhelm Theodor Dr.: *Die Stadt Basel, historisch-topographisch beschrieben*. Basel 1854.
- Streuber, Wilhelm Theodor Dr.: Simon Grynaeus. *BTB* 1853. 1–43.
- Szabó, András: Die Universität Wittenberg als zentraler Studienort im 16. Jahrhundert. In: *Peregrinatio Hungarica* Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Hg. Fata, Márta et alii. Stuttgart 2006. 55–63.
- Szántó Konrád Dr.: *A katolikus egyház története*. 1–3. Ecclesia Bp. 1983–1987.
- Székely György: Hazai egyetemalapítási kísérletek és a külföldi egyetemjárás. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 79–86.
- Szentpéteri József (Főszerk.): *Magyar Kódex*. 1–6. Kossuth Kiadó Bp. 1999–2001. (röv. MKód)
- Szigeti Jenő: Luther és Werbőczy találkozója. In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből*. Szerk. Dr. Fabiny Tibor. MEE Sajtóosztálya Bp. 1984. 195–208.
- Teuteberg, René: Die Reformatorentafel im Kreuzgang des Baslers Münsters. In: *Der Reformation verpflichtet* Gestalten und Gestalter in Stadt und Landschaft Basel aus fünf Jahrhunderten. Hg. Teuteberg, René. Basel 1979. 10–11.
- Teuteberg, René: Jakob Meyer. In: *Der Reformation verpflichtet* Gestalten und Gestalter in Stadt und Landschaft Basel aus fünf Jahrhunderten. Hg. Teuteberg, René. Basel 1979. 13–19.
- Teuteberg, René: Johannes Oekolampad. In: *Der Reformation verpflichtet* Gestalten und Gestalter in Stadt und Landschaft Basel aus fünf Jahrhunderten. Hg. Teuteberg, René. Basel 1979. 21–28.
- Teuteberg, René: Simon Grynaeus. In: *Der Reformation verpflichtet* Gestalten und Gestalter in Stadt und Landschaft Basel aus fünf Jahrhunderten. Hg. Teuteberg, René. Basel 1979. 29–32.
- Thommen, Rudolf Dr.: *Geschichte der Universität Basel 1532–1632*. Basel 1889.
- Timon Sámuel: *Epitome chronologica rerum Hungaricarum... usque ad A. 1736*. Cassoviae 1736.
- Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*. Pest 1851. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Tóth Endre Dr.: *A Második Helvét Hitvallás története Magyarországon*. (StudAEccl 2)

- MREZSI Sajtóosztálya Bp. 1967. 13–53.
- Tschudin, Walter Fritz: *The ancient paper-mills of Basle and theirs marks Monumenta Chartae Papyraceae Historiam Illustrantia*. Hilversum 1958.
- Turóczi, Ladislaus: *Ungaria suis eum regibus data*. Tyrnaviae 1729. (Csak hivatkozásból ismerem.)
- Ulrich, Abraham: Flacius Illyricus, Matthias. *DWGSB* 291–292.
- Ulrich, Abraham: Milich, (Mühlich), Jakob. *DWGSB* 232–233.
- Ulrich, Abraham: Örtel (Ortel, Winsemius), Veit. *DWGSB* 233–234.
- V. Kovács Sándor: Bevezetés / Humanista levelek, levélíró humanisták (kb. 1440 – kb. 1540). In: *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század*. Ed. V. Kovács Sándor, ford. Boronkai Iván et alii. Gondolat Bp. 1971. 5–50.
- Valter Ilona: Falusi és mezővárosi iskolák a középkorban. In: *A magyar iskola első évszázadai / Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*. Az „1000 éves a magyar iskola” országos program győri kiállítása. Xántus János Múzeum, Rómer-terem, Győr, 1996. március 21. – november 11. Szerk. G. Szende Katalin – Szabó Péter. Győr 1996. 61–67.
- Vargha Anna: *Bartholomeus Frankfordinus Pannonius*. Egyetemi Nyomda Bp. 1939.
- Végh András: *Buda város középkori helyrajza I.* (Monumenta Historica Budapestiensia 15) BTM Bp. 2006.
- Végh András: Buda. In: Altmann Julianna et alii.: *Medium Regni*. Nap Kiadó Bp. 2004. 165–211.
- Végh, András – Zádor, Judit: Topographie und Architektur der Stadt Buda im Spätmittelalter. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 292–314.
- Vető, Lajos: *Vom Aufbau der Kirche in Ungarn*. Berlin 1955.
- Welti, Manfred E.: Der Gräzist Simon Grynaeus und England / Ein Beitrag zur Geschichte der baslerischen Renaissance. *AKultG* 45 (1963) 232–242.
- Wernle, Paul Prof. D.: *Calvin und Basel bis zum Tode des Myconius 1535–1552*. Basel 1909.
- Weszpremi, Stephani: *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. 1–4. Lipsiae / Wien 1774–1787. Repr. Biling. Medicina Könyvkiadó Bp. 1960–1970.
- Ziegler, Albert: Huldrych Zwingli und die Reformation in Zürich. In: *Ökumenische Kirchengeschichte der Schweiz*. Hg. Vischer, Lukas et alii. Freiburg – Basel 1994. 109–116.
- Zolnay László: *Az elátkozott Buda – Buda aranykora*. Magvető Könyvkiadó Bp. 1982.
- Zolnay László: Budavári kövek és a reformáció. *Diak* 1 (1979/1) 32–40.
- Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Genius Kiadás Bp. 1922. Repr. 1986.
- Zöllner, Erich: *Ausztria története*. Osiris Kiadó [Bp.] 2000.

VIII. Egyéb rövidítések és jelek

/	= művek hosszú, több tagból álló címének v. verssorok tagolása
†	= elhunyt
a (pl.: 2a-5b)	= az (antik) mű adott számú 2. lapjának „a” v. első oldala
Alap.	= Alapítva
Aufl.	= kiadás
b (pl.: 2a-5b)	= az (antik) mű adott számú 5. lapjának „b” v. hátsó oldala
Bearb.	= bearbeitet von (szerkesztette v. átdolgozta)
Bev.	= bevezette, a bevezetőt írta
Biling.	= bilingvis kiadás
Buda I./15. j.	= az első (I.) főfejezet 15. jegyzete
Buda II./28. j.	= az második (II.) főfejezet 28. jegyzete
Buda III./42. j.	= az harmadik (III.) főfejezet 42. jegyzete
c.	= című
Diss.	= disszertáció
Ed. v. (ed.)	= editor v. edidit (szerkesztette, kiadta, angol, német vagy latin kiadásoknál)
et alii	= és mások
f.	= fejezet(ben)
fol.	= foliáns
Ford.	= fordította
Főszerk.	= főszerkesztő
Fszerk.	= felelős szerkesztő
Függ./6. j.	= a Függelék (V. főfejezet) 6. jegyzete
Függ./V. 1.1. (Nr. 1)	= a Függelék (V. főfejezet) V. 1.1. pontjában közölt források közül az 1 sorszámú
Gryn./11. j.	= az negyedik (IV.) főfejezet 11. jegyzete
Hg.	= herausgeben von (kiadta)
id.	= idősebb
ill.	= illetve
In.	= -ban, -ben (ti. valamilyen tanulmánykötetben)
j.	= jegyzet
Jegyz.	= a jegyzeteket írta
k	= következő ; évszám után: körül
kezd.	= kezdetben
Kép./3.	= a Képek (VI.) főfejezetben 3-as sorszám alatt szereplő kép
kiad.	= kiadás
kk	= következők (ti. oldalak)
köt.	= kötet
Kr. e.	= Krisztus előtt
l.	= lásd
m.	= még
Nr.	= Nummer
ÓT	= Ótestamentum
Összeáll.	= összeállította
p.	= pont (pl. egy jegyzeten belül szereplő valahányadik pont)
pl.	= például

r (pl. 179r-180r)	= az (antik) mű 179. lapjának első (v. felső) oldalától a 180. lapjának első (v. felső) oldaláig
Repr.	= reprint kiadás
röv.	= rövidítése
sz.	= szám
Szerk.	= szerkesztette
szül.	= született
ti.	= tudniillik
tkp.	= tulajdonképp(en)
u	= után
ua.	= ugyanakkor
UB	= Universitätsbibliothek
UB Tüb	= Universitätsbibliothek Tübingen
ui.	= ugyanis
ún.	= úgynevezett
uo.	= ugyanott
ÚT	= Újtestamentum
v (pl. 179v)	= az (antik) mű 179. lapjának „b” v. hátsó oldala
v.	= vagy
Vál.	= válogatta